

**МЕХАНІЗМИ УПРАВЛІННЯ
СОЦІОЕКОЛОГОЕКОНОМІЧНОЮ БЕЗПЕКОЮ РЕГІОНУ**

Коллективна монографія

УДК 351.863:502.1

М 55

Механізми управління соціоекологоекономічною безпекою регіону: колективна монографія / Л. М. Черчик, Н. В. Коленда та ін.; за заг. ред. д-ра екон. наук, проф. Л. М. Черчик. Луцьк: Терен, 2019. 252 с.

У монографії відображені теоретико-методичні та прикладні аспекти формування механізмів забезпечення соціоекологоекономічної безпеки регіону. Визначено сутність та запропоновано структуру механізму забезпечення соціальної, економічної, екологічної та соціоекологоекономічної безпеки регіону. Окремо подані підходи до формування механізмів забезпечення компонентів соціальної, економічної та екологічної безпеки регіону. Обґрунтовано особливості таких механізмів в окремих функціональних сферах та напрямках діяльності. Запропоновано стратегічні альтернативи забезпечення соціальної, економічної, екологічної та соціоекологоекономічної безпеки регіону. Окреслено особливості застосування окремих стратегій.

Дослідження розраховане на науковців, викладачів, студентів, представників державних органів управління, а також кола читачів, які цікавляться проблемами забезпечення соціоекологоекономічної безпеки регіону

Рецензенти: **Лайко О. І.**, доктор економічних наук, професор, с.н.с., Інституту проблем ринку та економіко-екологічних досліджень НАН України

Ліпич Л. Г., доктор економічних наук, професор, декан факультету економики та управління Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки

ISBN 978-617-7680-73-3

*Рекомендовано до друку вченою радою Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки
протокол № 3 від 31 жовтня 2019 р.*

© Черчик Л.М. та ін.

2019

ЗМІСТ

Передмова	5
Розділ 1. Теоретико-методологічні основи формування механізму забезпечення соціоекологоекономічної безпеки регіону	7
1.1. Поняття механізму забезпечення соціальної безпеки регіону <i>Коленда Н.В., Черчик Л.М</i>	7
1.2. Сутність та складові механізму забезпечення екологічної безпеки регіону <i>Черчик Л.М., Тендюк А.О.</i>	13
1.3. Сутність та складові механізму забезпечення економічної безпеки регіону <i>Полінкевич О.М.</i>	24
1.4. Сутність та складові механізму забезпечення соціоекологоекономічної безпеки регіону <i>Волинець І.В.</i>	33
Розділ 2. Стратегії забезпечення соціоекологоекономічної безпеки регіону	42
2.1. Стратегії забезпечення соціальної безпеки регіону <i>Коленда Н.В.</i>	42
2.2. Стратегії забезпечення екологічної безпеки регіону <i>Полінкевич О.М.</i>	48
2.3. Стратегії забезпечення економічної безпеки регіону <i>Сак Т.В.</i>	58
2.4. Стратегії забезпечення соціоекологоекономічної безпеки регіону <i>Коленда Н.В.</i>	70
Розділ 3. Теоретико-методологічні основи формування механізму забезпечення складових соціоекологоекономічної безпеки регіону та його елементи	76
3.1. Сутність та складові механізму забезпечення енергетичної безпеки регіону <i>Матвійчук Н.М.</i>	76
3.2. Регіональний екологічний менеджмент як інструмент забезпечення екологічної безпеки <i>Тендюк А.О., Стрижеус Л.В., Абрамова І.О.</i>	90
3.3. Інструменти стимулювання розвитку відновлювальної енергетики на регіональному рівні <i>Рудик Н.І., Рудик А., Моклиця Н.</i>	104

3.4. Механізм забезпечення фінансової безпеки регіону	112
<i>Стащук О.В.</i>	
3.5. Формування та реалізації стратегії забезпечення фінансової безпеки сталого розвитку регіону	121
<i>Вахович І.М.</i>	
3.6. Стратегії забезпечення безпеки вітчизняних страховиків на регіональному рівні	138
<i>Борисюк О.В.</i>	
3.7. Сутність та складові механізму забезпечення інвестиційної безпеки регіону	153
<i>Варналій З.С., Нікитенко Д.В.</i>	
3.8. Токсичні інвестиції як загроза СЕЕБ регіону та шляхи їх обмеження	170
<i>Карлін М.І.</i>	
3.9. Механізм забезпечення житлової безпеки регіону та його інструменти	186
<i>Павлова О.М., Павлов К.В.</i>	
3.10. Модель соціоекологікогоекномічної безпеки регіональних туристичних систем	195
<i>Голод А.П.</i>	
3.11. Формування механізму забезпечення безпеки інноваційного розвитку регіону на засадах інституційного підходу	208
<i>Перерва П.Г., Глізнуца М.Ю.</i>	
Висновки	227
Список посилань	229
Додатки	248

ПЕРЕДМОВА

Однією з найбільших проблем забезпечення соціоекологоекономічної безпеки в Україні є нерівномірність регіонального розвитку та рівня життя населення різних регіонів, відмінності природно-ресурсного потенціалу та рівня його використання. У Стратегії національної безпеки поглиблення регіональної диференціації визнано важливим фактором, що обумовлює необхідність активно займатись проблемами регіональної безпеки, забезпечення сталого регіонального розвитку, зменшення міжрегіональних диспропорцій розвитку.

Зазначені чинники обумовлюють необхідність розробки механізмів забезпечення соціоекологоекономічної безпеки регіонів, альтернативних стратегій для досягнення цілей їх розвитку, які можуть суттєво відрізнятись, оскільки можуть бути пов'язані з потребами та можливостями конкретного з них (регіонів), а саме: із сповільненням темпів росту виробництва, структурною перебудовою економіки, впровадженням та фінансуванням природоохоронних заходів, відтворенням порушених ландшафтів, вирішенням демографічних проблем тощо.

Регіональне управління соціоекологоекономічною безпекою повинно відігравати домінуючу роль, оскільки: епіцентр проблем знаходиться на місцях, а місцеві владні структури, крім повноважень на здійснення управлінської діяльності, відзначаються обізнаністю та наближеністю до проблем регіону, в першу чергу екологічних, економічних та соціальних, що сприяє реальному баченню їх практичного вирішення; цілі галузевого розвитку досить часто вступають у протиріччя із екологічними імперативами, а відтак, досить часто вага схиляється не в сторону останніх; відповідальність за виникнення проблем у регіоні, та дії по їх ліквідації, повинні бути прерогативою регіональних органів влади, що сприятиме комплексності їх вирішення.

Таким чином, територіальна та економічна неоднорідність нашої країни ставить вимоги щодо розробки та впровадження адаптованих до ситуації в конкретних регіонах методів та інструментів забезпечення їх соціальної, економічної та екологічної безпеки. Вищезазначене сприятиме ефективності екологічної політики, швидкості досягнення безпечного розвитку регіонів, що у підсумку, забезпечуватиме досягнення національної безпеки.

Систематизація інструментів впливу, забезпечення їх комплексного розвитку найбільш ефективно відображається у відповідному механізмі, який розглядається як певна частина загальної системи регіонального управління, що

забезпечує вплив на ті фактори середовища регіону, стан яких обумовлює бажаний результат – забезпечення соціоекологоекономічної безпеки регіону.

Зазначене передбачає вирішення таких завдань дослідження:

- вивчення існуючих наукових підходів до трактування сутності механізму управління соціоекологоекономічною безпекою регіону та обґрунтування авторського тлумачення;

- визначення складових механізму управління соціоекологоекономічною безпекою регіону;

- обґрунтування інституційної схеми механізму управління соціоекологоекономічною безпекою регіону;

- виявлення функціональних складових механізму управління соціоекологоекономічною безпекою регіону;

- обґрунтування стратегій та інших інструментів, важелів впливу як інституційної основи механізму управління соціоекологоекономічною безпекою регіону.

Для проведених досліджень використано системний, функціональний, процесний та інституційний підходи, що дозволило отримати наукову новизну та розробити практичні пропозиції щодо забезпечення соціоекологоекономічної безпеки регіонів.

Монографія виконана у Східноєвропейському національному університеті імені Лесі Українки за результатами третього етапу фундаментального дослідження на тему «Управління соціоекологоекономічною безпекою» (номер державної реєстрації 0117U002302).

Розділ 1

Теоретико-методологічні основи формування механізму забезпечення соціоекологоекономічної безпеки регіону

1.1. Поняття механізму забезпечення соціальної безпеки регіону

У наш час, необхідність розробки механізму забезпечення соціальної безпеки зумовлена наявністю ряду проблем у соціальній сфері регіонів. Тому доцільно було б розробити його та спрямувати на вирішення і подолання проблем за такими напрямками:

- по-перше, сприяння збалансованому соціально-економічному розвитку регіону: підвищенню рівня життя населення, забезпечення належних умов і життя і праці;
- по-друге, підтримка активності громади у забезпеченні соціальної безпеки;
- по-третє, забезпечення багаторівневого співробітництва та добровільного партнерства.

Слід зазначити, що реалізація механізму забезпечення соціальної безпеки повинна бути довгостроковою, що стане основою для вирішення поточних, коротко- і довгострокових завдань.

Спираючись, на попередні дослідження пропонуємо авторське визначення механізму забезпечення соціальної безпеки регіону.

Механізм забезпечення соціальної безпеки регіону – це сукупність методів, принципів, підходів, інструментів і важелів, якими комплексно чи у сприятливому поєднанні керуються органи регіональної влади та громада з метою забезпечення бажаного рівня соціальної безпеки регіону.

Базові елементи механізму забезпечення соціальної безпеки регіону включають мету, завдання, цілі, напрями реалізації стратегії забезпечення соціальної безпеки регіону(рис. 1.1.1).

Вважаємо, що пріоритетним напрямком механізму забезпечення соціальної безпеки регіону має стати поглиблення взаємодії, співпраці, проведення ефективної та активної діяльності громадою регіону та представниками влади з метою підвищення рівня соціальної безпеки регіону.

Метою є досягнення високого рівня соціальної безпеки регіону.

Завданнями механізму забезпечення соціальної безпеки регіону має стати:

- створення сприятливих умов для життя і діяльності населення регіону;
- соціально-економічний, культурний прогрес,
- всебічне забезпечення захисту прав і свобод людини.

Крім того, реалізація механізму забезпечення соціальної безпеки регіону покликана виконувати ряд основних та допоміжних функцій. До основних функцій належать:

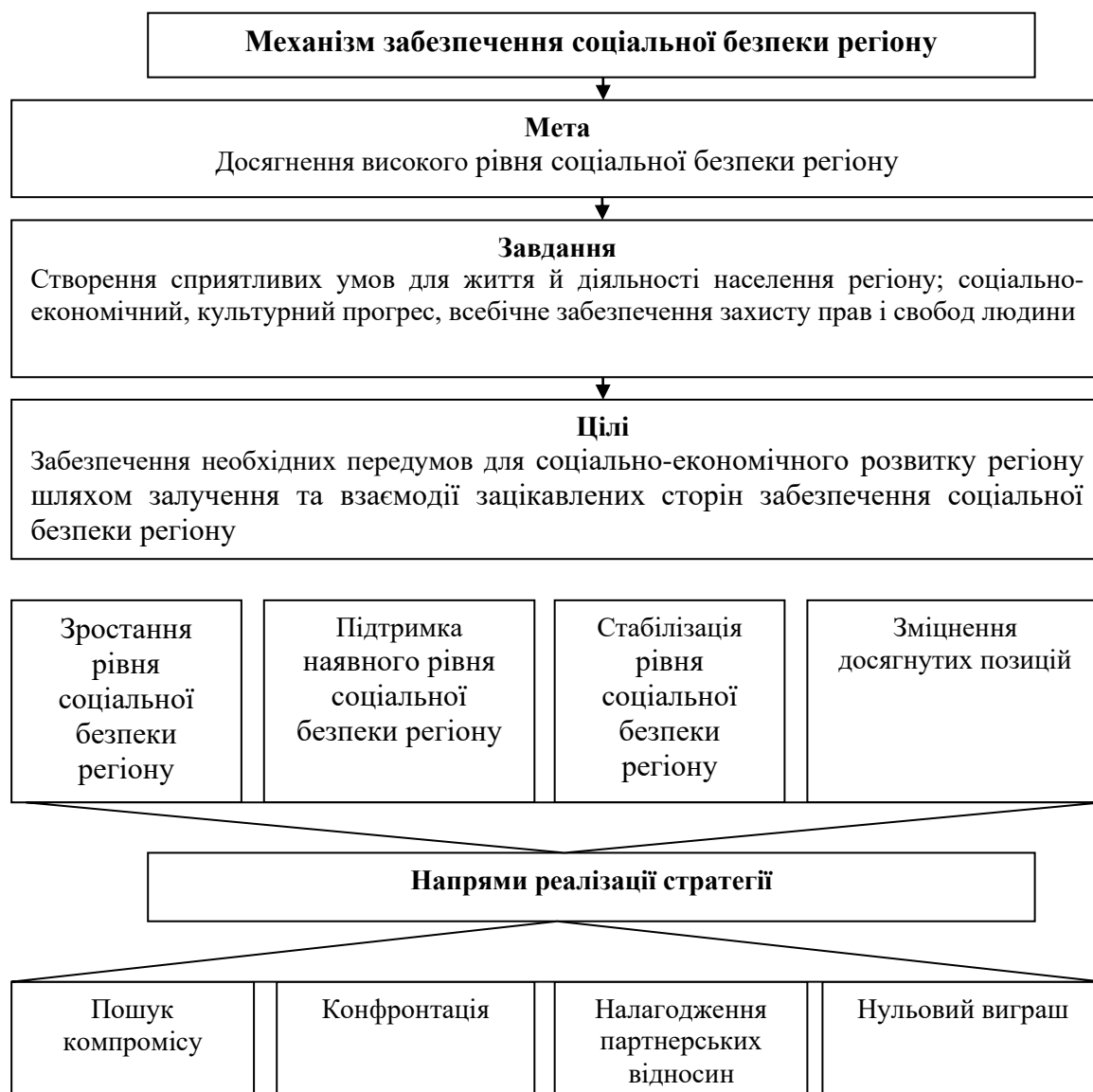

Рис. 1.1.1. Базові елементи механізму забезпечення соціальної безпеки регіону

- конструктивна – лежить в основі механізму забезпечення соціальної безпеки регіону;

- координаційна – виступає в якості інформаційного забезпечення оперативного управління з метою підвищення ефективності механізму забезпечення соціальної безпеки регіону;

- контролююча – перевірка дотримання прав у процесі реалізації механізму забезпечення соціальної безпеки регіону;

- регулятивна – забезпечує регулювання ситуації в соціальній сфері;

- комунікаційна – як спосіб донесення інформації, служить сигналом для коригування ситуації, забезпечує зворотний зв'язок.

До допоміжних функцій віднесемо:

- відображення інтересів населення шляхом задоволення їх потреб та інтересів;

- взаємодія з регіональними органами влади за кордоном з метою врахування і використання позитивного досвіду;

- запобігання виникнення і вирішення протиріч та суперечностей, що виникають у процесі забезпечення соціальної безпеки регіону;

- забезпечення інтеграції зацікавлених сторін процесу забезпечення соціальної безпеки регіону, поліпшення роботи органів соціального захисту.

Принципами механізму забезпечення соціальної безпеки регіону є:

- поєднання напрямів розвитку регіону та соціально-економічного розвитку країни;

- дотримання вимог законодавства щодо забезпечення соціальної безпеки регіону;

- дотримання загальнодержавних нормативно-правових актів при розробці механізму забезпечення соціальної безпеки регіону;

- забезпечення максимального врахування і задоволення потреб та інтересів зацікавлених сторін у процесі забезпечення соціальної безпеки регіону;

- розробка заходів щодо активізації соціальної активності населення регіону;

- обов'язковості й забезпечення належного рівня соціальної безпеки регіону.

Загальним пріоритетним напрямком механізму забезпечення соціальної безпеки регіону є досягнення високого рівня соціальної безпеки регіону.

Відповідно до рівня соціальної безпеки регіону пропонуємо виділити 3 типи механізму забезпечення соціальної безпеки регіону (рис. 1.1.2).

Рис. 1.1.2. Типи механізму забезпечення соціальної безпеки регіону

Для групи з низьким рівнем соціальної безпеки регіону пропонуємо механізм забезпечення соціальної безпеки регіону наступального характеру.

Для групи з середнім рівнем – механізм забезпечення соціальної безпеки регіону стимулюючого спрямування.

Для групи з високим рівнем – механізм забезпечення соціальної безпеки регіону на засадах зміцнення досягнутих позицій.

Механізм забезпечення соціальної безпеки регіону наступального характеру, що був запропонований для групи з низьким рівнем соціальної безпеки, є сукупність скоординованих дій органів влади державного та регіонального рівнів та інших зацікавлених сторін, спрямованих на підвищення рівня соціальної безпеки регіону, пошук проблем, що формують перешкоди на цьому шляху, та оперативне їх розв’язання.

Механізм забезпечення соціальної безпеки регіону стимулюючого спрямування представляє собою сукупність скоординованих дій органів влади державного та регіонального рівнів та інших зацікавлених сторін, спрямованих на підтримку позитивних зростаючих тенденцій на шляху забезпечення соціальної безпеки регіону. Це означає, що деякі здобутки, напрацювання у цьому напрямі уже є, залишається направити зусилля на закріплення досягнутого і перехід на вищий рівень соціальної безпеки регіону.

Механізм забезпечення соціальної безпеки регіону на засадах зміцнення досягнутих позицій – це сукупність скоординованих дій органів влади державного

та регіонального рівнів та інших зацікавлених сторін, спрямованих на інтеграцію інтересів сторін процесу забезпечення соціальної безпеки регіону для утримання існуючого рівня соціальної безпеки регіону та створення передумов для його подальшого зростання.

Управління соціально-економічним механізмом необхідно розглядати як циклічний процес, який складається з конкретних видів управлінських робіт за допомогою спеціалізованих прийомів та засобів – функцій управління. Як функції соціально-економічного механізму виділено: планування, організацію, мотивацію та контроль. Кожна з чотирьох функцій має життєво важливе значення. Разом з цим, планування забезпечує основу для інших функцій і є найбільш важливою. Функції організації, мотивації та контролю орієнтовані на виконання тактичних та стратегічних програм щодо розвитку виробництва, підприємницької діяльності та соціальної захищеності населення в регіоні.

Стратегічне планування передбачає формування довгострокових, на 5-10 років, програм та шляхів їх реалізації. Кожна програма включає низку підрозділів, зміст яких базується на поставлених завданнях, а саме: зайнятість населення, соціальна політика держави, добробут населення, підтримка перспективних підприємств та ін.

Тактичне планування є комплексом дій короткострокового характеру для досягнення генеральної мети як регіонів, так і держави загалом – розвиток соціальної сфери. Особливу роль при плануванні відіграє прогнозування припливу та відпливу грошових надходжень, тобто співвідношення витрат на підтримку підприємств та соціальний захист населення і розміру грошових надходжень до бюджету. При цьому враховуються розвиток соціальної інфраструктури регіону та рівень життя населення.

Функція організації забезпечує впорядкування соціально-економічної, соціально-психологічної та правової сторін реалізації програм забезпечення соціальної безпеки. Ця функція спрямована на виокремлення уповноважених органів, на яких покладена відповідальність за ефективну реалізацію розроблених програм.

Функція мотивації передбачає комплекс дій щодо стимулювання активізації діяльності суб'єктів господарювання – держави, підприємств та населення. Перелік таких дій також закладено в основу програм забезпечення соціальної безпеки регіону та держави.

Управлінський контроль здійснюється у поєднанні з процесом стратегічного планування. Основними завданнями контролю є;

- спостереження за досягненням стратегічних цілей;
- вжиття заходів при виявленні відхилень від поставленої мети.

Реалізація цих функцій здійснюється за допомогою значної кількості

методів. Як основні можна назвати: адміністративні, соціальні та економічні.

Адміністративні методи впливають на інтереси підприємців і населення за допомогою законодавчої бази, наказів, постанов тощо. Масштаби цих методів можуть бути різними. Загалом у регіональному регулюванні адміністрування полягає в ліцензуванні діяльності, квотуванні, наданні дозволів й у ряді інших напрямів.

Економічні методи впливають через господарське законодавство, фінансову, грошову і кредитну політику. При цьому немає прямого примусу або заохочення. Об'єкт управління вільний у виборі варіанта дій, але у випадку протиріччя їх законодавству він відшкодовує збиток, наприклад, за несплату податкових внесків стягується штраф і застосовуються інші санкції.

Соціальні методи управління передбачають забезпечення зайнятості населення, вдосконалення системи оплати праці, упорядкування трудових відносин найманих робітників і роботодавців, соціальний захист найбільш уразливих категорій населення. За недостатнього розміру засобів наявні ресурси спрямовуються на першочергові заходи: забезпечення прожиткового мінімуму, розвиток соціальної інфраструктури, соціальну адресну підтримку. Інструментами об'єктивно зумовлених соціальних методів стають державні гарантії, соціальні стандарти, споживчі бюджети й інші важелі.

Важливе місце у механізмі забезпечення соціальної безпеки регіону займає визначення його ефективності. Функціонування вище згаданого механізму вважається ефективним, якщо він забезпечує:

- підвищення соціально-економічної активності населення та збільшення їх реальних доходів;
- покращення якості надання освітніх, медичних, культурних послуг та їх доступності;
- підвищення рівня життя населення та його соціальної захищеності;
- розвиток соціальної інфраструктури тощо.

Отже, важливість механізму забезпечення соціальної безпеки регіону є визначальним, оскільки сприяє пом'якшенню соціальних проблем; розвитку виробництва і забезпеченню продуктивної зайнятості; зростанню рівня оплати праці та доходів загалом; забезпеченню належних умов праці та відпочинку; підвищенню рівня соціального захисту та задоволення духовних потреб.

1.2. Сутність та складові механізму забезпечення екологічної безпеки регіону

Характерними ознаками господарського комплексу нашої держави, на сучасному етапі, є технологічна криза, фізична та моральна застарілість обладнання та технологій, високі ресурсо-, відходо- та енергоємність виробничих процесів, викривлена, незбалансована та диспропорційна галузева та територіальна структура економіки. А відповідно, існує гостра необхідність формування механізмів виходу із цієї ситуації, які повинні базуватись на інтеграції економічного, екологічного та соціального розвитку.

Погоджуємося із думкою провідних вітчизняних вчених: Н. Андрєєвої [1], С. Дорогунцова [2], Т. Галушкиної [3], З. Герасимчук [4; 5], В. Кравціва [6] та інших, що пріоритетним, щодо забезпечення екологічної безпеки нашої держави є регіональний рівень, що, відповідно потребує регіоналізації екологічного управління. Об'єктивними передумовами для цього є :

- природно-історичні, оскільки будь-яка територія характеризується специфічною сукупністю природних ресурсів та природних умов, набір яких є унікальним і неповторним, географічні та природно-ресурсні відмінності в процесі історичного розвитку, формують відмінності територіального поділу праці, відповідної господарської спеціалізації, рівня та масштабів виробничого освоєння території. Для нашої держави, яка характеризується значною диференціацією природно-ресурсного потенціалу, та специфічними історичними особливостями розвитку територій, природно-історичні відмінності регіонів є досить вираженими, та потребують диференційованих підходів до управління регіональним розвитком;

- економіко-екологічні, пов'язані із рівнем антропогенного навантаження на довкілля, глибиною екологічних проблем та можливостями їх вирішення. Так, по-перше, неоднорідність господарської структури, характер та типи господарської діяльності в регіонах, з одного боку, формують різку диверсифікацію типів та рівнів антропогенного навантаження на екосистеми та населення, інтенсивності природокористування у них, що призводить до специфічних проявів зазначеного впливу, у вигляді відповідного характеру та гостроти їх екологічних проблем, що відповідно, диференціює потреби забезпечення екологічної безпеки регіонів.

Така диспропорційність економічного розвитку регіону (темпи, масштаби, інтенсивність економічних процесів), дистанційована в часі, зумовлює диференціацію економічного потенціалу регіонів, а відповідно є причиною неоднорідності можливостей (в тому числі фінансових) практичного вирішення таких проблем. Зазначені фактори ставлять під сумнів можливості впровадження у регіонах уніфікованих стратегій та механізмів досягнення їх екологічних цілей, а тому потребують їх адаптації до потреб та можливостей конкретного з них.

Адже, для одних регіонів вирішення екологічних проблем пов'язане, в першу чергу, із сповільненням темпів росту виробництва, для інших – із структурною перебудовою економіки, для третіх – найбільшу актуальність має фінансування природоохоронних заходів.

На наш погляд, територіальне управління щодо забезпечення екологічної безпеки повинно відігравати домінуючу роль, оскільки: епіцентр екологічних проблем знаходиться на місцях, а місцеві владні структури, крім повноважень на здійснення управлінської діяльності, відзначаються обізнаністю та наближеністю до проблем регіону, в першу чергу екологічних, економічних та соціальних, що сприяє реальному баченню їх практичного вирішення; цілі галузевого розвитку досить часто вступають у протиріччя із екологічними імперативами, а відтак, досить часто вага схиляється не в сторону останніх; відповідальність за виникнення екологічних проблем в регіоні, та відповідні дії по їх ліквідації, повинні бути прерогативою регіональних органів влади, що сприятиме комплексності їх вирішення.

Таким чином, територіальна та економічна неоднорідність нашої держави ставить різні умови та завдання по здійсненню природоохоронних заходів, а відповідно і розробки та впровадження адаптованих до ситуації в конкретних регіонах методів та інструментів забезпечення їх екологічної безпеки. Вищезазначене сприятиме ефективності екологічної політики, швидкості досягнення екологічно безпечного розвитку регіонів, що у підсумку, забезпечуватиме досягнення екологічної безпеки держави.

Систематизація інструментів впливу, забезпечення їх комплексного розвитку найбільш ефективно відображається у відповідному механізмі, який розглядається як певна частина загальної системи регіонального управління, що забезпечує вплив на ті фактори внутрішнього середовища регіону, стан яких обумовлює бажаний результат – екологічну безпеку. Тому набуває актуальності наукове обґрунтування механізму забезпечення екологічної безпеки регіону, що передбачає вирішення таких завдань:

- 1) вивчення існуючих наукових підходів до трактування сутності механізму та обґрунтування авторського тлумачення;
- 2) визначення складових механізму забезпечення екологічної безпеки;
- 3) обґрунтування інституційної схеми механізму;
- 4) виявлення функціональних складових механізму забезпечення екологічної безпеки регіону;
- 5) обґрунтування інструментів, важелів впливу як інституційної основи механізму забезпечення екологічної безпеки регіону.

Проведені дослідження дозволяють стверджувати, що найчастіше використовуються системний, функціональний, процесний та інституційний підходи до трактування сутності механізму.

На нашу думку, для визначення сутності механізму забезпечення екологічної безпеки регіону доцільно використати кілька підходів, оскільки кожен з них забезпечує розстановку акцентів на певних властивостях, які важливі з позиції застосування цього механізму. Зокрема, згідно з інституційним підходом, механізм забезпечення екологічної безпеки регіону – це сукупність взаємопов'язаних норм, правил, прийомів, методів та важелів впливу, які дозволяють реалізувати поставлені цілі щодо забезпечення екологічної безпеки на основі ефективного використання економічного, просторового, соціального та природно-ресурсного потенціалу регіону.

Інституційна схема механізму забезпечення екологічної безпеки регіону відображена на рис. 1.2.1.

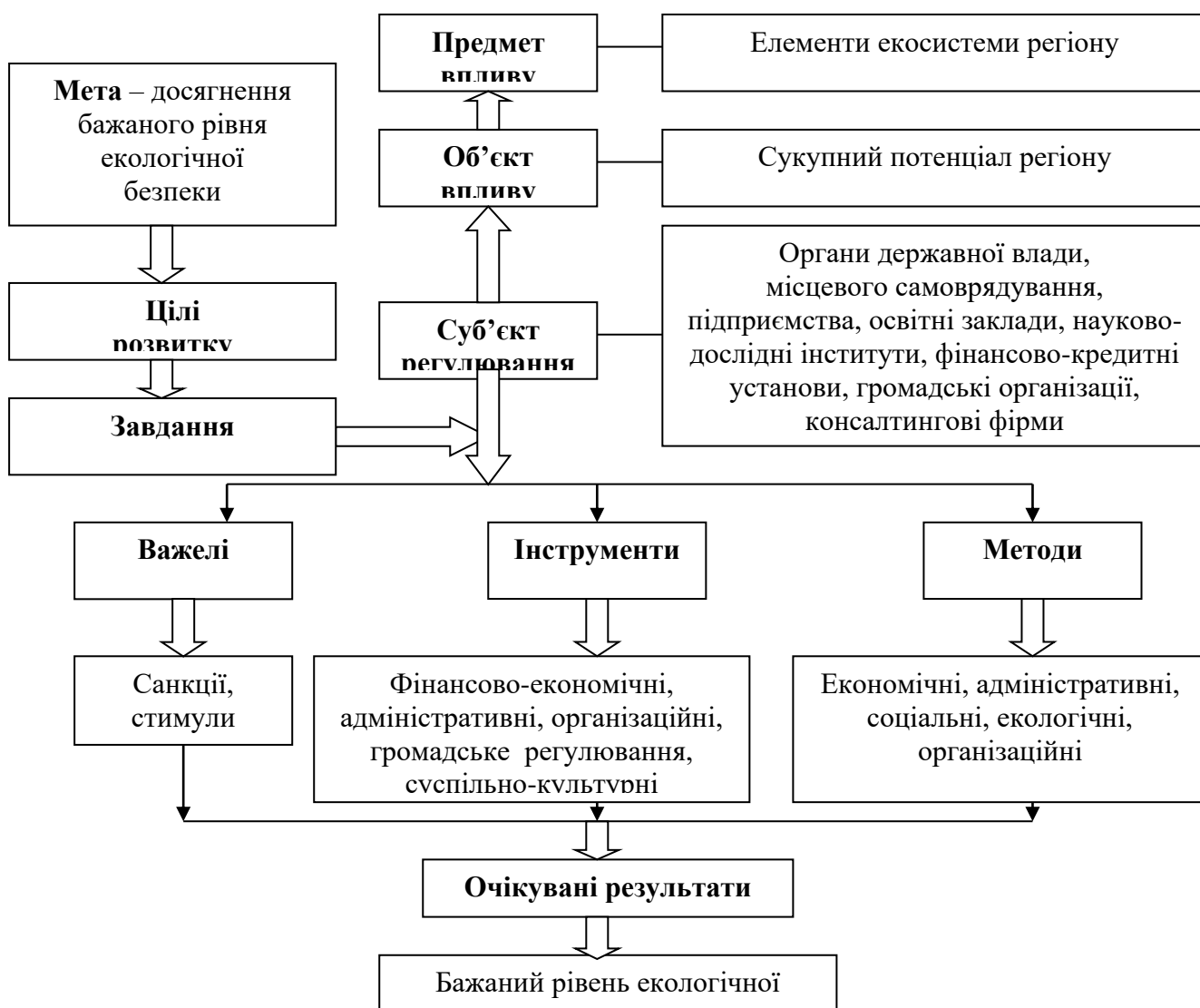

Рис. 1.2.1. Інституційна схема механізму забезпечення екологічної безпеки

Формування механізму забезпечення екологічної безпеки регіону повинне здійснюватися на основі таких принципів: збалансованості, системності, узгодженості, взаємодоповнення, альтернативності, превентивності, відповідальності та відшкодування, гнучкості та адаптованості, перспективності, економічної доцільності та ефективності.

Основними критеріями забезпечення екологічної безпеки регіону можуть бути: відвернені економічні збитки від забруднення НПС; приріст доходу від реалізації продукції, отриманої завдяки застосування безвідходних технологій; зменшенням негативного впливу на НПС, збільшення кількості та поліпшення якості природних ресурсів; економія та запобігання втрат природних ресурсів; підтримання екологічної рівноваги; стійкість екосистем регіону до негативних впливів антропогенного та природного походження.

Мета функціонування механізму забезпечення екологічної безпеки регіону – досягнення бажаного рівня екологічної безпеки за тих економічних, політичних, соціальних та інших умов, які склались у зовнішньому оточенні, залежно від наявного сукупного потенціалу та найбільш ефективних способів його реалізації.

Основні цілі можна згрупувати у такі блоки:

- нарощування конкурентного потенціалу регіону;
- розвиток стратегічних зон бізнесу регіону;
- формування дієвої системи управління екологічною безпекою регіону;
- оптимізація структури економіки регіону з урахуванням особливостей його екосистеми.

Основними завданнями при цьому можуть бути:

- нейтралізація або обмеження негативних чинників впливу (загроз) на рівень екологічної безпеки регіону; використання позитивних зовнішніх чинників впливу (можливостей) регіону;
- забезпечення ефективного управління для використання сильних сторін та нарощування конкурентного потенціалу та конкурентних переваг регіону;
- створення оптимальних умов для ефективного використання, збереження та відтворення природно-ресурсного потенціалу регіону;
- впровадження ресурсозберігаючих та екологічно чистих технологій для мінімізації шкоди довкіллю регіону та загалом;
- забезпечення якісно вищого рівня інфраструктури регіону;
- створення сприятливих правових та організаційних умов для розвитку екологічно чистого підприємництва в регіоні;
- активізація науково-організаційного забезпечення екологізації економічної діяльності в регіоні;
- створення сприятливих умов для залучення вітчизняних та іноземних інвестицій в розвиток екологічно чистих виробництв у регіоні;

- налагодження системи підготовки, підвищення кваліфікації фахівців різних сфер діяльності на заходах екологічного менеджменту тощо.

Об'єктом впливу механізму забезпечення екологічної безпеки регіону є всі елементи екосистеми регіону як природні, так і антропогенні, явища, процеси або окремі їх елементи, які потребують регулювання

Предметом цього механізму є сукупність взаємовідносин в системі «суспільство – природа» для реалізації поставлених цілей та здійснення бажаних змін щодо забезпечення екологічної безпеки регіону з урахуванням чинників зовнішнього середовища, які розглядаються як можливості, що позитивно впливають розвиток регіону, та загроз, які можуть знизити рівень екологічної безпеки. Йдеться про формування інституційного середовища, в якому вмонтовані зовнішні імперативи екологічної безпеки мезо-, макро- та глобального рівня. Тобто, предметом механізму забезпечення екологічної безпеки є інституційне середовище регіону, сформоване на основі імперативів екологоорієнтованого розвитку, які передбачають оптимізацію відносин в системі «суспільство – природа».

Суб'єктами механізму забезпечення екологічної безпеки регіону можуть бути законодавчі, виконавчі органи державної влади, органи місцевого самоврядування, керівництво підприємств, підприємці, науково-дослідні інститути, заклади освіти, громадські організації тощо. Державні органи розглядаються як один із суб'єктів розробки та реалізації державної економічної, соціальної, екологічної політики, оскільки в ринкових умовах суб'єкти господарювання діють самостійно, а отже, завдання державного та регіонального регулювання – створення сприятливого й стабільного зовнішнього середовища, тобто формування необхідних економічних, соціальних, правових умов, за яких власні можливості суб'єктів господарювання з розвитку сфери туризму реалізуються з найбільшою віддачею. Суб'єктами регулювання використовуються певні засоби впливу (важелі, інструменти, методи), з допомогою яких передбачається забезпечити певний рівень екологічної безпеки регіону.

Отже, механізм забезпечення екологічної безпеки підприємства – це сукупність інституцій, принципів, важелів, методів та інструментів впливу щодо забезпечення таких умов його функціонування, за яких гарантується досягнення економічних та соціальних цілей розвитку, не допущення/ мінімізація деструктивного впливу та збереження/поліпшення якісних та кількісних параметрів зовнішнього оточення підприємства.

Структурна схема механізму забезпечення екологічної безпеки регіону відображена на рис. 1.2.2.

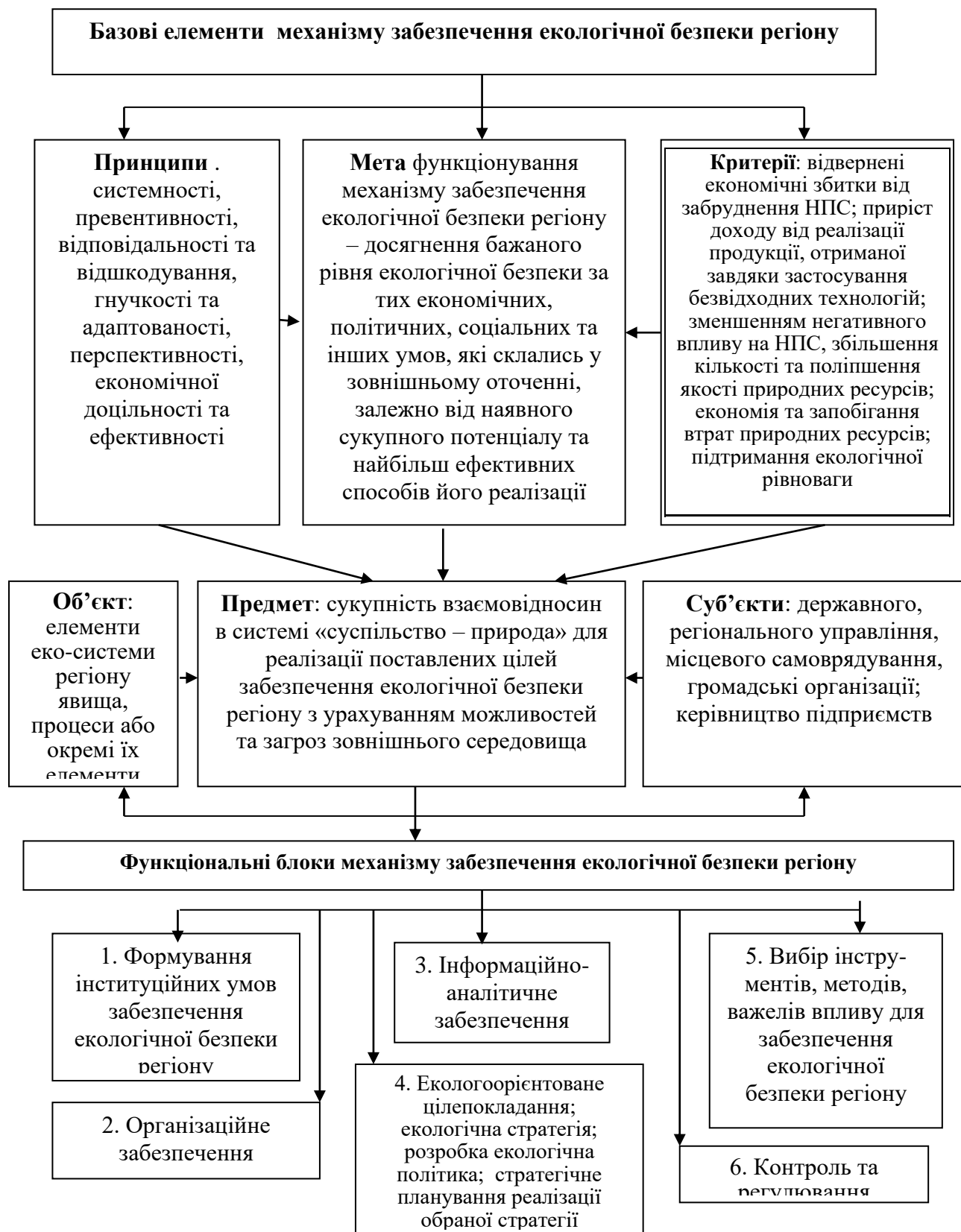

Рис. 1.2.2. Структурно-логічна схема базових елементів формування та функціонування механізму забезпечення екологічної безпеки регіону
Застосування функціонального підходу до формування механізму забезпечення екологічної безпеки регіону передбачає виділення таких блоків:

1) формування інституційних умов забезпечення екологічної безпеки регіону. Потребує удосконалення нормативно-законодавча база, державна економічна та екологічна політика, розроблення процедур і правил з урахуванням міжнародної практики, імплементація норм міжнародного права;

2) організаційного забезпечення, що передбачає удосконалення організаційної структури; впровадження регіонального екологічного менеджменту; створення та освоєння нових конкурентоспроможних екологічно чистих продуктів з застосуванням відповідних технологій;

3) інформаційно-аналітичного забезпечення, що включає підходи, методи збору інформації, моніторинг рівня екологічної безпеки території, формування інформаційної бази, методи обробки та аналізу, формування аналітичної бази; прогнозування зміни основних чинників та виявлення тенденцій на стратегічну перспективу; діагностика стану та оцінка екологічної безпеки;

4) екологоорієнтованого цілепокладання; обґрунтування екологічної стратегії та відповідної політики;

5) вибору інструментів, методів, важелів впливу для забезпечення екологічної безпеки регіону;

6) контролю та регулювання, що передбачає порівняння показників бажаного стану з фактично досягнутими і здійснення корегувальних дій, якщо результати істотно відрізняються від бажаних. Для цього застосовується екологічний моніторинг, аудит та контроль.

Забезпечення екологічної безпеки регіону здійснюється завдяки певному набору інструментів та методів, які, власне, і становлять основу механізму забезпечення екологічної безпеки регіону. Як вірно зазначає В.А. Ліпкан, «зв'язок між станом безпеки та якістю управлінського впливу можна визнати як прямий» [7, с. 74], а відповідно реалізація стратегії регіонального екологічного менеджменту потребує пошуку ефективних методів та інструментів забезпечення екологічної безпеки регіону, які дозволять з максимальною еколого-економічною ефективністю, в найкоротші терміни, досягнути цілей регіону в галузі екологічної безпеки.

Загалом, світова практика напрацювала широкий набір інструментів та методів екологічної політики, які могли б бути застосовані у вітчизняних умовах, та сприяли б забезпеченню екологічної безпеки регіонів держави. На наш погляд, на порядок денний виносяться питання формування набору максимально ефективних, адекватних до конкретної ситуації важелів.

Виходячи із значної диференціації галузевої та територіальної структури економіки, сильно диверсифікованого регіонального екологічного простору держави, застосування уніфікованих методів та інструментів в таких умовах, на наш погляд, не дасть бажаних результатів. Адже застосування певних засобів

потребує врахування специфіки, умов та потреб конкретного регіону. Діюче екологічне законодавство спирається на застосування єдиних для усієї території держави інструментів забезпечення екологічної безпеки (причому, дуже обмежену, у порівнянні з іншими державами, їх кількість).

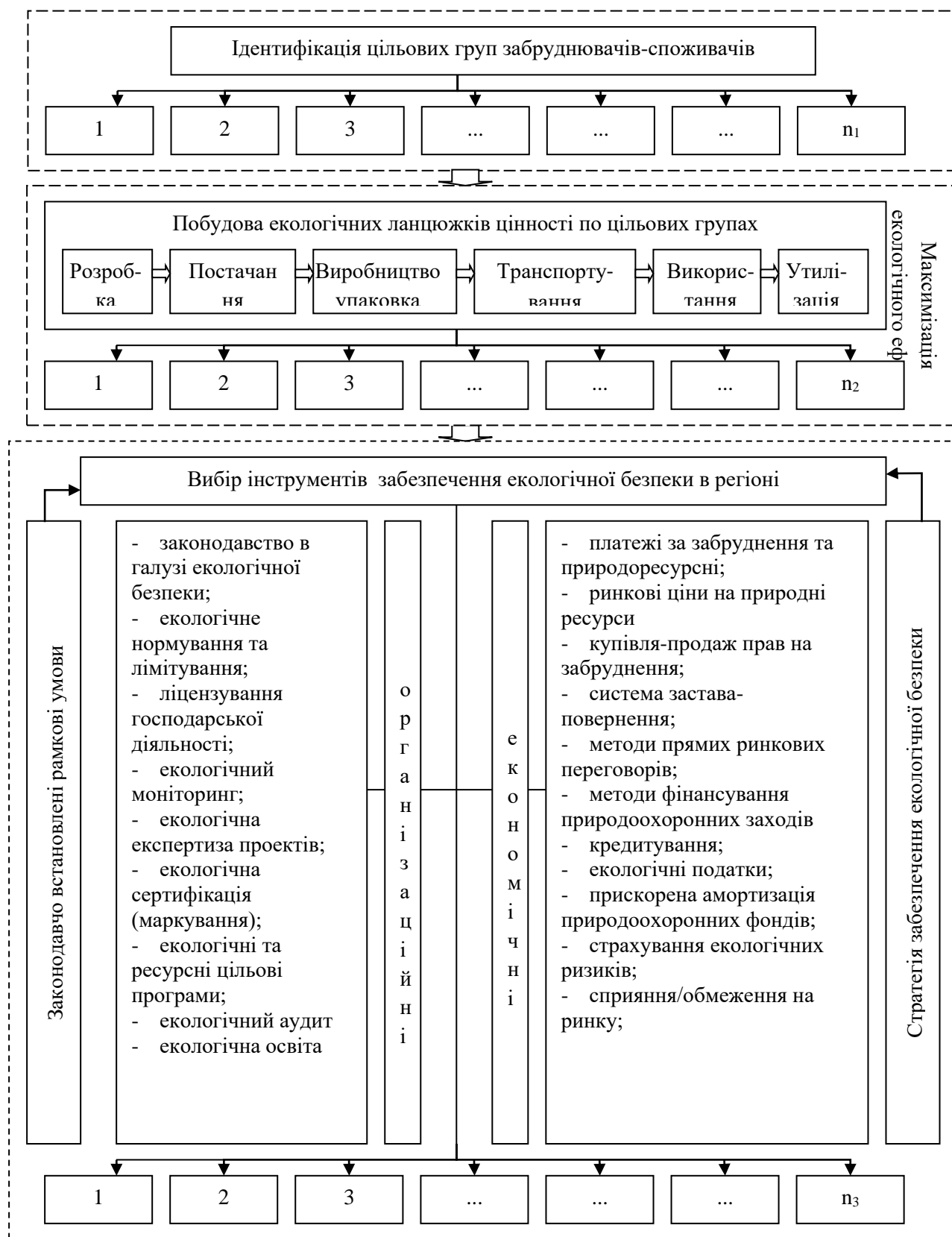
При цьому, регіональна влада, яка зобов'язана гарантувати екологічно безпечно довкілля для населення регіону, фактично позбавлена засобів впливу на ситуацію в регіоні. Зазначене вище значно знижує ефективність діючого економічного механізму забезпечення екологічної безпеки.

Відповідно, на наш погляд, нагальною потребою є суттєве розширення повноважень управлінців регіонального рівня, зокрема в частині розширення можливостей застосування організаційно-економічного інструментарію забезпечення екологічної безпеки.

На загальнодержавному рівні повинні бути сформовані рамкові умови – межі, у яких може діяти регіональна влада, при застосуванні відповідних важелів впливу, для забезпечення екологічної безпеки регіонів, а також застосовуватися єдині для усієї території держави важелі впливу. Поряд із цим, регіональні органи влади повинні мати в арсеналі достатнє коло важелів екологічного регулювання для гарантування екологічно безпечного розвитку території, в межах обраного регіонального стратегічного курсу. Додатковим аргументом може бути і те, що практика регіональної диференціації інструментів екологічної політики є досить поширеною у багатьох державах світу.

Таким чином, формування конкретного набору інструментів та методів забезпечення екологічної безпеки, повинно здійснюватись у кожному регіоні, у законодавчо-правовому полі держави, за результатами діагностики екологічної безпеки, в межах сформованого стратегічного курсу, що дозволить гарантувати екологічно безпечний розвиток кожного конкретного регіону. А відповідно, постає необхідність розробки підходів до формування оптимально необхідного інструментарію забезпечення екологічної безпеки на регіональному рівні, який дозволить реалізувати обраний стратегічний курс.

Зрозумілим є факт, що підґрунтям формування набору важелів екологічного управління є комплексна оцінка еколого-економічної ситуації в регіоні, що здійснюється в процесі діагностики екологічної безпеки регіональної системи. Алгоритм формування набору інструментів забезпечення екологічної безпеки на рівні регіону, на наш погляд, можна представити у вигляді, зображеному на рис. 1.2.3.

n₁ – цільова група забруднювачів-споживачів; n₂ – ланцюжок екологічної цінності

Рис. 1.2.3. Алгоритм формування набору інструментів забезпечення екологічної безпеки на рівні регіону

Першим етапом повинна бути ідентифікація цільових груп забруднювачів-споживачів, тобто виділення однотипних груп забруднювачів-споживачів в регіоні. Такі цільові групи, на наш погляд, доцільно розмежовувати за результатами діагностичних обстежень, на основі ознаки однорідності за такими критеріями:

- тип продукції (послуг), що виробляються підприємствами (в процесі чого здійснюється певний вплив на екосистеми регіону);
- тип та масштаби екодеструктивного впливу на довкілля, природні ресурси та населення.

Закономірно, що основу формування переліку таких цільових груп, складе галузева структура економіки регіону, адже домінування певних видів економічної діяльності, кожна з яких характеризується специфічними видами екодеструктивного впливу, формує специфіку проблемних питань регіону в галузі екологічної безпеки. Зрозуміло, що значно відрізнятимуться проблеми в галузі екологічної безпеки для регіонів з переважанням підприємств гірничо-металургійного комплексу, хімічної промисловості, машинобудівного комплексу, аграрних регіонів та регіонів з розгалуженою транспортною мережею. Типовим для всіх регіонів нашої держави є антропогенне навантаження на довкілля підприємствами житлово-комунального господарства, із високим рівнем зносу водогінних та каналізаційних мереж.

Причому, необхідно зауважити, що доцільним є виділення і таких специфічних цільових груп забруднювачів-споживачів як:

- приватні власники транспортних засобів, доцільність чого виявлено у процесі проведених аналітичних досліджень, адже більше половини емісій шкідливих речовин надходить в повітряний басейн регіонів саме від цієї групи забруднювачів;
- туристи – що здійснюють вплив на лісові, водні, природно-рекреаційні екосистеми,
- підприємства що здійснюють екологоорієнтовані види діяльності – як особливу цільову групу – стимулятор, що сприяє забезпеченню екологічної безпеки в регіоні.

Після ідентифікації цільових груп, закономірно можна здійснювати формування набору регулюючих важелів, з метою елімінації впливу діючих та потенційних екодеструктивних чинників, які заважають досягненню екологічних цілей регіону.

Критеріями вибору та оцінки власне інструментів та методів екологічної політики, можуть бути критерії, представлені у таблиці 1.2.1, основу для яких склали розробки П. Боума та К. Рассела [8], Н. Пахомової, А. Ендреса, К. Ріхтера [9], Є. Гіурсова, В. Лопатіна [10, с. 379].

Критерії відбору інструментів забезпечення екологічної безпеки

Критерій	Характеристика
Ефективність	здатність досягти максимального екологічного ефекту при мінімальних затратах
Справедливість	справедливість стосовно розподілу наслідків їх впровадження для різних соціальних груп, господарюючих суб'єктів, галузей економічної діяльності, територіальних одиниць
Практична пристосованість	методична простота; можливий термін впровадження; простота контролю; обсяг додатково необхідних ресурсів
Гнучкість	стосовно змінних умов середовища (природного, економічного, соціального, політичного)
Орієнтованість на довгострокове стимулювання	спрямованість в першу чергу на тривалий результат; можливість досягнення прогресивних стандартів якості довкілля;
Соціально-політична прийнятність	рівень підтримки приватним бізнесом, громадськістю; рівень згоди з боку різних соціальних груп

Примітка. Розроблено на основі джерел [8-10].

Вибір інструментів відповідно до зазначених критеріїв сприятиме гарантуванню екологічної безпеки в регіоні з точки зору інтеграції галузевого та територіального управління, що значно підвищуватиме його ефективність, а отже сприятиме забезпеченню екологічної безпеки регіонів та держави загалом.

Таким чином, в дослідженні доведено, що сучасні умови функціонування регіональних систем передбачають формування та реалізацію екологоорієнтованих підходів до управління їх розвитком. Тому нагальною потребою є розробка дієвої регіональної політики забезпечення екологічної безпеки регіону. Систематизація інструментів впливу, забезпечення комплексного їх використання найбільш ефективно відображається у відповідному механізмі забезпечення економічної безпеки регіону.

Доведено, що для визначення сутності механізму забезпечення економічної безпеки регіону доцільно використати кілька підходів, оскільки кожен з них робить акцент на певних властивостях, які важливі з позиції застосування цього механізму.

Зокрема, у роботі удосконалено визначення сутності механізму забезпечення економічної безпеки регіону згідно з інституційним підходом як сукупності взаємопов'язаних норм, правил, прийомів, методів та важелів впливу, які забезпечують реалізацію поставлених цілей щодо забезпечення економічної безпеки на основі ефективного використання сукупного потенціалу регіону. Процесний підхід дозволяє сформулювати модель механізму як послідовність етапів, націлених на підвищення економічної безпеки, системний – визначити об'єкт-

суб'єктний базис та уточнити з позицій предмета та об'єкта дослідження змістовне наповнення його складових.

Набули подальшого розвитку методологічні складові механізму забезпечення економічної безпеки регіону, а саме принципи, критерії формування механізму та підбору його інструментів, алгоритм формування набору інструментів забезпечення екологічної безпеки регіону.

1.3. Сутність та складові механізму забезпечення економічної безпеки регіону

Пріоритет модернізації національної економіки через забезпечення економічної безпеки регіонів є основою для сталого розвитку територій і підвищення рівня життя населення. Потреба в забезпеченні економічної безпеки регіонів визначається новими умовами конкуренції, цифровізацією економіки, 5 та 6 технологічним укладом суспільства. При цьому обмежений потенціал економічного зростання не дає можливості зберегти економічну безпеку регіонів України на колишньому рівні. Обмеженість потенціалу економічного зростання викликана недостатнім рівнем децентралізації, низьким рівнем фінансування інноваційних проектів, ініціативністю територіальних громад у реалізації глобальних регіональних проектів, свідомості населення регіонів, моральними та етичними якостями рівня життя, занепад інфраструктури, брак кваліфікованих кадрів.

Слід зазначити, що ефективність забезпечення економічної безпеки регіону залежить від його спроможності самостійно з використанням власних ресурсів у правовому полі та в інтересах жителів територіальної громади вирішувати питання місцевого значення. Найбільш проблемними є питання на регіональному рівні, які пов'язані із утриманням та розвитком місцевої інфраструктури, підприємництва, продуктивної зайнятості населення. Відтак, необхідною передумовою забезпечення економічної безпеки регіонів в умовах формування моделі сталого розвитку є поглиблення децентралізації влади, побудова системи територіальної організації виконавчої влади, із закріпленням їх конституційно-правового статусу.

Варто погодитися з думкою Білик Р. Р., що першочергове значення для досягнення ефективного забезпечення економічної безпеки регіону мають законодавчі акти щодо місцевих виборів, налагодження співробітництва та процедур добровільного об'єднання територіальних громад, концептуальних засад регіональної політики. Втім, сьогодні правова дія прийнятих законодавчих

активів не забезпечує повною мірою реалізацію децентралізаційних процесів. Важливо, щоб імплементація усіх законодавчих змін приймала конституційний характер. Поряд з тим, за оцінками експертів, після внесення змін до Конституції в частині децентралізації необхідно додатково змінити близько 500 законодавчих актів [1; 4; 6; 8, с. 38-40; 9; 10; 11].

Варто зазначити, що децентралізації влади є необхідним кроком, проте не єдиним у процесі євроінтеграції. Адміністративно-територіальна реформа впливає на економічну безпеку регіону, проте наслідки її реалізації мають свої ризики.

Економічна безпека регіонів складається із трьох механізмів: інституційний, організаційний та економічний. Організаційний механізм передбачає:

- активізацію управлінських функцій регіональної влади з підготовки та пошуку джерел інвестування соціально-економічного розвитку;
- започаткування практики формування фондів пільгового кредитування та фінансування пріоритетних для економіки регіону інвестиційних проектів;
- планування та розвиток інфраструктури інноваційної, освітньої та науково-дослідної діяльності з метою інтелектуалізації економіки регіону;
- покращення якості регіональної політики гарантування соціальної безпеки.

Інституційний механізм включає:

- оптимізацію системи державних органів на регіональному та субрегіональному рівнях;
- посилення повноважень регіональних органів влади з регулювання, адміністрування і контролю господарської діяльності;
- унормування порядку і послідовності запровадження регіональної системи електронного урядування;
- удосконалення системи інституційного забезпечення розвитку державно-приватного партнерства;
- інституалізацію соціальної відповідальності та підтримки критичних сфер життєзабезпечення на місцевому рівні.

Економічний механізм містить:

- розширення та модернізація територіальної інфраструктури регіону;
- інвестування коштів у розвиток базових і пріоритетних для економіки регіону видів діяльності;
- формування та розвиток міжрегіональних, міжсекторальних і міжгалузевих локальних інтегрованих виробничих систем; активізація підприємницької діяльності у сфері малого та середнього бізнесу;
- підвищення ефективності використання науково-технологічного та інтелектуально-кадрового потенціалу шляхом розвитку венчурного бізнесу

Механізм забезпечення економічної безпеки регіону повинен відповідати таким вимогам [7, с. 21]:

- функціонувати в межах існуючого нормативно-правового поля;
- забезпечувати надійний захист національних і регіональних економічних інтересів;
- надавати можливість до прогнозування і своєчасного відвернення загроз та несприятливих процесів в економічній безпеці регіону;
- ефективно функціонувати як у звичайних, так і в надзвичайних ситуаціях;
- мати чітку структуру і функціональне розмежування органів законодавчої, виконавчої та судової гілок влади.

Економічна безпека окремого економічного регіону з управлінського аспекту характеризується поєднанням безпеки різних ієрархічних рівнів, стан гарантування яких і визначає рівень економічної безпеки території. При цьому важливо відмітити, що економічна безпека регіону забезпечується через економічну безпеку підприємств, окремих регіонів або держави. В стратегічному значенні це не тільки взаємопов'язані, але й невідимі поняття. Саме протиріччя між безпеками різних рівнів і є однією з головних проблем економічної безпеки України і регіонів на сучасному етапі економічного розвитку.

Підвищити ефективність управління економічною безпекою можна через узгодження безпеки різних рівнів ієрархії. Тобто, варто мінімізувати ризики діяльності об'єктів всіх рівнів зі сторони як кримінальних і «тіньових» структур, так і офіційної економіки. Територіальні суб'єкти мають розробляти власну стратегію діяльності на три–п'ять років. Актуальним є питання забезпечення економічної безпеки на різних ієрархічних рівнях.

Внутрішня структура економічної безпеки регіону визначається через три найважливіші блоки [13, с. 65]:

1) економічна незалежність, яка носить відносний характер через економіко- політичну залежність регіону від центру та взаємопов'язаність різних регіональних економік (в таких умовах економічна незалежність регіону свідчить про можливість контролю регіональної влади за регіональними ресурсами; досягнення такого рівня виробництва, ефективності і якості продукції, що забезпечує її конкурентоздатність та дозволяє на рівних умовах брати участь в міжрегіональній та міжнародній торгівлі, коопераційних зв'язках й обміні науково-технічними досягненнями);

2) стабільність та стійкість регіональної економіки (що припускають захист власності всіх форм; створення надійних гарантій та сприятливих умов для підприємництва; стримування чинників, спроможних дестабілізувати ситуацію, таких як боротьба з кримінальними структурами в економіці, недопущення серйозних розривів у розподілі доходів, що загрожують викликати соціальні потрясіння, тощо);

3) здатність до саморозвитку і прогресу (створення сприятливого клімату для інвестицій і інновацій, постійна модернізація та розширення виробництва, підвищення професійного рівня працівників тощо).

Складовими забезпечення економічної безпеки регіонів є [3, с. 100; 5; 13, с. 66]:

- виробнича, яка характеризується наявністю ресурсної бази, умовами, що забезпечують інтеграційні процеси, сформованістю системи відтворення з урахування спеціалізації регіону;

- фінансова, що характеризується стійкістю фінансової та регіональної бюджетної системи, здатністю забезпечити соціально-економічну стабільність і розвиток регіону;

- науково-технічна, характеризується динамікою впровадження результатів НТП у соціально-економічну сферу, рівнем модернізації виробництва, кваліфікацією та чисельністю персоналу, зайнятого в наукових дослідженнях і розробках;

- соціально-демографічна, яка визначається рівнем соціальної диференціації суспільства, рівнем бідності, депопуляції населення, доступності освіти, культури, медичного обслуговування, житла, послуг зв'язку тощо;

- реструктуризація регіонального ринку праці, яка характеризується видовою регіональною спеціалізацією, зміною потреби у фахівцях відповідної кваліфікації, рівнем безробіття, системою завдань і функцій, що реалізуються спеціалістами;

- громадська, полягає у відсутності криміналізації суспільства, тіньової економіки, корупції тощо;

- продовольча, визначена рівнем забезпеченості регіону продовольством, якістю продуктів харчування;

- екологічна, яка полягає у виявленні порушень щодо допустимих норм забруднення довкілля, у великих витратах на ліквідацію наслідків техногенних катастроф;

- інвестиційно-інноваційна, яка характеризує збільшення припливу іноземного капіталу, що може спричинити підвищення курсу гривні, процес розвитку європейського суспільства на шляху до цифрового майбутнього, формування дієвих інформаційних систем протидії кіберзлочинству в країнах-членах ЄС;

- макроекономічна, визначається зростанням конкуренції в секторі виробництва, зміною сировинної спрямованості економіки, припливом іноземних товарів та послуг, використанням дешевої робочої сили, макроекономічним розбалансуванням за головними показниками.

В механізмі забезпечення економічної безпеки регіонів варто моніторити загрози, які можуть бути таких видів: зовнішньоекономічні, екологічні, економічні, зовнішньополітичні, продовольчі, енергетичні, загрози у соціальній сфері, в інвестиційній сфері, які описано у праці [9, с. 67; 12].

До зовнішньоекономічних загроз належать:

- втеча капіталу за кордон;
- зростання зовнішнього боргу;
- неефективне зростання іноземних інвестицій;
- надмірна відкритість економіки, зростання імпорту;
- втрата зовнішніх ринків;
- низький експортний потенціал підприємств;
- продаж акцій стратегічно важливих підприємств;
- криміналізація іноземного капіталу;
- відтік інтелекту.

Екологічні загрози містять:

- зростання втрат від аварій та техногенних катастроф;
- перевищення порогового значення забруднення навколишнього середовища;
- зростання рівня захворюваності населення.

Загрозами в реальному секторі економіки є:

- рівень спаду промислового виробництва в регіоні до 1991 р.;
- зниження рівня завантаження виробничих потужностей у промисловості;
- зниження частки машинобудування у структурі промисловості;
- зношення основних фондів у різних галузях промисловості;
- втрата внутрішніх ринків.

Зовнішньополітичні загрози містять:

- територіальний сепаратизм;
- політичні загрози;
- політичне протистояння з «центром».

До продовольчих та енергетичних загроз відносять:

- переважання імпорту продовольства;
- залежність від виробників нафтопродуктів.

Загрозами у соціальній сфері є:

- зростання безробіття;
- зниження життєвого рівня населення та його часткова деградація;
- підвищення частки населення поза межею бідності;
- зниження чисельності населення.

Загрозами в інвестиційній сфері є:

- низька інвестиційна привабливість регіону;

- згорання НДР;
- зниження рівня кваліфікації працівників;
- відсутність капітального будівництва.

Нині існує декілька науково-методичних підходів до оцінювання рівня економічної безпеки регіонів. До показників, які характеризують рівень економічної безпеки, належать: валове нагромадження основного капіталу; відношення вартості нововведених основних засобів до обсягу капітальних інвестицій; інтегральний індекс інвестиційної сприятливості бізнес-середовища; відношення чистого приросту прямих іноземних інвестицій до обсягу виробництва; частка продукції, що була реалізована на конкурентних ринках, у загальному обсязі реалізованої продукції; питома вага обсягу виробництва у світовому обсязі виробництва окремого виду продукції; співвідношення обсягу виконаних науково-технічних робіт та обсягу виробництва подібних підприємств; частка витрат на проведення науково-дослідних робіт, що фінансуються за рахунок державного бюджету; питома вага спеціалістів науково-технічної сфери діяльності у загальній чисельності працівників; частка впроваджених інновацій у загальному обсязі виробництва.

Вважаємо, що під економічною безпекою регіонів слід розуміти рівень захищеності економічного потенціалу регіону від загроз та ризиків, які виникають при функціонуванні, зокрема: зовнішньоекономічні, екологічні, зовнішньополітичні, продовольчі та енергетичні загрози, загрози в соціальній, інвестиційній та економічній сферах.

Механізм забезпечення економічної безпеки регіонів передбачає збирання інформації, способи її узагальнення, обробки та використання, а також технології надання безпосереднім користувачам з метою оцінки рівня та стану економічної безпеки регіону (рис. 1.1).

Механізм забезпечення економічної безпеки регіону повинен виконувати такі функції [3, с. 101]:

- захисна функція – захист економічної системи від внутрішніх і зовнішніх небезпек, реалізація якого безпосередньо пов'язана з формуванням і використанням ресурсного потенціалу економіки регіону;

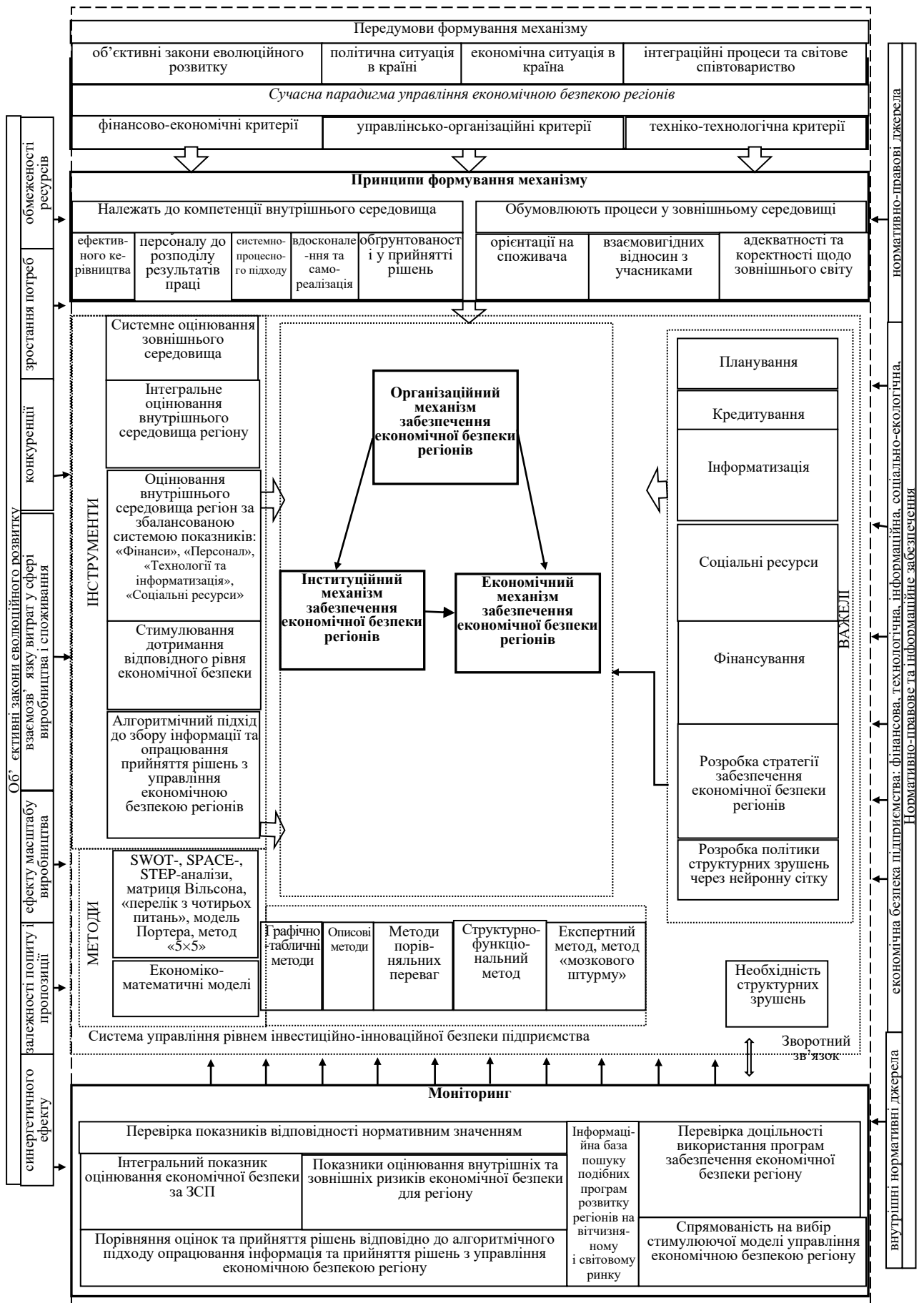

Рис. 1.1. Механізм забезпечення економічної безпеки регіону (розроблено автором)

– регулятивна функція – нейтралізація ризиків і гарантування економічної безпеки відбуваються за допомогою механізмів, представлених різними підсистемами економічних відносин (механізмом державного регулювання економіки, безпосередньо ринковим, внутрішньогосподарським);

– превентивна функція – попередження виникнення критичних ситуацій в економічних процесах: розроблення заходів соціально-економічного й організаційно-технічного характеру, спрямованих на нейтралізацію загроз і підвищення захисних функцій системи;

– інноваційна функція – здатність економічної безпеки до стимулювання пошуку нетрадиційних рішень у запобіганні можливих негативних наслідків, спричинених дією загроз у регіональній економіці;

– діагностична функція – розроблення відповідних концепцій, програм, практичної політики, правової й інституціональної інфраструктури повинне проходити обов’язкову діагностику через призму економічної безпеки;

– соціальна функція – здатність економіки задовольняти інтереси господарюючих суб’єктів і соціальних груп, усіх членів суспільства.

Запропонований механізм забезпечення економічної безпеки регіону розглядають за такими основними рівнями [2]:

1. Глобальний рівень – сукупність заходів, спрямованих на забезпечення сталого світового економічного розвитку, метою якого є досягнення максимальної безпеки та високого рівня життя для кожної особистості незалежно від нації або національності.

2. Наднаціональний (міжнародний) рівень – стан світової економіки, за якого забезпечуються взаємовигідне співробітництво країн у вирішенні національних і глобальних проблем людства, вільний вибір і здійснення ними незалежної стратегії соціально-економічного розвитку за активної участі в міжнародному поділі праці. Міжнародна економічна безпека забезпечується за допомогою створеної світовим співтовариством системи міжнародних економічних організацій – МВФ, МБРР, ВТО тощо. При цьому важливу роль у вирішенні проблем економічної безпеки відіграють партнерські угоди про вільний рух капіталів, товарів та послуг, облік взаємних економічних інтересів, відмова від силового тиску, рівноправні відносини з менш розвинутими країнами

3. Макроекономічний рівень (економічна безпека країни) – сукупність умов і чинників, які забезпечують незалежність національної економіки, її стабільність і стійкість, здатність до розвитку. У процесі інтернаціоналізації виробництва, включення національної економіки у світове господарство економічна безпека країни взаємопов’язана з міжнародною економічною безпекою.

4. Регіональний рівень – здатність регіональної влади забезпечити конкурентоспроможність, стабільність, стійкість економіки території, органічно інтегрованої в економіку країни.

5. Мікроекономічний рівень (економічна безпека підприємства) – стан найбільш ефективного використання його ресурсів для запобігання загрозам і забезпечення стабільного функціонування.

6. Особистісний рівень – стан життєдіяльності людини, за якого забезпечується правовий та економічний захист життєвих інтересів, дотримання конституційних прав та обов'язків. Загальне функціонування запропонованого механізму забезпечує розпізнавання загроз, прогнозування їх наслідків, визначення методів локалізації та подання інформації у загальну систему управління, де або приймаються оперативні рішення щодо усунення загроз, або коректуються стратегічні цілі регіону.

Таким чином, забезпечується неперервність управління економічною безпекою регіону координуючим центром, або створеної служби економічної безпеки у структурі місцевого самоврядування, зацікавленістю та залученням усіх підрозділів, служб та співробітників до процесу управління, а також постійним удосконаленням методів управління.

Можна стверджувати, що стратегію економічної безпеки регіону слід оцінити за принципами якості, основними з яких є:

- формування управлінських рішень з урахуванням виробничо-економічних, соціальних, ринкових чинників;
- взаємозв'язок цілей і ресурсів, збалансованість напрямів їх раціонального використання і перетворення курсів для досягнення наміченої мети;
- повнота обліку ресурсних потреб, зокрема трудових, матеріальних, фінансових, природних, інформаційних ресурсів;
- урахування взаємодії регіональних і видових чинників;
- урахування взаємозв'язків між різними рівнями господарського керівництва та взаємодії інтересів різних рівнів;
- розгляд в єдності натурально-речовинного і вартісного вимірювання обсягу виробництва, споживання і витрат;
- взаємозв'язок короткострокових проблем з довготривалою стратегією розвитку, облік довготривалих наслідків схвалюваних рішень і їх дії в різних тимчасових горизонтах;
- поєднання кількісного і якісного аналізу та оцінок використання кількісно-якісних вимірників (рангових, інтервальних тощо);
- поєднання об'єктивних і суб'єктивних оцінок, недопущення суб'єктивістських оцінок, коли суб'єкт свідомо з корисливих цілей порушує об'єктивність, нав'язує власну думку всупереч всякій логіці;

- поєднання внутрішнього (з боку виконавця) і зовнішнього (з боку контрольного органу) оцінювання;
- безперервність і етапність здійснення оцінок якості, розвиток системи управління якістю.

В основі створення систем моніторингу у механізмі забезпечення економічної безпеки регіону є такі положення:

1. Системи моніторингу не тільки є фіксаторами певних параметрів регіону, наперед заданих користувачем, але і можуть самі поповнювати свою параметричну базу залежно від специфіки діяльності конкретного регіону.

2. Системи моніторингу є основою для створення комплексних систем управління поточною і стратегічною діяльністю регіону.

3. Системи моніторингу регіону є фактично інтелектуальним інструментарієм, що допомагає менеджерам різних рівнів ухвалювати рішення, що впливають на економічний стан регіону.

За своєю структурою система моніторингу економічної безпеки регіону, може мати складові: інформаційний база; аналітичні засоби та банк цільових програм безпечного розвитку.

Тобто, функціональне призначення системи моніторингу забезпечення економічної безпеки регіону полягає у тому, що вона надає суб'єкту управління інформацію не тільки для вибору тієї або іншої альтернативи із вже наявного набору, а дозволяє розробляти нові управлінські альтернативи, тобто формувати набір, а потім за виникнення певної ситуації обирати одну із розроблених управлінських альтернатив для забезпечення безпечного розвитку регіону.

1.4. Сутність та складові механізму забезпечення соціоекологоекономічної безпеки регіону

У сучасних умовах розвитку України досягнення економічної стабільності регіону країни неможливе без забезпечення його соціо-еколоого-економічної безпеки. Сьогодні функціонування регіонів характеризується наявністю ризиків та загроз, що спричиняють ряд економічних, соціальних та екологічних проблем, вирішення яких призводить до пошуку та впровадження засобів й інструментів їх подолання. Разом із цим, безперервне підвищення обсягів промислового виробництва негативно впливає на навколишнє середовище, результатом чого є виснаження природних ресурсів.

Регіони самостійно визначають свою політику стійкого розвитку, організовують виробничо-господарську діяльність, повністю відповідають за її результати. Відповідно, спроможність швидко, вчасно та гнучко реагувати як на зовнішні загрози ринкового середовища, так і на внутрішні, розробка та реалізація

заходів щодо зниження або нейтралізації їхнього впливу є основою успішних функціонування та конкурентоздатності на державному рівні. Це, у свою чергу, є неможливим без розробки та впровадження дієвого механізму забезпечення соціо-еколого-економічної безпеки, що створить умови для захисту регіонів від небезпек навколишнього середовища, раціонального використання власних сировинних ресурсів, впровадження екологічно безпечного виробництва та зміцнення стійкого функціонування.

Зауважимо, що соціо-еколого-економічна безпека регіону – це стан, що характеризується здатністю забезпечити всіма необхідними ресурсами для захисту від дії факторів дестабілізації, гарантування стійкого розвитку регіону в умовах загроз зовнішнього і внутрішнього середовища. При цьому відмітимо, що створення умов для стійкого, збалансованого розвитку регіонів України є стратегічною метою реалізації державної регіональної політики, що затверджено в «Державній Стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року» [1].

Черчик Л. М. зауважує, і ми погоджуємося з нею, що основними положеннями формування системи соціо-еколого-економічної безпеки об'єктів різного рівня є такі постулати [2]:

1. Економічна система є складовою соціальної, її забезпечувальною підсистемою, тому економічна діяльність повинна бути націлена на продукування суспільно корисних товарів і послуг, забезпечення матеріального достатку, добробуту, комфорту та захищеності людей, що можливе не лише при високому рівні економічної, а й соціальної та екологічної безпеки.

2. Соціальна система формується та розвивається в межах природної. Їх взаємодія деформує природну систему та створює певну екосистему, якісний стан якої динамічний і значною мірою визначається економічною діяльністю людей, тобто існує тісний взаємозв'язок та взаємозалежність кожної з них, що обумовлює необхідність збереження екосистем, недопущення їх деградації, а отже, екологічної безпеки.

3. Екологічна система є середовищем життєдіяльності населення, значною мірою визначає якість життя, а також є середовищем економічної діяльності, в якому черпаються природні ресурси, використовується просторовий та асиміляційний потенціал, які є обмеженими, а тому потребують ефективного використання, що вимагає пошуку інноваційних техніко-технологічних та управлінських рішень для забезпечення високого рівня техногенної, як складової економічної, безпеки.

Серед основних причин неспроможності регіональних соціально-економічних систем забезпечити стійкий розвиток, наявність яких породжують кризу, варто виділити кризу економіки регіону; втрату економічної самостійності; технологічне відставання; відсутність ефективної системи науково-дослідних та

дослідно-конструкторських робіт і відповідного стимулювання працівників у сфері здійснення нових розробок; погіршення стану на ринку праці у зв'язку з еміграцією населення, занепаду системи підготовки та перепідготовки кадрів; забруднення навколишнього довкілля через діяльність промислових підприємств, нерациональне використання сировинних ресурсів.

Важко не погодитися з думкою, що «забезпечення соціально-економічної безпеки регіону можливе тільки тоді, коли враховуються інтереси всіх учасників процесу регіонального розвитку – підприємств, галузей, міст, районів тощо. На різних рівнях регіонального розвитку тісно переплітаються економічні, політичні, екологічні та інші інтереси, причому чим вище рівень регіонального розвитку, тим більше учасників вступає у процес, тим ширше коло інтересів» [3]. Тобто, для забезпечення високих показників роботи необхідно як залучати всіх учасників ринку до тісної співпраці, так і враховувати інтереси кожної окремої групи, що в підсумку призведе до успішних результатів.

Для забезпечення стійкого регіонального розвитку варто детально визначити та враховувати основні чинники та загрози, що впливають на соціально-економічний розвиток регіонів за рахунок розробки та впровадження відповідного механізму забезпечення такої безпеки.

Механізм забезпечення соціо-еколого-економічної безпеки регіону – сукупне поєднання інструментів, функцій, методів, принципів на основі законодавчих актів, правових норм, організаційного та інформаційного забезпечення, що формуються суб'єктами господарювання для досягнення і захисту стабільного розвитку.

Основною метою функціонування організаційно-економічного механізму є досягнення соціальної, екологічної та економічної рівноваги, запланованої ефективності діяльності та поставлених цілей і завдань подальшого розвитку регіону, створення і реалізація умов, що забезпечують його безпеку.

Відповідно, механізм забезпечення рівноваги регіону має бути комплексом економічних, екологічних, соціальних, правових та інших умов, що покликані забезпечувати:

- захист життєво важливих інтересів країни і її територій відносно ресурсного потенціалу;
- передумови для збереження і виживання регіональних структур України в умовах можливої кризи і майбутнього розвитку;
- конкурентоспроможність регіонів на внутрішніх і світових ринках і стійкість фінансового положення країни;
- створення внутрішньої і зовнішньої захищеності від дестабілізуючих дій;
- умови для стійкого і нормального відтворення громадських процесів [4].

На думку науковців [4], механізм забезпечення економічної безпеки регіону повинен відповідати таким вимогам:

- функціонувати в межах існуючого нормативно-правового поля;
- забезпечувати надійний захист національних і регіональних економічних інтересів;
- надавати можливість до прогнозування і своєчасного відвернення загроз та несприятливих процесів в економічній безпеці регіону;
- ефективно функціонувати як у звичайних, так і в надзвичайних ситуаціях;
- мати чітку структуру і функціональне розмежування органів законодавчої, виконавчої та судової гілок влади.

Ковальська Л. Л. та Савош Л. В. серед етапів механізму пропонують виділити такі як [5]:

1. Встановлення порогових значень показників (критеріїв) забезпечення безпеки регіону, які стануть індикаторами визначення стану регіону за рівнем соціально-економічної безпеки регіону: безпека або небезпека.

2. Оцінка впливу дестабілізуючих чинників впливу на соціально-економічну безпеку регіону в розрізі чинників зовнішнього та внутрішнього середовища функціонування регіональної соціально-економічної системи.

3. Оцінка ризику забезпечення соціально-економічної безпеки регіону. Ризики виникають під впливом зовнішніх та внутрішніх чинників. Але через різну їх спрямованість дії та нескоординованість стратегії соціально-економічного розвитку регіону щодо досягнення рівноважного соціально-економічного регіонального розвитку виникатимуть ризики забезпечення безпеки.

4. Розробка заходів по мінімізації та нейтралізації ризиків забезпечення безпеки регіону. Оскільки ризики піддаються управлінню (керування, регулювання, прогнозування ризиків тощо), то доцільним є розробка дій по їх нейтралізації чи усуненню залежно від ступеня їх виникнення та дії задля уникнення небажаних деструктивних процесів соціально-економічного розвитку регіону.

Формування основних елементів механізму забезпечення безпеки регіону повинне здійснюватися з врахуванням чинників зовнішнього та внутрішнього впливів, відображати основні складові управління в цілому і гарантувати систему захисту.

Механізм забезпечення соціо-еколого-економічної безпеки регіону містить такі складові (рис. 1.4.1): чинники зовнішнього впливу; мету забезпечення регіональної безпеки; суб'єкти та об'єкти впливу; сукупність принципів та завдань забезпечення безпеки; важелі забезпечення безпеки; інструменти управління соціо-еколого-економічною безпекою; функції управління соціо-еколого-економічною безпекою; методи забезпечення стійкого розвитку.

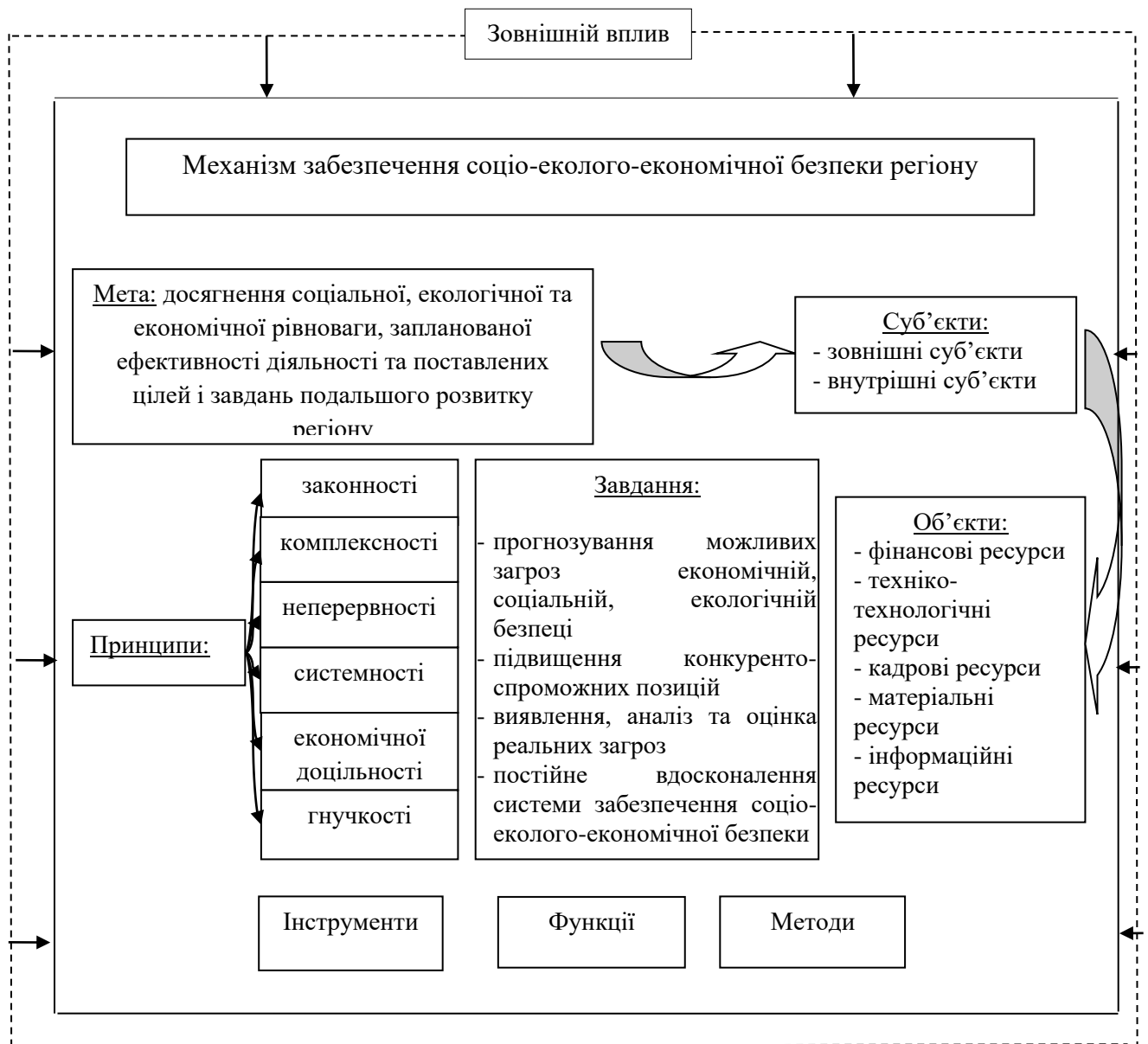

Рис. 1.4.1. Елементи механізму забезпечення соціо-еколого-економічної безпеки регіону

Функціонування механізму забезпечення стійкого розвитку регіону відбувається шляхом здійснення певних дій над її об'єктами. Серед цих об'єктів можуть виступати прибуток, джерела та обсяги фінансових ресурсів, структура капіталу, структура грошових потоків, структура активів та інвестицій регіону, фінансові ризики, система фінансових інновацій, зовнішньоторговельні операції, інститути державного управління, населення регіону та ін. Функції суб'єкта соціо-еколого-економічної безпеки виконують як адміністрація регіону, так і окремих структурний підрозділ, держава та її інститути.

До принципів забезпечення безпеки ми віднесли такі, використання яких призведе до успішного функціонування регіону (рис. 1.4.2).

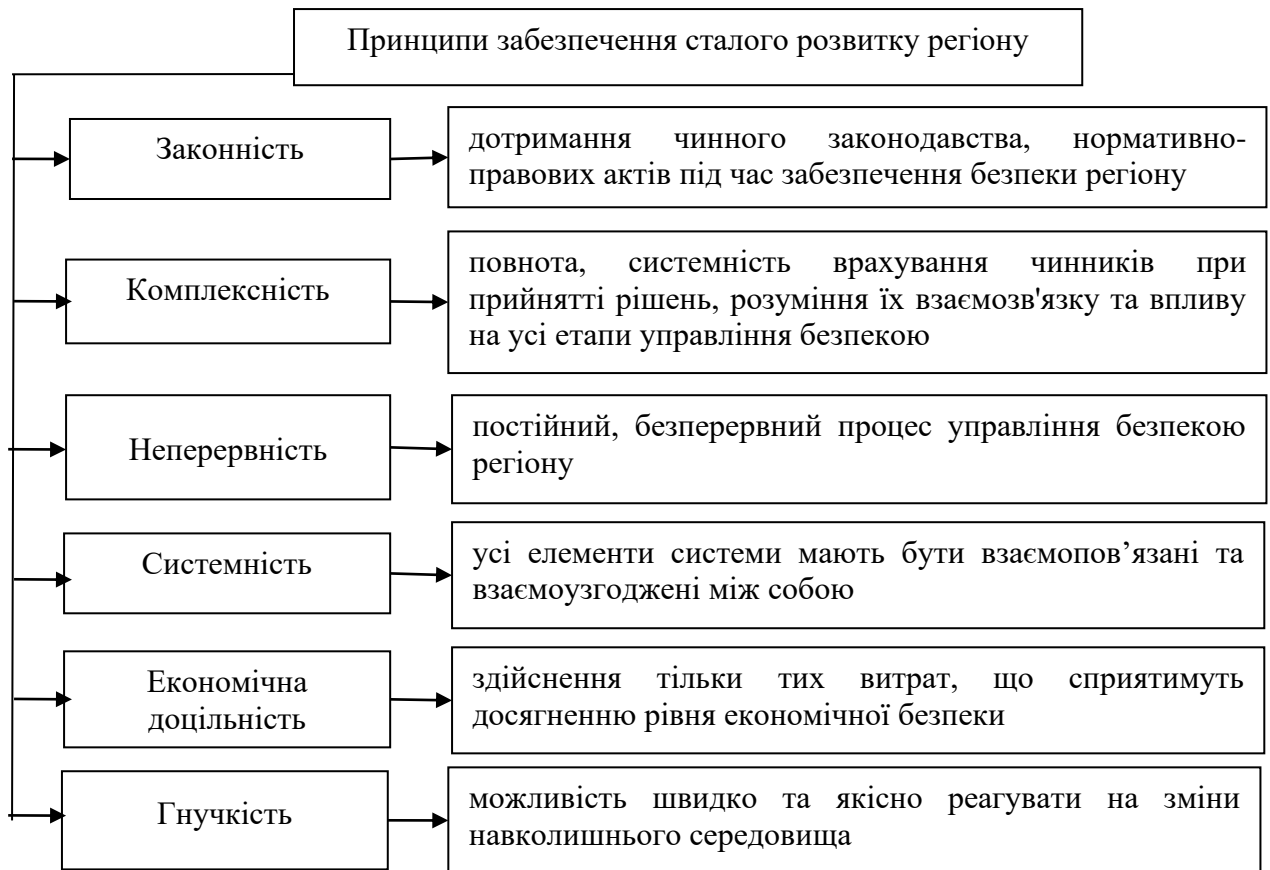

Рис. 1.4.2. Принципи забезпечення сталого розвитку регіону

Важливим аспектом механізму забезпечення еколого-економічної безпеки регіону є аналіз функцій, які реалізує цей механізм. До функціональної структури механізму варто віднести такі основні функції:

- планування, включаючи програмування і прогнозування (розробка оперативних та стратегічних планів, концепцій та програм розвитку, прогнозів);
- організацію і регулювання (вироблення і реалізація управлінських рішень; розробка і використання фінансових інструментів);
- стимулювання (використання економічних та соціально-психологічних методів управління; зростання ефективності праці);
- контроль у складі обліку, аналізу і аудиту (формування контрольно-аналітичної інформації виконання планів, програм; аудит стану фінансової безпеки) [6].

Детальніше розглянемо інструменти стимулювання безпечного розвитку, що мають бути направлені на подолання негативних явищ у соціальній, екологічній та економічній сферах розвитку. Так, заходами стимулювання соціальної сфери можуть стати:

- збільшення капітальних інвестицій у соціальну інфраструктуру регіону;
- зниження податкового навантаження на населення;

- зростання рівня фінансування освіти, охорони здоров'я та соціального захисту населення;
- розвиток соціального партнерства;
- реформування системи оплати праці;
- створення належних умов для підвищення соціально-економічної активності населення;
- використання сучасних мотиваційних і стимулюючих механізмів продуктивної праці тощо.

Заходами стимулювання екологічної сфери повинні стати: зростання податкових надходжень від підприємств, що забруднюють природне середовище; збільшення залучення інвестицій у проекти, пов'язані із збереження навколишнього середовища; фінансування чітко визначених природоохоронних заходів; впровадження системи субсидювання у вигляді грантів (стипендій), кредитів з низькими відсотковими ставками підприємствам на екологізацію виробництва, модернізацію технологій [7].

Стимулювання економічної сфери передбачає за такими напрямками: зростання інвестицій у розробку та впровадження результатів науково-технічного прогресу у промисловість, виробництво, сільське господарство тощо; запровадження податкового інвестиційного кредиту; лібералізація податкового законодавства; удосконалення системи податкового стимулювання.

Застосування конкретного методу забезпечення безпеки залежить від суб'єкта, на який покладено обов'язок реалізовувати функцію безпеки, та від мети і завдань її здійснення. Виділяють три групи методів:

1) адміністративні, що включають нормативно-правові акти. Основними їх ознаками є: прямий вплив державного органу або посадової особи на волю виконавців шляхом встановлення їх обов'язків, норм поведінки і видання конкретних вказівок; односторонній вибір способу вирішення наявного варіанта поведінки, однозначне розв'язання ситуації, що підлягає обов'язковому виконанню; безумовна обов'язковість розпоряджень і вказівок, невиконання яких може потягти за собою різні види юридичної відповідальності [8];

2) економічні методи полягають у виборі засобів впливу з допомогою економічних важелів. Здебільшого на практиці використовуються методи матеріального стимулювання праці працівників;

3) використання соціально-психологічних методів сприяє створенню та розвитку позитивних взаємовідносин у колективі між працівниками та підвищенню активності суб'єктів у процесі забезпечення безпеки регіону.

Таким чином, механізм забезпечення соціо-еколого-економічної безпеки регіону представлений на рисунку 1.4.3.

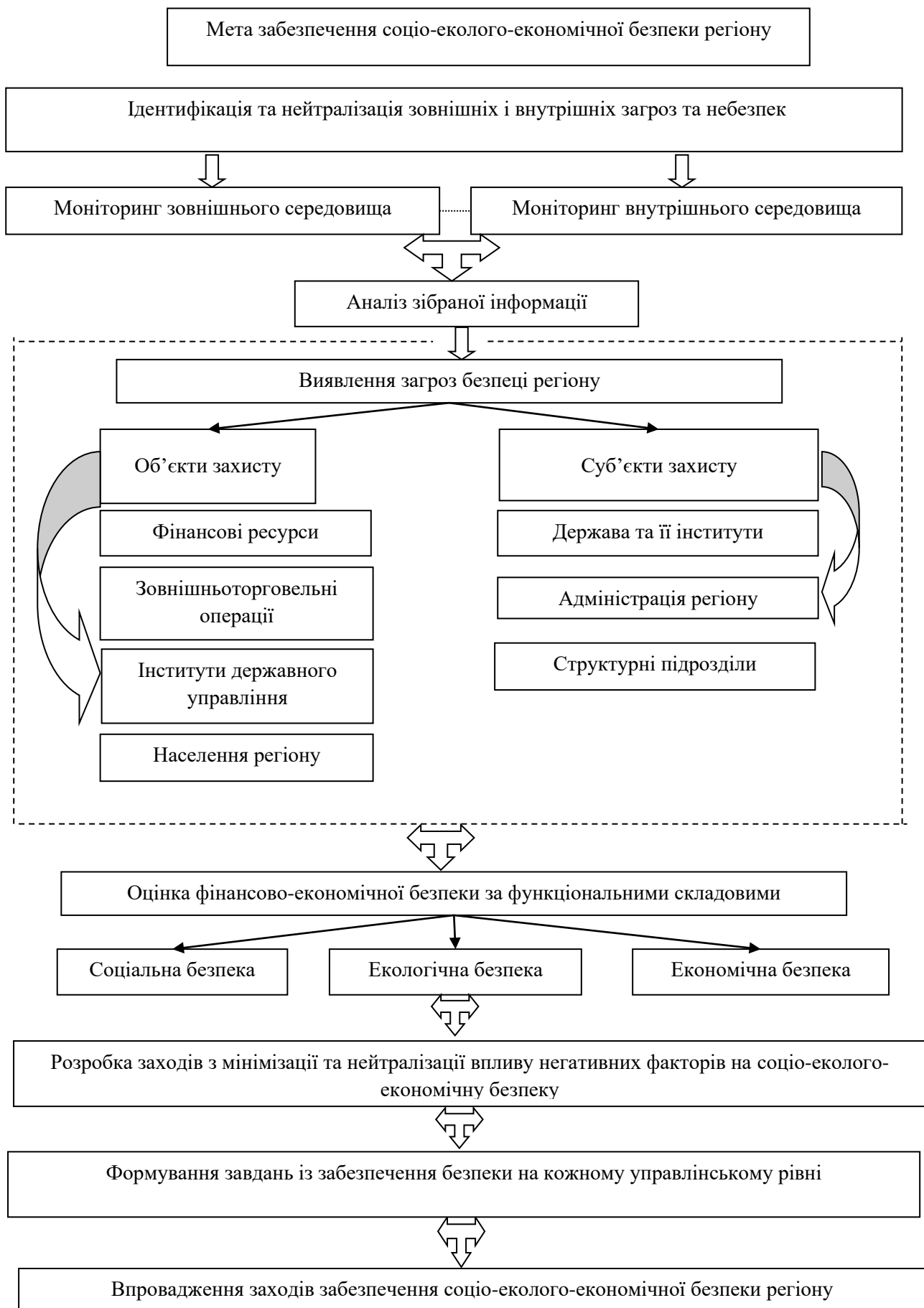

Рис. 1.4.3. Механізм забезпечення соціо-еколого-економічної безпеки регіону

Проаналізувавши елементи та механізм забезпечення соціо-еколого-економічної безпеки регіонів, варто виділити так напрями її забезпечення:

- вдосконалення правової бази;
- розробка і реалізація довгострокових програм розвитку регіональної економіки;
- збереження ресурсного потенціалу, відновлення і розвиток виробничого потенціалу регіону;
- розвиток самостійної бюджетно-фінансової політики регіонів;
- підготовка кваліфікованих кадрів адміністративного менеджменту [4];
- активізація діяльності малого і середнього підприємництва;
- удосконалення механізму фінансового забезпечення саморозвитку регіонів на основі раціонального використання власних коштів і оптимального використання запозичених джерел фінансування;
- забезпечення екологічної безпеки життєдіяльності населення регіону;
- запобігання демографічним і соціально-економічним ризикам, які обумовлюють нерегульовану трудову міграцію населення, тіньову зайнятість, деградацію окремих категорій населення, підвищення частки населення поза межею бідності [9];
- формуванні ефективного конкурентного середовища;
- створення додаткових економічних стимулів для залучення інвестицій в пріоритетні галузі економіки.

Таким чином, тільки досягнення соціо-еколого-економічної безпеки регіону забезпечить розвиток країни в цілому, дозволить вирішити ряд соціальних, екологічних та економічних проблем, сформувати конкурентні переваги на зовнішньому ринку, підвищити рівень та якість життя населення, зберегти природно-ресурсний потенціал.

Розділ 2

Стратегії забезпечення соціоекологоекономічної безпеки регіону

2.1. Стратегії забезпечення соціальної безпеки регіону

Розробка дієвої стратегії забезпечення соціальної безпеки регіону посідає важливе місце серед основних чинників ефективного регіонального управління.

Аналіз основних програмних документів області, нормативно-правових актів, що стосуються забезпечення соціальної безпеки показує, що проблема є актуальною, проте більшість заяв та програмних документів є несистемними.

Л. Лаврів вказує на доцільність та необхідність реалізації засад стратегічного планування на рівні держави, оскільки воно виступає одним з дієвих засобів впливу на розвиток усієї соціально-економічної системи країни, до того ж досвід високорозвинутих європейських країн, США переконливо свідчить про це.

Відсутність виваженої стратегії забезпечення соціальної безпеки регіону призводить до того, що її рівень є нестабільним і недостатнім, що, у свою чергу, обумовлює необхідність її розробки.

Стратегія забезпечення соціальної безпеки регіону повинна забезпечити впорядкування соціальної, соціально-психологічної та соціально-економічної сторін відносин у державі, регіоні. Ця функція спрямована на виокремлення уповноважених органів, на яких покладена відповідальність за ефективну реалізацію розроблених програм.

Процес формування стратегії забезпечення соціальної безпеки регіону доцільно представити як ряд таких етапів:

- 1) організаційно-підготовчий;
- 2) аналітичний;
- 3) розробка проекту стратегії;
- 4) узгодження і затвердження стратегії.

Організаційно-підготовчий етап – проводиться збір необхідної інформації, підготовка для розробки стратегії.

Аналітичний етап розробки стратегії забезпечення соціальної безпеки регіону складається з наступних кроків:

1. Аналіз макро- і мікросередовища.

При дослідженні макросередовища доцільно враховувати чинники зовнішнього оточення – економічні, науково-технічні, політичні, правові, соціальні, екологічні. Безпосередньо на рівень соціальної безпеки регіону впливають соціальна, економічна та фінансова політика, рівень розвитку науки, освіти, системи охорони здоров'я, соціальної інфраструктури.

Аналіз мікросередовища потребує врахування чинників пов'язаних безпосередньо з об'єктами забезпечення соціальної безпеки регіону, тобто це аналіз рівня життя населення, його соціальної захищеності, освітнього рівня, демографічних характеристик населення регіону тощо.

2. Ресурсний аналіз – збирається інформація про сучасний стан результатів забезпечення соціальної безпеки регіону, будуються організаційні моделі підвищення її рівня.

3. Формування стратегії – на основі проведеного аналізу та зібраної інформації відбувається визначення пріоритетної стратегії (рис. 2.1.1).

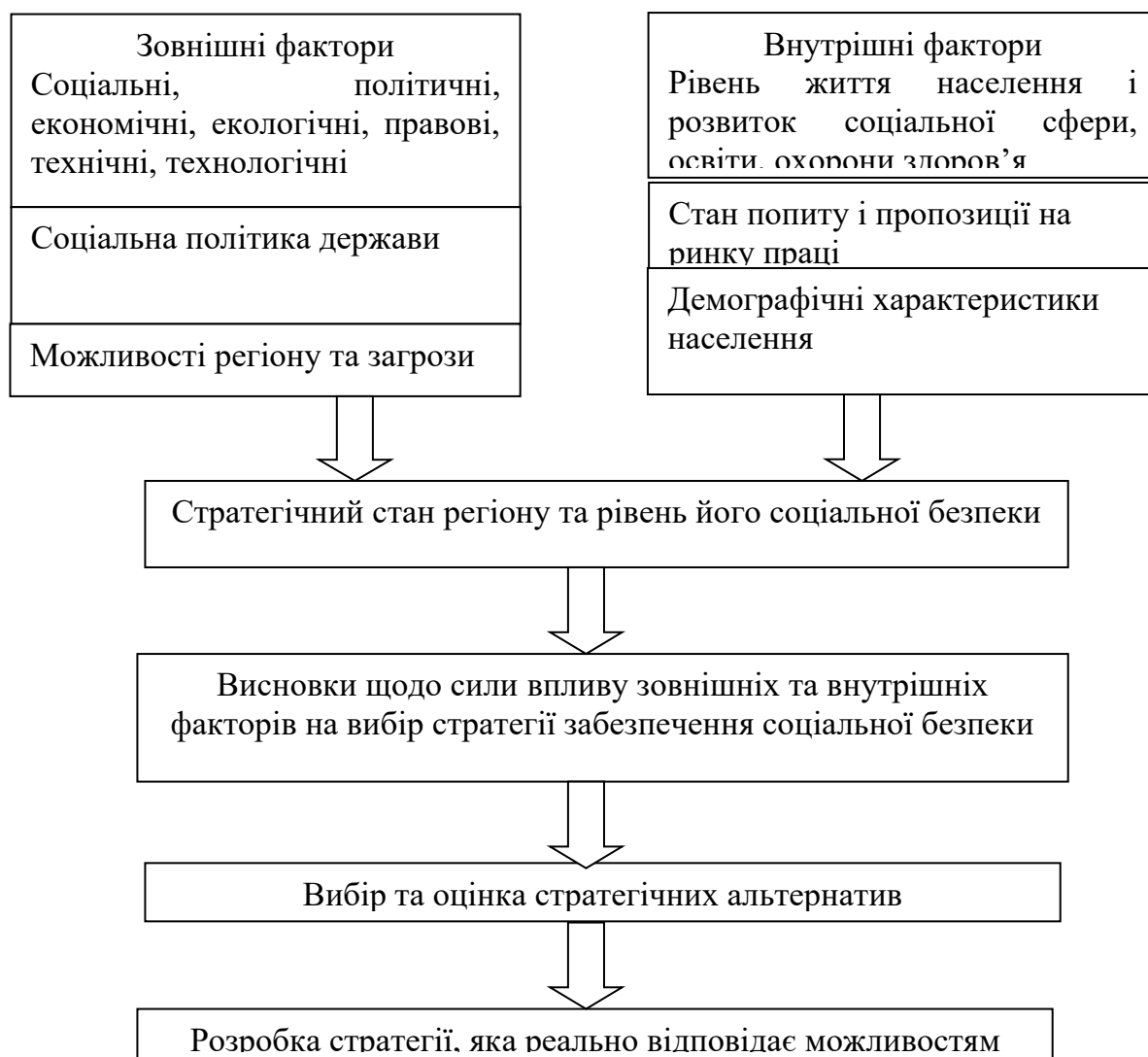

Рис. 2.1.1. Фактори впливу на формування та вибір стратегії забезпечення соціальної безпеки регіону *

Для досягнення стратегічних цілей у процесі забезпечення соціальної безпеки регіону на перший план ставимо комплексність в управлінні та орієнтація на максимальне використання людських ресурсів, налагоджене функціонування системи управління даними ресурсами та спрямування на перспективу. При цьому повинна приділятися увага ситуаційним факторам управління, як зовнішнім (вплив держави і ринкові умови), так і внутрішнім (погляди та очікування населення, застосуванні технології).

Заключним етапом узгодження та затвердження стратегії забезпечення соціальної безпеки регіону є оперативне управління проектами, контроль за їх реалізацією та внесення змін у разі необхідності.

При розробці стратегії необхідно враховувати такі вимоги:

- орієнтація на досягнення реальних взаємопов'язаних цілей;
- ясність змісту та розуміння необхідності застосування даної стратегії;
- ієрархічний характер;
- надійність, що передбачає її всебічну обґрунтованість, зваженість;
- відображення етапів забезпечення соціальної безпеки регіону у їхній сукупності та взаємозв'язку;
- гнучкість і динамічність стратегії, тобто врахування змін у зовнішньому та внутрішньому середовищі.

Структура стратегії забезпечення соціальної безпеки регіону включає:

- 1) вихідні умови й оцінка початкової ситуації;
- 2) стратегічний вибір мети розробки (сукупність пріоритетних функцій, які мають бути реалізовані);
- 3) постановку стратегічних цілей і завдань;
- 4) механізм та ресурси для реалізації стратегії.

Стратегічною метою є підвищення рівня соціальної безпеки регіону і максимальне забезпечення інтересів населення.

Стратегічними цілями забезпечення соціальної безпеки регіону будуть: зростання рівня оплати праці, покращення системи соціального захисту, забезпечення повної зайнятості, гарантування безпечних умов праці, надання гарантій зайнятості, покращення житлових умов, доступність освіти, високий рівень отримання медичних послуг, культурний розвиток.

Досягнення визначених стратегічних цілей вимагає розробки набору стратегій забезпечення соціальної безпеки регіону. Вибір стратегії передбачає генерування великої кількості альтернативних стратегій, що входять до так званого «набору стратегій» і створюють можливості для досягнення поставлених цілей.

Набір стратегій – це сукупність основних та допоміжних стратегій, що формуються окремо для кожного виду діяльності з метою досягнення високого

рівня соціальної безпеки регіону.

До набору стратегій забезпечення соціальної безпеки регіону слід включити основну чи базову і допоміжні стратегії забезпечення соціальної безпеки регіону.

Рішення про вибір певної стратегії для відповідного регіону залежатиме від того, у яку групу він потрапив за результатами розрахунку інтегральних, групових індексів, що характеризують рівень соціальної безпеки регіону.

Основна стратегія забезпечення соціальної безпеки регіону розрахована на тривалу перспективу і виступає загальним планом управління, спрямованим на зменшення (усунення) впливу дестабілізуючих факторів на рівень соціальної безпеки регіону та розробку програм, планів і проведення заходів щодо підвищення її рівня. Основна стратегія задає параметри для побудови стратегій забезпечення соціальної безпеки регіону оні.

Отже, основна стратегія забезпечення соціальної безпеки регіону включає 3 типи стратегій залежно від її рівня:

- для групи регіонів з низьким рівнем соціальної безпеки пропонуємо стратегію зростання рівня соціальної безпеки;

- для групи регіонів із середнім рівнем соціальної безпеки – стратегію стабілізації рівня соціальної безпеки;

- для групи регіонів із високим рівнем соціальної безпеки – стратегію підтримки рівня соціальної безпеки.

Стратегія зростання рівня соціальної безпеки передбачає стимулювання зростання рівня соціальної безпеки шляхом посилення роботи органів соціального спрямування, виявлення недоліків і розробку пропозицій щодо вдосконалення нормативно-правової бази на державному рівні у сфері соціальної політики, активізації соціальної роботи, проведення активних заходів органами влади для забезпечення зростання рівня соціальної безпеки. Суб'єкти забезпечення соціальної безпеки регіону використовуючи форми, принципи та інструменти створюють основу для зростання рівня соціальної безпеки.

Для групи регіонів із середнім рівнем соціальної безпеки пропонуємо стратегію стабілізації рівня соціальної безпеки, що має на меті сприяння зростанню рівня соціальної безпеки або утримання її на тому рівні, що є. Проте спрямування зусиль сторін забезпечення соціальної безпеки регіону більш націлене на забезпечення зростання рівня соціальної безпеки.

Для групи регіонів із високим рівнем соціальної безпеки пропонуємо стратегію підтримки досягнутого рівня, що повинна забезпечити досягнення таких стратегічних цілей, як встановлення стабільного рівня соціальної безпеки, формування нових передумов для забезпечення зростання рівня

соціальної безпеки та становлення стабільності в суспільстві, забезпечення добробуту населення області, високого рівня відкритості, довіри між населенням і владою.

Для послідовних дій, спрямованих на досягнення високого рівня соціальної безпеки, необхідно розробити допоміжні стратегії, які сприятимуть досягненню мети у найкоротші терміни.

Критерієм вибору допоміжної стратегії забезпечення соціальної безпеки регіону в регіоні буде слугувати існуючий рівень соціальної безпеки та ефективність соціальної політики в регіоні (табл. 2.1.1).

Таблиця 2.1.1

Типи допоміжних стратегій забезпечення соціальної безпеки регіону залежно від рівня безпеки та ефективності соціальної політики

	Рівень соціальної безпеки регіону		
Ефективність соціальної політики	Низький	Середній	Високий
Загальна стратегія	Стратегія зростання рівня соціальної безпеки	Стратегія стабілізації рівня соціальної безпеки	Стратегія підтримки рівня соціальної безпеки
Недостатня	Наступальна стратегія	Стратегія пошуку компромісу	Стратегія з нульовою сумою
Задовільна	Конфронтаційна стратегія	Стратегію партнерських взаємовідносин	Стратегію завищених вимог
Висока	Стратегія росту	Стратегія утримання позицій	Стратегія відходу

Отже, для регіонів з недостатнім рівнем ефективності соціальної політики пропонуємо такі типи допоміжних стратегій залежно від рівня соціальної безпеки:

- для регіонів з низьким рівнем соціальної безпеки пропонуємо наступальну стратегію;
- для регіонів з середнім рівнем соціальної безпеки – стратегію пошуку компромісу;
- для регіонів із високим рівнем соціальної безпеки – стратегію з нульовою сумою.

Наступальна стратегія передбачає використання активних дій для покращення рівня соціальної безпеки. У цьому випадку доцільно застосовувати

радикальні методи впливу для того, щоб досягти покращення існуючих позицій.

Стратегія пошуку компромісу передбачає пошук компромісних рішень, які б задовольняли інтереси всіх сторін забезпечення соціальної безпеки регіону, а також не створювали диспропорцій у рівнях складових соціальної безпеки.

Стратегія з нульовою сумою застосовується у тих регіонах, де рівень соціальної безпеки є високим, проте люди завжди прагнуть до покращення свого становища. Тому в цьому випадку, на переговорний процес у ході вибору стратегії забезпечення соціальної безпеки регіону висуватимуть нові вимоги, які б покращили їхнє становище. Суть цієї стратегії: або абсолютний виграш, або повний програш. Проте в цьому випадку населення регіону нічим не ризикує, оскільки й так має високі гарантії. Проте це шанс покращити свою ситуацію.

Для регіонів із задовільним рівнем ефективності соціальної політики пропонуємо такі типи допоміжних стратегій залежно від рівня соціальної безпеки:

- для регіонів з низьким рівнем у соціальної безпеки пропонуємо конфронтаційну стратегію;
- для регіонів з середнім рівнем соціальної безпеки – стратегію партнерських взаємовідносин;
- для регіонів з високим рівнем соціальної безпеки – стратегію завищених вимог.

Конфронтаційна стратегія передбачає пошук консенсусу між сторонами забезпечення соціальної безпеки регіону та складовими соціальної безпеки, що в результаті, дозволить підвищити її рівень. Тому ця стратегія вимагає проведення взаємоузгоджених дій, спрямованих на зростання своїх позицій, тобто рівня соціальної безпеки.

Стратегія партнерських відносин доцільна для застосування у регіонах із середнім рівнем соціальної безпеки. При цьому сторони забезпечення соціальної безпеки регіону проводять взаємовигідну співпрацю на партнерських засадах, враховуючи при цьому інтереси всіх сторін та надаючи при необхідності підтримку та допомогу один одному, щоб спільними зусиллями покращити свої позиції. Реалізація стратегії при цьому передбачає: взаємне уточнення інтересів, поглядів і позицій сторін забезпечення соціальної безпеки регіону; обговорення (висунення аргументів на підтримку своїх пропозицій, критика інших необґрунтованих позицій тощо); узгодження позицій і вироблення домовленостей.

Стратегія завищених вимог полягає в тому, щоб у процесі забезпечення

соціальної безпеки регіону забезпечити якнайкращу позицію. Висунуті критерії включають численні пункти, деякі з яких у процесі можна буде зняти як поступку, що не відобразиться негативно на плановому рівні безпеки.

Для регіонів з високим рівнем ефективності соціальної політики пропонуємо такі типи допоміжних стратегій залежно від рівня соціальної безпеки:

- для регіонів з низьким рівнем соціальної безпеки пропонуємо стратегію росту;

- для регіонів з середнім рівнем соціальної безпеки – стратегію утримання позицій;

- для регіонів з високим рівнем соціальної безпеки – стратегію відходу.

Стратегія відходу доцільно використовувати регіонам, де рівень соціальної безпеки є високим. Така стратегія передбачає відхід від використання шорстких контролюючих методів і вихід на шлях м'яких методів у процесі забезпечення соціальної безпеки регіону.

Стратегія росту націлена на покращення рівня соціальної безпеки. В цьому випадку також можуть використовувати активні прийоми з метою покращення рівня соціальної безпеки.

Стратегія утримання позицій передбачає, що у процесі забезпечення соціальної безпеки регіон утримує свої позиції, оскільки вони є високими, важко погоджується на кроки, які б могли негативно вплинути на рівень безпеки.

Загалом реалізація всіх запропонованих стратегій передбачає вибір відповідних напрямів діяльності а також заходів, які б дозволили вирішити існуючі проблеми та забезпечити високий рівень соціальної безпеки регіону.

2.2. Стратегії забезпечення екологічної безпеки регіону

За останні десятиліття людство зрозуміло, що неможливо досягти стабільного зрівноваженого розвитку через повне відокремлення від природного середовища і наслідування стратегії панування та неконтрольованого споживання. Головним має стати розуміння єдності розвитку суспільства та природи, проповідування раціонального використання природних ресурсів та охорони навколишнього середовища. Коеволюція людини та природи є основою функціонування суспільства, а антагонізм їх відносин і розвитку змінився на синергію.

Слід зазначити, що сталий розвиток – це, розвиток, в основу якого покладено системний просторовий підхід до управління та планування, який враховує наслідки прийняття рішень у комплексі – для економічної, соціальної

та природно-ресурсної складових на всіх рівнях. За такого розуміння глобальні проблеми можна умовно поділити на три основні групи [2, с. 44]:

1) інтерсоціальні – проблеми взаємодії та взаєморозуміння у суспільстві, взаємовідносин між суспільно-економічними системами. До цієї групи можна зараховувати проблеми соціального та економічного розвитку, боротьбу з бідністю, міжнаціональні та етнічні конфлікти тощо;

2) антропосоціальні – проблеми взаємовідносин між індивідом та суспільством, наприклад, проблеми техніко-технологічного поступу, освітні та освітянські, національної ідентичності та ін.;

3) природно-соціальні – проблеми взаємовідносин людини та навколишнього природного середовища, зокрема проблеми забезпечення ресурсами, продовольством, забруднення довкілля тощо.

Основними екологічними наслідками антропогенної діяльності суспільства є: забруднення природного середовища; руйнування екосистем, які є у природі; насичення штучно створеними речовинами явищ природи, що негативно впливають не лише на суспільство, але й флору та фауну; урбанізація суспільства, яка спричинює зменшення кількості сільськогосподарських земель, лісів; недотримання принципів соціально відповідального бізнесу, внаслідок чого зростає кількість продуктів, які є шкідливими для суспільства та природи; запровадження масової культури, яка призводить до втрати ідентичності, національної структури споживання та виробництва, автентичних товарів тощо; перенесення «брудних», екологічно небезпечних виробництв у країни, що розвиваються.

Міжнародна комісія з навколишнього середовища і розвитку запропонувала використовувати альтернативний підхід, що розглядав загальні джерела екологічних проблем за напрямками [3, с. 77]:

- перспективи демографічного зростання та економічного розвитку;
- енергія, довкілля та розвиток (у тому числі проблеми озонового шару, кислотних дощів, відновних ресурсів тощо);
- промисловість, навколишнє середовище;
- сільське господарство та розвиток;
- глобальний екологічний моніторинг.

Основні етапи становлення концепції збалансованого розвитку суспільства наведено в таблиці 2.2.1.

Основні етапи становлення концепції збалансованого розвитку суспільства

Період	Подія	Результат
1	2	3
1972 р., червень, Стокгольм, Швеція	Стокгольмська конференція, де було вперше внесено до міжнародного порядку денного питання про взаємозв'язок між економічним розвитком і погіршенням стану навколишнього середовища.	Декларація Конференції ООН з проблем навколишнього середовища містила перелік законів з природоохоронної діяльності на державному та міжурядовому рівні. Створено у грудні Програму ООН з навколишнього середовища
1982 р., жовтень	Засідання генеральної асамблеї ООН	Прийнято Всесвітню Хартію природи, у якій закладено принципи збереження природи
1983 р.	Засідання Генеральної Асамблеї ООН	Створено Міжнародну комісію з навколишнього середовища і розвитку, яка розробляла принципи та показники збалансованого розвитку, глобальні еколого-економічні програми дій
1987 р.	Робота Комісії	Опубліковано доповідь «Наше суспільне майбутнє», де описано нову концепцію збалансованого розвитку, яка базується а необмеженому економічному зростанні
1992 р., Ріо-де-Жанейро, Бразилія	Друга Конференція ООН з питань природного середовища та розвитку («Саміт Землі»)	Прийнято п'ять підсумкових документів. Серед них особливе значення мають: Декларація Ріо-де-Жанейро щодо навколишнього середовища та розвитку; Порядок денний на XXI століття; Рамкова конвенція ООН щодо змін клімату; Конвенція щодо збереження біологічного різноманіття; Декларація щодо напряму розвитку, охорони та використання лісів. Другим документом, прийнятим на Конференції в Ріо-де-Жанейро, став «Порядок денний на XXI століття», в якому кожній країні було рекомендовано розробити національну стратегію збалансованого розвитку з урахуванням необхідних природоохоронних заходів
1997 р., Нью-Йорк, США	Спеціальна сесія Генеральної Асамблеї ООН «Планета Земля» + 5, «Ріо+5», П'ята сесія Комісії ООН	Прийнято документ «Планета Земля» («Ріо+5»), де зазначається про погіршення екологічної ситуації

1	2	3
2002 р., Йоганнесбург, ПАР	Йоганнесбургський саміт	Прийнято два документи: Йоганнесбургська декларація зі збалансованого розвитку та План виконання рішень: подолання бідності, розвиток охорони здоров'я, особливо санітарії, забезпечення чистою питною водою, торгівля, глобалізація та фінансування збалансованого розвитку
1992 р., Ріо-де-Жанейро, Бразилія	ООН збрала уряди, міжнародні організації та основні групи для того, щоб спільно виробити ряд дієвих заходів, здатних знизити рівень бідності	Ухвалили підсумковий документ Конференції «Майбутнє, якого ми прагнемо»: курсу на збалансований розвиток і забезпечення побудови економічно, соціально та екологічно збалансованого майбутнього для нашої планети, для нинішнього і майбутніх поколінь, розвиток зеленої економіки. Проголошення понад 700 добровільних зобов'язань
2015 р., Нью-Йорк, США	Ювілейна 70-ї сесії Генеральної Асамблеї ООН, під час якої був Саміт зі сталого розвитку	Прийняли документ «Цілі сталого розвитку»: гідність, люди, процвітання, планета, справедливість і партнерство. Закладено, що до 2030 року потрібно викоринити злиденність і повсюдно сприяти економічному процвітання, соціальному розвитку, охороні довкілля

Примітка. складено за [6]

Аналізуючи тенденції розвитку світу до 2020 року, експерти розглядають як базові основні геополітичні сценарії розвитку, що були розроблені дослідниками США [3, с. 82]:

Сценарій 1 «Давоський мир». В основі – активізація глобалізаційних процесів, в яких активна роль віддається Індії й Китаю, які, згідно з прогнозами, за темпами росту економіки випереджають Європу. Істотному збільшенню впливу цих країн не тільки в регіоні, а й усьому світі сприяє втрата долларом своїх позицій. Згідно з цим варіантом розвитку подій центром розробки високих технологій та концентрації великих виробництв стануть ці країни.

Сценарій 2 «Рах Амерікана». Ґрунтується на зростанні впливовості США та її абсолютизації. Згідно з ним за глобальну безпеку відповідає Вашингтон, який практично одноосібно приймає рішення. Основний полюс конкурентів та протистояння концентрується в Індії та Китаї.

Сценарій 3 «Новий халіфат». Розвиток подій визначається створенням транснаціонального теократичного співтовариства ісламістами. Останнє

призведе до спалаху терористичної війни проти неісламського світу. Головним наслідком такого сценарію розвитку є економічний спад і соціальна нестабільність.

Сценарій 4 «Спіраль страху» є похідним від третього сценарію, однак ставить під сумнів можливість консолідації мусульманських країн до 2020 року. У рамках сценарію прогнозується загострення локальних і регіональних конфліктів, до яких залучаються інші держави. Головним наслідком такого сценарію розвитку також є економічний спад і міжнаціональна нестабільність.

Саме ці сценарії, що вбачають можливості подальшого розвитку від панування Америки до диктату ісламістів є основою більшості сучасних геополітичних, економічних, соціальних та інших прогнозних досліджень в інших країнах. Українські фахівці [5; 9] вважають найбільш імовірним перший сценарій, найменш ймовірним – четвертий.

Екологічна безпека, за твердженням [13, с. 445-450; 11, с. 119-125], є однією з характеристик стану суспільно-територіальних утворень (регіонів, областей, великих та середніх міст України) й суттєво впливає на результати господарювання. Останнє створює залежно від конкретного

На основі систематизації наукових підходів до дефініції екологічної безпеки, Герасимчук З.В., Олексюк О.А. [1, с.15-17] виділили такі визначальні характеристики екологічної безпеки на сучасному етапі суспільного розвитку:

1. Пріоритетність забезпечення екологічної безпеки (відповідно до законодавства України [14, с. 6], забезпечення екологічно та техногенно безпечних умов життєдіяльності громадян і суспільства, збереження навколишнього природного середовища та раціональне використання природних ресурсів визначено одним із пріоритетів національних інтересів).

2. Захищеність суб'єктів та об'єктів безпеки.

3. Рівноважність (екологічна безпека стосується системи, що ґрунтується на принципах саморегуляції, цілісності, а тому повинна забезпечувати збереження цих властивостей).

4. Перманентність (екологічна безпека є гарантом життєздатності людини, вона повинна бути постійною. В умовах постійної потреби в екологічних благах та постійного виникнення потенційних і реальних дестабілізуючих екологічну рівновагу чинників необхідними є постійні дії, спрямовані на їх вчасне виявлення та локалізацію).

5. Нелімітованість (впливає з внутрішньої природи екологічної безпеки, потреба в якій є в будь-який час та в будь-якому місті, що говорить про її просторову та часову необмеженість. Як зазначають фахівці [4, с. 13], маючи поточний екологічний стан, ми платимо за борги попередніх поколінь,

господарюючи сьогодні, - створюємо борги наступним поколінням, і нашим завданням є зробити їх якомога меншими).

6. Динамічність (екологічна безпека - категорія, кількісні параметри якої в різні періоди часу можуть істотно відрізнитись, але бути прийнятними на певному проміжку часу).

7. Превентивність (передбачає спрямування зусиль на запобігання виникненню екодеструктивних тенденцій у функціонуванні та розвитку регіону).

В Законі України «Про національну безпеку України» стратегія національної безпеки України визначена як документ, що показує актуальні загрози національній безпеці України та відповідні цілі, завдання, механізми захисту національних інтересів України та є основою для планування і реалізації державної політики у сфері національної безпеки. Стратегія національної безпеки України визначає [14]:

1) пріоритети національних інтересів України та забезпечення національної безпеки, цілі, основні напрями державної політики у сфері національної безпеки;

2) поточні та прогнозовані загрози національній безпеці та національним інтересам України з урахуванням зовнішньополітичних та внутрішніх умов;

3) основні напрями зовнішньополітичної діяльності держави для забезпечення її національних інтересів і безпеки;

4) напрями та завдання реформування й розвитку сектору безпеки і оборони;

5) ресурси, необхідні для її реалізації.

Регіональна стратегія національної безпеки повинна відповідати Стратегії національної безпеки України, де головним місцем задля забезпечення сталого економічного розвитку регіону має стати екологічна складова. Вона має передбачати реалізацію екологічного законодавства в регіоні, контроль за дотриманням вимог екологічної безпеки, забезпечення проведення ефективних і комплексних заходів щодо охорони навколишнього природного середовища в регіоні, раціонального використання природних ресурсів, досягнення узгодженості дій державних, регіональних і громадських органів у сфері охорони навколишнього природного середовища.

Слід зазначити, що екологічна політика, система екологічного управління є фундаментальними складовими сталого розвитку. Регіональне екологічне управління має відповідні ієрархічні структури, для яких базовою структурою є державна екологічна політика і державне екологічне управління на основі законодавства.

Згідно з основними галузевими повноваженнями місцеві державні адміністрації забезпечують ефективне використання природних, трудових і фінансових ресурсів, погоджують питання розміщення на своїй території нових підприємств та інших об'єктів незалежно від форм власності, здійснюють фінансування заходів, пов'язаних з охороною довкілля.

До повноважень місцевих державних адміністрацій належить розробка та виконання програм щодо раціонального використання земель, лісів, підвищення родючості ґрунтів, які перебувають у державній власності, здійснення заходів щодо приватизації земель та їх вилучення для державних потреб, розробки й забезпечення виконання місцевих екологічних програм тощо [3, с. 113].

Суто до компетенції сільських, селищних, міських рад належить вирішення відповідно до закону питань про надання дозволу на спеціальне використання природних ресурсів місцевого значення, а також про скасування такого дозволу; прийняття рішень про організацію територій та об'єктів природно-заповідного фонду місцевого значення та інших територій, що підлягають особливій охороні тощо [3, с. 116].

Екологічна безпека є складовою національної безпеки. Вона захищає інтереси еко-системи від реальних або потенційних загроз, до якої входять: люди, суспільство, довкілля та держава. Ці загрози виникли через вплив антропогенними чи природних факторів на суспільство.

Екологічні стратегії є елементом екологічного управління на стратегічному рівні. Вони взаємопов'язані між собою через нормативну екологічну політику й оперативні екологічні порогами.

Екологічна стратегія – це метод, який визначає основні довгострокові цілі та завдання розвитку екологічного об'єкту в системі довкілля-соціум-економіка, розробка курсу дій і розподілу ресурсів, необхідних для забезпечення здійснення місії і досягнення поставлених цілей на основі відтворення природного і соціально-економічного потенціалу [15, с. 78]. Зауважимо, що стратегія є дорожньою картою, яка вказує шлях між об'єктами стратегування до пункту призначення.

Основними видами регіональних стратегій забезпечення екологічної безпеки є: біфуркаційна, еко-інноваційна, еко-ефективності, технологічна, міжнародна, екологічної модернізації, адаптаційна (табл. 2.2.2). Опишемо кожний із видів стратегії забезпечення екологічної безпеки регіонів, виділяючи такі блоки, як сутність, особливості використання, результат від використання. Додатково ми запропонували ввести блок «основне поняття», яке дасть краще зрозуміти стратегію забезпечення екологічної безпеки.

Характеристика стратегій забезпечення екологічної безпеки регіонів

Вид екологічної стратегії	Суть	Використання	Результат	Основна категорія
1	2	3	4	5
Біфуркаційна	Формування нового порядку функціонування та розвитку соціо-економічної підсистеми покликане вирішити основні протиріччя (конфлікти) у відносинах між людиною на навколишнім природним середовищем	Система втрачає стабільність, через що виникають неочікувані нелінійні процеси, які зумовлюють зміну системи та спричинюють її еволюційний розвиток чи загибель	Побудова синергетичної моделі цивілізаційного розвитку, згідно з якою людська спільнота, біологічні види й довкілля як складні системи постійно взаємодіють та еволюціонують унаслідок процесів біфуркації	Біфуркація (або точка біфуркації) – це точка фазового перетворення, максимально хаотичний стан системи, у якому починають виникати нові центри її організації [15, с. 77].
Еко-інноваційна	Використання технологічних, технічних, маркетингових, продуктових, організаційних, регулятивних, освітніх та інформаційних еко-інновацій, що забезпечують збереження параметрів екологічної підсистеми регіону	Мінімізації негативного впливу на навколишнє середовище від виробництва та споживання, скорочення забруднення, зменшення надмірного споживання природних ресурсів	Створення нових екологічних продуктів, товарів, послуг, устаткування; процесів; маркетингових методів стратегій; еко-організацій, установ, які є соціально відповідальними з інституційними механізмами і культурними цінностями	Еко-інновації – це інновації, що ведуть до екологічно ефективних технологій, які прямо чи опосередковано покращують стан навколишнього середовища [15]
Еко-ефективності	Означає частку впливу організації на навколишнє середовище в розрахунку на	Перехід від витратної концепції «кінцева очистка» до інтегрованих методів	Одночасне вироблення кращих товарів та послуг при скороченні використання	Еко-ефективність – це відносна комплексна величина, що відображає співвідношення двох

1	2	3	4	5
	прибуток або на вироблену продукцію	екологічного управління, при оптимізації всіх процесів, мінімізації використання ресурсів та екологічних наслідків, що зменшує операційні витрати	ресурсів, зменшенні шкоди довкіллю, покращенні економічних показників та здобуття переваги на регіональних та національних ринках	абсолютних змінних: екологічної й фінансової результативностей [15, с. 82]
Технологічна	Використання інновації у сфері технології (ядерна енергетика, генна інженерія тощо) задля розв'язання соціально-економічних та екологічних проблем регіонів	В умовах глобальної екологічної кризи	Розробка стратегій технологічного екологічного розвитку: екологічно чисті технології виробництва; технології екологічно безпечного поводження з відходами; технології та системи моніторингу, оцінки та прогнозування стану навколишнього середовища; технології раціонального природокористування, забезпечення екологічної безпеки та нових екологічних стандартів життя людини [11]	Технологія – це інформаційний процес, який складається з трьох стадій процесу формування: технологічного знання, технологічною проносу і процесу реплікації продуктів технології. Під технологіями загального призначення розуміють нововведення такого роду, які починають свій розвиток з обмеженими варіантами використання, але потім швидко розповсюджуються на інші сфери життя [10, с. 228, с. 230]

1	2	3	4	5
Міжнародна	Врахування сучасних міжнародних принципів співіснування людства і довкілля, вироблених на основі світового досвіду, перспектив та протиріч імплементації екологічної політики урядами світових держав, міжнародними організаціям, сучасних тенденцій подолання екологічних загроз	Підтримка на міжнародному рівні глобального природно-ресурсного потенціалу й необхідної якості навколишнього середовища	Комплексне впровадження основних принципів державної політики в сфері охорони навколишнього середовища, її узгодженості з міжнародною політикою – реалізації інтеграційних перспектив держави та регіону	
Екологічної модернізації	Стратегія трансформація суспільства через принципи екологічної етики, розвитку високих технологій, яка проходить за трьома типами (ендогенний, екзогенний, ендемогенно-екзогенний) та двома аспектами (забезпечення середовища сприятливого для людини та підтримка здоров'я природного середовища)	Орієнтація держав та регіону на політику стійкого розвитку, використання концепції ризику, починаючи з аналізу рівня ризику у складних технологічних системах і його сприйняття населенням	Вирішення екологічних проблем за допомогою мережі акторів екологічної модернізації	Екологічна модернізація – це зміна екологічної політики держави, регіону, результатом якої буде підвищення якості життя й економічної ефективності, забезпечення «зеленого зростання» економіки та енергетики, збереження і відновлення природного середовища [15, с. 84]

1	2	3	4	5
Адаптаційна	Це стратегія, у якій застосовують таких механізмів та методів впливу, котрі при зміні соціо-економічних параметрів функціонування та розвитку соціо-еколого-економічної системи забезпечують збереження в ній існуючого порядку	Застосування соціо-економічною підсистемою по відношенню до екологічної підсистеми адаптаційного механізму відбору оптимальних параметрів розвитку	Коригування параметрів соціо-економічної підсистеми так, з метою нейтралізації негативного впливу на екологічну підсистему	Адаптація є процесом, який забезпечує ефективне функціонування еко-системи і її елементів в нових умовах, орієнтованих на глобалізацію економіки й екологічну безпеку [12]

Примітка. Складено за [3; 10; 12; 15]

Вибір однієї із запропонованих стратегій забезпечення екологічної безпеки в регіоні повинен бути обумовленим існуючим станом соціо-еколого-економічної системи; місією і метою, що реалізуються в рамках стратегії; кількістю та якістю змін у соціо-еколого-економічній системі. Партнерська взаємодія органів державної влади, недержавних організацій і об'єднань, структур бізнесу, громадян країни, а також міжнародних природоохоронних організацій і благодійних фондів.

2.3. Стратегії забезпечення економічної безпеки регіону

Національна безпека країни визначається передусім станом економіки та рівнем економічної безпеки. В результаті політичних, економічних і соціальних перетворень Україна розпочала відлік нового етапу розвитку, що посилює рівень невизначеності та збільшує кількість внутрішніх та зовнішніх загроз. Саме тому проблемам економічної безпеки останнім часом приділяється велика увага.

Діюча з 2015 року Стратегія національної безпеки України [11] спрямована на реалізацію до 2020 року визначених пріоритетів державної політики національної безпеки, а також реформ, передбачених Угодою про асоціацію між Україною та ЄС [14], та Стратегією сталого розвитку «Україна – 2020» [12]. Основний акцент забезпечення національної безпеки зроблено в

напрямі відновлення територіальної цілісності України, що є закономірним в умовах війни. Разом з тим, рівень економічного, соціального і гуманітарного розвитку, потенціал та наявні загрози в розрізі регіонів України є різними, що вимагає обґрунтування стратегій забезпечення економічної безпеки для окремих регіонів країни. При цьому необхідно враховувати, що кожен регіон має свої специфічні проблеми, загрози й робить свій позитивний або негативний вплив на економічну безпеку України.

Для забезпечення економічної безпеки регіону і подолання існуючих загроз необхідно розробити регіональну стратегію і концепцію забезпечення економічної безпеки. Концепція і стратегія забезпечення економічної безпеки регіону повинні передбачати вирішення конкретних завдань із створення цілісної регіональної системи економічної безпеки та відповідати Стратегії національної безпеки України та Державній стратегії регіонального розвитку.

Регіональна система економічної безпеки залежно від стану й рівня розвитку економіки, соціальної сфери повинна передбачати заходи по основних напрямках і сферах життєдіяльності, що визначають економічну безпеку регіону. У ній має бути подана об'єктивна оцінка економічної залежності регіону, визначені основні цілі і напрями виведення з небезпечної зони як усієї економіки, так і по окремих галузях, і сферах життєзабезпечення.

Недосконалість діючої системи стратегічних документів забезпечення економічної безпеки та розвитку держави і її регіонів підкреслює група авторів у праці [8, с.139]. Зазначено, що основні суб'єкти стратегічного планування та прогнозування розвитку регіонів України не в повній мірі реалізують функцію забезпечення економічної безпеки держави, адже система документів стратегічного планування не є цілісною й не враховує такий пріоритетний напрям забезпечення економічної безпеки, як інноваційний розвиток.

Необхідність створення механізму забезпечення економічної безпеки регіонів доводять Дикань В.В., Александрова О.Ю. [7]. Під механізмом забезпечення економічної безпеки регіонів науковці розуміють «комплекс економічних, екологічних, правових, геополітичних і інших умов, які покликані забезпечувати: захист життєво важливих інтересів країни і її територій відносно ресурсного потенціалу; передумови для збереження і виживання регіональних структур України в умовах можливої кризи і майбутнього розвитку; конкурентоспроможність регіонів на внутрішніх і світових ринках і стійкість фінансового положення країни; створення внутрішньої і зовнішньої захищеності від дестабілізуючих дій; умови для стійкого і нормального відтворення громадських процесів» [7, с. 21]. На особливу увагу заслуговує пропозиція створення інформаційно-аналітичних центрів в регіонах, метою яких буде підвищення ефективності збору, обробки і розподілу даних про стан

безпеки регіону, інформаційна підтримки при рішенні завдань управління економічною безпекою регіону.

Основою механізму забезпечення економічної безпеки регіонів більшість науковців називають розробку й реалізацію регіональної стратегії безпеки [3; 5; 9; 13].

Неоднозначними в науковій літературі є погляди щодо розуміння сутності стратегії забезпечення економічної безпеки регіону.

Так, Коковський Л. О. стратегію економічної безпеки регіону розглядає як план дій, спрямований на забезпечення економічної безпеки регіону. При цьому автор наголошує про важливість визначення конкретного стану окремих параметрів і характеристик економічної безпеки регіону у процесі формування його стратегії [9, с. 11].

За визначенням Головня Ю. І. стратегія забезпечення економічної безпеки регіону – це «довгостроковий план дій, спрямованих на забезпечення його безпеки, пошук та створення відповідних резервів для запобігання, уникнення та ліквідації (нейтралізації, локалізації) можливих ризиків, загроз та небезпек» [5]. Реалізації стратегії передбачає заходи управлінського, регулятивного, організаційно-правового та економічного характеру, які сприяють створенню належного конкурентного середовища на регіональному ринку та забезпеченню захисту законних інтересів населення та суб'єктів господарювання.

Важливість розробки та реалізації стратегічних документів, які стосуються безпеки регіону, доведене в дослідженні Білик Р. Р. [3]. Стратегію реалізації конкурентоспроможності та економічної безпеки регіону автор розглядає у взаємозв'язку з стратегіями вищого рівня – стратегії соціально-економічного розвитку держави, стратегії безпеки держави, стратегії соціально-економічного розвитку регіону, положення яких впливають та узгоджуються із положеннями стратегії економічної безпеки регіону (рис. 2.3.1).

Обґрунтування стратегії та створення ефективного механізму забезпечення економічної безпеки регіону вимагає оптимального поєднання ринкового і державного регулювання.

Однією з важливих умов економічної стабільності країни й забезпечення її економічної безпеки є подальший розвиток ринкового механізму. Ринкові механізми саморегулювання слід розвивати і удосконалювати в наступних напрямках:

- подальше поглиблення інституціональних реформ і формування сучасної суб'єктної основи ринкової економіки;
- створення правової і організаційної основи для формування і повноцінного функціонування ринків товарів, праці, фінансів, цінних паперів тощо;

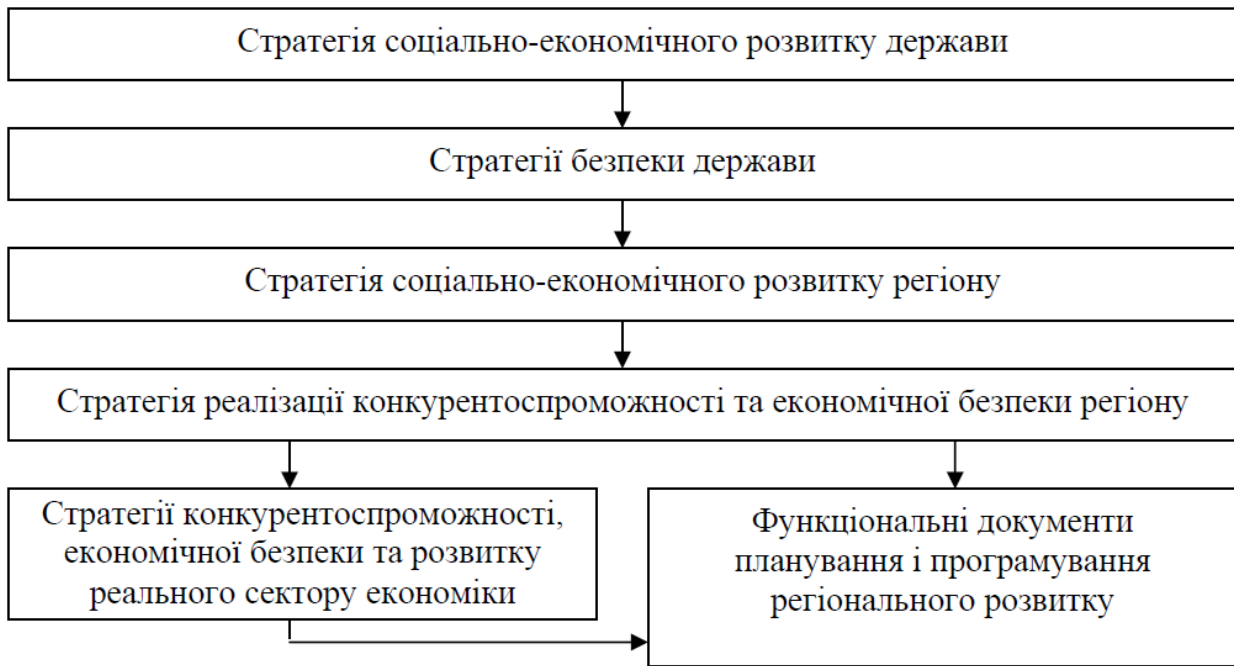

Рис. 2.3.1. Ієрархічна структура стратегічних планових документів регіонального розвитку, конкурентоспроможності та безпеки [3, с. 364]

- створення єдиного економічного простору і конкурентного середовища;
- створення вільного підприємницького середовища і сприятливих умов для підприємницької діяльності [1].

Разом з тим, вагому роль в розробці та реалізації стратегії забезпечення економічної безпеки регіону відіграє державне регулювання. Система державного регулювання в Україні побудована на двох рівнях: на державному і регіональному.

В умовах децентралізації влади в Україні можливостей реалізації стратегії забезпечення економічної безпеки окремого регіону є більше. Це стосується адресності та прозорості фінансових потоків, підвищення фінансової спроможності громад, покращення якості надання послуг населенню тощо. Проте разом з позитивними змінами існують загрози, що негативно позначаються на рівні економічної безпеки регіонів.

До загроз, які порушують рівень безпечності на регіональному рівні, що можуть стати наслідком реалізації реформи децентралізації автором віднесено [10]:

1. Фінансова неспроможність депресивних та слаборозвинених регіонів.
2. Неготовність управлінських кадрів до нових умов господарювання.
3. Зменшення рівня контролю на місцевому рівні.
4. Зловживання владою, неправомірне витрачання бюджетних коштів.

Розглянуті загрози не є підставою нівелювати позитивні сторони децентралізації. Їх своєчасне передбачення та усунення сприятимуть зміцненню економічної безпеки регіонів.

Державне регулювання є вирішальним чинником виведення депресивних регіонів з кризового стану і забезпечення їх економічної безпеки. У рамках загального господарського механізму важливо сформулювати і задіяти особливий механізм забезпечення економічної безпеки країни. Такий механізм є системою правових, економічних і організаційних заходів державної дії на соціально-економічні процеси з метою відвертання або нейтралізації загроз економічної безпеки.

Механізм забезпечення економічної безпеки регіону повинен складатися з наступних підсистем:

1. Інформація.

Інформаційна база, що забезпечує об'єктивний і усебічний моніторинг стану економіки і суспільства з метою виявлення і прогнозування внутрішніх й зовнішніх загроз інтересам регіону, має бути повною, достовірною, своєчасною. Важливо використовувати інноваційні методи збору, зберігання та передачі інформації, що сприятиме ефективності аналітичної роботи.

2. Аналіз.

Передбачає моніторинг стану економіки і соціальної сфери, налагодження достовірного державного статистичного обліку за визначеними показниками економічної безпеки, створення сучасної інформаційно-аналітичної системи постійного спостереження за динамікою показників безпеки та їх порогових значень.

3. Прогноз.

Налагоджена інформаційно-аналітична система і моніторинг повинні забезпечувати прогнозування й своєчасне виявлення відхилень від порогових значень, з тим щоб своєчасно вжити адекватні заходи для відвертання і нейтралізації загроз економічної безпеки регіону.

4. Планування.

На основі підсумків моніторингу і результатів прогнозно-аналітичної роботи необхідно розробити комплекс заходів, спрямованих на подолання кризового стану, усунення небезпечних відхилень порогових значень показників економічної безпеки. Сформовану систему заходів доцільно прийняти як регіональну стратегію забезпечення економічної безпеки.

Залежно від стану економіки і складності завдань попередження або подолання загроз цільові програми забезпечення економічної безпеки можуть бути оперативними, середньостроковими і довгостроковими. При цьому

важливо, щоб цільові регіональні програми економічної безпеки й передбачені в них заходи забезпечували реалізацію Стратегії національної безпеки України.

5. Підсистеми забезпечення.

До підсистем забезпечення економічної безпеки регіону відносяться:

- науково-методичне забезпечення реалізації стратегії економічної безпеки регіону, що полягає у консолідації зусиль у виробничій, науково-технічній, фінансовій, адміністративно-управлінській сфері із залученням науково-технічного та інноваційного потенціалу регіонів, а також у використанні методів обґрунтування ефективної стратегії безпеки.

- нормативно-правове та інституційне забезпечення – передбачає прийняття нормативно-правових актів, які б розмежовували функції та повноваження центральних і місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування в сфері забезпечення безпеки, сприяли б реформам децентралізації влади;

- фінансове забезпечення – передбачає фінансування реалізації стратегії за рахунок коштів державного та місцевого бюджетів, а також залучення інших джерел;

- організаційне забезпечення – передбачає створення організаційної структури управління економічною безпекою регіону, організація діяльності спеціальних відділів та структур;

- інфраструктурне забезпечення, як комплекс підприємств та організацій, що забезпечують умови нормального функціонування економічної системи регіону та життєдіяльності населення на його території;

- кадрове забезпечення – формування таких компетенцій працівників спецвідділів та органів державної й місцевої влади, як стратегічне мислення, управління проектами та грантовими програмами тощо. Це вимагає нового рівня підготовки кадрів, постійного підвищення кваліфікації з використанням прогресивних навчальних технологій.

Детальніше розглянемо методологію обґрунтування стратегії економічної безпеки регіону. Усі методи формування стратегії базуються на аналізі внутрішнього та зовнішнього середовища регіону. Це не дивно, так як саме потенціал регіону, його політичні, економічні, соціальні, природні та інші чинники визначають можливі шляхи його розвитку.

На практиці процес формування стратегії економічної безпеки регіону зводиться до пошуку відповідей на три основні питання:

- В якій нинішній ситуації знаходиться регіон, яким є наявний потенціал, які є загрози (існуючий рівень безпеки)?

- Якого рівня розвитку можливо досягнути й забезпечити стан безпеки (програмний рівень безпеки)?

– Які заходи необхідно вжити, щоб досягти бажаного рівня безпеки, які ресурси для цього потрібні?

Враховуючи вищенаведені аспекти, розглянемо основні етапи розробки стратегії економічної безпеки регіону.

Процес розробки стратегії економічної безпеки регіону передбачає три блоки, у межах кожного описано комплекс необхідних заходів – послідовних етапів (рис. 2.3.2).

Рис. 2.3.2. Послідовність розробки стратегії забезпечення економічної безпеки регіону

Джерело: розроблено автором

Розробку стратегії забезпечення економічної безпеки регіону доцільно здійснювати у взаємозв'язку з цілями та завданнями Державної стратегії регіонального розвитку [6]. Такий взаємозв'язок дозволяє проявлятися ефекту синергізму. Розглянемо етапи, які здійснюються у процесі формування та реалізації стратегії забезпечення економічної безпеки регіону.

На першому етапі аналізують внутрішні та зовнішні фактори, які впливають на стан регіону, рівень його безпеки. Ключовими зовнішніми чинниками, які впливають на регіональний розвиток і потребують вивчення й аналізу, є: соціально-політичні та фінансово-економічні умови, що склалися; напрями Державної програми стратегічного розвитку; діюча законодавчо-нормативна база тощо. Важливо відразу розмежувати чинники, які створюють можливості і ті, що несуть загрози.

На другому етапі діагностують соціально-економічну систему взаємопов'язаних показників регіону, оцінюють рівень економічної безпеки та наявний потенціал розвитку. До внутрішніх факторів впливу відносять: демографічну і соціальну структури регіону; природно-геологічні умови; інженерні умови й ресурси; рівень управління та ефективність децентралізації; економічну та інвестиційну привабливість регіону. Розробка стратегії забезпечення економічної безпеки регіону повинна передбачати проведення комплексної діагностики фінансового забезпечення територій, оскільки належне фінансове забезпечення та достатні бюджетні надходження – одна з важливих характеристик економічної безпеки регіону та можливості реалізації стратегії. Застосування діагностики фінансового забезпечення у процесі розробки стратегії забезпечення економічної безпеки регіону дозволить своєчасно розпізнати ознаки кризи на ранній стадії та вжити необхідних заходів для її усунення.

Для забезпечення конкурентоспроможності та економічної безпеки регіону необхідна систематична робота з аналізування і підвищення всіх складових потенціалу регіону [2, с. 16]: природно-ресурсного; трудового; економічного; інвестиційного; інноваційного; інфраструктурного; фінансового; туристично-рекреаційного; організаційно-управлінського. Саме тому на третьому етапі здійснюють оцінювання наявного стратегічного потенціалу регіону.

Четвертий етап розробки стратегії забезпечення економічної безпеки регіону передбачає вибір цілей збалансованого й безпечного розвитку з урахуванням можливостей і загроз, сильних і слабких сторін. Даний етап є підґрунтям для проведення майбутніх перетворень і передбачає використання методу SWOT - аналізу. Головним у цей період є об'єднання зібраної

інформації для опрацювання концепції забезпечення економічної безпеки регіону.

Концепцію забезпечення економічної безпеки регіону доцільно тлумачити як систему, яка складається з підсистем й ідей, принципів, уявлень, що зумовлюють мету управління економічною безпекою регіону, визначають механізм взаємодії суб'єкта та об'єкта управління. Призначенням концепції є визначення головних стратегічних напрямів розвитку регіону з урахуванням змін зовнішніх факторів, потенційних можливостей. Варто зазначити, що найдоцільнішими принципами стратегічного управління економічною безпекою регіону є: загальні (системності, адаптивності, оптимальності, науковості, взаємозв'язку й взаємообумовленості та інформаційної забезпеченості) і специфічні (гармонізації, гнучкості, ефективності, комплексності, раціональності, відкритості до інноваційних перетворень, результативності, контролю).

Базисом концепції стратегічного управління економічною безпекою регіону є обґрунтування впровадження методичних основ системи стратегічного управління через впровадження набору управлінських технологій та інструментарію (оціночних показників).

Сформований концептуальний підхід до стратегічного управління економічною безпекою регіону передбачає оцінку стратегічних альтернатив і вибір оптимальної стратегії забезпечення економічної безпеки (шостий етап). Отже, важливим є аналіз виникнення проблем, оцінка загроз, а вже потім реалізація стратегії за допомогою програм дій – формування регіональної програми забезпечення економічної безпеки (сьомий етап).

Заключний блок «Реалізація» передбачає 3 умовних етапи, які в часі відбуваються паралельно. Реалізація стратегії забезпечення економічної безпеки регіону здійснюється через комплекс оперативних і довготривалих заходів по відвертанню нових і нейтралізації існуючих внутрішніх і зовнішніх загроз, що знаходять своє відображення у регіональних проектах, програмах тощо. Важливим є аналіз, оцінка й контроль результатів реалізації стратегії. Також на етапі реалізації стратегії забезпечення економічної безпеки регіону необхідний контроль обов'язків.

Як видно з приведеної схеми процесу формування стратегії забезпечення економічної безпеки регіону цей процес досить трудомісткий і тривалий, але результати даного процесу (при умови його успішності) багаторазово перевищують витрати. Такий ефект виникає не тільки тому, що наявність стратегії забезпечення економічної безпеки регіону сприяє більш ефективному використанню наявних ресурсів та можливостей, але також і тому, що сам процес розробки та аналізу різних варіантів розвитку регіону в тій чи іншій

ситуації підвищує системність та обґрунтованість прийнятих управлінських рішень.

Обґрунтування стратегії забезпечення економічної безпеки регіону – це не лише захист від загроз, а й ефективний механізм підвищення рівня його конкурентоспроможності. Стратегія складається із запланованих дій (етапів), що дозволить адаптуватися до обставин, які можуть виникнути в майбутньому. У процесі формування стратегії особливу увагу варто приділити інноваційному напрямі розвитку регіону. Стратегія забезпечення економічної безпеки регіону повинна відповідати перетворенням у національній економіці, гармонізувати вплив і взаємозв'язки між чинниками внутрішнього та зовнішнього середовища.

Вважаємо, що для більшості регіонів України стратегія забезпечення економічної безпеки має передбачати планомірне і системне проведення заходів по наступних напрямках:

1. Структурна політика:

– визначення пріоритетних і перспективних галузей і сфер виробництва, що забезпечують оптимізацію структури економіки;

– визначення «точок зростання» та виявлення підприємств, що виробляють конкурентоспроможну продукцію, є інноваційно активними та стратегічно важливими;

– визначення підприємств і організацій, що залишаються в державній власності;

– визначення підприємств і організацій, державна підтримка яких об'єктивно потрібна для забезпечення економічної безпеки країни [1].

2. Економічна політика:

– забезпечення умов для зростання економіки шляхом розвитку виробництва, надання необхідної допомоги бізнес-сектору;

– забезпечення структурної перебудови економіки шляхом переходу на інноваційні моделі розвитку;

– реструктуризація та модернізація економіки у контексті євроінтеграційних процесів;

– реформування податкової та бюджетної системи;

– зменшення енергетичної залежності економіки [4, с.55].

3. Інвестиційна політика:

– створення сприятливого середовища, яке позитивно впливатиме на підвищення інвестиційної активності, залучення вітчизняних та іноземних інвестицій для розвитку регіону;

– розширення практики спільного державно-комерційного фінансування високоефективних інвестиційних проектів;

- визначення переліку виробництв і об'єктів, недоступних для іноземних інвесторів, з метою забезпечення економічної безпеки;
- розробка заходів активізації інвестування в реальну економіку засобів підприємств і заощаджень населення;
- створення сприятливого інвестиційного клімату в економіці, розробка і використання форм державного стимулювання інвестицій в освоєння сучасних технологій, а також підтримка виробників наукомісткої конкурентоспроможної продукції.

4. Соціальна політика:

- виявлення і оцінка загроз в соціальній сфері;
- визначення пріоритетів соціальної політики в стратегії економічної безпеки регіону;
- розробка заходів зниження реального та прихованого безробіття і рівня бідності, збільшення реальних грошових доходів, підвищення рівня життя населення регіону.

5. Політика управління економічною безпекою регіону:

- виявлення внутрішніх і зовнішніх загроз економічній безпеці регіону;
- визначення основних показників (індикаторів), що характеризують стан і рівень соціально-економічного розвитку регіону;
- встановлення порогових значень соціально-економічних показників (індикаторів), що дозволяють виявляти і кількісно оцінювати загрози економічній безпеці регіону;
- розробка заходів недопущення (усунення) загроз і виходу з небезпечних зон економічної безпеки;
- визначення і чітке розмежування функцій, прав і відповідальності державних та місцевих органів влади по забезпеченню економічної безпеки регіону.

Разом з тим варто зазначити, що стратегія забезпечення економічної безпеки регіону має бути комплексною і передбачати розробку регіональних програм за її функціональними складовими: інвестиційною, інноваційною, фінансовою, ресурсною, енергетичною, продовольчою (рис. 2.3.3).

Сухоруков А. І., Харазішвілі Ю. М. програмні заходи щодо забезпечення економічної безпеки регіону згрупували за блоками, які включають:

- заходи щодо підвищення конкурентоспроможності регіональної економіки;
- заходи в інвестиційно-інноваційній сфері;
- заходи щодо забезпечення енергетичної безпеки, та щодо зміцнення фінансової безпеки;

– заходи щодо вдосконалення зовнішньоторговельних відносин та експортно-імпортової безпеки [13, с.262].

Рис. 2.3.3. Стратегія забезпечення економічної безпеки регіону в розрізі функціональних складових

Джерело: розроблено автором

Саму систему забезпечення економічної безпеки регіону автори розглядають як «діяльність органів державної влади і місцевого самоврядування, підприємств, громадських організацій та окремих громадян, спрямована на захист інтересів регіону в економічній сфері від зовнішніх і внутрішніх загроз» [13, с.253].

Погоджуємось, що досягнення порогових значень економічної безпеки і успішне функціонування економіки взагалі можливі тільки при компетентному державному управлінні і регулюванні усієї господарської діяльності в кожному регіоні. Воно повинне стати одним з найважливіших елементів комплексного механізму забезпечення економічної безпеки.

У центрі уваги органів влади усіх рівнів мають бути реалізація стратегії забезпечення економічної безпеки, нейтралізація загроз економічній безпеці, досягнення і постійна підтримка рівня розвитку усієї економіки і основних сфер життєзабезпечення, що гарантує економічну незалежність регіону й стабільність в суспільстві.

На реалізацію прийнятої стратегії забезпечення економічної безпеки мають бути орієнтовані економічна політика, організаційно-господарська діяльність державних і місцевих органів влади, суб'єктів господарювання, громадських об'єднань, бізнес-структур.

Державні та місцеві органи влади повинні нести відповідальність за економічний стан та економічну безпеку регіону. Виконання цієї функції вимагає мобілізації зусиль і координації діяльності не лише органів влади, але й сфери бізнесу.

Розробка і використання на практиці наведеного механізму реалізації концепції і стратегії економічної безпеки регіону сприятиме забезпеченню збалансованого розвитку територій, підвищенню зайнятості і рівня життя населення, вирішить соціальні та демографічні проблеми.

2.4. Стратегії забезпечення соціоекологоекономічної безпеки регіону

Розробка дієвої стратегії забезпечення соціоекологоекономічної безпеки регіону посідає важливе місце у системі ефективного управління регіоном. Оскільки реалізація комплексних заходів, які сприятимуть вирішенню проблем, що стосуються всіх сфер життєдіяльності населення регіону, можлива лише при правильному виборі відповідних стратегій.

Згідно з теорією менеджменту, стратегія – це детальний, всебічний комплексний план, спрямований на втілення місії організації (регіону, держави). Місія держави зумовлена самою її сутністю, чітко визначеною метою її існування. Безперечно, що держава існує для людей, тому забезпечення найкращого життя для громадянина є її самоціллю. У цьому аспекті великої уваги заслуговує питання стратегічного управління соціоекологоекономічною безпекою.

Стратегічне управління – діяльність з управління, що пов'язана з постановкою цілей і завдань органу державної влади та з підтримкою низки взаємовідносин між нею і оточенням, що надає можливість їй досягти своїх цілей, відповідає її внутрішнім можливостям та дає змогу залишатися сприйнятливою до зовнішніх потреб [1].

Хоча кожна стратегія є унікальною за своєю природою, а процес її формування та прийняття буде постійно ускладнюватись особливостями ситуації, можна виокремити деякі загальні вимоги до цього процесу, які полягають у такому:

- ситуаційна виправданість розробки, прийняття та реалізації стратегії, яка сприяє вирішенню проблеми, що виникла, запобігає її загостренню;
- існування чіткої уяви про механізм (алгоритм) реалізації, а саме мету дії, завдання, порядок їх виконання (організацію, мотивацію, контроль), можливості вчасно визначати необхідні організаційні зміни в системі,

орієнтуючись при цьому на досягнення кінцевої мети;

- максимальне використання потенційних можливостей системи та навколишнього середовища у процесі реалізації стратегії;
- ресурсна забезпеченість усіх етапів підготовки та реалізації стратегії;
- можливість адекватного корегування стратегії при зміні ситуації;
- відкритість доступу виконавців до інформації [2].

Формування стратегії є процесом, який проходить певні етапи:

- аналіз основних показників розвитку, прогнозування майбутнього розвитку, оцінка стану внутрішнього та зовнішнього середовища системи, виявлення можливостей і загроз, сильних і слабких сторін;
- формування проблеми, визначення мети та цілей управління;
- вироблення альтернативних варіантів стратегії та вибір пріоритетного варіанту;
- формування стратегії управління та заходів з її реалізації (тактичних та оперативних планів);
- визначення термінів, методів, інструментів реалізації та відповідальних;
- реалізація стратегії;
- моніторинг ходу реалізації стратегії та оцінка необхідності її коригування;
- контроль за виконанням стратегії.

Структура стратегії забезпечення соціоекологоекономічної безпеки регіону включає:

- вихідні умови й оцінка початкової ситуації;
- стратегічний вибір мети розробки (сукупність пріоритетних функцій, які мають бути реалізовані);
- постановку стратегічних цілей і завдань;
- механізм та ресурси для реалізації стратегії.

Розглядаючи стратегію забезпечення соціоекологоекономічної безпеки регіону як комплексну програму, спрямовану на досягнення довгострокової мети, слід зупинитися на визначенні наступних категорій: стратегічна мета, стратегічні завдання і стратегічні пріоритети.

Відповідно, стратегічною метою є забезпечення високого рівня соціоекологоекономічної безпеки регіону з урахуванням особливостей його розвитку.

Цілі стратегії можна розподілити на три рівні:

I – стратегічний рівень. Основна мета: забезпечення високого рівня соціоекологоекономічної безпеки регіону через високий рівень матеріального благополуччя, соціального добробуту та екологічної безпеки;

II – тактичний рівень. На цьому рівні до основних цілей можна віднести:

- забезпечення достатнього рівня добробуту;
- встановлення і забезпечення соціальних стандартів;
- підвищення якості освітніх послуг;
- покращення житлових умов;
- реформування системи охорони здоров'я;
- розвиток ринку праці;
- формування громадянського суспільства та соціальної злагоди;
- сприяння розвитку культури та мистецтва;
- покращення екологічної ситуації та формування природоохоронних заходів.

III – оперативний рівень. До поточних цілей, реалізація яких передбачається на короткострокову перспективу, віднесемо:

- зростання рівня оплати праці та купівельної спроможності населення;
- сприяння зайнятості населення та зниження рівня безробіття;
- покращення умов праці;
- підвищення якості харчування;
- підвищення рівня забезпеченості громадян житлом та комфортними житловими умовами;
- розвиток мережі навчальних закладів та покращення їх матеріально-технічного забезпечення;
- підвищення рівня медичного обслуговування та зниження рівня захворюваності населення;
- запобігання поширенню соціальних хвороб та виникнення асоціальних явищ у суспільстві;
- підвищення рівня забезпеченості населення закладами культури та відпочинку;
- зменшення рівня забруднення атмосфери, водойм та землі, підвищення лісистості.

Відповідно до обраних цілей виділимо такі завдання:

- у сфері фінансової безпеки: забезпечення зростання реальних доходів населення, зменшення частки споживчих витрат та витрат на оплату комунальних платежів від суми доходу населення, зростання частки заробітної плати у структурі доходів населення, поступове наближення державних мінімальних соціальних гарантій до європейських стандартів, забезпечення погашення заборгованості із заробітної плати, зменшення рівня бідності та диференціації населення за рівнем матеріального забезпечення;
- у сфері безпеки працевлаштування: розширення сфери прикладання праці; забезпечення ефективного регулювання професійної підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації; сприяння зайнятості

неконкурентоспроможного населення на ринку праці;

- у сфері безпеки проживання: збереження, відновлення та примноження житлового фонду, створення соціального житлового фонду, поліпшення якості і рівня благоустрою житла, розвиток комунального господарства, розвиток дієвих та привабливих умов для придбання житла;

- у сфері безпеки здоров'я: розширення доступності та підвищення якості надання медичної допомоги, збільшення обсягів фінансування, поліпшення стану здоров'я громадян, удосконалення системи невідкладної медичної допомоги з метою наближення її до світових стандартів, розвитку інституту сімейного лікаря;

- у сфері безпеки освіти: розширення доступності отримання якісної освіти, підвищення якості освіти, інформатизація системи освіти;

- у сфері соціального забезпечення населення: створення ефективною, реально діючою системи соціальної безпеки та соціального захисту населення від соціальних ризиків та загроз; вдосконалення системи пенсійного забезпечення та реформування системи соціального страхування; здійснення реального соціального захисту сім'ї, материнства, молоді, інвалідів та інших малозахищених верств населення;

- у сфері безпеки культури та відпочинку: розширення мережі закладів культури і науки; збереження та пропагування національної культури, мови, традицій; толерантне ставлення до мови, традицій і культури інших народів, націй і народностей, які населяють Україну, підвищення якості послуг закладів відпочинку, сприяння розвитку туризму;

- у сфері екологічної безпеки: поєднання екологічних, економічних і соціальних інтересів; гласність і демократизм при прийнятті рішень, реалізація яких впливає на стан навколишнього природного та соціального середовища; безоплатність загального природокористування і платність спеціального природокористування для господарської діяльності; нормування впливу господарської та іншої діяльності на природне середовище; створення системи страхування екологічних і катастрофічних ризиків; вдосконалення законодавства України щодо практичного застосування норм із захисту екологічних прав громадян.

Досягнення визначених цілей можливе за умови ефективного проведення заходів у сфері безпеки працевлаштування, фінансової безпеки, безпеки харчування, безпеки проживання, безпеки освіти та здоров'я, безпеки культури та відпочинку, безпеки життя та соціального забезпечення, екологічної безпеки.

Для того, щоб досягнути поставленої мети та завдань необхідним є вибір відповідного варіанту стратегії забезпечення соціоекологоекономічної безпеки регіону (рис. 2.4.2).

Рис. 2.4.2. Основні стратегії забезпечення соціоекологоекономічної безпеки регіону *

Примітка. *Розроблено автором

Рішення про вибір певної стратегії забезпечення соціоекологоекономічної безпеки регіону залежатиме від того, у яку групу він потрапив за результатами розрахунку інтегральних, групових індексів, що характеризують рівень соціоекологоекономічної безпеки регіону.

Кожна з перерахованих стратегій має свої особливості. Зокрема, стратегія стабільності передбачає зосередження на існуючих напрямках діяльності та їхню підтримку. Вона є доцільною для тих регіонів, де рівень соціоекологоекономічної безпеки знаходиться на досить високому рівні.

Стратегія зростання передбачає роботу за новими напрямками діяльності та розвиток вже існуючих і спрямована на покращення рівня задоволення потреб населення через підвищення його соціоекологоекономічної безпеки.

Стратегія утримання передбачає концентрацію на зменшенні негативних загроз щодо певних напрямків діяльності, спрямована на виживання системи та збереження результатів, здобутих у минулому. Її застосування є доцільним у регіонах, де існують значні загрози щодо соціоекологоекономічної безпеки і постає гостре питання щодо їх усунення.

Змішана стратегія є поєднанням вище перелічених стратегій.

Варто зазначити, що загальна стратегія за своїм характером може бути активною чи пасивною.

Активна (наступальна, експансивна) характеризується постійним розширенням діяльності, орієнтована на вирішення цілком нового, передбачаючи швидке реагування на зміни у потребах населення та попередження загроз.

У свою чергу, пасивна (реактивна) являє собою концентрацію на певному напрямку та забезпеченні його належного рівня без розвитку, базується на реконструктивних заходах, що не сприяють покращенню ситуації.

Залежно від досягнення конкретних переваг виділяють стратегію диференціації, за якої обирається декілька пріоритетних напрямів розвитку, що сприятимуть зростанню рівня соціоекологіоекономічної безпеки регіону, та стратегію фокусування, коли обирається один напрямок розвитку, в основному це той, в якому виявлені найбільші проблеми, наприклад зростання рівня безпеки здоров'я чи безпеки життя населення.

Наголосимо на тому, що управління забезпеченням соціоекологіоекономічної безпеки регіону буде більш ефективним, якщо стратегії з її підвищення розроблятимуться відповідно до типології територій.

Необхідно також враховувати, що механізм формування стратегії припускає такі заходи:

- розробку та реалізацію довгострокових цільових програм, що забезпечують соціальну переорієнтацію і структурну перебудову економіки;
- зміну механізмів формування в діяльності органів влади та громадських інститутів;
- селективне регулювання (фіскальна, кредитна, грошова політика держави, нормативи) має бути включене в структуру стратегії та служити засобом її реалізації, узгоджуючись за цілями, об'єктами, етапами.

Стратегію доцільно здійснювати на період 10-15 років, планомірно, при чому вона повинна служити орієнтиром для органів місцевого самоврядування при вирішенні питань і аспектів щодо забезпечення високого рівня соціоекологіоекономічної безпеки регіону. Тому варто також чітко розподілити обов'язки між виконавцями, якими виступатимуть органи законодавчої, судової та виконавчої влади всіх рівнів. Контроль необхідно здійснювати через перевірку рівня досягнення запланованих показників.

Отже, реалізація стратегії дозволить підвищити рівень соціоекологіоекономічної безпеки регіону, що в подальшому повинно позитивно вплинути на рівень його розвитку.

Розділ 3

Теоретико-методологічні основи формування механізму забезпечення складових соціоекологоекономічної безпеки регіону та його елементи

3.1. Сутність та складові механізму забезпечення енергетичної безпеки регіону

Незважаючи на значну кількість реформ в сфері стимулювання енергозбереження та енергоефективності, зниження залежності від імпорту енергоресурсів і зростання загального рівня енергетичної безпеки України, ця проблема потребує подальшого вирішення в напрямі посилення дієвості державного регулювання економіки в енергетичній сфері. Відмінності в рівнях промислового розвитку регіонів та їх забезпеченні енергетичними ресурсами вимагають особливого підходу стосовно забезпечення енергетичної безпеки окремих регіонів, а формування енергетичних ринків європейського зразка, децентралізація управління та інші стратегічні орієнтири обумовлюють розширення функцій управління в енергетичній сфері на регіональному рівні.

Реалізація практичних заходів в цій сфері ускладнюється рядом проблем:

- недостатня узгодженість стратегій, програм і планів соціально-економічного розвитку регіонів зі стратегічними документами в сфері розвитку енергетики (Енергетичною стратегією України на період до 2035 р., генеральними схемами, державними цільовими програмами), а також локальними інвестиційними енергетичними проектами;

- наявність «вузьких місць» у системах енергопостачання як на регіональному, так і національному рівнях;

- недостатній розвиток малої енергетики та низький ступінь залученості в енергобалансі місцевих джерел енергії регіонального і локального значення [1, с. 66].

За таких обставин ефективне функціонування механізму забезпечення енергетичної безпеки регіонів є визначальним, що й зумовлює актуальність цього дослідження.

Окремим проблемам забезпечення енергетичної безпеки України приділено увагу вітчизняними науковцями, серед яких В. Жовтянський, Ю. Дзядикевич, А. Шевцов, М. Земляний, М. Ковалко, А. Шидловський, Д. Зеркалов, В. Бараннік, О. Суходоля та інші. Їхні напрацювання є важливою

базою для подальших наукових досліджень та розробки ефективного механізму забезпечення енергетичної безпеки регіонів, адже змістове наповнення цього поняття та його основних складових елементів є недослідженими в економічній літературі.

Метою дослідження є розробка механізму забезпечення регіональної енергетичної безпеки.

Механізм забезпечення енергетичної безпеки регіону – це сукупність інституційних, організаційних структур і використовуваних ними процедур, форм, методів та інструментів розв'язання суперечностей і послаблення чи усунення внутрішніх і зовнішніх загроз в енергетичній сфері для забезпечення збалансованого та інноваційного розвитку регіону, що передбачає раціональне використання наявних енергоресурсів, забезпечення регіональної енергетичної безпеки на екологічних засадах і підвищення рівня добробуту населення.

Ефективне формування та функціонування механізму забезпечення енергетичної безпеки регіонів в Україні, на нашу думку, повинно передбачати такі етапи:

- оцінку рівня енергетичної безпеки регіонів та її моніторинг;
- визначення цілей та завдань соціально-економічного розвитку регіонів;
- встановлення мети та цілей механізму забезпечення енергетичної безпеки регіонів;
- обґрунтування принципів побудови та функціонування механізму забезпечення енергетичної безпеки;
- визначення необхідних передумов формування механізму;
- аналіз чинників, що впливають на формування механізму забезпечення енергетичної безпеки регіонів в Україні;
- прогнозування очікуваних результатів від змін в механізмі управління енергетичною безпекою регіонів (рис. 3.1.1).

Метою управління енергетичною безпекою на регіональному рівні є послідовне досягнення якісно нового рівня її основних характеристик:

- здатності паливно-енергетичного комплексу регіонів задовольняти внутрішній попит на енергоносії відповідної якості за доступними тарифами;
- здатності споживчого сектора економіки ефективно використовувати енергетичні ресурси, запобігаючи їх нераціональним витратам;
- стійкості енергетичного сектора до зовнішніх і внутрішніх економічних, техногенних і природних загроз, а також його здатності мінімізувати збиток, викликаний проявом різних дестабілізуючих факторів.

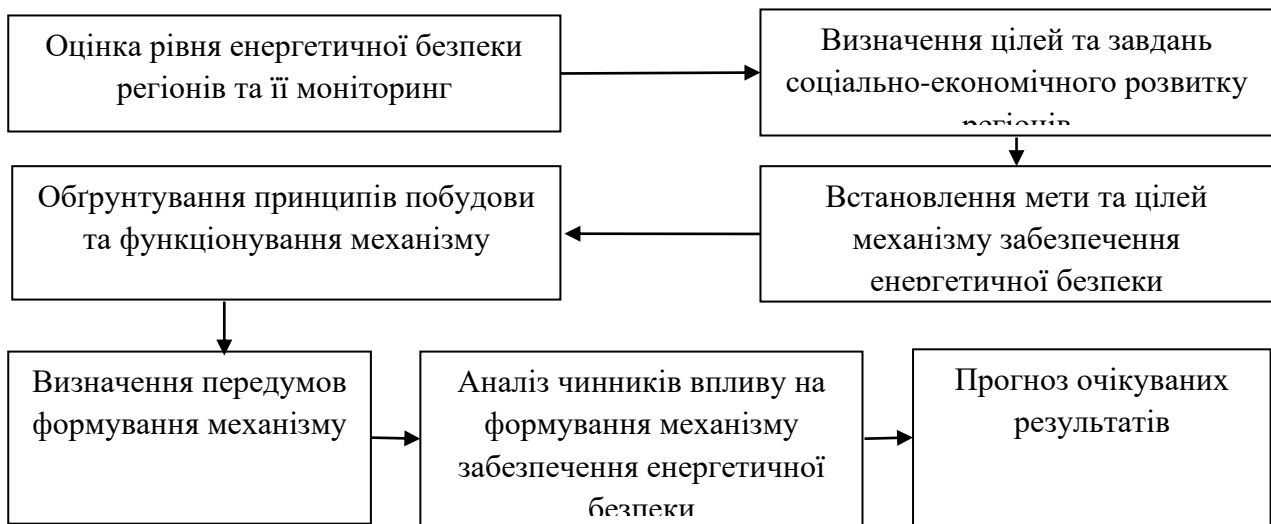

Рис. 3.1.1. Структурно-логічна схема формування механізму забезпечення енергетичної безпеки регіонів*

*Складено автором

Основою механізму управління системою енергетичної безпеки регіонів має бути ефективне цілепокладання, яке має враховувати економічні, соціальні та екологічні аспекти. При цьому Шевчук Я. визначає цілі трьох рівнів:

1) базового – підтримка і підвищення захисних властивостей діючої системи енергопостачання з метою забезпечення задоволення базових потреб економіки та населення в енергетичних ресурсах. На сучасному етапі розвитку цей рівень забезпечується за рахунок традиційних джерел енергії;

2) розробка та впровадження нетрадиційних відновлюваних джерел енергії (НВДЕ);

3) підвищення адаптаційних властивостей економіки регіону шляхом впровадження енергозберігаючих та енергоефективних технологій [1, с. 67].

Вважаємо дискусійним відносити енергоберігаючі та енергоефективні заходи до третього цільового рівня забезпечення енергетичної безпеки, адже такі заходи повинні носити поточний характер для зменшення споживання традиційних джерел енергії, що є ціллю базового рівня.

На наш погляд, основні цілі механізму управління системою енергетичної безпеки регіону варто доповнити наступними: досягнення збалансованого розвитку регіону, сталого розвитку і функціонування енергетичної інфраструктури, підвищення енергоефективності та енергозбереження в регіоні.

Механізм управління енергетичною безпекою регіонів повинен будуватися на засадах наступних принципів:

– гарантованості та надійності забезпечення економіки і населення енергетичними ресурсами в повному обсязі відповідно до їх потреб (в мінімально необхідному обсязі за умов надзвичайних ситуацій);

- енергоощадності (запобігання марнотратності використання енергетичних ресурсів);
- відновлюваності невідновлюваних ресурсів (темпи споживання вичерпних ресурсів палива повинні узгоджуватися з темпами освоєння джерел енергії, які їх заміщують);
- диверсифікації використання різних джерел енергії (зниження рівня залежності економіки від певного енергоносія);
- врахування вимог екологічної безпеки (розвиток енергетики має бути збалансований з вимогами щодо охорони навколишнього середовища);
- принципу створення економічних умов, перш за все, за рахунок податкових і інших заходів стимулювання розвитку паливно-енергетичному комплексу в регіонах [2, с. 131].

Для побудови механізму забезпечення регіональної енергетичної безпеки та забезпечення його функціонування важливим буде визначення і досягнення тих умов, за яких цей механізм буде діяти ефективно. Такими передумовами є визначення енергетичної стратегії та тактичних заходів її реалізації в державних та регіональних програмах, обґрунтування системи найважливіших показників енергетичної безпеки, відстеження зовнішніх та внутрішніх загроз в енергетичній сфері [3, с. 233].

За умови реалізації запропонованих вище етапів в Україні буде сформовано ефективний механізм забезпечення енергетичної безпеки регіону. Ми відобразили його на рис. 3.1.2 у вигляді сукупності суб'єктів управління системою енергетичної безпеки регіонів, використовуваних ними нормативно регламентованих форм, методів та інструментів розв'язання суперечностей і послаблення чи усунення загроз в енергетичній сфері.

Механізм забезпечення енергетичної безпеки на регіональному рівні повинен передбачати налагодження скоординованої взаємодії державних органів управління та органів місцевого самоврядування. В країнах з ринковою економікою основним завданням регуляторних органів у сфері забезпечення енергетичної безпеки є «перешкоджання, обмеження або припинення монопольної (домінуючої) діяльності та недопущення створення умов для виникнення недобросовісної конкуренції» [4].

Відповідно до Конституції та законів України загальне керівництво у сфері національної безпеки України, в тому числі й енергетичної, здійснюється Президентом України, а визначення основ національної безпеки та формування законодавчої бази у цій сфері покладено на Верховну Раду України. Координацію та поточний контроль за діяльністю органів виконавчої влади у сфері національної безпеки має забезпечувати Рада національної безпеки і оборони України. Кабінет Міністрів України, як вищий орган у системі органів

виконавчої влади, забезпечує державний суверенітет і економічну самостійність України, зокрема, вживає заходів щодо забезпечення національної безпеки України, у тому числі енергетичної безпеки.

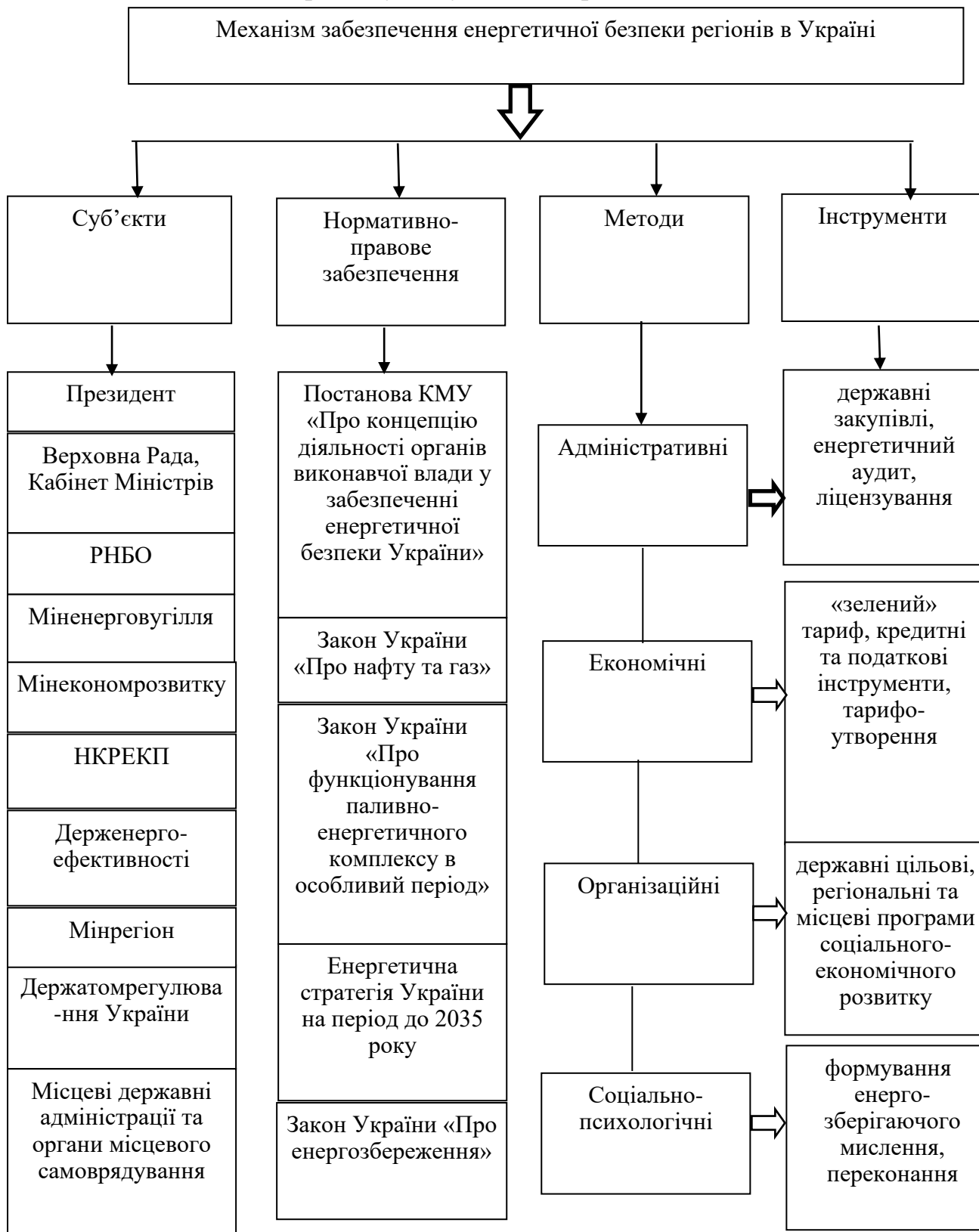

Рис. 3.1.2. Механізм забезпечення енергетичної безпеки регіонів

* Складено автором

Основні функції з формування та забезпечення реалізації державної політики у сфері енергетичної безпеки покладаються на Міністерство економічного розвитку і торгівлі та Міністерство енергетики та вугільної промисловості України. Так, відповідно до Положення про Міністерство економічного розвитку і торгівлі України (Мінекономрозвитку), у складі його головних завдань, які мають безпосереднє відношення до забезпечення діяльності енергетичної галузі, визначено:

- участь у розробленні механізму забезпечення економічної безпеки держави;
- забезпечення формування державної політики у сфері енергозбереження та ефективного використання енергетичних ресурсів, здійснення контролю за її реалізацією;
- забезпечення нормативно-правового регулювання у сфері енергозбереження та ефективного використання енергетичних ресурсів [5].

Міністерство енергетики та вугільної промисловості України (Міненерговугілля) є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади у формуванні та забезпеченні реалізації державної політики в електроенергетичному, ядерно-промисловому, вугільно-промисловому, торфодобувному та нафтогазовому комплексах, а до складу його головних завдань віднесено:

- визначення пріоритетних напрямів розвитку ПЕК;
- забезпечення нормативно-правового регулювання у ПЕК;
- здійснення моніторингу ринку газу, нафти, нетрадиційних джерел та видів енергетичної сировини і продуктів їх переробки;
- розробку цільових програм щодо диверсифікації джерел і шляхів постачання вуглеводнів, ядерного палива та ядерних матеріалів;
- формування прогнозних балансів нафти і нафтопродуктів, вугілля й вугільної продукції, електроенергії об'єднаної енергетичної системи України;
- планування, розробку і впровадження державних програм використання ядерної енергії, підвищення ядерної та радіаційної безпеки;
- прийняття рішень щодо введення родовища або окремого покладу нафти і газу в дослідно-промислому розробку;
- затвердження загального графіку переводу підприємств незалежно від форми власності на резервні види палива;
- затвердження переліку нормативних втрат і виробничо-технологічних витрат нафти, природного газу та газового конденсату під час їх видобутку, підготовки до транспортування і транспортування;

- встановлення нормативів використання і розподілу природного газу теплоенергетичними підприємствами незалежно від форми власності для виробництва електричної та теплової енергії;
- затвердження галузевих програм розвитку ПЕК та здійснення контролю за їх виконанням.

Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг (НКРЕКП) окрім державного регулювання природних монополій та діяльності на суміжних ринках, виконує такі основні завдання: збалансування інтересів суб'єктів господарювання, споживачів і держави; сприяння розвитку конкуренції у сферах виробництва і постачання електричної та теплової енергії, на ринку природного газу, а також перероблення побутових відходів; забезпечення проведення цінової і тарифної політики, упровадження стимулюючих методів регулювання цін; захист прав споживачів; обмеження впливу суб'єктів природних монополій на державну політику та сприяння конкуренції на суміжних ринках з метою забезпечення ефективного функціонування відповідних галузей тощо [6, с. 4].

До суб'єктів забезпечення енергетичної безпеки також відносять:

1) Державне агентство з енергоефективності та енергозбереження України (Держенергоефективності), яке забезпечує реалізацію державної політики та здійснення державного контролю у сферах ефективного використання ПЕР, енергозбереження, збільшення частки відновлюваних джерел енергії та альтернативних видів палива в енергетичному балансі України;

2) Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України (Мінрегіон), яке розробляє та координує програми підвищення енергоефективності та енергозбереження в житлово-комунальному господарстві (ЖКГ), обладнання житлових будинків засобами обліку і регулювання споживання води та теплової енергії; формує прогнозні баланси споживання теплової енергії;

3) Державну інспекцію ядерного регулювання України (Держатомрегулювання України), яка є головною у системі центральних органів виконавчої влади з формування та реалізації державної політики у сфері безпеки використання ядерної енергії;

4) місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування, які мають у межах визначеної законодавством компетенції забезпечувати вирішення питань у сфері енергетичної безпеки на місцевому та регіональному рівнях;

5) Державну службу геології та надр України;

6) Антимонопольний комітет України.

Крім того, до суб'єктів забезпечення енергетичної безпеки, враховуючи визначену національним законодавством компетенцію, можна віднести стратегічні підприємства енергетичного сектору: Національну атомну енергогенеруючу компанію НАЕК «Енергоатом» (оператор АЕС), Національну енергетичну компанію НЕК «Укренерго» (оператор магістральних електромереж) та інші.

На регіональному рівні державне регулювання параметрів енергетичної безпеки здійснюють управління паливно-енергетичного комплексу обласної державної адміністрації, основними завданнями якого є: «...забезпечення реалізації державної політики в паливно-енергетичному комплексі області, здійснення організаційних заходів щодо стабілізації роботи і нарощування обсягів виробництва підприємствами комплексу, формування й виконання регіональних замовлень на території області; координація діяльності підприємств паливно-енергетичного комплексу області; участь у розробленні проектів програм соціально-економічного розвитку області, цільових програм, метою яких є підвищення рівня забезпеченості населення, соціальної та виробничої сфери в усіх видах енергоносіїв; реалізація економічної реформи в паливно-енергетичному комплексі; участь у формуванні, регулюванні та вдосконаленні ринку паливно-енергетичних ресурсів» [7].

Таким чином, на сьогодні в Україні у цілому створена організаційна структура суб'єктів забезпечення енергетичної безпеки із визначеними для кожного з них повноваженнями. Проте характерним недоліком діяльності вказаних установ у сфері енергетичної безпеки є переважна орієнтація їх роботи на вузьковідомчі або галузеві інтереси, боротьбу з наслідками, а не з причинами виникнення негативних явищ, конкуренція за обмежені ресурси державного бюджету, які виділяються на подолання наслідків негативних явищ у сфері енергетичної безпеки.

Основними нормативно-правовими актами, які регламентують забезпечення енергетичної безпеки держави та регіонів є:

- постанова Кабінету Міністрів України «Про концепцію діяльності органів виконавчої влади у забезпеченні енергетичної безпеки України», яка визначає сутність енергетичної безпеки держави;

- Закон України «Про нафту та газ», який встановлює основні правові, економічні та організаційні засади діяльності нафтогазової галузі України і регулює відносини, пов'язані з особливостями користування нафтогазоносними надрами, видобутком, транспортуванням, зберіганням та використанням нафти, газу та продуктів їх переробки з метою забезпечення енергетичної безпеки України, розвитку конкурентних відносин у нафтогазовій галузі, захисту прав усіх суб'єктів відносин в цій сфері;

– Закон України «Про функціонування паливно-енергетичного комплексу в особливий період», який регулює відносини, що виникають у зв'язку з виробництвом, передачею, постачанням і використанням енергоносіїв в особливий період підприємствами, установами та організаціями ПЕК незалежно від форми власності;

– Енергетична стратегія України на період до 2035 року «Безпека, енергоефективність, конкурентоспроможність», що окреслює стратегічні орієнтири розвитку ПЕК України на період до 2035 р.;

Крім того, правову основу забезпечення енергетичної безпеки України становлять: Закон України «Про електроенергетику», Закон України «Про альтернативні джерела енергії», Закон України «Про альтернативні види палива»; Закон України «Про енергозбереження», Указ Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України «Про Стратегію національної безпеки України», Постанова Кабінету Міністрів України «Про внесення змін до Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для державної підтримки заходів з енергозбереження через механізм здешевлення кредитів», Постанова Кабінету Міністрів України «Про Програму державної підтримки розвитку нетрадиційних та відновлюваних джерел енергії та малої гідро- і теплоенергетики» та багато інших.

На даний час в Україні відсутній законодавчий акт, яким визначаються цілісні підходи до розробки та реалізації державної та регіональної політики у сфері забезпечення енергетичної безпеки. Чинні правові акти у цій сфері носять переважно галузевий характер та не враховують зміни, що відбуваються в умовах функціонування вітчизняного ПЕК, а також формування нових викликів та загроз. Відсутність комплексного підходу значно знижує ефективність заходів з протидії загрозливим явищам в енергетиці країни [8, с. 217]. Тому до першочергових заходів забезпечення національної та регіональної енергетичної безпеки передусім потрібно віднести розробку та реалізацію прозорої та дієвої нормативно-правової бази функціонування всіх галузей енергетики (координація та контроль діяльності державних енергетичних систем, атомної енергетики, природних монополій тощо) [2, с. 131].

До складу механізму забезпечення енергетичної безпеки регіону входять наступні методи та інструменти регуляторного впливу:

1) адміністративні:

- видача державою гарантії суб'єкту господарської діяльності – виробнику електричної енергії щодо підтвердження її походження;
- встановлення тарифів на електричну та теплову енергію;
- державні закупівлі та державні замовлення;
- дозвіл на введення в експлуатацію об'єкта ПЕК;

- енергетичний аудит та енергетичний нагляд;
  - квоти (споживання та виробництва відновлюваної енергії);
  - контроль за обсягами використання енергетичних ресурсів, їх обліком і достовірністю звітних даних про обсяги використання цих ресурсів;
  - ліміти стратегічних запасів енергетичних ресурсів;
  - ліцензування здійснення діяльності в сфері виробництва, передачі та постачання електричної енергії, комбінованого виробництва теплової та електричної енергії, виробництва енергії в установках із використанням нетрадиційних або поновлюваних джерел енергії;
  - нагляд і контроль за режимами споживання енергії, а також за безпечним виконанням робіт і додержанням вимог технічної експлуатації на об'єктах ПЕК;
  - обмеження, зупинення (тимчасово) або припинення діяльності підприємств та об'єктів у разі порушення ними чинного законодавства;
  - розпорядження та приписи органів, які здійснюють державний контроль в енергетичній сфері;
  - стандартизація (ефективності енергоспоживання, якості ПЕР);
  - тендери;
  - технологічні вимоги щодо виробництва, акумулювання, передачі, постачання та споживання енергоресурсів;
- 2) економічні:
- бюджетні субсидії та субвенції;
  - відшкодування збитків, заподіяних порушенням чинного законодавства, штрафи;
  - «зелений» і митні тарифи;
  - норми амортизації для стимулювання енергоефективного виробництва;
  - рентна плата за спеціальне використання природних ресурсів;
  - податки (енергетичний вуглецевий, на відходи, на продукти, що забруднюють навколишнє середовище);
  - кредитні (пільгове кредитування, компенсація кредитних ставок для реалізації заходів з енергозбереження та енергоефективності);
  - податкові (нульова чи мінімальна ставка оподаткування) та інші пільги при впровадженні маловідходних і ресурсозберігаючих технологій та використанні нетрадиційних видів енергії;
  - створення стратегічного резерву вуглеводнів (нафти, нафтопродуктів, газу, вугілля);
- 3) організаційні:
- включення питань енергетичної безпеки в державні цільові, регіональні та місцеві програми соціального-економічного розвитку;

- здійснення громадського контролю за діяльністю суб'єктів ринку енергоносіїв;

- облік платників плати за добування корисних копалин (енергетичних ресурсів) і контроль за своєчасністю внесення платежів;

- створення системи навчання та підвищення кваліфікації державних службовців, до компетенції яких належать питання енергетичної безпеки;

4) соціально-психологічні: виховання, зауваження, формування енергозберігаючого мислення і соціальної відповідальності суб'єктів, листи з попередженням, переконання та соціальний діалог (щодо енергозбереження та енергоефективності, освоєння нетрадиційних і відновлюваних джерел енергії) [9, с. 35-37].

Заходи державного регулювання щодо забезпечення енергетичної безпеки можна розділити на превентивні і ліквідаційні. Реалізація превентивних заходів має сприяти формуванню менш уразливої до енергетичних потрясінь економіки. Це насамперед: енергозбереження, диверсифікація джерел надходження енергоносіїв, стимулювання видобутку основних видів палива і виробництва електроенергії, використання нетрадиційних та відновлювальних видів енергії.

Ліквідаційні заходи повинні, зокрема, передбачати створення стратегічних газових і нафтових резервів, підконтрольних державним органам, та системи розподілу нафти і газу в разі серйозних порушень в інфраструктурі забезпечення споживачів.

Діючий механізм забезпечення енергетичної безпеки як на національному, так і на регіональному рівнях є неефективною, бюрократизованою структурою, яка нездатна при наявності нинішніх викликів та загроз забезпечити достатній рівень енергетичної безпеки регіонів. Причинами цього є неефективність грошово-кредитної, податкової, цінової, структурно-інвестиційної політики та неадекватний розподіл відповідальності між різними органами.

На регіональному рівні реалізація певної сукупності інструментів є недостатньо ефективною внаслідок нестачі коштів. У зв'язку із цим, з метою підвищення рівня енергетичної безпеки регіонів необхідно збалансувати відносини адміністративних органів управління різного рівня шляхом реструктуризації грошово-кредитної, податкової та цінової політики.

При цьому необхідно відзначити історичні особливості розвитку енергосистеми України, що засновані на єдиній централізованій системі управління. Розвиток об'єктів енергетичної інфраструктури малої потужності, що відповідає потребам суб'єктів, не ведеться внаслідок відсутності досвіду будівництва об'єктів регіональної енергетики середньої і малої потужності. Для

нормального розвитку електроенергетики регіонального рівня, що базується на дії ринкових механізмів, умов недостатньо. Відсутня відповідна нормативно-правова база, обмежені технічні можливості об'єктів середньої та малої енергетики, не опрацьовані механізми їх інтеграції в існуючу єдину енергосистему, інвестиційні схеми фінансування, взаємодії з мережевими і збутовими компаніями [1, с. 70].

Передбачається, що розвиток ринку енергетики має сприяти підвищенню ефективності процесу виробництва, розподілу, обміну та споживання енергії, а також сприяти збільшенню інвестицій. У той же час високі втрати енергії в мережах і неможливість передачі теплової енергії на великі відстані обмежують ресурси централізованого постачання послуг. Крім того, низький платоспроможний попит споживачів в більшості регіонів становить значну перешкоду розвитку регіональної енергетичної системи.

Існуючий правовий механізм і сформована система відносин між рівнями влади практично виключає для більшості регіонів можливість самостійно визначати вид первинних паливно-енергетичних ресурсів, що використовуються для вироблення енергії і визначають структуру паливно-енергетичного балансу території.

Завдання розвитку регіональної енергетики в Україні практично не розглядаються, тому вони не підкріплюються достатнім науково-технічним доробком, необхідними організаційно-правовими, фінансовими механізмами і ресурсами. Ця проблема має бути вирішена на науковій основі за рахунок узгоджених дій органів державної влади, місцевого самоврядування, політичних і громадських організацій, наукових установ, бізнес-структур, спрямованих на вирішення цілого комплексу проблем технічного, технологічного, територіального, організаційного, нормативно-правового, наукового супроводу розвитку енергетичної інфраструктури регіонального рівня. При цьому важливо розширити права органів місцевого самоврядування і особливо господарюючих суб'єктів, зберігаючи при цьому за державою стратегічні функції в забезпеченні енергобезпеки країни.

Значні диспропорції щодо соціально-економічного розвитку регіонів, ступінь забезпеченості як традиційними, так і альтернативними джерелами енергетичних ресурсів, стан енергетичної інфраструктури обумовлюють потребу в реалізації системи стратегічних заходів:

- зменшення диспропорцій як в структурі споживання традиційних джерел енергії, так і в рівнях енергозабезпечення різних регіонів країни;
- надання пріоритетності розвитку енергетики в регіонах України в межах державних цільових програм;

– вдосконалення системи тарифного регулювання в напрямі підвищення рівня її відкритості, відповідності європейським стандартам та соціальної орієнтованості;

– активізація використання потенціалу місцевих, нетрадиційних і відновлювальних видів паливно-енергетичних ресурсів [1, с. 66].

Ключовими характеристиками системи енергетичної безпеки регіонів, на яких повинні бути зроблені акценти при формуванні механізму її забезпечення, є: енергозбереження, енергоефективність, енергетична конкурентоспроможність.

Основними впливами на систему енергетичної безпеки регіонів з точки зору локальних стимулів мають бути:

для енергоресурсів:

– пошук і нарощування внутрішніх сировинних енергоресурсів, а також кооперація та інтеграція в рамках залучення зовнішніх енергоресурсів;

– модернізація та інноваційний розвиток виробничих енергоресурсів;

для соціально-економічної системи:

– енергоменеджмент;

– інвестиції в енергозбереження і енергоефективність;

для суспільства:

– формування нормативно-правових та організаційних основ енергоощадного мислення;

– забезпечення балансу соціальних та економічних інтересів усіх суб'єктів економіки.

Достатній рівень енергетичної безпеки регіонів та держави буде забезпечений за таких умов:

– кожен споживач повинен мати можливість в різний час використовувати різні джерела палива та енергії, при цьому структура енергоспоживання на місцях повинна визначатися, виходячи з економічної та екологічної доцільності;

– виробництво палива та енергії має бути децентралізованим, а енергетичні потоки – розукрупненими;

– у кожному регіоні мають бути створені запаси палива та енергії зі збереженням функцій держави з управління ними в особливий період. Структура таких запасів повинна відповідати структурі енергоспоживання і забезпечувати стійке функціонування всіх галузей економіки з урахуванням різного часу сезонних навантажень.

При цьому необхідними є:

– побудова системи децентралізованого енергопостачання з можливістю її підключення до єдиних мереж; впровадження когенераційних технологій для

одночасного виробництва теплової та електричної енергії, а також систем автоматизації для зменшення втрат, забезпечення якісного опалення та гарячого водопостачання; модернізація й технологічне переозброєння існуючих об'єктів;

– використання економічно та екологічно прийнятних місцевих джерел для автономного постачання споживачів паливом і енергією. Проблеми з енергозабезпеченням в ряді регіонів пов'язані з дефіцитом пікових потужностей, який не в змозі компенсувати постійно діючі атомні електростанції;

– широке застосування відновлюваних джерел, вторинних енергетичних ресурсів та малої енергетики;

– впровадження національної системи енергоаудиту, що передбачатиме:

- розроблення насамперед організаційних, тобто майже беззатратних заходів (дозволяють протягом перших 12-18 місяців скоротити затрати на паливно-енергетичні ресурси щонайменше на 3-5 %);

- виявлення пріоритетів інвестування (насамперед із періодом окупності 6-12 місяців).

- встановлення місць неефективного використання паливно-енергетичних ресурсів на основі аналізу звітності підприємств;

- аудит енергетичної складової тарифів енергетичних компаній і підприємств житлово-комунального господарства, що дозволяє: обґрунтувати необхідність її індексації у разі зміни вартості первинних паливно-енергетичних ресурсів і рівня інвестиційної складової тарифів; перевірити, чи раціонально використовуються енергоресурси і чи не завищено тарифи;

- енергоаудит територій (міст, регіонів і країни в цілому) і галузей, що може стати основою програм енергозбереження [10, с. 66].

Без сумніву, побудова ефективного механізму забезпечення енергетичної безпеки регіонів є неможливою без функціонування дієвого організаційно-економічного механізму забезпечення енергетичної безпеки держави, який потрібно переорієнтувати на: формування економічних умов для розвитку паливно-енергетичного комплексу та створення нових енергетично ефективних споживачів; створення конкурентного ринку електро-, теплоенергії та паливно-енергетичних ресурсів; відновлення фінансової стабільності підприємств ПЕК і споживачів ПЕР; підвищення техніко-технологічного рівня виробництва; інноваційний розвиток підприємств із використанням новітніх технологій тощо.

3.2. Регіональний екологічний менеджмент як інструмент забезпечення екологічної безпеки

Міжнародне співтовариство поступово приходять до розуміння того, що на даному етапі необхідною є формування моделі виробництва та споживання, в якій охорона навколишнього середовища та збереження ресурсів визнаються провідниками структурних змін в національних економіках і тому є визначальними факторами регіонального, національного і міжнародного економічного розвитку. Забезпечення екологічної безпеки та реалізація принципів екологічно безпечного та збалансованого господарювання є об'єктивною вимогою часу в Україні. Ресурсоємність вітчизняної економіки утримі перевищує світовий рівень, середньорічні втрати ВВП України внаслідок погіршення стану довкілля становлять 10–15%, а за оцінками Міжнародного інституту менеджменту навколишнього середовища (Швейцарія), рівень екологічного збитку в Україні є одним з найвищих у світі – 15–20% ВВП. За оцінками експертів, протягом 1991–2016 років якісних трансформацій у структурі валової доданої вартості України не спостерігається, а сировинна модель орієнтації економіки, та експорту лише посилилася. Зазначені тенденції лише підсилюються багаторічною практикою реактивної екологічної політики, при майже повній відсутності заходів превентивного характеру. Зазначене актуалізує потреби формування ефективних механізмів та інструментів екологічного менеджменту на загальнодержавному та регіональному рівні.

Потрібно зауважити, що саме регіональний екологічний менеджмент повинен стати визначальним у системі екологічного управління, оскільки саме регіональний рівень є найбільш сприятливим для нівелювання протиріч між галузевим та територіальним підходами для досягнення цілей екологічної безпеки. Мова йде про те, що управління природокористуванням та охороною довкілля, як і економічним розвитком в цілому, здійснюється за галузевовідомчим принципом, тоді як інтереси територіального розвитку, що дозволяють реалізувати цілі таких зацікавлених сторін як населення, природні ресурси знаходяться поза межами таких інтересів. Природні ресурси є власністю територіальних громад, а відповідно регіональні органи влади повинні бути найбільш зацікавлені у їх ефективному використанні та збереженні. Крім того, спектр проблем а отже і шляхів їх вирішення найбільшою мірою виявляється саме на місцях. Відповідно, саме в рамках регіонального екологічного менеджменту можливим стає вирішення усього спектру проблем забезпечення екологічної безпеки як щодо оптимізації використання природних ресурсів, так і щодо забезпечення екологічної безпеки населення та збереження довкілля.

Практичні кроки щодо забезпечення екологічно безпечного розвитку на загальнодержавному та регіональному рівні потребують глибокого теоретичного аналізу сутності екологічної безпеки та розробки механізмів та інструментів регіонального екологічного менеджменту.

Теоретико-методичні засади формування механізмів забезпечення екологічної безпеки екологічної політики та екологічного менеджменту представлені у роботах таких вітчизняних науковців як: Андреева Н.Н. [1], Дорогунцов С.І. [2], Галушкіна Т.П. [3], Герасимчук З.В. [4; 5], Кравців В.С. [6], Лісовський С.А. [7], Масловська Л.Ц. [8], Харічков С.К. [1], Хвесик М.А. [9], Хлобистов Є.В. [10]. Поряд із цим, проблема формування теоретико-методичних засад регіонального екологічного менеджменту, як цілісного явища, в економічній літературі на сьогоднішній день не знайшла належного відображення.

Потрібно зазначити, що у наукових підходах до трактування сутності «екологічної безпеки» існують суттєві розбіжності. Детальну характеристику таких розбіжностей автором наведено у роботі [5].

Так, ряд науковців [1; 2; 7], трактують екологічну безпеку, виходячи із дефініції безпеки – «як стану захищеності...». Такий підхід є досить звуженим, оскільки втрачає важливі властивості та функції екологічної безпеки, обумовлені внутрішніми властивостями природного середовища: стійкість, стабільність, витривалість, толерантність, резистентність, рівноважність, емергентність, здатність до саморегуляції. Втрачається за такого підходу і орієнтир на попередження виникнення екодеструктивних впливів, що потребує не лише процесів спрямованих на захист, але і превентивних дій.

Ряд дослідників [1; 2; 7] зауважує, що екологічна безпека стосується життєво важливих інтересів держави, людини, суспільства. Таке звужене трактування не може стосуватись екологічної безпеки, оскільки критерії віднесення певних інтересів до життєво важливих є досить відносними, а наслідки поступових змін у компонентах природного середовища, кумулятивних ефектів накопичення шкідливих речовин часто є досить суттєвими та не достатньо вивченими навіть на теоретичному рівні. Мова йде про збереження видового різноманіття рослинного і тваринного світу, поступову зміну ландшафтів, рельєфу, клімату, супутні забруднення, кумулятивні ефекти впливу на організм людини [5].

Можна виділити ряд трактувань екологічної безпеки [1; 2; 4; 8; 9; 10], у яких розгляд досліджуваної дефініції не обмежується виключно екологічним змістом, а набуває соціально-економічного спрямування. Такий підхід набуває особливого значення з позиції формування інструментів та механізмів забезпечення екологічної безпеки.

Існує принципова розбіжність трактування вченими категорії екологічної безпеки за критерієм її об'єктів. Загалом, екологічну безпеку розглядають з позиції наступних підходів [11, с. 25]:

1. Антропоцентричний підхід. В центр екологічних проблем ставить виключно людину, яка, по-суті, є єдиним об'єктом, і єдиною метою забезпечення екологічної безпеки.

2. Біоцентричний підхід. Об'єктом забезпечення екологічної безпеки є біосфера. Він базується на збереженні біосфери, її властивостей до саморегуляції, якісної та кількісної своєрідності.

3. Ресурсний, стверджує, що метою забезпечення екологічної безпеки є якісне середовище проживання людини та забезпечення потреби в природних ресурсах для реалізації можливостей нормального економічного та соціального розвитку суспільства та держави.

Детальний аналіз та систематизація наукових тлумачень екологічної безпеки за різними підходами проведена авторами у роботі [5].

Зауважимо, що на наш погляд, для екологічної безпеки регіону як мети регіонального екологічного менеджменту трактування повинно бути комплексним, та поєднувати усі зазначені підходи, оскільки об'єктами екологічної безпеки регіону є його населення, екосистемний та ресурсний потенціал.

Враховуючи переваги та недоліки існуючих тлумачень дефініції екологічна безпека, пропонуємо власний підхід до тлумачення екологічної безпеки регіону - як типу динамічної рівноваги регіональної системи, при якому існує попередження виникнення екодеструктивних чинників, захищеність від їх дії людини, навколишнього середовища та природних ресурсів, зберігаються їх властивості та відновна здатність у поточному та майбутніх періодах [5].

Саме такого поєднання підходів доцільно дотримуватись при тлумаченні екологічної безпеки. Адже, реципієнтами що сприймають вплив екодеструктивних чинників, повинні бути захищеними та зберегти відновну здатність. для нормального функціонування та розвитку є екосистеми, людина та природні ресурси у відповідних масштабах охоплення (індивідуальному, локальному, регіональному, національному, глобальному).

Врахування усіх об'єктів екологічної безпеки на основі комплексного підходу дозволить досягти стабілізації та покращення екологічної обстановки в регіоні, що, в кінцевому результаті, забезпечить досягнення цілей регіонального екологічного менеджменту.

Саме забезпечення екологічної безпеки є основною метою екологічного менеджменту, який доцільно розуміти як цілеспрямовану, свідому діяльність,

пов'язану з розробкою, впровадженням, реалізацією, контролем заходів спрямованих на оптимізацію взаємодії людини та навколишнього природного середовища [12].

Концептуальне тлумачення екологічної безпеки, на основі охоплення усіх її об'єктів, поєднання антропоцентричного, біоцентричного, ресурсного підходів, повинно стати основою формування стратегії та механізмів забезпечення екологічної безпеки регіону, вибору методів та інструментів їх реалізації.

Однією з найважливіших передумов ефективності та дієвості регіонального екологічного менеджменту є правильний вибір стратегічного курсу, який забезпечуватиме досягнення генеральної його мети - забезпечення та довготермінову підтримку екологічної безпеки регіону. Пошук шляхів формування такого стратегічного курсу, на наш погляд, пов'язаний із формуванням «стратегічного набору» забезпечення екологічної безпеки регіону, як переліку взаємопов'язаних стратегій досягнення екологічно безпечного розвитку регіону. Стратегія екологічної безпеки, в свою чергу, є філософією, довгостроковим курсом спрямованим на досягнення мети та цілей регіону (в екологічній площині), а саме забезпечення та гарантування екологічної безпеки регіональної системи.

Необхідність формування та вибору стратегій забезпечення екологічної безпеки регіону, детермінується реаліями сьогодення нашої держави. Адже, відсутність, на загальнодержавному та регіональному рівнях, виваженого стратегічного курсу забезпечення екологічної безпеки, спрямованого на попередження виникнення дестабілізуючих екологічну рівновагу чинників, стимулювання екологічно безпечного розвитку регіональної системи, обумовили хаотичність, непослідовність, неефективність екологічної політики, та призвели до екологічно загрозового та небезпечного стану практично усіх регіонів держави. Свідченням цього є і належне врахування екологічних (природно-ресурсних) обмежень при плануванні соціально – економічного розвитку регіону, фундамент чого закладено існуючою нормативно-правовою базою щодо формування регіональних стратегій розвитку [5].

Основними вимогами, які є запорукою ефективності стратегічного набору забезпечення екологічної безпеки регіону, а отже вимагають їх врахування при формуванні таких стратегій, є наступні:

1. Генерування стратегій забезпечення екологічної безпеки регіону повинно здійснюватись за результатами діагностики екологічної безпеки регіону, що дозволяє виявити слабкі та сильні сторони, проблеми та перспективи досягнення бажаного екологічного стану регіону.
2. Інтеграційний характер стратегічного управління екологічною

безпекою. Тісний взаємозв'язок економічного, соціального та екологічного розвитку регіону обумовлює необхідність горизонтальної інтеграції, тобто, розробки стратегії забезпечення екологічної безпеки регіону у взаємоузгодженні та взаємозв'язку із стратегіями соціально-економічного його розвитку, а взаємний вплив загальнодержавної та регіональної політики (в тому числі і екологічної) - необхідність вертикальної інтеграції, тобто в руслі, та з врахуванням загальнодержавної стратегії забезпечення екологічної безпеки.

3. Стратегічний вибір регіону по забезпеченню екологічної безпеки, повинен здійснюватись з врахуванням таких основних напрямків: зменшення рівня антропогенного навантаження на довкілля регіону (біоцентричний підхід), раціоналізація використання його природно-ресурсного потенціалу (ресурсний підхід), та створення сприятливого середовища проживання населення (антропоцентричний підхід).

4. Аналіз та вибір стратегічних альтернатив забезпечення екологічної безпеки регіону повинен базуватися на принципі пріоритетності, що передбачає фокусування та концентрацію на найважливіших конкретних завданнях та можливостях. Саме принцип пріоритетності, за умови вірної розстановки акцентів, по-суті, сприятиме виконанню стратегічним набором своєї ролі, а саме – позитивного імпульсу для руху до поступового досягнення екологічної безпеки в регіоні, а також ефективності контролю за досягненням поставлених цілей.

5. Формування стратегій забезпечення екологічної безпеки регіону повинно здійснюватись із врахуванням еволюції цілей в галузі екологічної безпеки регіону, що детермінує еволюцію самих стратегій, а відповідно, гнучкість та маневреність стратегічного набору забезпечення екологічної безпеки регіону, можливість його адаптації до нових умов.

6. Обрання тактичних засобів та заходів як екологічної, так і економічної політики регіону, здійснюється в межах сформованого стратегічного курсу.

Відповідно, правильно обраний стратегічний курс регіонального екологічного менеджменту сприятиме вірній постановці цільових орієнтирів, послідовному та ефективному вирішенню пріоритетних проблем по забезпеченню екологічної безпеки в регіоні, концентрації на них зусиль та ресурсів, а отже дозволить в максимально-можливо короткий термін, з найбільшою ефективністю, досягнути екологічної безпеки регіональної системи. Сприятиме він і послідовності екологічної політики регіону, вибору ефективних організаційних рішень в галузі екологічної безпеки, забезпеченню швидкої адаптації управлінської структури регіону до швидкозмінних вимог в галузі екологічної безпеки та природокористування.

Теорія стратегічного управління в загальному, містить два основних

підходи до визначення стратегії управління: тлумачення «стратегії як результату» та «стратегії як процесу» [5]. Таких два підходи, виражають сутність стратегії через дві ключові функції, які вона виконує: формулювання цільової настанови, конкретного орієнтиру – у першому випадку, визначення пріоритетної моделі поведінки, спрямованої на досягнення генеральної мети, – у другому. Саме така функціональна дуальність дефініції стратегії управління, на наш погляд, повинна знайти своє відображення у формуванні стратегічного набору забезпечення екологічної безпеки регіону, а відповідно, бути покладена в основу вибору стратегічних альтернатив розвитку регіону, з позицій забезпечення його екологічної безпеки. Відповідно, стратегічний набір забезпечення екологічної безпеки регіону, на наш погляд, повинен містити дві стратегії: основну – «стратегію як результат», та допоміжну «стратегію як процес», яка забезпечуватиме досягнення бажаного результату.

Екологічний стан регіону, який може варіювати від екологічно безпечного до екологічно небезпечного, та свідчить про рівень екодеструктивного впливу, що завдається регіональній системі (детально описано у роботі [5]), визначає ключові цілі що стоять перед регіональним екологічним менеджментом на даному етапі. Саме він дає можливість формування цільових орієнтирів регіонального екологічного менеджменту, що є пріоритетними при формуванні екологічної стратегії та політики, та повинні бути орієнтиром та задавати рамкові умови при формуванні та реалізації економічної стратегії та політики регіону. Основні цільові орієнтири визначатимуть переважаючий характер заходів та інструментів регіонального екологічного менеджменту (таблиця 3.2.1).

Таблиця 3.2.1

**Диференційований підхід до формування заходів та інструментів
регіонального екологічного менеджменту**

Екологічний стан регіону	Основна стратегічна ціль	Переважаючий характер заходів	Переважаючий тип управлінського впливу
екологічна небезпека	Припинення деградації довкілля та виснаження ресурсного потенціалу	ліквідаційний	жорстке регулювання
екологічна загроза	Локалізація загроз, відновлення порушеної екологічної рівноваги	ліквідаційно-превентивний	поєднання жорсткого та м'якого регулювання
екологічний ризик	Зниження ризиковості, розсіювання потенційних екодеструктивних чинників	превентивно-ліквідаційний	поєднання жорсткого та м'якого регулювання
екологічна безпека	Підтримка та зміцнення досягнутих позицій в галузі екологічної безпеки	превентивний	м'яке регулювання

* Складено на основі [5]

Найгірша ситуація спостерігається у регіонах з екологічно небезпечним станом, характерною ознакою яких є висока інтенсивність впливу екодеструктивних факторів, дуже значні масштаби антропогенного навантаження на природно-ресурсний потенціал, екосистеми та населення, що обумовлює значне порушення екологічної рівноваги в регіоні, та ставить під сумнів можливості відновлення якісних параметрів. Стратегічними цілями для таких регіонів є припинення деградації довкілля, виснаження природно-ресурсного потенціалу та зменшення впливу екодеструктивних факторів на людину. Відповідно, для таких регіонів доцільним буде обрання *резистентної стратегії* (від лат. *resistere* – протистояти, чинити опір), сутністю якої є формування вектору протидії існуючим екологічним небезпекам, шляхом їх пригнічення, локалізації, нейтралізації, протистояння, та його спрямування на подолання впливу екодеструктивних чинників та уникнення повної руйнації екологічної рівноваги регіональної системи. Відповідно, переважаючий характер заходів, застосовуваних для реалізації такої стратегії, є ліквідаційний, що передбачає концентрацію засобів та зусиль на локалізації дестабілізуючих чинників та мінімізації наслідків їх екодеструктивного впливу. Зауважимо, що це не означає нехтування заходами превентивного характеру, однак їх питома вага буде значно нижчою, ніж для регіонів, наприклад, в стані екологічно ризиковому. Гострота та напруженість екологічного стану таких регіонів, обумовлюють потребу радикальних змін взаємовідносин регіональної системи, тотальної екологізації розвитку регіону, в тому числі з широким використанням засобів жорсткого регулювання.

Стратегічний набір інструментів реалізації резистентної стратегії повинен базуватись на засобах адміністративно-контрольного впливу: нормативів, стандартів, ліцензій; контроль в місцях забруднень (методом „на кінці труби”); реалізації принципів: „забруднювач платить” (*Polluter pays principle*), найкращої з можливих технологій (*Best Available Technology*), уникнення необов’язкових форм забруднень. Визначальною особливістю такої стратегії є і широке застосування заходів, спрямованих на зниження шкідливого впливу факторів довкілля на здоров'я населення, з метою чого, доцільним буде використання засобів соціально-психологічного впливу, зокрема підвищення екологічної свідомості, пропаганду здорового способу життя, і т.д.

Спільною рисою регіонів в екологічно загрозливому стані, є існування значної кількості екодеструктивних чинників, які призвели до порушення екологічної рівноваги, потребують локалізації їх впливу, стабілізації екологічної ситуації в регіоні та поступового відновлення екологічної рівноваги. Виходячи із цього, стратегічні цілі таких регіонів, власне і повинні передбачати локалізацію загроз екологічній безпеці регіону, зниження рівня

екодеструктивного впливу на екосистеми, природні ресурси та населення регіону та поступове відновлення порушеної екологічної рівноваги. Відповідно, для таких регіонів доцільним є обрання *реститутивної стратегії* (від лат. *restitutio* - відновлюю), сутність якої власне і полягає у створенні передумов для відновлення екологічної рівноваги, якісних екологічних параметрів довкілля, для забезпечення можливостей екологічно безпечного функціонування та розвитку регіону. Реститутивна стратегія орієнтована на локалізацію існуючих загроз екологічній безпеці та ліквідацію їх наслідків, для реципієнтів екодеструктивного впливу: екосистем, природних ресурсів та населення регіону, а також попередження та недопущення розвитку нових дестабілізуючих екологічну рівновагу чинників, що забезпечуватиме стабілізацію екологічної обстановки та відновлення її стійкості. Виходячи із цього, можна констатувати, що реалізація такої стратегії, потребує ліквідаційно-превентивного характеру застосовуваних заходів, причому, із переважаючою часткою першого їх виду.

Характерною ознакою такої стратегії є необхідність гнучкого поєднання засобів жорсткого та м'якого регулювання. Оскільки, з одного боку, існування значної кількості дестабілізуючих екологічну рівновагу чинників потребує жорсткої регламентації господарських процесів в регіоні, які дозволять не допустити погіршення якісних параметрів довкілля регіону, а з іншого, необхідність забезпечення стійкості та стабільності функціонування та розвитку регіональної системи, потребує генерування заходів, методів та інструментів, які відзначатимуться максимальною еколого-економічною ефективністю, що детермінує потребу ефективного комбінування засобів жорсткого та м'якого регулювання, адміністративно-контрольного та економічно-стимулюючого характеру.

Можливості зміни екологічної ситуації у регіонах в екологічно ризиковому стані лежать у двох напрямках: покращення до екологічно безпечного, та погіршення - до екологічно загрозливого або небезпечного, а відповідно, стратегічною ціллю таких регіонів є поступове зниження ризиковості та зведення до мінімуму потенційних екодеструктивних впливів, що сприятиме руху у першому, із зазначених напрямків. На наш погляд, для регіонів у екологічно ризиковому стані доцільним є застосування *дисипативної стратегії* (від лат. *dissipatio* – розсіюю), сутністю якої є орієнтація на своєчасне виявлення та уникнення дестабілізуючих чинників, які потенційно можуть спричинити негативний вплив на забезпечення екологічної безпеки в регіоні, та поступове планомірне поліпшення стандартів в галузі екологічної безпеки. Стратегічними інструментами в цьому випадку є засоби економічного стимулювання, що спонукають суб'єктів господарської діяльності регіону до

раціоналізації використання ресурсів та впровадження природоохоронних заходів, а також заходи соціально-психологічного характеру.

Відповідно, спільність стратегічних цілей обумовлює спільність переважаючого – превентивного характеру заходів стратегій забезпечення екологічної безпеки цих регіонів, високу частку інструментів м'якого регулювання, більш широке залучення суб'єктів господарювання регіону до обговорення та прийняття рішень у галузі екологічної безпеки.

Особливістю стратегій, які доцільно застосовувати у регіонах з екологічно безпечним станом є: по перше, основна стратегічна ціль, що полягає у підтримці досягнутої збалансованості між економічним розвитком регіону (в частині раціональності природокористування і рівня антропогенного навантаження на природу), станом довкілля та якістю середовища проживання населення, а також вчасне виявлення та локалізація потенційних дестабілізуючих чинників.

По-друге, превентивний характер заходів по забезпеченню екологічної безпеки, раціоналізації природокористування та підвищення якості життя населення.

По-третє, цільовими з позиції охорони навколишнього середовища та забезпечення екологічної безпеки, будуть не лише промисловість, сільське господарство, транспорт, сфера послуг, та управління, які мають переважаючу питому вагу для регіонів з гіршою екологічною ситуацією, але і такі галузі суспільного життя як освіта, культура, наука, охорона здоров'я. Для таких регіонів доцільним є застосування *супортивної стратегії* (від англ. support – підтримувати), що полягає в збереженні досягнутих у ретроспективному періоді тенденцій в галузі забезпечення екологічної безпеки та прагненні до першості у стандартах якості довкілля та рівня життя населення. Для досягнення цього необхідною є постійна діагностика екологічної безпеки регіону, спрямована на виявлення потенційних екодеструктивних чинників та недопущення несприятливого (для екологічної безпеки) розвитку соціально-економічної ситуації, впровадження прогресивних стандартів в галузі екологічної безпеки, сприяння інтеграції екологічної, економічної та соціальної складових розвитку регіону, що дозволить підтримувати та гарантувати екологічно безпечне функціонування регіону в довгостроковій перспективі.

Основними інструментами реалізації цієї стратегії є засоби м'якого регулювання, переважно ринково-орієнтовані інструменти, зокрема економічно-стимулюючого характеру, а також широке застосування інструментів соціально-психологічного впливу, спрямованих на екологізацію свідомості та культури населення. Формування допоміжної стратегії забезпечення екологічної безпеки регіону, передбачає знаходження шляху який

забезпечить досягнення поставлених цілей в галузі екологічної безпеки регіону (основною стратегією забезпечення екологічної безпеки регіону, тобто «стратегією - результатом»), виходячи із поточного екологічного статусу регіону та можливостей досягнення бажаного результату. Тобто, по-суті, вибір такої стратегії передбачає знаходження відповіді на питання: яким чином досягнути бажаного екологічного стану регіону, виходячи із наявних можливостей, а відповідно, передбачає заповнення стратегічної прогалини забезпечення екологічної безпеки регіону.

Запропонований підхід до диференціації цілей та засобів регіонального екологічного менеджменту залежно від екологічного стану регіону, дозволить обрати оптимальну стратегію та сформувати набір засобів досягнення та підтримання екологічно безпечного розвитку регіону, на основі збалансування потреб регіону, цілей його розвитку та можливостей їх досягнення. Запропонований підхід дозволить сформувати оптимальний набір засобів та інструментів економічного, адміністративного та соціально-психологічного характеру для забезпечення екологічної безпеки регіону.

В якості методу, який сприятиме виявленню найбільш адекватних, до еколого-економічної ситуації в регіоні інструментів, ми пропонуємо застосувати метод побудови ланцюжків екологічної цінності для цільових груп забруднювачів-споживачів регіону. Загальна схема ланцюжка екологічної цінності окремої цільової групи представлена на рисунку 3.2.2.

Даний метод базується на концепції ланцюжка цінності М. Портера [14]. Сутністю самого методу є побудова та аналіз системи взаємозв'язків між етапами екологічного життєвого циклу продукції, з точки зору оптимізації екологічного ефекту. Ланцюжок екологічної цінності окремої цільової групи являє собою систему взаємозалежних видів діяльності при виготовленні продукції (наданні послуг) цільової групи, між якими існують взаємозв'язки, що відповідним чином впливають на досягнення цілей регіону в галузі екологічної безпеки. Взаємозалежні види діяльності поділяються на основні (первинні) та підтримуючі (обслуговуючі).

Основними (первинними) видами діяльності є етапи екологічного життєвого циклу продукції (послуг) такої цільової групи, проходження по яких детермінує виникнення певного екодеструктивного впливу. Для кожного з етапів життєвого циклу, у свою чергу, необхідним є набір засобів виробництва, людських ресурсів, фінансових засобів та технологій. Види діяльності, які забезпечують цей набір (управління, фінансування, технології, комунікації), будемо називати підтримуючими (обслуговуючими) видами діяльності, адже саме завдяки ним можливо виконання первинної діяльності цільової групи.

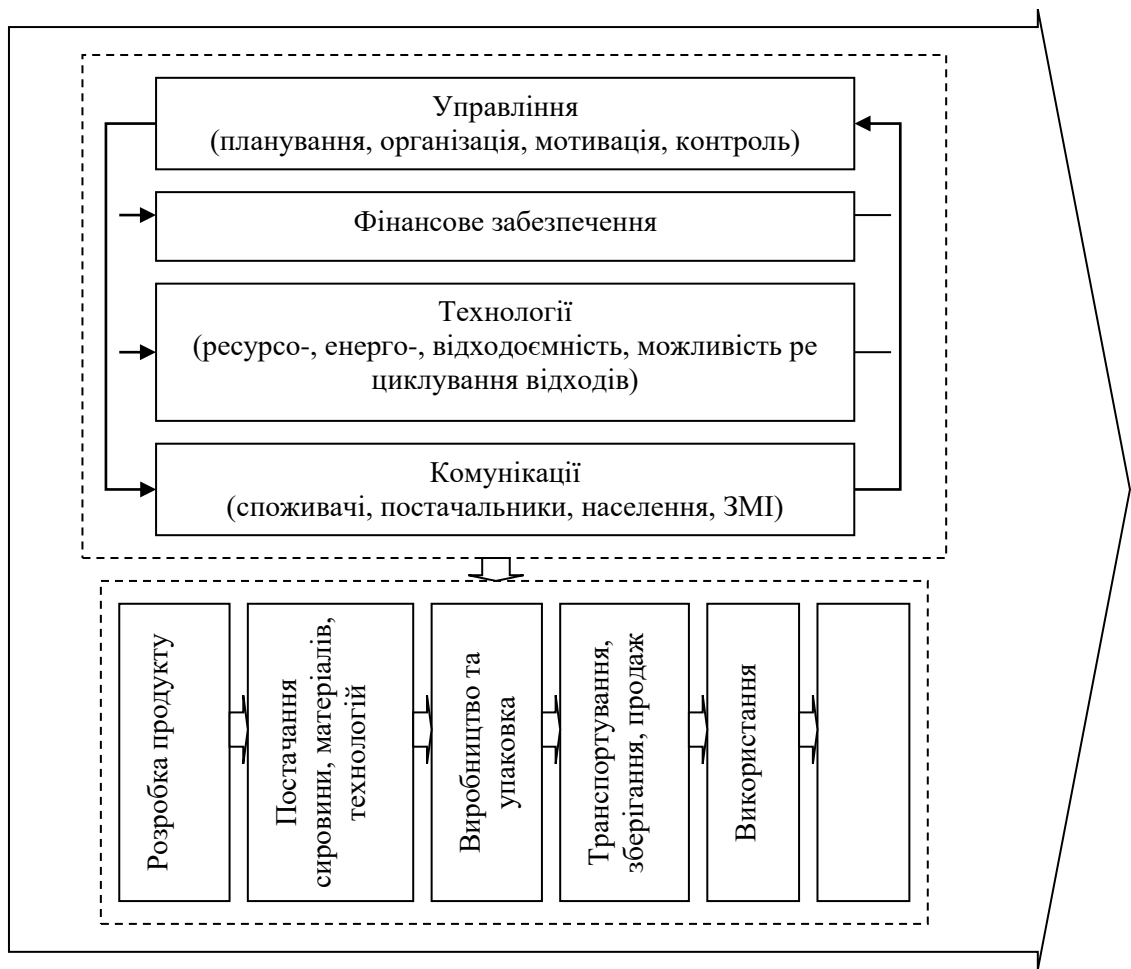

Рис. 3.2.2. Ланцюжок екологічної цінності окремої цільової групи споживачів-забруднювачів

Зрозуміло, що спосіб та ефективність здійснення підтримуючих функцій на кожному з етапів екологічного життєвого циклу продукції відповідним чином впливає на наступний етап. А продукція цільової групи, в свою чергу робить відповідний внесок у рівень екологічної безпеки регіону.

Відповідно, побудова ланцюжка екологічної цінності цільової групи полягає у розгляді етапів екологічного життєвого циклу продукції цільової групи (з деталізацією по усіх підтримуючих функціях) через призму екологічної ефективності. Основними завданнями при цьому є аналіз альтернативних способів виконання підтримуючих функцій по етапах екологічного життєвого циклу продукції, та виявлення оптимального з них. Оптимальним, в даному випадку, слід вважати максимально екологічно ефективний, що потребує мінімальних затрат.

Отже, ланцюжок екологічної цінності цільової групи, допомагає деталізувати по видах діяльності та етапах екологічного життєвого циклу продукції, вплив цільової групи на стан екологічної безпеки регіону, та виявити

альтернативні варіанти її діяльності. А аналіз альтернатив та вибір серед них оптимального варіанту, з позицій забезпечення екологічної безпеки, дає об'єктивні підстави для вибору важелів впливу, які спрямують діяльність цієї цільової групи у потрібному, для досягнення екологічних цілей регіону напрямку.

Розглянемо детальніше загальні особливості етапів екологічного життєвого циклу виробів та можливі інструменти впливу на них.

Так, етап розробки продукту, що охоплює процеси дослідження ринку, розробку концепції продукту, вибір варіанту технічних рішень, закладає основу загальної його екологічної цінності, включаючи обсяг використаних природних ресурсів, навантаження на довкілля безпосередньо виробничим процесом, логістичною сферою, використанням та утилізацією продукту. Відповідно, можна говорити, що він є вирішальним стосовно рівня екологічності продукції цільової групи, а відповідно потребує посиленої уваги. Так, недоліки у конструкції виробу впливають на можливості утилізації та рециркуляції відходів (наприклад, проблема утилізації автомобільних шин з металевими каркасами [15]). Окремі види несприятливих для організму людини навантажень, в процесі експлуатації виробів (наприклад, електромагнітне, створюване побутовими приладами), повинні та можуть бути усунуті (або знижені) на стадії розробки та виготовлення виробу. Відповідно, основними завданнями цього етапу є раціоналізація використання ресурсів, продовження тривалості життєвого циклу виробів, поліпшення характеристик товару, з точки зору екологічної безпеки їх виробництва, експлуатації та утилізації, мінімізація кількості відходів. Еколого-економічна ефективність зусиль, спрямованих на підвищення екологічності продукції на етапі її розробки, часто є вищою, ніж зусиль, спрямованих на встановлення очисного обладнання, про що свідчить світові тенденції еволюції екологізації технологічних процесів [7]. Відповідно, пріоритетного значення набувають інструменти спрямовані саме на підвищення екологічності виробів на етапі їх розробки та проектування. Доцільними є як організаційні інструменти: відповідна законодавчо - нормативна база, екологічна експертиза проектів, нормування, та лімітування господарської діяльності, адміністративна відповідальність, - та в якості пріоритетних повинні бути економічні інструменти, зокрема прямого та непрямого стимулювання розробки екологічно безпечних (у виробництві та споживанні) товарів: податкові та кредитні пільги, впровадження систем „застава-повернення”, методи прямих ринкових переговорів, державне субсидування, екологічне маркування (як метод екологізації попиту).

Етап постачання (сировини, матеріалів, технологій) також справляє певний вплив на екологічну цінність продукції цільової групи. Властивості,

якісні характеристики сировинних матеріалів, можуть справляти дуже значний вплив на людину в процесі споживання. Зокрема, це стосується якості (а зокрема: вмісту шкідливих речовин, токсичності, небезпечності шумового, електромагнітного, ін. видів навантажень) продуктів харчування, будівельних матеріалів, дитячих речей, товарів побутової хімії, лікарських препаратів. Відповідно, вони вимагають застосування інструментів, спрямованих:

- на виробників, в напрямку підвищення екологічності виробів, контролю за дотриманням стандартів якості, якими є: екологічні податки (наприклад, диференційований податок на пальне), платежі за забруднення, прискорена амортизація фондів природоохоронного призначення, кредитування, ринкового ціноутворення, екологічне нормування та лімітування, екологічний аудит та експертиза проектів, методи прямих ринкових переговорів, добровільні екологічні угоди;

- на споживачів, в напрямку стимулювання попиту на екологічно безпечніші товари: зростання екологічної поінформованості та рівня екологічної освіти, цінових методів стимулювання екологізації попиту, екологічної реклами, екологічного маркування.

Виробничий процес, безпосередньо, характеризується поточним рівнем екодеструктивного впливу (забрудненням довкілля, споживанням енергетичних та інших видів матеріальних ресурсів). Технологічний рівень виробництва визначає по-перше, безпосередню шкідливість виробничого процесу для навколишнього середовища, пов'язану із видами, кількістю шкідливих речовин що поступають у довкілля, кількістю відходів, по-друге, необхідність у певних видах матеріальних ресурсів (в тому числі енергетичних), їх кількості, витратах на одиницю кінцевого продукту. Відповідно, відмова від застосування екологічно шкідливих матеріалів у технологічних процесах, призводить до скорочення сумарного негативного впливу на навколишнє середовище. Причому, досить часто така відмова матиме набагато більшу економічну та екологічну ефективність, ніж встановлення дорогого очисного обладнання. Тому, виявлення та оцінка вагомості такого взаємозв'язку, за умови існування альтернативних замінників, виявляє доцільність застосовування методів спрямованих на стимулювання використання саме екологічно безпечніших у виробництві та споживанні матеріальних ресурсів. Ефективними інструментами, які здатні забезпечити екологізацію виробничих процесів (крім законодавчого та адміністративно-контрольного регулювання) є ринково-орієнтовані та фінансово кредитні інструменти.

Етап продажу продукції, на наш погляд, становить особливий інтерес, оскільки, з одного боку, він не пов'язаний із значним забрудненням навколишнього середовища, однак є сферою застосування широкого спектру

інструментів екологічної політики та забезпечення екологічної безпеки. Так, зокрема, саме через торгові механізми (обмеження) доцільно здійснювати стимулювання попиту на екологічно безпечну у виробництві (власного виробництва) або споживанні (власного та імпортованого виробництва) продукцію, шляхом застосування економічно-стимулюючих – цінових (екологічної надбавки до ціни продукції, інтервенції з метою коригування ринкових цін, системи „застава-повернення”) інструментів, екологічного маркування продукції, екологічної реклами, а також адміністративно-контрольних - ліцензування, стандартизації та сертифікації продукції.

Етап транспортування пов'язаний із методами регулювання транспортних перевезень певних видів товарів (шкідливих у використанні або небезпечних при аварійних ситуаціях), оптимізації транспортної мережі, підвищенням екологічної ефективності роботи транспортних засобів, використанням найменш екологічно шкідливих видів пального. Деталізація етапу транспортування представляє значний інтерес і з точки зору вибору важелів впливу на цільову групу забруднювачів – транспортні підприємства, для яких здійснення перевезень є безпосередньо виробничим процесом, а також транспортні засоби індивідуальних власників. На окрему увагу заслуговують транзитні транспортні перевезення, а відповідно методи та інструменти їх регулювання, де акцент необхідно зробити на застосуванні компенсаційних та страхових механізмів, що дасть змогу з одного боку запобігти виникненню екологічних загроз та небезпек, а з іншого - не просто відшкодувати завдані довкіллю регіону збитки, але і створити певний накопичувальний фонд для вирішення екологічних проблем регіону. Особлива роль у цій групі належить трубопроводному транспорту, аварії на якому, пов'язані із високим рівнем його зносу (або навмисними пошкодженнями), є джерелом значних екологічних збитків екосистемам регіону, а також для ряду регіонів – з морським та річковим транспортом, які вимагають застосування адекватних та ефективних методів регулювання.

Зберігання сировини та продукції повинно здійснюватись із дотриманням необхідних вимог упаковки та зберігання, із зведенням до мінімуму ризику виникнення аварійних ситуацій (пов'язаних із пошкодженнями упаковки), втратами якості та властивостей продукції, пов'язаних із недотриманням умов зберігання, що має наслідком набуття шкідливих для здоров'я людини якостей.

Відповідно, аналіз ланцюжків екологічної цінності цільових груп, створює об'єктивні передумови для застосування до цієї цільової групи, адекватних інструментів регіонального екологічного менеджменту, на основі оптимізації виявлених взаємозв'язків, шляхом досягнення максимальної екологічної ефективності. Правильна побудова ланцюжків екологічної цінності

цільових груп, дозволить сформувати дієвий набір інструментів забезпечення екологічної безпеки регіону, що забезпечить ефективне досягнення його цілей у галузі екологічної безпеки.

Застосування методу побудови ланцюжка екологічної цінності дає можливість поєднати галузевий підхід до управління природокористуванням і охороною довкілля та територіальний, що значно підвищуватиме ефективність регіонального екологічного менеджменту. Адже, на думку багатьох спеціалістів [5], саме у протиріччях та підпорядкуванні територіального управління природокористуванням та охороною довкілля відомчо-галузевому, закладено фундамент неефективності механізму такого управління, що цілком зрозуміло, оскільки цілі розвитку окремих галузей економіки (спрямовані на отримання прибутку) часто суперечать цілям забезпечення екологічної безпеки.

3.3. Інструменти стимулювання розвитку відновлювальної енергетики на регіональному рівні.

Відновлювальна енергетика у світі розвивається швидкими темпами. Україна теж намагається якнайшвидше розвивати цей напрямок, оскільки ВДЕ дозволяють забезпечити енергетичну незалежність, виконання екологічних стандартів, підвищити здоров'я населення та перетворити споживачів на виробників енергії та повноцінних учасників ринку.

Від загального постачання первинної енергії в Україні частка гідроенергетики складає – 0,9%, енергія біопалива та відходи – 3,4%, вітрової та сонячної енергії – 0,2%. Частка постачання енергії від відновлюваних джерел становить лише – 4,4% [1].

Україна має значний потенціал у розвитку ВДЕ. Проте при стимулюванні розвитку відновлювальної енергетики слід враховувати перспективи у різних видах ВДЕ в різних регіонах з огляду на природно-кліматичні особливості [2].

Зважаючи на значний потенціал сільського господарства біоенергетика стає важливим джерелом енергії. Біоенергетика базується на використанні біопалива, яке виробляється з біомаси. Біомаса може бути побічним продуктом сільського господарства і залежить від його розвитку (відходи сільського господарства (рослинництва і тваринництва), лісового господарства та технологічно пов'язаних з ним галузей промисловості, а також органічна частина промислових та побутових відходів).

На сьогоднішній день частка біомаси у валовому кінцевому енергоспоживанні становить 1,78%. Щорічно в Україні для виробництва енергії використовується близько 2 млн. т у.п./рік біомаси різних видів. На деревину припадає – 80%, тоді як для інших видів біомаси (за винятком лушпиння

соняшника) цей показник на порядок нижче. Найменш активно (на рівні 1%) реалізується енергетичний потенціал соломи зернових культур та ріпаку.

Найбільший потенціал твердої біомаси зосереджений у Полтавській, Дніпропетровській, Вінницькій та Кіровоградській областях і становить понад 1,0 млн. т н.е./рік.

Важливу роль відіграють енергетичні культури. До них відносяться види дерев та рослин, що спеціально вирощуються для виробництва твердого біопалива. Одним із напрямків використання біомаси є її переробка у рідке біопаливо (біодизель та біоетанол).

Річний технічно-досяжний енергетичний потенціал рідкого біопалива в Україні є еквівалентним 1 млн. т н.е. Його використання дає змогу щорічно заощаджувати близько 1,2 млрд. м. куб. природного газу. Найбільший потенціал рідкого біопалива зосереджений у Вінницькій та Полтавській областях, де він становить понад 90 тис. т н.е./рік.

Біогаз теж є перспективним джерелом енергії. Біогаз – газ, отриманий з біомаси, що використовується як паливо. Найбільший потенціал біогазу зосереджений у Дніпропетровській, Донецькій та Київській областях і становить понад 150 тис. т н.е./рік.

Ефективним шляхом доповнення та заміни традиційних паливно-енергетичних ресурсів є виробництво та використання біогазу, який утворюється в результаті застосування технологій метанового збродження тваринницької біомаси і на 60-70% складається з метану. Іншим джерелом біогазу є звалища сміття на полігонах твердих побутових відходів та стічні води.

До сучасних способів поводження з біогазом, отриманим зі звалищ ТПВ відносять: спалювання з метою виробництва енергії; збагачення і використання в якості палива в газотурбінних установках для комбінованого вироблення теплової та електричної енергії; факельне спалювання з метою усунення неприємних запахів і зниження пожежної небезпеки на полігонах ТПВ; використання в якості палива для газових двигунів з отриманням електричної і теплової енергії; використання біогазу в якості палива для автомобілів; збагачення (підвищення вмісту метану до 94-95 %) і використання в газових мережах загального призначення в якості заміни природного газу [3].

Однією з найбільш перспективних джерел є вітроенергетика, яка перетворює кінетичну енергію вітру в електричну енергію.

Процес будівництва української вітроенергетики розпочався у 1996 році, коли була зпроектована Новоазовська ВЕС проектною потужністю 50 МВт. У 1997 р. запрацювала Трускавецька ВЕС.

Значне зростання будівництва вітроелектростанцій спостерігається з 2009 року, після запровадження Урядом України «Зеленого тарифу».

Найбільш привабливими регіонами для використання енергії вітру є узбережжя Чорного та Азовського морів, гірські райони тимчасово окупованої АР Крим, територія Карпатських гір, Одеська, Херсонська та Миколаївська області.

Станом на 01.01.15 р. в Україні встановлена потужність вітроелектростанцій (ВЕС) становила 514 МВт (лише 0,93% від загального обсягу генеруючих потужностей), якими вироблено понад 1171 млн. кВт * г електроенергії у 2014 році.

Використання сонячного випромінювання доцільне для вироблення теплової та електричної енергії й можливе на всій території України. Середньорічна кількість сумарної енергії сонячного випромінювання, яка надходить щорічно на територію України, знаходиться в межах від 1 070 кВт·год/м. кв. в північній частині України до 1 400 кВт·год/м. кв. і вище в АР Крим.

Фотоенергетичне обладнання може достатньо ефективно експлуатуватися протягом всього року, проте, максимально ефективно протягом 7 місяців на рік (з квітня по жовтень).

Станом на 01.01.15 р. в Україні діяло 98 сонячних станцій загальною встановленою потужністю 819 МВт, якими у у 2014 році вироблено 485 млн. кВт*год електричної енергії.

Сонячна енергія може використовуватись в промисловому масштабі навіть вночі, так в Іспанії і США є підприємства, що в темний час доби генерують електроенергію з тепла накопиченого в день.

Україна має значний потенціал використання ресурсів малих річок (головним чином у західних регіонах), що складає майже 28% загального гідропотенціалу всіх рік України.

Мікро-, міні- та малі ГЕС можуть стати потужною основою енергозабезпечення для всіх регіонів Західної України, а для деяких районів Закарпатської та Чернівецької областей – джерелом повного енергозабезпечення.

На сьогодні, потенціал гідроенергетики використовуються на 60%, в основному за рахунок Дніпровського каскаду та інших великих ГЕС. Залишок потенціалу можливо реалізувати за рахунок встановлення нових та відновлення старих потужностей малих ГЕС.

Станом на 2015 р. в Україні діяло 102 малих ГЕС із загальною встановленою потужністю близько 80 МВт, якими вироблено у 2015 році 251 млн. кВт·год.

Для стимулювання розвитку ВДЕ в Україні 18 серпня 2017 р. КМУ прийнято «Енергетичну стратегію України на період до 2035 року «Безпека, енергоефективність, конкурентоспроможність». За допомогою цієї стратегії планують зменшити частку імпортованих компонентів у загальному первинному постачанні енергії до <50% вже до 2020 року та до 33 % у 2035 році, завдяки розвитку ВДЕ, збільшенню власного видобутку природного газу, енергозбереженню та підвищенню енергоефективності з дотриманням високих екологічних стандартів [4].

Наявність державної стратегії є позитивним кроком, який доповнюється Законом «Про альтернативні джерела енергії» та низкою інших законодавчих актів, розпоряджень.

Основним інструментом стимулювання розвитку ВДУ в Україні є зелений тариф та доплата у випадку використання технологій українського виробництва. Також відсутність ПДВ на інвестиційні товари, які призначені для потреб відновлювальної енергетики, застосовується як податкова пільга. Зростання обсягу ВДЕ в Україні завдячує саме зеленому тарифу. Він був основним інструментом стимулювання розвитку ВДЕ у світі [5]

Крім системи «зеленого» тарифу у світі (FITs and FIPs) також використовувалися зобов'язання по квотам з застосуванням зелених сертифікатів (TGC), пільгове кредитування та гарантії, інвестиційні гранти, податкові пільги та зелені аукціони.

До підтримки ВДЕ можна віднести і урядову програму «теплих кредитів» для населення та ОСББ яка розроблена Держенергоефективності у 2014 році [6].

Програмою передбачено відшкодування з держбюджету у таких розмірах:

- 20% суми кредиту (але не більше 12 тис. грн) на придбання негазових/неелектричних котлів для фізичних осіб;
- 35% суми кредиту (але не більше 14 тис. грн) на придбання енергоефективного обладнання/матеріалів для фізичних осіб – власників приватних будинків;
- 40% суми кредиту (але не більше 14 тис. грн. в розрахунку на одну квартиру) для ОСББ/ЖБК, як юридичних осіб, для загальнобудинкових заходів.

Українські родини залучили ще близько 50 млн грн. «теплих кредитів» для термомодернізації будинків, зокрема: 33 млн грн – на утеплення приватних будинків; більше 15 млн грн – для ОСББ; майже 2 млн грн – на твердопаливні котли. Загалом, у 2019 р. понад 47 тис. родин вже отримали в банках близько 600 млн. грн «теплих кредитів».

Додаткову компенсацію має надавати місцева влада. На сьогодні виділено 140 млн. грн із місцевих бюджетів на співфінансування «теплих кредитів».

Проте, хоча сонячні колектори і є у переліку можливого обладнання, на разі максимальна увага надається саме утепленню будинків та встановленню нових систем опалення.

Першим важливим кроком України до стимулювання здійснення заходів енергоефективності в житловому секторі стало запровадження у 2015 році механізму відшкодування з державного бюджету частини суми кредитів, залучених населенням та об'єднаннями співвласників багатоквартирних будинків на придбання енергоефективних обладнання та матеріалів у рамках виконання Державної цільової економічної програми енергоефективності і розвитку сфери виробництва енергоносіїв з відновлюваних джерел енергії та альтернативних видів палива на 2010-2016 роки [7].

Створення національних фондів енергоефективності, метою яких є підтримка ініціатив у сфері енергоефективності, передбачено Директивою 2012/27/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 25 жовтня 2012 р (стаття 20), зобов'язання України щодо імплементації якої визначено в рамках виконання Договору про заснування Енергетичного Співтовариства.

Створення Фонду є також одним із пріоритетів Національного плану дій з енергоефективності на період до 2020 року, схваленого розпорядженням Кабінету Міністрів України від 25 листопада 2015 р.

Фонд покликаний забезпечити довгостроковий механізм фінансування проектів з енергоефективності для багатоквартирних будинків. Фонд енергоефективності підписав тристоронню угоду з Міжнародною фінансовою корпорацією та Укргазбанком про запуск програми фінансування проектів термореновації будівель для ОСББ.

Фактично ця угода є основою для створення інфраструктури діяльності Фонду з надання часкової компенсації на енергоефективні заходи багатоквартирних будинків.

Фонд енергоефективності намагається залучити до більшої співпраці потенційних інвесторів і місцеві органи влади. Для цього була створена інтерактивна карта допомоги інвестору у сфері відновлюваної енергетики. На інтерактивній карті допомоги інвестору у сфері відновлюваної енергетики (ВЕ) відображені земельні ділянки, які пропонуються місцевими органами влади для розташування об'єктів ВДЕ. На карті активними учасниками є східний, південний та центральний регіон України. Міська влада західних та північних областей не зацікавлена у розвитку ВДЕ та пропонує дуже незначну кількість земельних ділянок для інвесторів [8].

Також Державним агентством з енергоефективності та енергозбереження України розроблено інтерактивну карту регіональних/міських програм відшкодування частини відсотків/суми за кредитами для населення та ОСББ

(ЖБК) на утеплення. <http://saee.gov.ua/uk/programs/map> Інтерактивна карта регіональних/міських програм відшкодування частини відсотків/суми за кредитами для населення та ОСББ (ЖБК) на утеплення.

Таким чином в Україні існують три програми відшкодування частини відсотків/суми за кредитами для населення та ОСББ (ЖБК) на утеплення, зокрема це: державна програма (2018-2020 рр.), обласна програма, районні програми.

За даними карти лише 64 міських програм відшкодування частини відсотків/суми за кредитами для населення з 143 прийнято з фінансуванням/

Районних програм прийнято з фінансуванням лише 31 з 468, обласних програм прийнято з фінансуванням – 16 з 24, що говорить про незначний інтерес місцевих органів влади до стимулювання розвитку програм енергоефективності та ВДЕ.

У Волинській області 17.09.2015 р. було прийнято обласну програму відшкодування частини відсотків річних для фізичних осіб та ОСББ за «теплими» кредитами. У 19.05.2016 р. внесені зміни до програми, якими передбачено компенсацію 6% річних на умовах співфінансування з районними та міськими бюджетами за «теплими» кредитами. Фінансування програми у 2017 році виділено не було.

Додатково відшкодовується з районних бюджетів Волинської області : Горохівський район (фізичні особи – 4% річних); Маневицький район – (фізичні особи – до 25% річних); Ратнівський район – (дофінансовуються ОСББ, фізичні особи – 4% (частина % річних); Рожищенський район – (фізичні особи – частина відсоткової ставки); Старовижівський район – (ОСББ, фізичні особи – 25% від відсоткової ставки); Шацький район – (ОСББ фізичні особи – частина % річних).

Додатково відшкодовується з міського бюджету: м. Володимир-Волинський (ОСББ); м. Луцьк (перша програма відшкодування по відсотках ОСББ, ЖБК, управителі – 25% річних) та друга міська програма ОСББ/ЖБК – 30% (частина суми кредиту)).

Наприклад у Львівській області з метою здешевлення «теплих» кредитів 19.02.2013 р. прийнято обласну програму відшкодування частини відсоткової ставки у розмірі 15% на впровадження енергоефективних заходів, 20% на заміну не газових котлів для фізичних осіб на 2013-2016 рр. 27.12.2016 р. продовжили строк дії Програми на 2017-2020 рр. У 2017 р. до Програми були внесені зміни у частині зміни розмірів відсотків компенсації.

Фінансування заходів Програми в частині компенсації відсотків з обласного бюджету здійснюється із урахуванням індексу податкоспроможності територій (районів, міст обласного значення, об'єднаних територіальних

громад), що визначається станом на 1 січня кожного року, відповідно до вимог бюджетного законодавства у таких обсягах:

- для мешканців територій з індексом податкоспроможності до 0,50 включно – 15 % річних відсоткової ставки кредитно-фінансової установи;
- для мешканців територій з індексом податкоспроможності від 0,51 до 0,80 – 10 % річних відсоткової ставки кредитно-фінансової установи;
- для мешканців територій з індексом податкоспроможності від 0,81 до 1,00 – 5 % річних відсоткової ставки кредитно-фінансової установи;
- для мешканців територій з індексом податкоспроможності більше 1,00 – відшкодування з обласного бюджету не здійснюється.

На реалізацію програми у 2019 році передбачено 18 млн. гривень.

Також 11 районних програм відшкодування частини відсоткової ставки з 20 прийнято з фінансуванням, а з міських – 10 з 13.

У Рівненській області з метою здешевлення «теплих» кредитів 11.09.2015 р. прийнято обласну програму відшкодування частини відсоткової ставки у розмірі 15% на впровадження енергоефективних заходів на 2015-2018 рр.

07.12.2018 р. було прийнято обласний бюджет на 2019 р., яким на реалізацію Програми передбачено 5,75 млн. грн. Жодна з 16 районних програм не фінансується. Лише 2 міські програми з 6 мають фінансування.

У Івано-Франківській області з метою здешевлення «теплих» кредитів 16.10.2015 р. прийнято обласну програму відшкодування частини відсоткової ставки у розмірі 20% для фізичних осіб та 15% для ОСББ/ЖБК, на впровадження енергоефективних заходів. 21.12.2018 р. рішенням сесії затверджено фінансування програми у розмірі 1,2 млн. грн. Жодна з 14 районних програм не фінансується. Одна міська програма з 5 отримала фінансування.

У Тернопільській області з метою здешевлення «теплих» кредитів 31.05.2016 р. прийнято обласну програму відшкодування частини відсоткової ставки у розмірі 5% на впровадження енергоефективних заходів на 2016-2019 рр.

У 2019 році на реалізацію програми передбачено 1 млн. грн. Не фінансується жодна з 17 прийнятих районних програм та жодна міська.

У Закарпатській області з метою здешевлення «теплих» кредитів 17.03.2016 р. прийнято обласну програму відшкодування частини відсоткової ставки у розмірі 15% для фізичних осіб на енергоефективні заходи на 2016-2019 рр.

13 грудня 2018 року рішенням сесії затверджено фінансування програми у розмірі 2 млн. грн. Жодна з 13 районних програм фінансування немає. Профінансовані три міських та одна обласна програма.

У Чернівецькій області з метою здешевлення «теплих» кредитів 15.03.2016 р. прийнято обласну програму відшкодування частини відсоткової ставки у розмірі 15% за кредитами населення на впровадження енергоефективних заходів.

У 2017 році розроблено нову програму відшкодування 10% річних для фізичних осіб та ОСББ/ЖБК. Програма прийнята 16.05.2017 р.

На реалізацію програми у 2019 році виділено 500 тис. гривень. Жодна з 11 програм не фінансується. Профінансовано одну обласну програму та одну міську з двох програм.

У Житомирській області з метою здешевлення «теплих» кредитів 10.09.2015 р. прийнято обласну програму відшкодування частини суми кредиту у розмірі 10% для фізичних осіб та ОСББ на впровадження енергоефективних заходів на 2015-2020 роки.

18.12.2018 прийнято обласний бюджет на 2019 р., яким передбачено 4 млн. грн. на фінансування програми. Жодна з 23 районних програм не профінансована. Мали фінансування дві міських програми з 6 та одна обласна.

Регіони України мають значні перспективи розвитку ВДЕ. Проте через природно-кліматичні умови джерела відновлювальної енергетики будуть відрізнятися. Це зумовлює посилений інтерес до ВДЕ в одних областях України та незначний в інших областях. Так лідером у розвитку ВДЕ, зокрема сонячної енергетики, є Херсонська область. Також значні показники мають Дніпропетровська, Миколаївська та Донецька області. Причому для розвитку ВДЕ у цих областях достатньо було лише «зеленого» тарифу. Роль місцевих органів влади у стимулюванні була незначною. Проте, як бачимо, поєднання гарних природних умов, низької собівартості технологій та державної політики достатньо для швидкого розвитку.

Проте у інших регіонах ситуація розвивається інакше. Якщо природно-кліматичні умови дозволяють отримувати менше прибутку від отримання енергії, це значно зменшує інтерес до впровадження ВДЕ. Тому саме місцеві органи влади повинні стимулювати розвиток інших джерел альтернативної енергетики.

Проте, нажаль, інтерес місцевих органів влади є незначний. Деякими результатами можуть похвалитися Львівська та Волинська області, проте і їх є недостатньо. Деколи в межах прийнятих регіональних програмах газові котли змінюються на інші (що потребують брикетів з соломи, тирси тощо), деколи на дитячі садочки чи інші комунальні заклади встановлюються сонячні колектори. Проте це, скоріше, поодинокі випадки ніж реальна програма розвитку ВДЕ.

Державна політика розвитку ВДЕ є основною і вона справді стимулює розвиток ВДЕ в Україні. У більшості програм передбачені також місцеві

джерела фінансування. Місцеві органи влади повинні впроваджувати більше програм розвитку ВДЕ. Переобладнання, енергоощадність повинні стати першочерговими завданнями для місцевих органів влади. Усі системи опалення в сільських регіонах, особливо закладів дошкільної, шкільної освіти, слід переводити на використання місцевої сировини, якої є достатньо. Стимулювання використання у комунальних закладах теж викличе неабияке зростання ринку ВДЕ. Також необхідно стимулювати розвиток застосування нових технологій переробки місцевої сировини на ВДЕ на підприємствах. Необхідно прискорити виділення земель для розташування об'єктів ВДЕ.

Весь світ визнав альтернативну енергетику провідним напрямом сучасних інвестицій. Незважаючи на значну підтримку держави у цій сфері місцевим органам влади слід розробляти та реально втілювати в життя програми розвитку ВДЕ.

3.4. Механізм забезпечення фінансової безпеки регіону

В сучасних умовах проведення реформи децентралізації проблематика досягнення фінансової безпеки регіонів набуває особливої актуальності. Це, насамперед, пов'язано із необхідністю виконання органами місцевого самоврядування покладених на них функцій та переданих повноважень, що відбулося внаслідок реформи децентралізації. Разом з тим, органи місцевого самоврядування повинні забезпечити високий рівень інвестиційної привабливості регіону, підтвердити необхідні витрати на ефективний розвиток регіонів своїми надходженнями, створити умови для результативної фінансово-господарської діяльності економічних агентів, а також сприяти забезпеченню високого рівня життя населення регіону, що є практично неможливим без досягнення та постійного підтримання достатнього рівня фінансової безпеки окремого регіону.

Поняття фінансової безпеки на сьогодні є мало вивченим – наукова література містить окремі положення щодо визначення категоріально-понятійного апарату, ідентифікації окремих підходів до аналізування стану фінансової безпеки регіону, а також чинників її забезпечення. Водночас, все більшої актуальності набувають дослідження особливостей забезпечення фінансової безпеки регіонів в умовах проведення реформи децентралізації. Так, зазначена вище проблематика вирішували такі вчені-економісти, як: О. І. Барановський, І. М. Вахович, М.І. Виклюк, Б. А. Карпінський, І. М. Комарницький, Л. І. Михайлова, О. А. Музика-Стефанчук, В. Мунтіян, В. Н.

Овчиннікова, М. А. Скворцова, О. З. Третьак, І. А.Франів, І. М. Червяков, Л. А.Яремко та інші.

Враховуючи вище зазначене, проблематика виникає потреба у подальших розробках механізмів забезпечення та підтримання необхідного рівня фінансової безпеки регіону з метою забезпечення його сталого розвитку. Відтак, метою нашої роботи є систематизація підходів до визначення поняття «фінансова безпека регіону», ідентифікація чинників її формування; структурування системи фінансової безпеки регіону з встановленням основних показників її оцінювання.

Водночас вважаємо, що дослідження фінансової безпеки регіону доцільно проводити на основі тісного взаємозв'язку таких наукових напрямів, як фінансова безпека держави, фінансова безпека суб'єктів господарювання, місцеві фінанси. Відтак, в ієрархії поняття фінансова безпека можна виокремити такі її рівні, як показано на рис. 3.4.1. За цим рисунком можна стверджувати, що фінансова безпека окремих економічних агентів є запорукою стабільної фінансової безпеки окремого регіону; в свою чергу фінансова безпека кожного регіону забезпечує фінансову безпеку держави загалом.

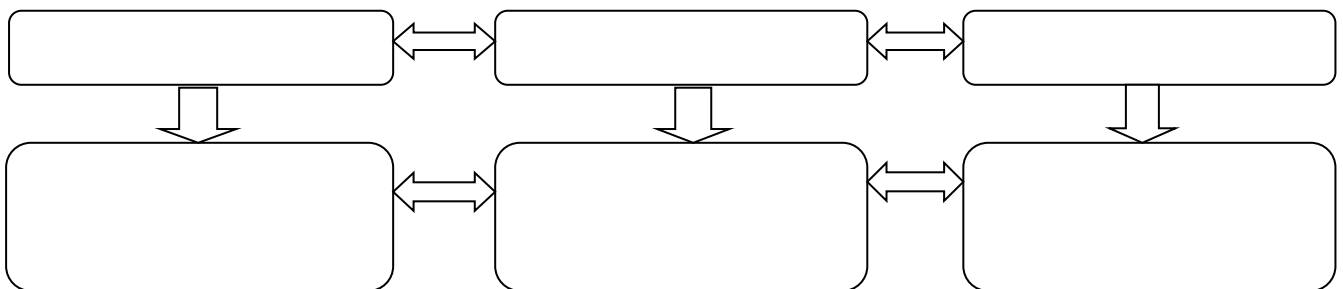

Рис. 3.4.1. Ієрархічна послідовність економічних рівнів та рівнів фінансової безпеки.*

*Джерело: Складено автором

Розглянемо детальніше таку складову фінансової безпеки як безпеку на регіональному рівні. Отже, з таблиці 3.4.1 спостерігаємо відсутність єдиного підходу до трактування поняття «фінансова безпека регіону», а також надання такому поняттю типологічних характеристик. Науковці [4; 12; 13; 14; 15; 16] у своїх дослідженнях надавали найчастіше фінансовій безпеці ознак збалансованості, захищеності та ефективності. Не можемо не погодитися із такою позицією, особливо в умовах реформи децентралізації, коли саме забезпеченість переданих повноважень доходами регіону постає на першочерговий план. Водночас вважаємо, що фінансова безпека регіону є, насамперед, таким станом, який створює усі умови із захисту фінансових та

інших інтересів регіону та його контрагентів під впливом екзогенних та ендогенних чинників.

Таблиця 3.4.1

Основні підходи до визначення поняття «фінансова безпека регіону»

Адепти	Підходи до трактування
Кульпінський С. В. [12]	Цілеспрямований комплекс заходів фіскальної й монетарної політики з метою досягнення стабільності фінансової системи та створення сприятливого інвестиційного клімату
Барановський О. І. [4]	Стан фінансових потоків в економіці, що характеризується збалансованістю та наявністю апробованих механізмів регулювання й саморегулювання
	Рівень забезпеченості громадянина, домашнього господарства, верств населення, підприємства, організація, регіону, галузі, сектору економіки, держави, суспільства, міждержавних утворень, світового співтовариства фінансовими ресурсами, достатніми для задоволення їхніх потреб та виконання існуючих зобов'язань
Е. С. Дмитренко [13]	Надійна захищеність фінансової системи країни від внутрішніх і зовнішніх загроз, що перешкоджають ефективному використанню її фінансових ресурсів у інтересах окремої людини, трудового колективу та суспільства
Любимцев Ю. І., Логвіна А. М. [14]	Розвиток економіки, фінансової системи, фінансових відносин і процесів у країні й регіоні, за якого створювалися б прийнятні фінансові умови й ресурси для соціально-економічної стабільності та розвитку суспільства в цілому й конкретного регіону, збереження цілісності та єдності фінансової системи, успішного протистояння внутрішнім і зовнішнім загрозам країни в цілому й конкретному регіону зокрема.
Василик О. Д., Мочерний С. В. [15]	Стан фінансової системи, за якого наявна стійка національна валюта, відсутня загрозна величина внутрішнього й зовнішнього боргів, забезпечується стійке економічне зростання за відсутності або низьких рівнів інфляції
Мунтіян В. І. [16]	Стан фінансової, грошово-кредитної, валютної, банківської, бюджетної, податкової систем, який характеризується збалансованістю, стійкістю до внутрішніх і зовнішніх негативних впливів, здатністю забезпечити ефективне функціонування національної економічної системи та економічне зростання

Фінансова безпека регіону - фінансова самостійність (автономія), яка в першу чергу проявляється в здійсненні контролю над ресурсами регіону і визначається можливостями найбільш повно використовувати конкурентні переваги регіону; це стабільність регіональної економіки, яка передбачає надійність усіх елементів економічної системи, захист усіх форм власності, створення гарантій для ефективної підприємницької діяльності, стримування

впливу дестабілізуючих чинників; здатність до розвитку і прогресу, тобто самостійно реалізувати і захищати регіональні економічні інтереси, здійснювати модернізацію виробництва, ефективну інвестиційну та інноваційну політику, розвивати інтелектуальний і трудовий потенціал регіону [20].

У зв'язку із цим вважаємо, що усі чинники впливу на фінансову безпеку регіону можна відобразити поділити на екзогенні та ендогенні. Екзогенні чинники – це ті чинники, які неможливо контролювати або нівелювати їхній негативний вплив на фінансову безпеку регіону. Такі чинники представлені на рисунку 3.4.2.

Рис. 3.4.2. Екзогенні чинники фінансової безпеки регіону.*

*Джерело: складено автором на основі [2; 8; 11].

Окрім екзогенних чинників фінансової безпеки регіону науковцями виокремлено також й ендогенні чинники. Ендогенні чинники являють собою ті процеси позитивного/негативного впливу на фінансову безпеку регіону, на які можуть вплинути суб'єкти управління та вплив яких можна мінімізувати або попередити. Так, Н. Я Юрків до ендогенних чинників впливу на фінансову безпеку регіону відносить такі [11, с. 104–105]:

- економічні: низький рівень забезпеченості регіонів ресурсами; дефіцит місцевого бюджету; неефективна регіональна інвестиційна політика; високий рівень зносу основних засобів; неефективна регіональна стратегія розвитку регіону; низька економічна активність регіону тощо;

- соціальні: низький рівень заробітної плати; рівень безробіття у регіоні; ціни на комунальні послуги та матеріальні блага; втрата інвестованих та депозитних ресурсів; рівень оподаткування доходів громадян; низький рівень заощадження населення.

- екологічні: низький рівень інвестицій в охорону навколишнього середовища; нераціональне використання природних ресурсів; нецільове витрачання екологічних зборів; низький рівень фінансової підтримки «зелених» програм; відсутність системи сортування сміття та сортувальних ліній у регіонах тощо;

- техніко-технологічні: рівень використання новітніх технологій; наявність інноваційної інфраструктури у регіону та технологічних парків; рівень оновлення основних засобів тощо;

- інформаційні: нестача інформації; відсутність консолідації фінансової та іншої інформації про стан розвитку регіонів; асиметрична інформація тощо.

В процесі дослідження фінансової безпеки регіону необхідно встановити основні її складові. Так, В. І. Матвійчук та Р. М. Нешко вважають, що у структуру фінансової безпеки регіону можна внести такі складові, як боргову безпеку, бюджетну безпеку, інвестиційну безпеку, грошово-кредитну безпеку, банківську безпеку, безпеку страхового ринку, податкову безпеку, безпеку сектора підприємництва, безпеку соціального сектору [10]. В. Мунтіян зосереджує свою увагу лише на грошово-кредитній, валютній, банківській, бюджетній та податковій безпеці регіону [16].

У свою чергу М. А. Скворцова виокремлює такі структурні складові фінансової безпеки регіону, як: бюджетно-податкова, грошово-кредитна, корпоративних фінансів, сфери страхування, інвестиційна безпека [8]. Б. А. Карпінський зосереджує свою увагу переважно на фінансових показниках розвитку регіону та елементами фінансової безпеки вважає боргову, бюджетну, валютну, інвестиційну, інфляційну безпеки [5]. На наш погляд, інфляційну безпеку регіону не завжди можна адекватно оцінити, оскільки цей чинник є однаковим протягом порівнюваних періодів для усіх регіонів та більше може виступати у якості зовнішньої загрози фінансовій безпеці регіону, проте максимально впливати на фінансову безпеку держави загалом.

Вважаємо, що складові фінансової безпеки регіону, повинні, насамперед, відображати основні аспекти його розвитку та попереджувати загрози сталому розвитку регіонів з метою підвищення якості життя населення окремої територіальної одиниці. Водночас, колектив науковців З. В. Герасимчук, І. М. Вахович та І. М. Камінська у своїх дослідженнях стверджують, що основними загрозами низького рівня фінансової безпеки регіоні є: нестача фінансових ресурсів; низький рівень інвестиційної привабливості регіону; висока вартість позикового капіталу; низький рівень фінансування новітніх досліджень; неефективні міжбюджетні відносини; наявність тіньового капіталу

в регіоні; низька економічна ефективність функціонування окремих економічних агентів; низький рівень доходів населення регіону тощо [9].

Відтак, на наш погляд, структурними елементами фінансової безпеки регіону мають бути (табл. 3.4.2). Зазначені у таблиці 3.4.2 індикатор оцінювання рівня фінансової безпеки регіону використовуються для визначення інтегрального показника. Підсумок такого показника дозволяє зробити висновок про наявність/відсутність окремих ризиків для ефективного розвитку регіону та відповідно їх негативного/позитивного впливу на комплексний стан фінансової безпеки окремої територіальної одиниці.

Таблиця 3.4.2

Структурні елементи фінансової безпеки регіону та їх характеристика*

Структурна складова	Типологічна характеристика	Індикатори оцінювання
1	2	3
Бюджетна безпека	Характеризує можливості формування регіонами фінансових ресурсів та ефективно їх використовувати з метою підвищення якості життя населення регіону. Відображає: 1) Обсяг валового регіонального продукту та його тенденції; 2) Дефіцит/профіцит бюджету; 3) Рівень виконання місцевих бюджетів за надходженнями та видатками; 4) Ефективність міжбюджетних відносин; 5) Стан резервів; 6) Бюджетна дисципліна; 7) Бюджетна децентралізація.	Оборотний залишок бюджетних коштів Резервний фонд бюджету Темпи зміни ВРП Частка ВРП у ВВП держави Частка доходів місцевих бюджетів у загальнодержавних доходах Рівень бюджетної децентралізації Частка доходів місцевого бюджету у ВРП Рівень забезпечення доходів видатками
Інвестиційно-інноваційна безпека	Характеризує можливості регіонів акумулювати та використовувати фінансові ресурси з метою створення нових технологій та конкурентної економіки регіону. Відображає: 1) можливості розширеного відтворення регіону; 2) можливості впровадження інновацій; 3) рівень використання усіх видів ресурсів у інноваційному розвитку регіону; 4) є чинником постійного зростання ВРП та подолання депресивних явищ в регіоні.	Обсяги та тенденції інвестицій за джерелами надходження Темпи приросту іноземних інвестицій в регіоні Частка іноземних інвестицій у ВРП

Грошово-кредитна безпека	Характеризує стан банківської системи на регіональному рівні. Відображає: тенденції функціонування банківських установ у регіоні; 2) ефективність використання банківських ресурсів у регіоні; 3) особливості кредитування реального сектору економіки регіону; 4) можливості доступу населення регіону до позикових ресурсів.	Кількість банківських установ у регіоні Рентабельність власного та позикового капіталу у регіоні Обсяги кредитування реального сектору економіки регіону Обсяги кредитування економічних агентів та населення регіону у розрізі кожного типу кредиту Співвідношення кредитів та депозитів у регіоні
--------------------------	--	---

Продовження табл. 3.4.2

1	2	3
Боргова безпека	Характеризує рівень заборгованості регіону з метою виявлення загроз та ризиків сталого розвитку регіону. Відображає: 1) Сукупний борг регіону; 2) Наявність та стан гарантованого боргу регіону; 3) наявність внутрішнього боргу регіону.	Частка гарантованого боргу у структурі ВРП Співвідношення зовнішнього боргу та ВРП Співвідношення внутрішнього боргу та ВРП
Безпека суб'єктів господарювання	Характеризує рівень ефективності господарської діяльності суб'єкта господарювання на окремій території. Відображає: 1) результати суспільного відтворення у межах територіальної одиниці; 2) забезпечує фінансову рівновагу у регіонах; 3) ефективність формування ВРП тощо.	Частка фінансового результату у ВРП Рентабельність операційної діяльності підприємств Частка сплачених податків економічних агентів у загальних доходах місцевих бюджетів Темпи приросту виробництва промислової продукції у регіоні
Соціально-економічна безпека	Характеризує рівень життя населення регіону. Відображає: 1) рівень фінансових можливостей населення регіону; 2) рівень реальних доходів населення регіону; 3) стан захищеності соціально-економічних прав населення.	Індекс споживчих цін у регіоні Співвідношення споживання та заощадження населення Обсяги та тенденції зміни заборгованості із заробітної плати Рівень безробіття у регіоні Середня заробітна плата працездатного населення у

*Джерело: систематизовано на основі [2; 3; 9; 10; 11]

Відтак, дослідження показали, що переважна більшість регіонів України є залежними від реальних загроз фінансовій безпеці (до такої вибірки увійшло 20 регіонів) і лише 7 регіонів України знаходиться у зоні сильного ризику із втрати фінансової безпеки [11, с. 108 -109]. Зокрема, якщо вести мову про Волинську область, то для неї найбільш характерні такі ризики й загрози фінансовій безпеці, як: низька прибутковість та ефективність фінансово-господарської діяльності економічних агентів області, а також зменшення фінансового потенціалу у регіоні [9]. Отже, Волинській області притаманна безпека суб'єктів господарювання та бюджетна безпека. Це, зокрема, підтверджується й високим рівнем ротаційності даного регіону, а також відсутністю великих промислових об'єктів. Окрім цього, Волинська область відноситься до регіонів із низьким рівнем фінансової безпеки [10].

Відзначимо також, що І. Вахович та З. Герасимчук виокремили такі види фінансової безпеки регіонів України на основі дослідження ризиків та загроз, що впливають до неї. Серед видів фінансової безпеки, притаманних окремим територіальним одиницям в Україні, ідентифіковано:

- 1) інноваційно-інвестиційну безпеку: Чернігівська, Вінницька, Житомирська, Кіровоградська, Тернопільська, Черкаська області;
- 2) безпеку суб'єктів господарювання: Волинська, Житомирська, Закарпатська, Кіровоградська, Рівненська, Тернопільська, Херсонська, Чернівецька, Чернігівська області;
- 3) бюджетну безпеку: Тернопільська, Волинська, Закарпатська, Вінницька, Рівненська, Хмельницька, Івано-Франківська, Кіровоградська, Чернівецька області [9].

Водночас, Б. А. Карпінський вважає, що загрози фінансовій безпеці регіонів можуть не мати реального прояву у активній формі протягом довготривалого періоду часу, проте це не убезпечує регіони від впливу кризових явищ на їх фінансову безпеку. У такому випадку стан фінансової безпеки буде мати тісний взаємозв'язок із екзогенними загрозами [5].

Оскільки кожен вид фінансової безпеки регіону виникає внаслідок впливу відповідних ризиків та загроз, вважаємо за необхідне їх ідентифікувати. Так, усі ризики фінансової безпеки регіонів поділяємо на такі (відповідно до зазначених у таблиці 2 видів фінансової безпеки територіальних одиниць):

- 1) ризики бюджетної безпеки – неефективна структура та негативна

якість податкових надходжень до місцевих бюджетів; недосконале законодавче підґрунтя бюджетного процесу; несвоєчасне наповнення джерел покриття бюджетного дефіциту; наявність дефіциту місцевого бюджету; несвоєчасність бюджетного планування та формування місцевих бюджетів; фінансування конкретних бюджетних видатків без відповідних бюджетних призначень; неефективність системи моніторингу за дотриманням бюджетного законодавства [17, с. 300-301];

2) ризики боргової безпеки – неефективна структура боргу регіону; висока частка боргу у ВРП; неефективні джерела покриття боргу регіону; нагромадження бюджетної заборгованості [2; 4];

3) ризики інвестиційно-інноваційної безпеки – низький рівень фінансування реального сектору економіки регіону; відсутність стратегії інвестування у розвиток регіону; відсутність ринку інноваційних об'єктів; низький інвестиційний клімат територіальних одиниць; низький рівень правового захисту інвесторів; низький рівень матеріального заохочення науковців та інноваторів; відтік наукових кадрів закордон; відсутність участі місцевих бюджетів у відтворювальному процесі економіки територій [2];

4) ризики грошово-кредитної безпеки – високі обсяги обороту іноземної валюти в регіоні; високий рівень тіньового обороту у регіоні; співвідношення готівкових та безготівкових розрахунків на території регіону; відсутність ефективної системи кредитування; регіональні цінові диспропорції [2; 6; 18];

5) ризики безпеки суб'єктів господарювання - низький рівень кадрового, організаційного, інформаційного забезпечення управління потенціалом підприємства; порушення порядку отримання та захисту фінансової інформації; недобросовісна конкуренція; неефективне кадрове, організаційне, інформаційне, фінансове забезпечення функціонування суб'єктів економічної діяльності; низький рівень кредитоспроможності підприємства [19];

6) ризики соціально-економічної безпеки – неефективна система соціального забезпечення; затримка у виплаті соціальних платежів (пенсій, стипендій, заробітної плати); високий рівень безробіття; відсутність можливостей щодо перекваліфікації працездатних осіб; низький рівень середньої заробітної плати у регіоні [2; 4; 8].

Як бачимо, фінансова безпека регіонів відображається у таких характеристиках:

- у здатності проводити органами місцевого самоврядування максимально незалежну фінансову політику на рівні регіону (така типологічна

характеристика набуває особливої актуальності у процесі проведення реформи децентралізації в Україні);

- у гнучкості реагування на вплив екзогенних та ендегенних чинників на стан фінансової безпеки територіальної одиниці;

- у можливостях швидкого реагування на соціально-економічні потрясіння регіону;

- у наявності потенціалу до покращення якості життя населення окремого регіону.

Отже, забезпечити регіонам достатній рівень фінансової безпеки з метою підвищення якості життя їх населення можливо лише у випадку застосування комплексного підходу до оцінювання загроз та ризиків фінансової безпеки окремих територіальних одиниць. Проблематика фінансової безпеки регіонів може бути вирішена лише за умови її подальшого дослідження та наукового обґрунтування процесів забезпечення фінансової безпеки регіонів.

3.5. Формування та реалізація стратегії забезпечення фінансової безпеки сталого розвитку регіону

Політику фінансової безпеки сталого розвитку регіону можна розглядати як систему фінансових цілей, заходів та дій, спрямованих на взаємоузгодження і захищеність фінансових потреб та інтересів економічної, соціальної й екологічної сфер регіону від негативного впливу внутрішніх та зовнішніх дестабілізуючих факторів на основі використання реальних і потенційних можливостей запобігання, усунення чи нейтралізації їх дії.

Мета цієї політики підпорядкована загальній меті регіональної політики фінансового забезпечення сталого розвитку і спрямовується на фінансове забезпечення регіональних потреб за сферами сталого розвитку, попередження та нейтралізацію дії дестабілізуючих факторів на задоволення потреб нинішнього і майбутніх поколінь.

Відповідно до цієї мети завданнями політики фінансової безпеки сталого розвитку регіону є:

- діагностика та прогнозування зовнішніх і внутрішніх загроз забезпеченню реалізації фінансових інтересів сталого розвитку регіону;

- визначення найбільш гострих фінансових проблем регіону, ранжування їх за мірою небезпеки;

- розробка системи фінансових заходів, спрямованих на вирішення

фінансових проблем, створення фінансових механізмів захисту регіональних інтересів сталого розвитку регіону;

- запобігання та нейтралізація реальних та потенційних загроз фінансовим інтересам регіону;

- диверсифікація фінансових джерел та оптимізація фінансових потоків для забезпечення збалансованості сфер сталого розвитку відповідно до встановлених критеріїв безпеки;

- підвищення ефективності використання наявних фінансових ресурсів регіону, контроль за їх обсягами.

Політика забезпечення фінансової безпеки регіону здійснюється регіональними та центральними органами законодавчої, виконавчої і судової влади, органами місцевого самоврядування, населенням, які й виступають суб'єктами регіональної політики фінансової безпеки.

За зовнішню політику фінансової безпеки регіонів мають відповідати Президент України, Верховна Рада України, Рада національної безпеки і оборони України та структури, що нею координуються, а за функціональні напрямки фінансової безпеки – економічний блок Кабінету Міністрів України з виділенням відповідних підрозділів, Рахункова палата і Національний банк України, державні адміністрації та органи місцевого самоврядування, а також органи судової влади і прокуратури. При цьому необхідно домагатися чіткої координації зусиль цих структур [19, с. 47]. Усі вони забезпечують вирішення питань у сфері фінансової безпеки, віднесених законодавством до їхньої компетенції.

Об'єктами цієї політики є регіони, окремі їх території, підприємства, установи, організації, громадяни.

Політика фінансової безпеки регіону визначається на основі певних принципів, що створюють раціональну базу для оцінки зовнішніх та внутрішніх загроз регіону.

Принципами регіональної політики фінансової безпеки, на нашу думку, мають стати:

- принцип своєчасності виявлення та реагування на потенційні і реальні фінансові загрози та небезпеки;

- принцип законності: забезпечення фінансової безпеки повинне здійснюватись на правовій основі на усіх етапах;

- принцип синергічності: цілі та завдання, методи та засоби політики забезпечення фінансової безпеки повинні бути взаємоузгодженими та взаємодоповнюваними, що посилить її ефективність;

- принцип цілісності: фінансова безпека регіону невіддільна від економічної, соціальної та екологічної безпеки, вони не можуть розглядатись

окремо одні від одних, адже їх цілі взаємопов'язані;

- принцип ієрархічності: фінансова безпека регіону розглядається як складова більш високого рівня – фінансової безпеки країни, фінансова безпека країни – складова глобальної фінансової безпеки і т.д.;

- принцип виокремленості: у зв'язку зі складністю оцінки та нейтралізації усієї багатоманітності фінансових загроз і небезпек з метою врахування усіх аспектів їх прояву необхідно при дослідженні їх виокремити;

- принцип збалансування інтересів: при застосуванні засобів та процедур фінансової безпеки слід збалансовувати загальнодержавні, регіональні, корпоративні та особисті інтереси;

- принцип альтернативності: методи, способи та засоби політики забезпечення фінансової безпеки повинні розглядатись у декількох варіантах, що дозволить більш виважено їх застосовувати залежно від розвитку подій;

- принцип відповідності заходів забезпечення фінансової безпеки регіональним інтересам (не слід допускати вирішення фінансових проблем за рахунок появи проблем іншого характеру) та пріоритетності мирних заходів при нейтралізації фінансових ризиків та небезпек.

Дотримання цих принципів у комплексі з інструментарієм превентивного та ліквідаційного характеру дозволить забезпечити взаємоузгодження і захищеність фінансових потреб та інтересів економіки, соціальної й екологічної сфер регіону від внутрішнього та зовнішнього негативного впливу, на основі використання реальних і потенційних можливостей його запобігання, усунення чи нейтралізації.

Нарощення фінансового потенціалу, захищеність інтересів, стійкість та протистояння дестабілізуючим факторам, стабільність ситуації, спроможність до розвитку, забезпеченість достатніми фінансовими ресурсами вимагають встановлення вектора, тобто цілеспрямованого плану дій, за яким будуть реалізовуватись цілі політики фінансової безпеки сталого розвитку регіону.

За словами М.М.Єрмошенко, кінцевим результатом процесу планування фінансової безпеки є стратегічні рішення у вигляді концепції, стратегії чи програми [26, с. 77]. Тому діяльність регіональних органів влади із забезпечення фінансової безпеки сталого розвитку не може обмежуватись лише системою поточних заходів реагування на існуючі загрози, необхідне перспективне управління фінансовою безпекою на основі науково обґрунтованих методів передбачення її напрямків і форм, адаптації до зміни умов зовнішнього середовища. Формою такого перспективного управління є стратегія фінансової безпеки сталого розвитку регіону.

Стратегію фінансової безпеки можна розглядати як узагальнену модель дій, призначенням якої є досягнення довгострокових цілей фінансової безпеки регіону та підтримання цього стану протягом тривалого періоду.

Роль та значення стратегії у забезпеченні фінансової безпеки сталого розвитку регіону розкриваються у тому, що вона:

- спрямована на захист регіональних фінансових інтересів соціальної, економічної та екологічної сфер;
- конкретизує стратегічні цілі і завдання з підвищення рівня фінансової безпеки сталого розвитку регіону;
- забезпечує реалізацію стратегічних цілей фінансової безпеки на основі виваженого алгоритму дій;
- дозволяє оцінити реальну та потенційну фінансову спроможність забезпечити сталий розвиток регіону;
- враховує переваги й недоліки фінансового забезпечення регіону відносно інших регіонів;
- завдяки попередньому врахуванню альтернативних можливостей може бути адаптована до змін факторів зовнішнього і внутрішнього фінансового середовища;
- дозволяє поєднати стратегічні, тактичні та оперативні заходи з виявлення і нейтралізації загроз фінансовій безпеці регіону.

Етапами формування стратегії фінансової безпеки сталого розвитку регіону є (рис. 3.5.1):

1. *Встановлення стратегічної мети.* Стратегічною метою є забезпечення фінансової безпеки сталого розвитку регіону. Кількісний вираз стратегічної мети може відрізнятися для різних регіонів залежно від вихідного рівня фінансової безпеки.

2. *Визначення періоду стратегії фінансової безпеки сталого розвитку регіону.* За відсутності стабільності та передбачуваності, що притаманна сучасному розвитку вітчизняної економіки, стратегічні плани доцільно формувати на термін 3 – 5 років.

3. *Встановлення критеріїв (порогових значень) фінансової безпеки.* Відповідно до визначеної системи цілей фінансової безпеки регіону необхідно встановити систему порогових значень, які виступатимуть кількісними критеріями досягнення стратегічних цілей.

4. *Проведення SWOT-аналізу фінансового забезпечення регіонального розвитку:*

4.1. *Дослідження факторів зовнішнього середовища.* Факторами зовнішнього середовища, які слід враховувати при формуванні стратегії забезпечення фінансової безпеки сталого розвитку регіону, є загальні тенденції

розвитку країни, її соціальної, економічної та екологічної сфер, регіональні тенденції та диспропорції розвитку, особливості державної фінансової політики, ефективність бюджетної системи, наявність фінансових ресурсів, механізм розподілу фінансів, інвестиційна привабливість держави, обсяги та структура зовнішнього боргу, рівень інфляції, рівень монетизації економіки, стабільність грошової одиниці, тенденції розвитку фінансового ринку, рівень відкритості економіки тощо.

4.2. Дослідження факторів внутрішнього середовища. До факторів внутрішнього середовища, що здійснюють вплив на фінансову безпеку регіону, слід віднести рівень бюджетної забезпеченості регіону, тенденції його соціального, економічного та екологічного розвитку, їх фінансове забезпечення, рівні дотаційності регіону, його інвестиційної привабливості, рівень рентабельності діяльності підприємств регіону, питому вагу збиткових підприємств тощо.

4.3. Оцінка сильних та слабких сторін фінансового забезпечення сталого розвитку регіону. Для цього визначаються фінансова спроможність сталого розвитку регіону, потенційні можливості регіону підвищувати рівень фінансової забезпеченості, залучення інвестиційних ресурсів, рівень якості трудових, інформаційних та інших ресурсів, що необхідні для забезпечення фінансової безпеки регіону тощо.

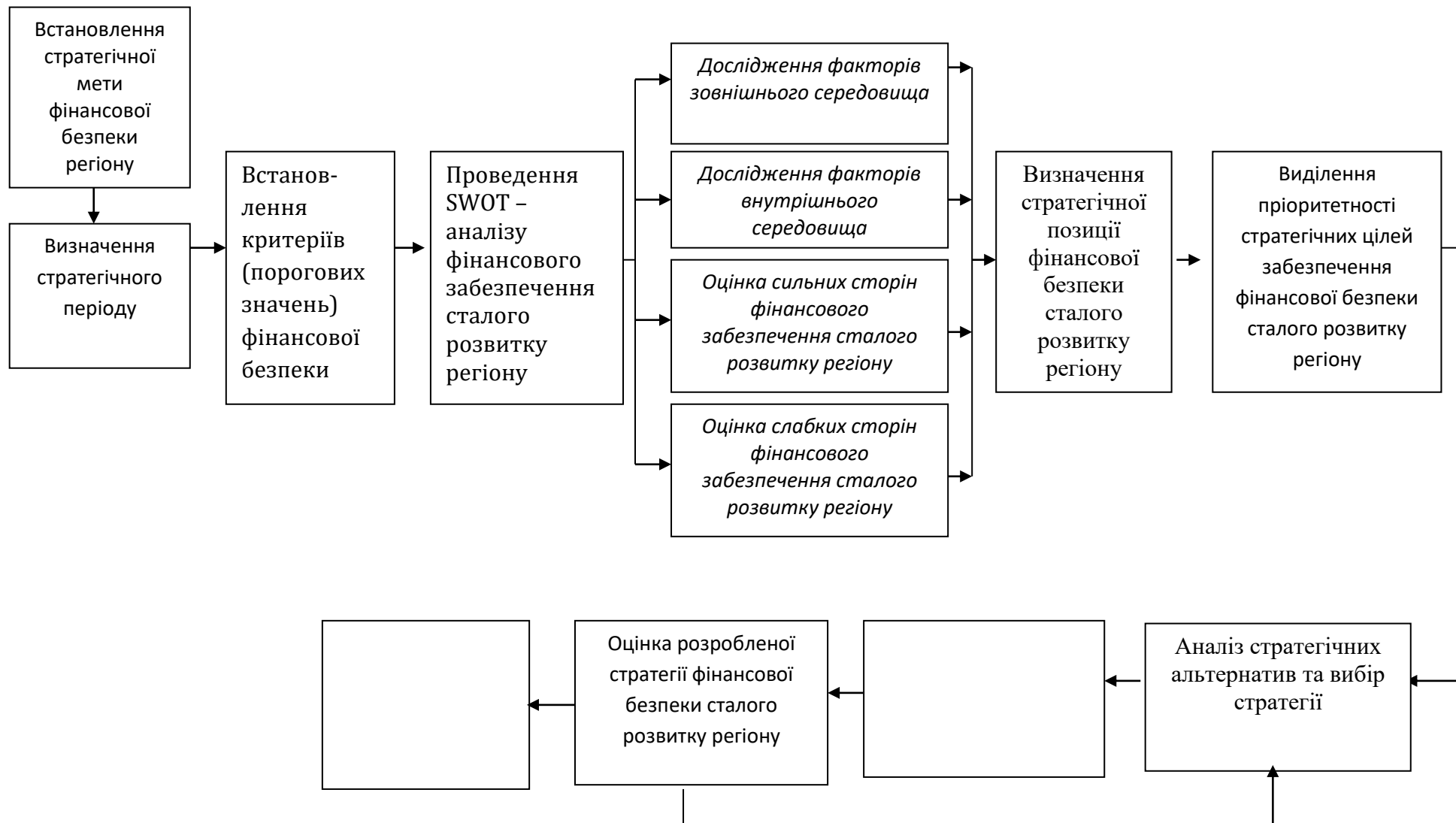

Рис. 1.3. Етапи формування та реалізації стратегії забезпечення фінансової безпеки сталого розвитку регіону*

* - розроблено автором

1. *Визначення стратегічної позиції фінансової безпеки сталого розвитку регіону.* З урахуванням результатів SWOT-аналізу узагальнюються можливості та обмеження політики забезпечення фінансової безпеки сталого розвитку регіону, місце регіону серед інших регіонів і в державі.

2. *Виділення пріоритетності стратегічних цілей забезпечення фінансової безпеки сталого розвитку регіону.* Як і для інших видів стратегій, цілі стратегії фінансової безпеки регіонального розвитку повинні бути ранжовані, виділені першочергові, пріоритетні цілі та завдання, що вимагає побудови дерева цілей стратегії фінансової безпеки сталого розвитку регіону.

3. *Аналіз стратегічних альтернатив та вибір стратегії фінансової безпеки сталого розвитку регіону.* При цьому у розрізі основних стратегічних напрямків формується комплекс альтернативних стратегічних завдань і заходів, які дозволять послідовно реалізувати стратегічні цілі. При цьому встановлюються виконавці, обґрунтовується витрата ресурсів, формується кошторис тощо.

4. *Реалізація стратегії фінансової безпеки сталого розвитку регіону.* Для цього послідовно виконуються намічені заходи, вносяться корективи, здійснюється поточна оцінка обґрунтованості проведення планових заходів.

5. *Оцінка розробленої стратегії фінансової безпеки сталого розвитку регіону.* Для цього оцінюється спроможність стратегічних заходів забезпечувати реалізацію стратегічних цілей, здійснюється коригування цілей і заходів, визначається рівень відповідності стратегії фінансової безпеки регіону з її внутрішнім потенціалом, прийнятність рівня ризику, внутрішня збалансованість параметрів стратегії фінансової безпеки регіону. Ефективність реалізації стратегії.

6. *Контроль за реалізацією стратегії.* При цьому слід відмітити два моменти: з одного боку, здійснюється перевірка за ходом реалізації стратегії, з іншого – перевірка раціональності встановлених цілей та реальності виконання завдань.

При формуванні стратегії забезпечення фінансової безпеки сталого розвитку регіону доцільно враховувати три можливі сценарії (найбільш ймовірні багатоваріантні прогнози) виявлення загроз: детерміновані загрози, ймовірні загрози та невизначені загрози.

Детерміновані загрози дозволяють завчасно передбачити майбутні загрози і спланувати дії у відповідь. Прикладом наперед визначених загроз можуть бути сезонні коливання у надходженнях та витраті фінансових ресурсів тощо. *Ймовірні загрози* дозволяють спрогнозувати їх у межах певного діапазону та з деякою ймовірністю спланувати дії з їх нейтралізації. Прикладом ймовірних фінансових загроз можуть бути інфляційні, валютні тощо. *Невизначені загрози* є непередбачуваними (форс-мажорними) загрозами, спрогнозувати які найважче. Тому у процесі проведення стратегічного аналізу загроз та небезпек обов'язковою є

оцінка ймовірних загроз, а політика нейтралізації таких загроз повинна містити альтернативні варіанти запобігання та ліквідації наслідків.

Відповідно до наведених сценаріїв стратегія фінансової безпеки як комплексний план досягнення цілей складається з двох частин (рис. 3.5.2):

- стабільної - як системи запланованих науково обґрунтованих цілеспрямованих дій;
- гнучкої - як системи реакції та адаптації дій до зміни подій, непередбаченостей.

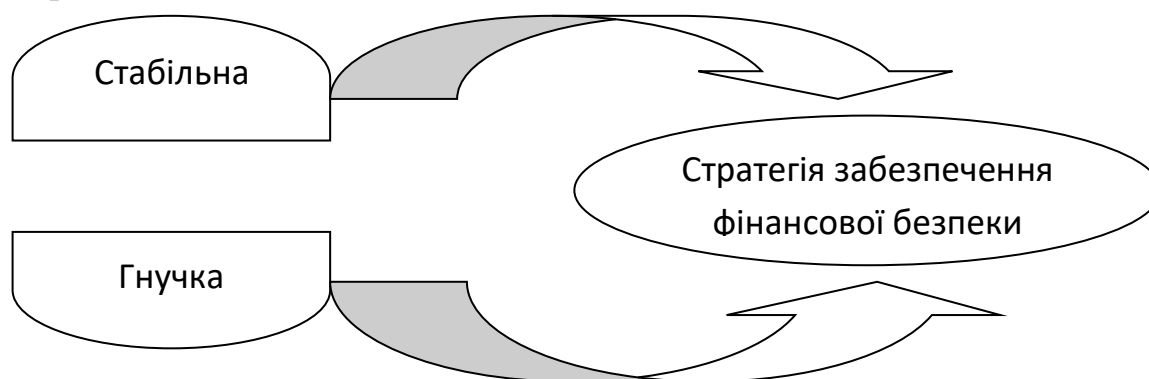

Рис. 3.5.2. Складові стратегії фінансової безпеки регіону*

* - розроблено автором

Стабільна частина стратегії – це продуманий органами регіональної влади довгостроковий план дій, сформований для досягнення цілей. Її вибір здійснюється на основі аналізу сильних та слабких сторін регіону, оцінки загроз і небезпек.

Гнучка частина стратегії передбачає необхідні поправки у разі виникнення непередбачених загроз з метою адаптації до обставин, які можуть виникати у майбутньому.

Однією з ключових засад стратегії фінансової безпеки сталого розвитку є діагностика його сильних і слабких сторін, можливостей та загроз від впливу внутрішніх і зовнішніх факторів та визначення на цій основі стратегічної позиції фінансової безпеки регіону.

Визначення позиції регіону пропонуємо здійснювати шляхом зіставлення стану внутрішнього фінансового середовища з характером впливу зовнішнього фінансового середовища за схемою (рис. 3.5.3).

Поле I відповідає сильній позиції фінансової безпеки регіону, який використовує зовнішні шанси та можливості для нарощення власного фінансового потенціалу. Даному полю повинна відповідати стратегія, що використовує сильні сторони регіону для реалізації зовнішніх можливостей. Такими можливостями можуть бути зовнішня інвестиційна привабливість країни, ширше залучення й участь регіону у загальнодержавних та міжнародних програмах і проектах тощо.

Поле II відповідає активній позиції фінансової безпеки регіону, який, незважаючи на зовнішні загрози, нарощує внутрішній фінансовий потенціал. Даному полю повинна відповідати стратегія, що передбачає використання сильних сторін регіону для нейтралізації зовнішніх загроз.

Такими сильними сторонами регіону можуть бути активізація експортної діяльності, нарощення бюджетних коштів, розвиток міжрегіональних відносин, роль донора для інших регіонів, що нейтралізують зовнішні загрози для фінансової безпеки інших регіонів та країни в цілому.

		СТАН ВНУТРІШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА	
		Переважає сильних сторін	Переважає слабких сторін
ВПЛИВ ЗОВНІШНІХ ФАКТОРІВ	Позитивний, що дозволяє ефективно реалізовувати фінансові можливості регіону	<p>Поле I</p> <p>Сильна позиція фінансової безпеки сталого розвитку регіону</p>	<p>Поле III</p> <p>Нейтральна позиція фінансової безпеки сталого розвитку регіону</p>
	Негативний, який спричиняє фінансові загрози сталому розвитку регіону	<p>Поле II</p> <p>Активна позиція фінансової безпеки сталого розвитку регіону</p>	<p>Поле IV</p> <p>Слабка позиція фінансової безпеки сталого розвитку регіону</p>

Рис. 3.5.3. Визначення позиції фінансової безпеки регіону*

* - розроблено автором

Поле III відповідає нейтральній позиції фінансової безпеки регіону, який не використовує зовнішніх можливостей для посилення внутрішнього потенціалу фінансової безпеки. Даному полю повинна відповідати стратегія, спрямована на мінімізацію слабких сторін регіону за рахунок зовнішніх можливостей. Для реалізації такої стратегії особливо актуальним є підвищення інвестиційної привабливості регіону.

Поле IV відповідає слабкій позиції фінансової безпеки регіону, за якою під дією зовнішніх загроз регіони не змогли вистояти і значно відстають від порогових значень фінансової безпеки.

Даному полю повинна відповідати стратегія, спрямована на мінімізацію слабких сторін регіону та уникнення зовнішніх загроз. За результатами діагностики фінансової безпеки сфер сталого розвитку регіонів України проведемо їх позиціонування за рівнем фінансової безпеки.

Таких регіонів лише вісім (29,6 %). Інші ж дев'ятнадцять регіонів України за внутрішніми та зовнішніми показниками фінансової безпеки відносяться до регіонів зі слабкою позицією (табл. 3.5.2).

Таблиця 3.5.2

Позиціонування регіонів України за рівнем фінансової безпеки сталого розвитку

Регіони України	Характер впливу зовнішніх факторів („+” - позитивний; „-” - негативний)						Характер впливу внутрішніх факторів („+” - позитивний; „-” - негативний)				Позиція регіону за рівнем фінансової безпеки
	Інвестиційна безпека	Бюджетна безпека	Зовнішньо-економічна безпека	Грошово-валютна безпека	Боргова безпека	Загальний рівень впливу	Фінансова безпека економічного розвитку	Фінансова безпека соціального розвитку	Фінансова безпека екологічного розвитку	Загальний рівень впливу	
Вінницька	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	Слабка
Волинська	-	-	+	-	+	-	-	-	-	-	Слабка
Дніпропетровська	+	+	+	-	+	+	+	-	-	-	Нейтральна
Донецька	-	+	+	-	+	+	-	-	-	-	Слабка
Житомирська	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	Слабка
Закарпатська	-	-	+	-	+	-	-	-	-	-	Слабка
Запорізька	+	+	+	-	+	+	+	-	-	-	Нейтральна
Ів.-Франківська	-	-	+	-	+	-	-	-	-	-	Слабка
Київська	+	+	+	-	+	+	-	-	-	-	Нейтральна
Кіровоградська	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	Слабка
Луганська	-	+	+	-	+	+	+	-	-	-	Слабка
Львівська	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	Слабка
Миколаївська	-	+	+	-	+	+	-	-	-	-	Нейтральна
Одеська	+	+	+	-	+	+	+	-	-	-	Нейтральна
Полтавська	+	+	+	-	+	+	+	-	-	-	Нейтральна
Рівненська	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	Слабка
Сумська	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	Слабка
Тернопільська	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	Слабка
Харківська	-	+	-	-	+	-	-	-	-	-	Слабка
Херсонська	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	Слабка
Хмельницька	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	Слабка
Черкаська	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	Слабка
Чернівецька	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	Слабка
Чернігівська	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	Слабка
м. Київ	+	+	+	-	+	+	+	-	-	-	Нейтральна

* - розроблено автором

Визначення стратегічної позиції дозволяє виявити проблемні зони, причини та особливості функціонування системи фінансової безпеки регіону, оцінити досягнутий рівень фінансової безпеки, узагальнити вплив факторів зовнішнього та внутрішнього середовища, визначити доцільність тих чи інших дій і управлінських рішень для досягнення стратегічної мети відповідно до стартової позиції фінансової безпеки.

Залежно від потенційних можливостей та небезпек регіону, його сильних та слабких сторін можна виділити основні типи стратегій фінансової безпеки.

У складі стратегій фінансової безпеки можна виділити базові (які визначають загальний алгоритм дій) і функціональні (що визначають пріоритетність заходів відповідно впливу внутрішніх та зовнішніх факторів і умов).

Зміст базових стратегій фінансової безпеки сталого розвитку регіону подано у табл. 3.5.3.

При умові дотримання принципів сталого розвитку регіонів стратегія атаки, по суті, дозволяє забезпечити належний рівень фінансової безпеки регіону протягом довгострокового періоду. Однак такий вид стратегії може бути вибраний лише для регіонів, що мають значний фінансовий потенціал та високорозвинуту економічну базу.

Водночас базові стратегії розвитку регіонів є лише їх узагальнюючим орієнтиром функціонування і не дозволяють враховувати особливості всіх регіональних підсистем у виборі найоптимальнішого варіанта досягнення фінансової безпеки їх сталого розвитку. Детальніше врахувати ці особливості дає змогу, на наш погляд, розробка та вибір функціональних стратегій фінансової безпеки сталого розвитку регіону.

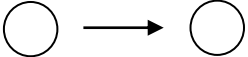
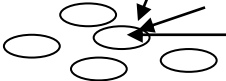
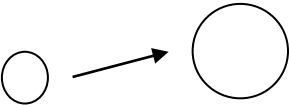
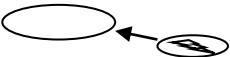
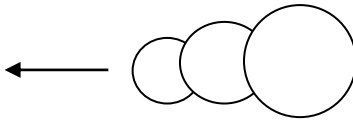
Окремий регіон не може одночасно дотримуватись двох чи більше базових стратегій фінансової безпеки на відміну від функціональних, які можуть доповнювати одна одну. Функціональні стратегії можуть застосовуватись одночасно, однак з різною інтенсивністю, залежно від обраної базової стратегії фінансової безпеки регіону.

До функціональних стратегій фінансової безпеки сталого розвитку регіону слід віднести:

Стратегію нарощення фінансового потенціалу, яка передбачає забезпечення зростання валової доданої вартості регіону, забезпечення зростання фінансових ресурсів регіону із внутрішніх джерел, підвищення інвестиційної привабливості.

Інноваційно-інвестиційну стратегію, що має за мету підвищення інвестиційної активності регіону, запровадження та ефективного використання прогресивних фінансових технологій та інструментів регіональної політики фінансового забезпечення сталого розвитку, спрямування фінансових потоків на розробку і запровадження результатів наукових та прикладних досліджень тощо.

Типи базових стратегій фінансової безпеки сталого розвитку регіону*

Тип базової стратегії фінансової безпеки	Зміст стратегії
Стратегія атаки 	Активне використання за сферами сталого розвитку наявного потенціалу, фінансова та інвестиційна активність, ефективне використання конкурентних переваг. Ця стратегія є найдієвішою і найсприятливішою стратегією стабільного зростання ВРП та фінансового потенціалу регіону. Вона розробляється для регіонів, які спроможні власними силами підвищити свою міжрегіональну та міжнародну міць.
Стратегія фокусування 	Виділяються декілька пріоритетних цілей фінансової безпеки сталого розвитку, що реалізуються з докладанням максимуму зусиль регіональних суб'єктів. Ефективність реалізації такої стратегії залежить, по-перше, від вдалого вибору таких пріоритетів і, по-друге, від системи зовнішніх і внутрішніх чинників, що впливатимуть на її впровадження.
Стратегія використання зовнішніх можливостей 	У зв'язку з неможливістю запобігти або ліквідувати вплив деструктивних факторів власними силами регіон прагне отримати зовнішні інвестиції та максимально використати зовнішню допомогу у забезпеченні реалізації цілей сталого розвитку. Залежно від реальної економічної ситуації, суб'єктами регіонального управління рекомендується використовувати один із трьох підходів до практичного здійснення цієї стратегії: 1) найбільш ощадливе використання фінансових ресурсів з активним наміром швидкої фінансової стабілізації; 2) позитивне зрушення в обсягах та ефективності виробництва з певною надією на швидке поживлення фінансово-господарської діяльності в регіоні; 3) обґрунтована стабілізація, за якої стають необхідними довгострокові науково-технічні програми для досягнення належних ролі і значення регіону в державі. За цієї стратегії з метою вирішення фінансових конфліктів налагоджуються нові зв'язки, здійснюється пошук нових партнерів.
Антикризова стратегія 	Використовується для швидкого та ефективного виходу фінансової системи регіону з кризового стану шляхом своєчасного виявлення симптомів кризи, поєднання заходів з підвищення внутрішнього потенціалу регіону і зовнішньої фінансової підтримки.
Стратегія капітуляції 	Застосовується для регіонів, показники фінансової безпеки яких набувають сталої тенденції до погіршення, і всі намагання змінити таку ситуацію не призводять до позитивного ефекту. Така стратегія передбачає репрофілювання, реструктуризацію територіально-виробничих комплексів, орієнтованих на вимоги ринку, зміну підходів до оподаткування, методів та засобів управління фінансами. При її реалізації важливим є розуміння теперішнього етапу фінансової безпеки не як початку кінця, а як початку відродження. Вихід на шлях розвитку ця стратегія може забезпечити лише при позитивному зовнішньому впливові та широкому залученні інвестиційно-інноваційного потенціалу.

* - розроблено автором

Стратегію нейтралізації фінансових загроз, що спрямована на виявлення фінансових загроз, ідентифікацію загроз, комплексну діагностику загроз регіону, акумулювання внутрішнього потенціалу нейтралізації загроз та забезпечення ефективних умов страхування зовнішніх фінансових загроз регіону. Методами нейтралізації фінансових загроз є передбачення загроз, диверсифікація фінансових джерел забезпечення сталого розвитку та напрямків фінансових витрат, хеджування загроз.

Стратегію забезпечення фінансової стійкості регіону, завданням якої є приведення рівня фінансової безпеки сталого розвитку регіону у стабільний, стійкий стан та підтримка цього стану протягом тривалого періоду. Ця стратегія спрямована на проведення фінансово-економічних реформ та стимулювання фінансово-економічної активності.

Стратегію глобалізації регіонального співробітництва, що передбачає встановлення прямих зв'язків між регіонами країни і сусідніми державами та включення вітчизняних підприємств у процес розробки великих міжрегіональних проєктів. Однією з форм такої глобалізації є транскордонне співробітництво, що спрямоване на використання переваг прикордонного розташування сусідніх регіонів для інтенсивного співробітництва між ними у всіх сферах життєдіяльності.

Вибір того чи іншого типу стратегії забезпечення фінансової безпеки сталого розвитку регіону здійснюється за певними критеріями, кількісним виразом яких є розраховані порогові значення фінансової безпеки економічного, соціального та екологічного розвитку.

Регіонам-лідерам за показниками фінансової безпеки сталого розвитку доцільно дотримуватись базової стратегії атаки та функціональної інноваційно-інвестиційної стратегії. Це стосується Дніпропетровської, Донецької областей та міста Києва.

Така стратегія відповідає цілям регіональної політики сталого розвитку європейських країн, спрямування якої в останні роки змістилось зі зменшення територіальних диспропорцій до зростання інноваційної активності, підвищення конкурентоспроможності регіональної економіки [27, с. 890].

Позитивами при використанні названих стратегій для вказаних регіонів є:

- активізація внутрішніх імпульсів регіонів;
- сприяння за допомогою наукомістких технологій підвищенню ефективності регіонального менеджменту;
- відкриття якісно нових можливостей для інвестування;
- вдосконалення ефективності природокористування;
- забезпечення конкурентоспроможності регіонів;
- підвищення рівня фінансового забезпечення сталого розвитку регіонів.

Ймовірними недоліками запровадження стратегії можна визнати:

- посилення територіальних диспропорцій розвитку країни;
- недостатній рівень компетентності інноваційних менеджерів;
- посилення конкуренції в умовах глобалізації;
- недосконалість регуляторного механізму стимулювання інноваційної активності;
- недосконала система просування інновацій на ринок, ін.

Для Запорізької, Кіровоградської, Київської, Миколаївської, Одеської, Полтавської областей відповідно до отриманих значень показників фінансової безпеки найбільш оптимальною є базова стратегія фокусування та функціональна стратегія нарощення фінансового потенціалу.

Це дозволить регіонам у найближчому періоді виявити невідкладні проблеми, зосередитись на вирішенні нагальних проблем, запобігти загрозливим ситуаціям соціального, економічного та екологічного характеру, використовуючи для цього наявний обсяг фінансових ресурсів.

Ключовим інструментом реалізації вказаних стратегій може слугувати розробка цільових комплексних програм, яким притаманна висока цільова спрямованість на кінцевий результат. Чітке визначення пріоритетних завдань регіонального розвитку, керованість і контроль, закладені у програмно-цільовому підході, дозволять узгодити стосовно термінів, ресурсів та виконавців завдання регіонального розвитку.

Інші ж сімнадцять регіонів України, згідно з отриманими результатами, повинні дотримуватись базової стратегії використання зовнішніх можливостей, що зумовлено низьким внутрішнім потенціалом регіонів задовольняти власні потреби та здійснювати внесок у фінансування загальнодержавних потреб. Ці регіони потребують підтримки ззовні. З метою підвищення фінансового потенціалу регіонів на основі налагодження зв'язків з сусідніми регіонами доцільно дотримуватись стратегії глобалізації регіонального співробітництва.

Така стратегія у короткостроковому періоді спрямовується на активне використання регіонами свого економіко-географічного положення, розширення зовнішньоекономічної діяльності, прискорення руху капіталу, товарів та ідей, розвитку зовнішньої торгівлі. З розширенням глобалізаційних процесів значним поштовхом нарощення економічного потенціалу більшості регіонів України є створення умов для залучення на їх територію міжнародних виробництв зі швидким розміщенням потужностей з випуску стандартизованої та уніфікованої продукції [27, с. 57]. Основним ризиком входження світових капіталів у регіони нашої країни є їх нестабільність, адже при створенні іншою країною кращих умов інвестування, вони безперешкодно можуть згорнути свій бізнес та залишити населення без засобів для існування.

Важливе місце для реалізації стратегії цих регіонів займає виділення полюсів росту, створення технопарків, бізнес-інкубаторів, які б стали локомотивом запобігання економічній, та на цій основі соціальній та екологічній кризам для регіонів.

Стратегія фінансової безпеки регіону конкретизується у процесі здійснення *тактичних заходів* запобігання, виявлення і нейтралізації впливу дестабілізуючих чинників.

Для кожного дестабілізуючого чинника необхідно застосовувати тактичні методи та прийоми запобігання та нейтралізації, які базуються на:

- вивченні змін, що відбуваються у зовнішньому та внутрішньому середовищі регіону;
- оцінці динаміки розвитку, рівнів ризиків, загроз та небезпек;
- аналізі фінансового стану регіону;
- пошуку перспективних можливостей сталого розвитку регіону.

Здійснення тактичних заходів та реалізація політики фінансової безпеки сталого розвитку регіону в цілому повинні базуватись на певному *механізмі*, який можна розглядати як комплекс заходів, що визначає порядок і послідовність процесів та етапів, відповідних процедур та інструментів забезпечення фінансової безпеки сталого розвитку регіону. У структуру фінансового механізму забезпечення фінансової безпеки регіону входять два методи впливу на сталий розвиток: фінансове регулювання і фінансове забезпечення, що виступають в якості структурних підсистем фінансового механізму.

Фінансове регулювання як структурна підсистема фінансового механізму включає:

1. *Державне регулювання фінансової безпеки регіону.* Роль держави у забезпеченні безпеки сталого розвитку регіону є визначальною, оскільки саме вона виступає гарантом соціального захисту населення від економічних та екологічних загроз і небезпек. Прийняття законів та інших нормативних актів, що регулюють фінансову діяльність на різних рівнях, є одним із напрямків реалізації внутрішньої фінансової політики держави. Однак практика державного регулювання у розвинутих країнах свідчить, що найбільш ефективних результатів можна досягти ефективною регулятивною функцією держави у поєднанні з ринковими важелями та інструментами саморегулювання. Тому обов'язковим елементом механізму фінансової безпеки сталого розвитку регіону є, окрім державного регулювання, ринковий механізм.

2. *Ринковий механізм регулювання фінансової безпеки регіону.* Цей механізм формується насамперед у сфері фінансового ринку в розрізі окремих видів і сегментів. Попит і пропозиція на фінансовому ринку формують рівень

цін (ставки процента) і котирування за окремими фінансовими інструментами, визначають доступність кредитних ресурсів у національній та іноземних валютах, виявляють середню норму доходності капіталу, визначають систему ліквідності окремих фондів і грошових інструментів, що використовуються регіоном у процесі здійснення політики фінансового забезпечення. З поглибленням ринкових відносин роль ринкового механізму зростає і при забезпеченні цілей сталого розвитку регіону, що передбачають концепції соціального ринкового господарства, соціального добробуту, людського капіталу тощо.

3. Внутрішній механізм регулювання фінансової безпеки сталого розвитку регіону. Механізм такого забезпечення формується в рамках самого регіону, відповідно регламентуючи ті чи інші оперативні управлінські рішення з питань його фінансового забезпечення за сферами сталого розвитку. У регіоні повинна бути сформована стратегія забезпечення фінансової безпеки сталого розвитку регіону, на основі якої формуватимуться цільові комплексні програми та досягатимуться бажані та прогнозовані результати. Крім того, органи влади певного регіону можуть розробляти та затверджувати систему внутрішніх нормативів і вимог з окремих напрямків фінансової безпеки.

До складу елементів *механізму фінансового забезпечення фінансової безпеки* сталого розвитку регіону входять: науково-методичне, нормативно-правове, організаційне та ресурсне забезпечення.

Науково-методичне забезпечення передбачає обґрунтування вибору стратегічних і тактичних цілей та заходів запобігання, виявлення та нейтралізації деструктивних факторів за допомогою глибокого теоретичного дослідження, використання загальнонаукових, методологічних та методичних підходів, методів багатофакторного економічного, статистичного, соціологічного аналізу, експертних оцінок, економіко-математичного моделювання, врахування вітчизняного та зарубіжного досвіду з питань регулювання розвитку регіону.

Нормативно-правове забезпечення передбачає розробку системи законів та інших нормативних актів, що створюють правовий простір, у якому здійснюється розвиток фінансово-господарської діяльності у регіоні економічними методами.

Організаційне забезпечення передбачає побудову організаційної структури системи управління фінансами регіону на основі принципу взаємоузгодженості розробки і реалізації політики забезпечення фінансової безпеки сталого розвитку регіону на кожному рівні управління, тобто повинен бути максимально скоординованим та взаємоузгодженим у рамках єдиної загальнодержавної політики забезпечення фінансової безпеки сталого розвитку

регіону. При цьому організаційна структура має два вектори щодо своєї розробки та реалізації – “згори”, від центру, який обґрунтовує засади й принципи політики забезпечення фінансової безпеки держави, і “знизу”, від конкретних територій, де напрацьовується механізм попередження та нейтралізації деструктивних факторів. Виходячи з цього, визначається відповідна налагоджена схема взаємозв’язку регіональних та загальнодержавної політики забезпечення фінансової безпеки у країні.

Встановлена таким чином ієрархічна структура дозволить забезпечити координацію, взаємодію і взаємозв’язок політики фінансової безпеки на всіх рівнях управління на основі найбільш ефективного використання їх ресурсного потенціалу.

Саме спільність інтересів держави і регіонів є передумовою підвищення конкурентоспроможності країни, яка супроводжуватиметься високим рівнем фінансової безпеки розвитку економічної, соціальної та екологічної підсистем її регіонів. Виконавцями основних завдань мають стати регіональні владні структури, органи місцевого самоврядування, представники державних установ та організацій.

До складу *ресурсного забезпечення* системи фінансової безпеки регіону входять трудові, матеріально-технічні, грошові, інвестиційні, інформаційні, інноваційні та інші ресурси, без яких неможливим є виявлення та ліквідація загроз фінансовій безпеці сталого розвитку регіону.

Склад та структуру механізму забезпечення фінансової безпеки сталого розвитку регіону показано на рис. 3.5.6.

За словами В.М.Опаріна, фінансове забезпечення переважає в умовах командно-адміністративної системи управління, при якій ресурсне забезпечення підпорядковується рішенням адміністративних органів, а фінансове регулювання спрямоване на створення грошових фондів, основним з яких є держаний бюджет.

І навпаки, в умовах ринкових відносин на перший план виступає система фінансового регулювання, бо саме вона робить ринок регульованим, а не стихійним [28, с. 377].

При цьому регулювання виступає в якості не повного регулювання, а підрегулювання, коригування, спрямування ринкових механізмів на досягнення певних цілей і реалізацію визначених завдань [28, с. 375].

Підсистеми фінансового регулювання та фінансового забезпечення тісно пов’язані між собою, і разом формують *систему конкретних методів, важелів та інструментів* механізму фінансової безпеки сталого розвитку регіону. Вони використовуються у процесі аналізу, планування і контролю заходів із

забезпечення фінансової безпеки сталого розвитку регіону, за допомогою них і досягаються необхідні результати.

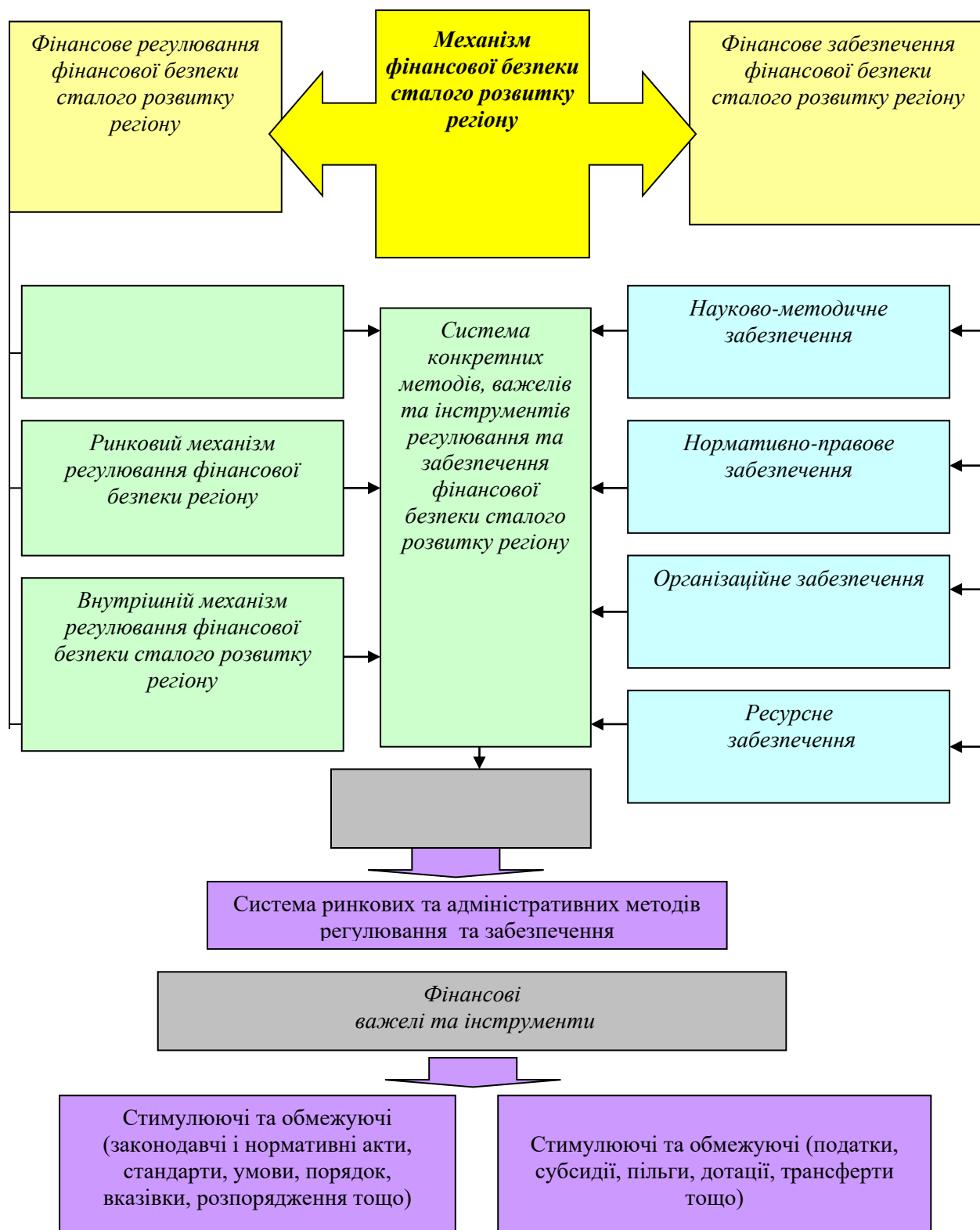

Рис. 3.5.6. Основні структурні елементи механізму фінансової безпеки сталого розвитку регіону*

* - розроблено автором

Основними з методів регулювання є адміністративні та ринкові. Адміністративні методи регулювання є формою прямого управління з боку держаних органів влади на основі запровадження норм, стандартів, вказівок та розпоряджень. Ринкові методи регулювання заходів є формами непрямого впливу на різні аспекти забезпечення фінансової безпеки сталого розвитку регіону на основі встановлення і використання певних стимулюючих та обмежуючих важелів та інструментів (пільги, субсидії, субвенції, податки тощо).

Дотримання наведених пропозицій з формування та реалізації політики забезпечення фінансової безпеки сталого розвитку регіону дозволить вчасно виявляти фінансові ризики, загрози та небезпеки регіону, зосередити фінансові можливості регіону на запобіганні загрозам та їх нейтралізації.

3.6. Стратегії забезпечення безпеки вітчизняних страховиків на регіональному рівні

У сучасних умовах страхування є найважливішою сферою економіки як України в цілому, так і її регіонів. Це пов'язано з тими функціями, які виконує страховий сектор економіки, а саме:

- інструмент підвищення безпеки життєдіяльності;
- механізм соціального захисту громадян;
- найбільше джерело інвестицій в національну економіку;
- один з найбільших власників інформаційних ресурсів.

Особлива увага до територіальних аспектів дослідження безпеки вітчизняних страховиків на регіональному рівні визначається тією роллю, яку відіграє сфера страхування в створенні умов сталого функціонування регіональної економіки. Аналіз факторів, що впливають на стан регіональних страхових ринків, є невід'ємною умовою прийняття раціональних управлінських рішень в області страхування.

Безпека вітчизняних страховиків на регіональному рівні знаходиться під впливом значного числа факторів зовнішнього середовища, які можна об'єднати в чотири групи: політичні, економічні, соціальні та технологічні.

Так, перша група чинників - політичні, характеризують урядову стабільність і наміри державної влади щодо розвитку суспільства в цілому і страхової галузі, зокрема. Основна мета дослідження політичних чинників у сфері страхування - розуміння державного впливу на галузь, а також позиції уряду по відношенню до іноземного капіталу.

Сучасна політична ситуація є джерелом значних ризиків для страхового бізнесу і впливає безпосередньо на його безпеку. Так, конкуренція на

недостатньо розвиненому регіональному вітчизняному ринку при відкритому доступі на нього іноземних страховиків може призвести до витіснення національних страховиків, залишивши їм обслуговування переважно малого і середнього бізнесу. Конкурувати з іноземними страховиками зможуть лише великі вітчизняні страхові організації, дрібні ж страждають найбільше. За таких умов із регіонального страхового ринку доведеться піти страховим компаніям, які не зуміли збільшити рівень своєї конкурентоспроможності.

Вцілому за даними Нацкомфінпослуг загальна кількість страхових компаній станом на 31.03.2019 р. становила 265, у тому числі страхових компаній "life" - 27 компаній, страхових компаній "non-life" - 238 компаній, (станом на 31.03.2018 р. - 292 компанії, у тому числі страхових компаній "life" - 32 компанії, страхових компаній "non-life" - 260 компаній). Кількість страхових компаній має тенденцію до зменшення: так, станом на 31.03.2019 р. порівняно з аналогічною датою 2018 року кількість компаній зменшилася на 27 страхових компаній (табл.3.6.1).

Таблиця 3.6.1

Кількість страхових компаній*

Кількість страхових компаній	Станом на 31.12.2017	Станом на 31.12.2018	На кінець кварталу	
			I кв.2018	I кв.2019
Загальна кількість	294	281	292	265
в т.ч. СК "non-Life"	261	251	260	238
в т.ч. СК "Life"	33	30	32	27

*За офіційними даними Нацкомфінпослуг

Державне регулювання страхового сектора економіки здійснюється за трьома основними напрямками: законодавче забезпечення страхової діяльності, нагляд за діяльністю страховиків і захист добросовісної конкуренції на страховому ринку. Здійснюване з метою захисту інтересів всіх учасників ринкових відносин, сучасне державне регулювання страхової діяльності в Україні впливає на безпеку вітчизняних страховиків, в тому числі й на регіональному рівні.

Зокрема, строга регламентація можливих напрямків інвестування тимчасово вільних від зобов'язань коштів (страхових резервів) скорочує рівень інвестиційних доходів страховиків і не дозволяє досягти високого рівня рентабельності.

Серед основних регуляторних змін в 2018 році в даному напрямку можна виділити наступні:

1) введено електронний поліс обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів (укладено понад 140 тис договорів);

2) удосконалено звітність страховиків і переведена її подача в Нацкомфінпослуг виключно в електронній формі, що сприятиме скороченню часу обробки звітності та підвищуватиме ефективність пруденційного нагляду;

3) введено звіт актуарія, а також істотно оновлена Методика формування страхових резервів за видами страхування іншими, ніж страхування життя, що сприятиме адекватному приведенню страхових резервів у відповідність з прийнятими зобов'язаннями;

4) створені правові передумови використання іноземної валюти на ринку страхування життя;

5) посилений нагляд на консолідованій основі за небанківськими фінансовими групами;

6) введено фінансове забезпечення обов'язкового аудиту (затверджений типовий договір добровільного страхування цивільно-правової відповідальності суб'єкта аудиторської діяльності перед третіми особами, тобто створений перший прецедент відмови від обов'язкового страхування шляхом запровадження страхування у формі обов'язкової умови для здійснення певного виду підприємницької діяльності, зокрема проведення обов'язкового аудиту);

7) введені вимоги до методики розрахунку викупної суми за договором страхування життя, що сприятиме забезпеченню прав та інтересів споживачів;

8) наведені характеристики та кваліфікаційні ознаки видів страхування у відповідність з зарубіжною практикою.

В сучасних умовах страховики забезпечують не тільки доступність страхових послуг для різноманітних клієнтських категорій і розширюють експансію в регіонах України (відкрито 33 філії), але створюють нові робочі місця з податковими відрахуваннями, в тому числі й до місцевих бюджетів. Зокрема, страховики за 2018 рік сплатили податку на прибуток в розмірі близько 1,2 млрд грн, що на 11,3% або на 119 млн грн більше ніж у 2017 році [5].

У 2018 році страхові компанії продемонстрували активне зростання надання послуг населенню, а також підприємствам малого і середнього бізнесу. Зокрема, надходження страхових платежів від населення склали з ризикового страхування близько 14,6 млрд грн, що на 14,9% або 1,9 млрд грн більше ніж за 2017 рік. Страхові виплати населенню і підприємствам за 2018 рік склали 12,9 млрд грн., що на 22,1% або на 2,3 млрд грн. більше показника за попередній рік. В результаті регуляторного впливу та під впливом кон'юнктури ринку страхові компанії розмістили 35% на депозитах в державних банках і 38% - в банках з

іноземним капіталом, а ризики своїх клієнтів в самих надійних перестраховувальників переважно з таких країн як Швейцарія, Великобританія, Німеччина, Польща, Австрія, Франція і США [4, с. 86].

Основні депозити страхових компаній були розміщені у 2018 році як у вітчизняних, так й іноземних банках (табл. 3.6.2-3.6.3).

Таблиця 3.6.2

Депозити вітчизняних страховиків в банках, тис. грн.

Вітчизняні банки	депозити, тис.грн.
1 Ощадбанк	1 535 689,5
2 Укргазбанк	1 472 701,5
3 Укрексімбанк	1 036 469,6
4 Приватбанк	377 332,4
Разом	4 422 193,0

*Складено за офіційними даними НБУ

Таблиця 3.6.3

Депозити вітчизняних страховиків в іноземних банках, тис. грн.

Іноземні банки	депозити, тис.грн.
1 Креді Агріколь	791 819,7
2 Альфа Банк	711 746,2
3 Кредобанк	526 781,0
4 ІНГ Банк Україна	490 537,8
5 Райффайзен Банк Аваль	448 807,7
6 Дойче Банк	333 031,0
7 ОТП Банк	276 289,0
8 УкрСиббанк	270 138,5
9 ПроКредит Банк	243 789,5
10 Сбербанк	196 052,5
11 Ідея Банк	186 092,0
12 Сітібанк	116 699,0
13 Укрсоцбанк	89 931,8
14 Кредитінвест	89 333,4
15 Правекс Банк	38 223,2
16 Промінвестбанк	34 225,2
17 Піреус Банк	1 5 885,2
18 Банк Форвард	2 550,0
ВСЬОГО	4861 932,6

*Складено за офіційними даними НБУ

Разом із тим, слід відмітити, що у 2019 році Нацкомфінпослуг зосереджує свою увагу на вирішенні завдань, спрямованих на вдосконалення державного регулювання в частині проведення фінансового моніторингу, врегулювання операцій перестраховування, посилення заходів впливу до проблемних і неплатоспроможних страховиків, врегулювання при передачі страхового портфеля, проведення стрес-тестування страховиків, встановлення вимог до аудиторських звітів. На завершальній стадії узгодження знаходяться зміни щодо тарифів ОСАЦВ, що передбачають зростання на 30% розміру мінімальних страхових сум і зміну корелюючих коефіцієнтів.

Крім того, пріоритетним завданням є розробка законопроекту, який має впорядкувати діяльність посередників на страховому ринку. Всі ці заходи посилюють безпеку вітчизняних страховиків, в тому числі й на регіональному рівні.

Другу групу формують економічні чинники. Економічна ситуація на страховому ринку регіону є похідною від стану економіки регіону і країни в цілому.

Складна економічна ситуація в Україні та її регіонах призвела до відносного скорочення страхових платежів населення і підприємств. Основною причиною цього з боку населення стало зниження його платоспроможного попиту (падіння реальних доходів, відмова від здійснення великих покупок в умовах невизначеності майбутніх умов економіки). З боку бізнесу спостерігається згортання інвестиційних проектів.

Перерозподіл грошових потоків через систему страхування визначає місце і значення даного сектора в господарській системі країни. Страхові резерви і тимчасово вільні кошти страховиків слід розглядати як внутрішні фінансові потоки, які можуть позитивно впливати на безпеку страховика. Так, грошові кошти страховиків формуються за рахунок страхових внесків юридичних і фізичних осіб а, отже, нерозривно пов'язані з формуванням і використанням оборотних коштів підприємств, і доходів громадян. Брак обігових коштів організацій і низькі доходи населення - основні фактори, що обмежують розвиток страхового ринку в тому числі й на регіональному рівні.

Позитивною тенденцією протягом досліджуваного періоду слід відмітити той факт, що страхові резерви станом на 31.03.2019 р. зросли на 5 949,1 млн. грн. (26,8%) у порівнянні з аналогічною датою 2018 року, при цьому технічні резерви – на 4 677,8 млн. грн. (33,6%), а резерви зі страхування життя – на 1 271,3 млн. грн. (15,3%) [3, с. 77].

Станом на 31.03.2019 р. величина зміни резервів із страхування життя становила 228,6 млн. грн. Основна частина величини зміни резервів зі

страхування життя сформована за іншими договорами накопичувального страхування, а саме - 169,1 млн. грн (табл. 3.6.4).

Таблиця 3.6.4

Зміна резервів із страхування життя за I квартал 2018 - 2019 рр.

Показники	I кв. 2018 р.	I кв. 2019 р.	Темпи приросту
	млн. грн.		I кв. 2019 р./ I кв. 2018 р.
Величина зміни резервів із страхування життя, у тому числі, яка відповідає:	-54,7	228,6	517,9
інвестиційним доходам, що застосовуються для розрахунку страхових тарифів;	58,0	64,4	11,0
індексації розмірів страхових сум та (або) страхових виплат за офіційним індексом інфляції;	15,3	27,8	81,7
частині інвестиційного доходу від розміщення коштів резервів із страхування життя, що залишилась після передбачених статтею 9 Закону України "Про страхування" обов'язкових відрахувань в математичні резерви та вирахувань витрат страховика на ведення справи;	86,5	112,4	29,9
загальному обсягу збільшення розмірів страхових сум та (або) страхових виплат (бонусів), які визначено за іншими фінансовими результатами діяльності згідно з договорами страхування, що передбачають участь страхувальника у інвестиційному доході страховика;	0,8	7,7	862,5
величині зміни розмірів страхових сум та (або) страхових виплат за договорами страхування, грошові зобов'язання за якими визначено у вільноконвертованій валюті або розрахункових величинах.	-22,0	-23,2	5,5

*Складено за офіційними даними Нацкомфінпослуг

Водночас за підсумками I кварталу 2019 року 7 страхових компаній "Life" отримали від'ємне значення приросту резервів із страхування життя на загальну суму 25,4 млн. грн., що пов'язано з достроковим розірванням договорів страхування (за підсумками I кварталу 2018 року від'ємне значення задекларували 14 страховиків "Life" на загальну суму 191,3 млн. грн.). Приріст резервів із страхування життя становив 254,0 млн. грн. Найбільший приріст страхових резервів зі страхування життя (більше 60 млн. грн.) задекларовано

двома страховими компаніями "Life" у розмірах 128,5 млн. грн. та 66,1 млн. грн. (50,6%, та 26,0% від загального приросту резервів відповідно) [5].

У структурі розміщення прийнятих активів на 31.12.2018 р. поточні рахунки і депозити страховиків в банках склали 34% або 15,2 млрд грн., державні папери - 19% або 7,9 млрд грн, права вимоги до перестраховиків-нерезидентів - 8,3% або 3,4 млрд грн і нерухомість - 7% або 2,9 млрд грн.

Низький обсяг якісних пропозицій фондового ринку призвели до того, що інвестиції страховиків в акції та корпоративні облігації склали 722 млн грн або всього 1,7% прийнятих активів. Це пов'язано, перш за все, з новими вимогами до розміщення страхових резервів, які передбачені «Положенням про обов'язкові критерії та нормативи достатності капіталу та платоспроможності, ліквідності, прибутковості, якості активів та ризиковості операцій страховика», затвердженого розпорядженням Нацкомфінпослуг №850 від 07.06.2018 р.

Про структуру розміщення активів страхових компаній у 2018 році можна довідатися з таблиці 3.6.5.

Таблиця 3.6.5

Структура розміщення активів страховиків у 2018 році

Показник	на 30.09.2018, млн. грн.	на 31.12.2018, млн. грн.	Динаміка, млн. грн. %	
1) грошові кошти на поточних рахунках	2 991,0	2 853,4	137,6	4,6%
2) банківські вклади (депозити)	12 463,3	12 338,8	124,5	1,0%
3) банківські метали	8,1	30,5	22,4	276,5
4) нерухоме майно	2 607,6	2 922,5	314,9	12,1%
5) акції	111,4	114,6	3,2	2,9%
6) облігації	514,8	637,6	122,8	23,9%
7) іпотечні сертифікати	0	0	0,0	0,0%
8) цінні папери, що емітуються державою	7 404,6	7 885,6	481,0	6,5%
9) права вимоги до перестраховиків	4 620,9	5 248,6	627,7	13,6%
10) інвестиції в економіку України	93,3	1 187,4	1 094,1	1172,)
11) кредити страхувальникам громадянам	16,2	17,5	1,3	8,0%
12) довгострокові кредити для житлового будівництва	0,2	0,2	0,0	0,0%
13) готівка в касі	10,1	12,9	2,8	27,7%
14) МТСБУ	2 122,3	2 360,9	238,6	11,2%
15) непрострочена дебіторська заборгованість	4 676,0	7 857,4	3 181,4	68,0%
Відстрочені аквізиційні витрати (які не є прийнятним активом)	1 319,6	1 602,0	282,4	21,4%
Всього активів	37 642,3	43 466,1	5 823,8	15,5%

*Складено за офіційними даними Нацкомфінпослуг

Зміна регуляторної бази сприяла не тільки посиленню платоспроможності страхових компаній, але і поліпшенню результативності їх інвестиційної політики і позитивно вплинула на безпеку страхових компаній. Так за 2018 рік страховики отримали інвестиційний дохід в розмірі 2,4 млрд грн, в т.ч. близько 1,4 - це відсотки за депозитами і понад 720 млн грн - дохід по облігаціях.

Обсяг надходжень валових страхових премій, обсяг чистих страхових премій збільшився на 1 553,9 млн. грн. (19,1%).

Збільшення валових страхових премій відбулося майже по всім видам страхування, а саме: автострахування (КАСКО, ОСЦПВ, "Зелена картка") (збільшення валових страхових платежів на 670,2 млн. грн. (24,9%)); медичне страхування (безперервне страхування здоров'я) (збільшення валових страхових платежів на 442,6 млн. грн. (49,0%)); страхування від вогневих ризиків та ризиків стихійних явищ на 421,0 млн. грн. (35,5%)); страхування майна (збільшення валових страхових платежів на 284,5 млн. грн. (16,3%)); страхування життя (збільшення валових страхових платежів на 195,0 млн. грн. (23,6%)); страхування медичних витрат (збільшення валових страхових платежів на 180,3 млн. грн. (74,1%)); авіаційне страхування (збільшення валових страхових платежів на 72,9 млн. грн. (90,0%)) [5].

Питома вага чистих страхових премій у валових страхових преміях за I квартал 2019 року становила 72,6%, що на 2,7 в.п. більше в порівнянні з I кварталом 2018 року.

Обсяги валових страхових премій за I квартал 2019 року збільшилися порівняно з I кварталом 2018 року на 14,7%, чисті страхові премії збільшилися на 19,1%.

Можна констатувати, що незважаючи на значну кількість компаній, фактично на страховому ринку основну частку валових страхових премій - 98,5% - акумулюють 100 страхових компаній "non-Life" (42,0% всіх страхових компаній "non-Life") та 96,4% - 20 страхових компаній "Life" (74,1% всіх страхових компаній "Life").

Концентрація страхового ринку за надходженнями валових страхових премій станом на 31.03.2019 р. представлена в таблиці 3.6.6.

За I квартал 2019 року сума отриманих страховиками валових премій з видів страхування, інших, ніж страхування життя, становила 12 309,7 млн. грн. (або 92,3% від загальної суми страхових премій), а зі страхування життя - 1 021,4 млн. грн. (або 7,7% від загальної суми страхових премій).

Концентрація страхового ринку за I квартал 2019 року

Перші (Тор)	страхування "Life"		страхування «non-Life»		
	Надходження премій (млн. грн.)	Частка на ринку, %	Надходження премій (млн. грн.)	Частка на ринку, %	Кількість страховиків, які більше 50% страхових премій отримали від перестраховальників
Тор 3	614,9	60,2	1 691,7	13,7	1
Тор 10	984,7	96,4	4 794,4	38,9	5
Тор 20	1 021,4	100,0	7 391,9	60,0	8
Тор 30	х	х	9 142,3	74,3	10
Тор 50	х	х	10 930,9	88,8	12
Тор 100	х	х	12 121,6	98,5	13
Тор 150	х	х	12 289,4	99,8	16
Всього по ринку	1 021,4	100,0	12 309,7	100,0	18

*Складено за офіційними даними Нацкомфінпослуг

Динаміка страхових премій за 2016 - 2018 рр. та I кв. 2019 р. показана на рис.3.6.1.-3.6.2.

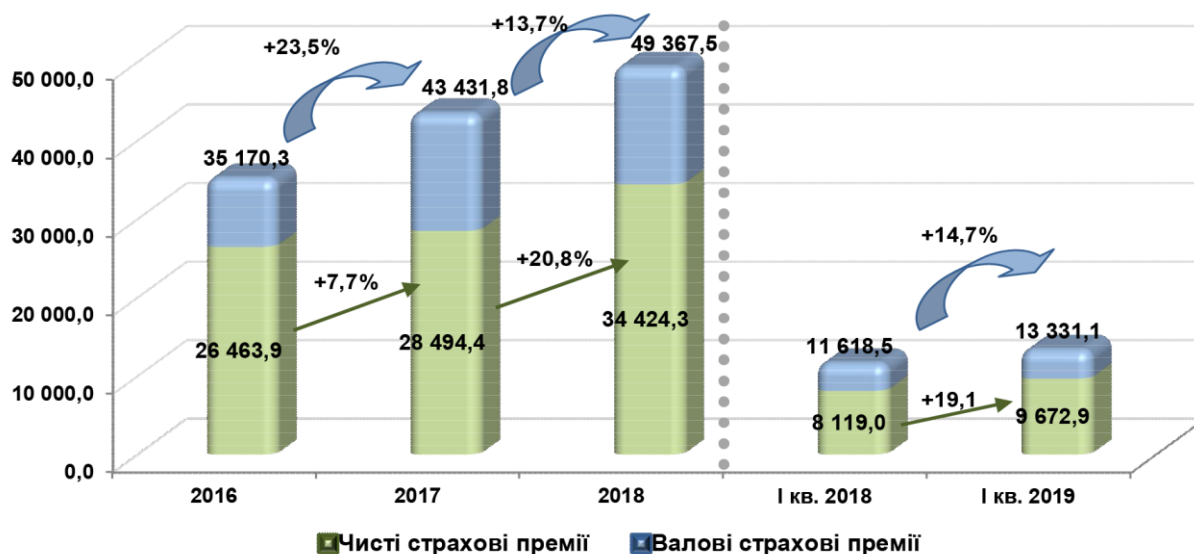

Рис. 3.6.1. Динаміка страхових премій за 2016 - 2018 рр., (млн. грн*.)

*Джерело [5]

Розмір валових страхових виплат за I квартал 2019 року становив 3 311,2 млн. грн., у тому числі з видів страхування, інших, ніж страхування життя - 3 165,0 млн. грн. (або 95,6%), зі страхування життя - 146,2 млн. грн. (або 4,4%).

Валові страхові виплати за I квартал 2019 року збільшилися на 4,5% (до 3 311,2 млн. грн.) порівняно з I кварталом 2018 року, чисті страхові виплати збільшилися на 4,8% і становили 3 248,7 млн. грн.

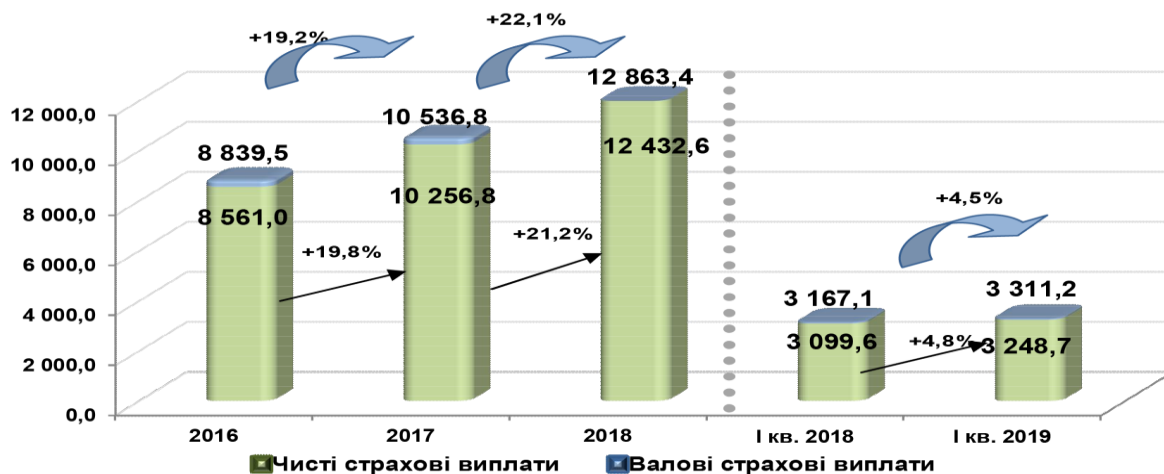

Рис. 3.6.2. Динаміка страхових виплат за I кв. 2019 р. (млн. грн.)

*Джерело [5]

Третя група чинників – соціальні, визначають динаміку споживчих переваг, структуру населення, його релігійні уподобання, культурні традиції, національні особливості, розвиненість ринкового менталітету, соціальний статус, тощо.

Урбанізація серйозно впливає на безпеку вітчизняних страховиків на регіональному рівні, тому що саме городяни були і є основними споживачами страхових послуг. Концентрація капіталу і потенційних споживачів в містах, розвинена інфраструктура, специфічні ризики й інші фактори стимулювали розвиток страхування. При цьому міське середовище генерує специфічні ризики, провокує ефект кумуляції ризиків. Є залежність рівня урбанізації і розвиненості страхового ринку.

Сучасний вітчизняний страховий ринок характеризується низьким рівнем довіри з боку страхувальників. Велика обізнаність страховика в тонкощах страхової справи дає йому можливість виконувати свої зобов'язання не в повному обсязі. Зустрічаються випадки заниження розмірів страхових виплат і порушення їх термінів, що сприяє формуванню негативного ставлення клієнтів до страховиків, коли основним мотивом придбання страхових послуг для громадян стає примус.

Самі страховики часто пов'язують пасивність громадян з низькою страховою культурою.

Важливу роль також відіграє вітчизняний менталітет. Так, згідно соціопитувань 17,5% з тих, хто не має наміру страхуватися, впевнені, що з ними нічого не може статися в принципі, причому, найбільш часто в ролі оптимістів виступають чоловіки. Разом з тим, майже 30% громадян посилаються на негативний досвід в галузі страхування знайомих або на свій особистий. У

ситуації, що склалася істотне збільшення страхового ринку в Україні та по регіонах можливе при одночасному виконанні двох умов: значне підвищення якості обслуговування клієнтів і зростанні добробуту населення [8, с. 293].

Остання група чинників – технологічний компонент. Дослідження і аналіз технологічної складової зовнішнього середовища впливу на безпеку страховика дозволяють виявляти існуючі тенденції в технологічному розвитку галузі і своєчасно перебудовуватися, уникаючи втрат клієнтів. Найбільшого поширення в страховій галузі отримали інформаційні технології, це пов'язано з тим, що дана сфера діяльності є однією з найбільш інформаційно-насичених і, отже, інформаційно-залежних.

Великі обсяги інформації, високі вимоги до точності і достовірності, необхідність ефективного аналізу фінансового стану клієнтури і фірми є основними причинами, що зумовлюють стрімке зростання сучасних інформаційних технологій в сфері страхування. Компанії активно впроваджують різні інформаційні продукти, які покликані скоротити витрати, дозволити більш оперативно укладати договори, здійснювати оцінку та врегулювати страхові випадки. Очікуваними інноваціями в страховій галузі є розвиток онлайн-страхування і впровадження електронних продажів страхових полісів з обов'язкових класів страхування.

Виявлені фактори зовнішнього середовища, що впливають на стан і безпеку вітчизняних страховиків на регіональному рівні, представлені в табл. 3.6.7.

Таблиця 3.6.7

Фактори зовнішнього середовища, що впливають на стан і перспективи розвитку регіонального страхового ринку*

Група факторів	Фактори
1	2
1. Політичні	Стабільність політичної влади на державному і регіональному рівнях. Посилення регулюючої ролі держави в страховій діяльності.
2. Економічні	Падіння реальних доходів населення регіону. Відмова від здійснення великих покупок в умовах невизначеності майбутніх умов економіки. Брак обігових коштів організацій і згорання інвестиційних проектів.
3. Соціальні	Досить високий рівень урбанізації в регіоні. Низька довіра з боку страхувальників до фінансових і страхових інститутів. Низька страхова культура.

1	2
4. Технологічні	Розвиток онлайн-страхування. Впровадження електронних продажів страхових полісів з обов'язкових класів страхування. Використання нових інформаційних технологій в діяльності страхових організацій

*Складено за джерелами [6; 9; 10]

За експертними оцінками розглянуті фактори мають різну значимість і ступінь впливу на безпеку вітчизняних страховиків на регіональному рівні. Найбільшу значимість для безпеки страхового ринку регіону мають економічні фактори (0,283), трохи менша значимість у соціальних факторів (0,268), далі йдуть технологічні (0,244) і політичні чинники (0,205) (рис. 3.6.3).

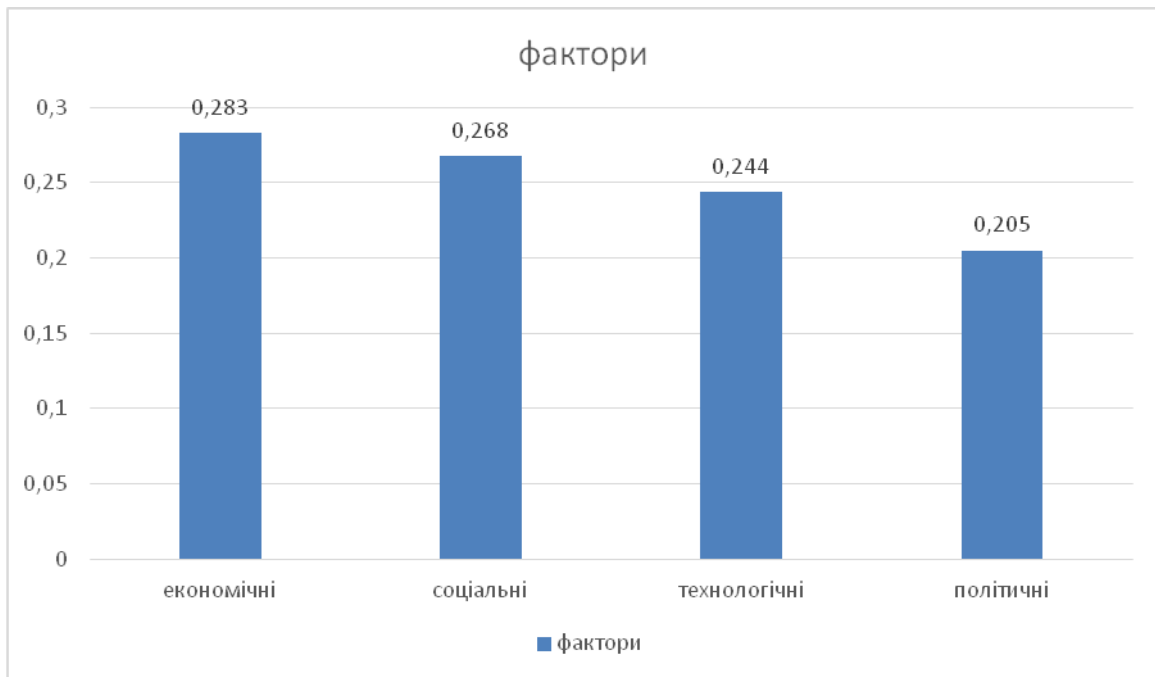

Рис. 3.6.3. Експертна оцінка факторів впливу на безпеку вітчизняних страховиків на регіональному рівні*

*Складено за джерелами [2; 6; 10]

В даний час в Україні діють кілька державних стратегій розвитку страхування, які практично не враховують його регіональних особливостей. Так, вимоги щодо збільшення величини статутного капіталу ведуть в цілому до позитивного явища – підвищення ємності вітчизняного страхового ринку і підвищенню його фінансової стійкості, але перешкоджають сталому розвитку

регіональних компаній, для яких додаткова капіталізація є надмірною, і веде до зниження рентабельності бізнесу.

Оцінку регіональної потреби в страхуванні можна оцінити по соціально-економічному розвитку регіону і включити комплекс необхідних індикаторів в програми соціально-економічного розвитку.

Основними індикаторами, що визначають регіональний страховий потенціал, можуть бути:

- техніко-економічний розвиток регіону (валовий регіональний продукт, обсяг інвестицій, розвиток промисловості; стан основних фондів, наявність великих промислових підприємств і показники їх фінансової діяльності, капітальне будівництво, вантажообіг підприємств транспорту, продукція промисловості та сільського господарства, виробництво споживчих товарів і послуг, роздрібний товарообіг);

- рівень життя, страхова культура населення (демографічні показники, коефіцієнти народжуваності і смертності, природного приросту, рівень зайнятості населення (по галузях залежно від спрямованості діяльності компанії), соціальна інфраструктура, прожитковий мінімум, рівень захворюваності населення, грошові доходи і витрати в цілому, і на душу населення, середньомісячна заробітна плата, середній рівень пенсій, кінцеве споживання і валове нагромадження, освіта, медицина, екологія);

- ділова активність страховиків (наявність, масштаби діяльності, автономія страховиків, чисельність страхових компаній, страхові продукти, і їх відповідність потребам страхувальників, обсяг страхових премій і виплат, обсяг страхових послуг на душу населення, опрацювання страхового поля ($K = D / Ч$, де D - кількість страхувальників (громадян), $Ч$ - чисельність населення), обсяг страхових послуг, що припадає на одну юридичну особу, премії, зібрані за аналізований період всього по території і в середньому однією компанією, виплати, здійснені в середньому однією компанією, виплати на душу населення, виплати юридичним особам).

З урахуванням особливостей розвитку економіки в нашій країні, трансформації вітчизняного страхового ринку, наведених факторів територіальної неоднорідності, відставання розвитку регіональних страхових ринків порівняно з центром і специфічних показників оцінки регіональних страхових ринків можна запропонувати систему ключових регіональних індикаторів доступності страхових послуг (табл. 3.6.8).

Пропонований комплекс показників є проміжним і призначений для оперативного моніторингу проблемних зон розвитку страхування в регіонах.

Нерівномірність попиту на страхування по регіонах викликається, в першу чергу, такими факторами, як відмінність в рівні життя населення, що проживає на її території, відмінності в менталітеті, в рівні страхової культури.

У сучасних умовах для моніторингу регіональних програм розвитку в страхових аспектах необхідний додатковий комплекс індикаторів доступності в регіоні страхових послуг і їх цільові параметри для оцінювання; такий комплекс також необхідний, і при формуванні програм регіонального розвитку власне страхування. Пропоновані параметри виведені на основі аналізу статистичної інформації та кон'юнктури вітчизняного страхового ринку, включаючи регіональні особливості.

Таблиця 3.6.8

Регіональні індикатори доступності страхових послуг

Індикатор	Розрахунок	Значення
Середня страхова премія	Сукупні страхові премії / чисельність населення	Не менше 75%
Частка корпоративного страхування	Сукупні страхові премії за рахунок юридичних осіб / сукупні страхові премії	Не більше 60 %
Насиченість ринку страховими організаціями	Кількість страхових організацій (регіон) / чисельність населення	Не менше 75 %
Частка регіональних страхових організацій	Кількість регіональних страхових організацій / кількість страхових організацій в регіоні	Позитивне значення
Кількість страхових агентів	Кількість страхових агентів - резидентів регіону / чисельність населення	Не менше 75%
Частка страхових виплат за судовими рішеннями	Виплати на основі судових рішень / сукупні страхові виплати	Не більше 75%
Частка судових рішень в страхових виплатах по моторному страхуванню	Виплати на основі судових рішень по моторному страхуванню / сукупні страхові виплати по моторному страхуванню	Не більше 75%

*Складено за джерелами [2; 6; 9]

Створення розвиненої і платоспроможної системи страхування, здатної компенсувати збиток від непередбачених подій, зміцнення довіри до українського страхового ринку з боку страхувальників, інвесторів, іноземних перестраховиків, а також населення, можливий тільки при правильній побудові стратегії розвитку безпеки вітчизняних страховиків на регіональному рівні.

УФУ (Українська федерація ubezpieczenia) завершила роботу над власним проектом Стратегії розвитку страхового ринку України в 2012-2020 рр., метою якої є відродження первинної ролі страхування як суспільно-корисної функції захисту майнових інтересів громадян. Прийняття Стратегії повинно посилити роль страхування в економічній політиці й зробити його інструментом мінімізації ризиків не тільки для громадян і підприємств, але й держави в цілому.

Основними завданнями та заходами щодо реалізації Стратегії передбачено:

- оздоровлення страхового ринку та подолання наслідків кризи;
- розбудова ефективного, прозорого, недискримінаційного, інституційно спроможного, передбачуваного державного нагляду за страховим ринком;
- впровадження реального захисту прав споживачів.

Стратегія реалізовуватиметься у три етапи. Перший етап (до 2015 року) передбачав першочергове розроблення і впровадження закону про оздоровлення та подолання наслідків фінансової кризи, розроблення та прийняття нової редакції Закону України «Про страхування» та внесення змін до Закону України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг в Україні», приведення інших законодавчих та нормативно-правових актів у відповідність до цих законів. Також на першому етапі розроблялися і приймалися закони щодо страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою та обов'язкового соціального медичного страхування.

На другому етапі (2015 - 2017 роки) забезпечувалось впровадження прийнятих на першому етапі актів законодавства щодо удосконалення державного регулювання страхового ринку в частині продовження перегляду повноважень Нацкомфінпослуг, впровадження пруденційного нагляду з елементами економічної оцінки балансу страховика, систем управління ризиками страховика, вимог до регулятивного капіталу, контролю за діяльністю осіб, що відповідно до умов договору виконують частину функцій страховика, удосконалення системи управління ризиками в державі та суспільстві [11].

На третьому етапі (2018 - 2021 роки) реалізуються завдання щодо завершення удосконалення державного регулювання страхового ринку в частині впровадження вимог до регулятивного капіталу на підставі системи управління ризиками страховиків, перегляд та удосконалення на основі накопиченого досвіду нормативно-правового регулювання основних видів страхування та повноцінної інтеграції страхового ринку України до світового фінансового ринку [11].

Для покращення безпеки вітчизняних страховиків на регіональному рівні перед страховиками сьогодні стоять складні завдання по зростанню обсягу та якості страхових послуг, підвищенню рівня капіталізації та фінансової надійності страхових компаній, а також ліквідності їх активів. Створення розвиненої й платоспроможної системи страхування, здатної компенсувати збиток від непередбачених подій, зміцнення довіри до українського страхового ринку з боку інвесторів, іноземних перестраховальників та перестраховиків, а також страхувальників, і в першу чергу, населення, можливе тільки при правильній побудові механізму розвитку вітчизняного страхового ринку.

Разом із тим, з метою підвищення безпеки вітчизняних страховиків на регіональному рівні необхідно забезпечення поєднання взаємопов'язаних інтересів страхувальників, держави і страхових компаній. У зв'язку з цим можна обґрунтувати кілька умов і передумов зростання вітчизняного страхового бізнесу в регіонах:

- забезпечення політичної стабільності, економічного зростання та підвищення добробуту населення;
- включення завдань розвитку ринку страхових послуг в число найважливіших інфраструктурних завдань стратегічного розвитку території;
- наявність платоспроможного попиту на страхові послуги;
- формування сприятливого розвитку страхування податкового режиму і інвестиційного клімату;
- вдосконалення нормативної бази страхової справи;
- формування страхової культури населення і розуміння економічної доцільності страхування;
- довгострокове і перспективне планування розвитку страхового бізнесу;
- залучення стратегічних інвесторів в сферу страхування;
- забезпечення більшої прозорості страхового бізнесу, в тому числі й через оцінку його на фондовому ринку;
- забезпечення підготовки висококваліфікованого персоналу для страхових компаній;
- ефективна діяльність професійних асоціацій страховиків, страхових посередників і товариств із захисту прав страхувальників.

3.7. Сутність та складові механізму забезпечення інвестиційної безпеки регіону

В умовах поглиблення процесів глобалізації, що побудовані за принципами економічної свободи й демократії, забезпечення інвестиційної безпеки держави як матеріальної бази економічної безпеки набуває все більшої

важливості. Відкритість ринків, зокрема капіталу, в умовах, коли кризові явища в економіці не подолано, матиме серйозні негативні наслідки й породить ряд загроз для економіки України та її регіонів. Нерівномірність соціально-економічного розвитку регіонів в межах країни є об'єктивною характерною особливістю, проте значні диспропорції в рівні розвитку територій здатні призвести до політичної роз'єднаності та нестабільності й економічної дезінтеграції та кризи. Тому дослідження причин і наслідків нерівномірності та диференціації є одним з пріоритетних напрямів аналізу і прогнозування регіонального розвитку, на основі якого формуються, удосконалюються і реалізуються результативні механізми та інструменти його регулювання. Упродовж усього періоду незалежності України економічний розвиток регіонів загалом повторював макроекономічні тенденції. Оцінка динаміки соціально-економічного розвитку регіонів України протягом 1991–2018 рр. дає підстави говорити про два чітко виражені періоди й ситуацію «потрійне дно»:

1) період стрімкого економічного падіння 1991–1999 рр., який характеризувався розривом усталених міждержавних і міжрегіональних економічних зв'язків, тривалим спадом соціально-економічних показників у всіх регіонах України: 1991-1995 рр. – прискорене падіння та 1995-1999 – сповільнене падіння;

2) період нерівномірного економічного пожвавлення 2000–2018 рр., який характеризувався хвилеподібним збільшенням обсягів виробництва та інвестиційних ресурсів у регіонах, зростанням масштабів надання послуг, інтенсифікацією зовнішньоекономічної діяльності (за винятком кризового періоду 2008–2009 рр. та 2014–2015 рр.).

«Потрійне дно» ми можемо спостерігати на графіку (рис. 3.7.1). Унаслідок особливостей відтворювальних процесів на регіональному рівні характерно виявилися дві визначальні риси, які й досі не вдалося подолати традиційними засобами державної регіональної політики:

- по-перше, зростання нерівномірності соціально-економічного розвитку регіонів, що швидко посилювалася й спричинила концентрацію виробничого, інвестиційного, людського й фінансового капіталу в регіонах-лідерах і поглиблення відставання регіонів-аутсайдерів (депресивних, проблемних територій);

- по-друге, посилення замкненості економіки окремих регіонів та поступове занепадання інших; формування локальних центрів економічної активності, переважно пов'язаних із орієнтацією на зовнішні ринки й світову кон'юнктуру.

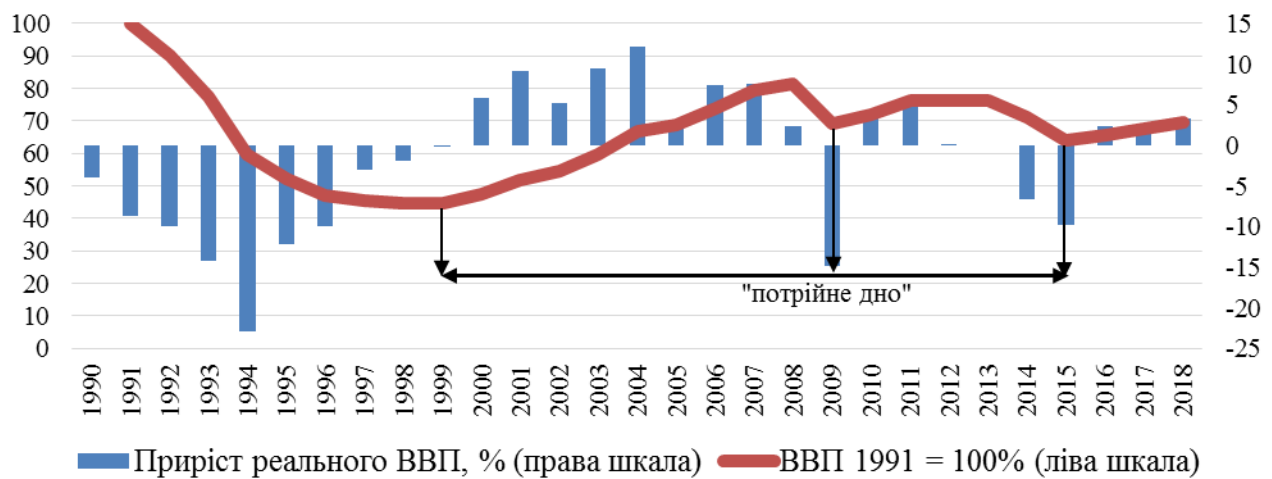

Рис. 3.7.1. Темпи приросту реального ВВП та його співвідношення до ВВП 1991 р.

Джерело: розробка авторів на підставі даних Держстату України [1]

Завдання інвестиційної безпеки на рівні держави й на регіональному рівні взаємопов'язані: від забезпечення високих темпів нагромадження капіталу до залучення прямих іноземних інвестицій. На регіональному рівні під інвестиційною безпекою слід розуміти умови, які забезпечують гармонійний розвиток соціально-економічних відносин регіональної економічної системи внаслідок повноцінного використання інвестиційного потенціалу регіону. Регіональний рівень, або ж мезорівень нами розглядається як сукупність регіональних економік, в межах якого можуть вирішуватися проблеми взаємодії регіонів у рамках єдиної економічної системи.

На регіональному рівні загрозами інвестиційній безпеці окрім низької ефективності реалізації регіональних програм розвитку є просторова гетерогенність економічного розвитку регіонів, низька ефективність використання регіонального економічного потенціалу. Відсутність гармонійного розвитку регіонів унеможливує формування синергетичного ефекту розвитку національної економіки. Мова йде не про абсолютну рівність у розподілі регіонального ВВП на одну особу, капітальних інвестицій та прямих іноземних інвестицій, а про тенденції щодо зниження рівня нерівномірного розподілу за одночасного зростання рівня інвестування, що можуть створити передумови до загального економічного розвитку. Серед причин, які призводять до такого диспаритету, варто виділити:

- домінування екстенсивного типу господарювання, значна енергетична залежність виробництва, посилення сировинної спрямованості економіки та, як наслідок, відсутність структурно-інноваційних зрушень, спрямованих на підвищення конкурентоспроможності продукції регіонів;

- надмірна орієнтація промислового виробництва регіонів – традиційних лідерів економічного розвитку на збільшення експорту сировинної та

проміжної продукції, занижена вартість робочої сили, що в комплексі ще більше гальмує інноваційні процеси;

- збереження значної монополізації регіональних ринків, що особливо стосується ринку енергетичних ресурсів, ринку послуг, сільськогосподарської продукції тощо;

- втрата інноваційного потенціалу розвитку внаслідок змін у структурі промислового виробництва не на користь високотехнологічних виробництв та скорочення частки інноваційно активних підприємств;

- збільшення структурних диспропорцій на ринку праці, посилення мобільності робочої сили за межі країни, особливо після отримання безвізового режиму з ЄС;

- зневіра населення в результатах власної економічної активності породжує утриманські настрої відносно держави, трансформацію з активних до пасивних ціннісних орієнтирів;

- скорочення податкової бази внаслідок зменшення кількості виробничих суб'єктів-платників податків небезпечно для територіальних одиниць із переважанням місто- та бюджетотворчих підприємств;

- неефективність дотаційних і субвенційних механізмів подолання соціально-економічної відсталості територій;

- низька ефективність Угод щодо регіонального розвитку як інструменту реалізації стратегій розвитку регіонів та слабкість і нерозвиненість міжрегіональних коопераційних зв'язків [2, с. 188-189].

Критично неефективним залишається організаційне забезпечення реалізації регіональної політики в частині зміцнення інвестиційної безпеки, що виявляється так:

- повільна реалізація реформи публічного управління, метою якої є передача на місця ресурсів і повноважень вирішувати питання громади;

- декларативність стратегічного бачення розвитку регіонів як з боку держави, так і з боку представників регіону;

- зберігаються суперечності між органами місцевого самоврядування та місцевими державними адміністраціями щодо управління наявними ресурсами.

За територіальною ознакою на соціально-економічне становище регіонів котрий рік поспіль впливає ряд потужних зовнішніх і внутрішніх чинників дестабілізуючого та дестимулюючого характеру: зовнішня агресія, негативна динаміка економічних показників, повільні кроки в напрямку виходу на ринки ЄС. Крім цього низькі показники розвитку й негативна динаміка деяких з них викликана також посиленням непривабливості інвестиційного клімату та впливом іноземних інвестицій. Упродовж останніх років в Україні зростає диспропорція соціально-економічного розвитку регіонів, збільшується серед

них кількість проблемних та депресивних [3, с. 112].

Підвищення інвестиційної безпеки на мезорівні залежить як від міри державної підтримки й розробки державних програм регіонального соціально-економічного розвитку, так і від можливості розкриття інвестиційного потенціалу на відповідній території громадою. Йдеться про процес реформування системи публічної влади, про її децентралізацію. Головна ідея реформи, яка відбувається, полягає в розмежуванні повноважень між органами місцевого самоврядування та виконавчою владою і між органами місцевого самоврядування різних рівнів для передачі найбільш важливих повноважень на найближчий до людей рівень. Повноваження в цій ситуації є центральним чинником державного управління на місцях, який, із одного боку найперше потребує ресурсів, проте водночас пов'язаний із відповідальністю за прийняті рішення.

Щодо фінансових ресурсів, то завдяки прийнятим змінам до Податкового й Бюджетного кодексів та внаслідок децентралізації щороку відбувалося зростання власних доходів місцевих бюджетів (табл. 3.7.1). Так, зростання фінансових можливостей громади й можливість розпоряджатися заробленим, підштовхуватиме регіональну владу на створення сприятливого інвестиційного та підприємницького середовища, що також зміцнить ІБ регіону.

Таблиця 3.7.1

Динаміка власних доходів місцевих бюджетів (2014-2018) та частка місцевого бюджету у капітальних видатках, млрд грн

	2014	2015	2016	2017	2018
Власні доходи місцевих бюджетів	68,6	98,2	146,6	191,9	233,9
Темп приросту, %	-	42%	49%	31%	22%
Кошти місцевого бюджету як джерело капітальних інвестицій, млрд грн	5918	14260	26817	41566	50356
Темп приросту, %	-	141%	88%	55%	21%

Джерело: розробка авторів на підставі [4; 5]

Бюджетна децентралізація передбачає не лише перерозподіл надходження в бюджети різних рівнів, але й наділення суб'єктів місцевого самоврядування можливістю із пошуку власними зусиллями альтернативних джерел надходження фінансових ресурсів. Як зазначає З. Сірик, «такі зусилля можуть втілюватися або в рамках певних моделей співробітництва територіальних громад шляхом об'єднання фінансових і матеріальних ресурсів з метою їх інвестування у спільні проекти, або шляхом прямого залучення однією громадою коштів іншої громади як кредитних інструментів» [6].

Досліджуючи загалом соціально-економічний стан регіонів і зокрема його

інвестиційну складову, вітчизняні науковці дійшли висновку, що рівень інвестиційної безпеки вкрай низький через ряд традиційних причин:

- значний рівень збитковості підприємств, які є платниками податків до місцевого бюджету;
- скорочення обсягів реалізації продукції в базових для України галузях;
- висока кредитна заборгованість підприємств;
- неможливість одним регіоном залучити «вільні» фінансові ресурси іншого регіону;
- практично не впроваджують інноваційні технології;
- зростання «рейдерства» тощо [7].

Загалом класичне розуміння базових галузей економіки означає традиційні для відповідної території галузі, на підприємствах яких виготовляють найбільше продукції, є джерелом для наповнення бюджету, залучається найбільше людей та капіталу та мають порівняльні переваги під час виходу на світовий ринок. У сучасному економічно розвиненому світі поняття базових галузей економіки спрямовано не тільки на кількісні, а й на якісні їх ознаки: інноваційність, високотехнологічність виробництва. Практично не впровадження інноваційних технологій прирікає наші базові галузі до незначних обсягів реалізації продукції на внутрішньому ринку та, через низьку конкурентоспроможність, на зовнішньому ринку, а відтак до неможливості повернути позичковий капітал, що є основним джерелом інвестування після власних джерел.

Відсутність потужних змін у реальному секторі не підштовхує до трансформації фінансовий сектор, що міг би запропонувати альтернативні механізми залучення «вільних» фінансових ресурсів для фінансування регіональних програм розвитку. Світовий досвід, зокрема досвід США, має у своєму арсеналі такий борговий інструмент як муніципальні боргові цінні папери, які можна поділити на два основні види: облігація із загальною гарантією (General Obligation Bond) – муніципальна облігація, сплата відсотків та основної суми за якою забезпечена загальними доходним потенціалом емітента, як правило податковими надходженнями; облігація під доходи (Revenue Bond) – муніципальна облігація, дохід за якою та вартість при погашенні виплачуються за рахунок доходів від інвестиційного проекту, для фінансування якого вона була випущена (наприклад, фінансування будівництва стадіону, мостів, лікарень тощо) [8]. Емітентами облігацій під доходи може бути будь-які державні чи муніципальні суб'єкти, що генерують доходи і діяльність яких має ознаки ведення бізнесу. Ними можуть бути аеропорти, морські порти, платні автодороги, підприємства з водопостачання, енергопостачання тощо.

В умовах України зміцненню інвестиційної безпеки регіонів також перешкоджають об'єктивні чинники, зокрема диференціація регіонів за:

- економіко-географічним розташуванням,
- природно-ресурсним потенціалом,
- структурою населення,
- галузевою спеціалізацією,
- фінансовою забезпеченістю,
- типом соціально-економічного розвитку тощо [9].

Нерівномірність соціально-економічного розвитку адміністративно-територіальних утворень являє собою одне з найбільш актуальних питань розробки економічної політики для більшості країн. Органами статистики регулярно проводяться дослідження регіональних диспропорцій для інформування органів влади та суспільства про рівні розвитку регіонів та ситуацію в найменш розвинених територіях.

У значній частині регіонів України інвестиційну привабливість сьогодні визначають одна-дві галузі, підприємства яких переважно спеціалізуються на сировині й напівфабрикатах, виробляють проміжну чи низькотехнологічну продукцію. Це стало головною причиною зниження конкурентоспроможності більшості регіонів України на зовнішніх ринках, водночас зовнішньоекономічна активність концентрується в найбільш промислово розвинених регіонах. Збереження таких характеристик економічного розвитку регіонів ускладнює завдання зменшення диспропорційності, оскільки економічні комплекси регіонів сформували й продовжують підтримувати господарські зв'язки, вигідні передусім для самого регіону. А це неминуче спричиняє зменшення міжрегіональної взаємодії всередині країни й перешкоджає консолідації економічного простору України.

Важливою проблемою розвитку регіонів залишається існування диспропорцій економічного розвитку. За даними 2018 р. [10] приблизно 60% від всіх капітальних інвестицій освоєні в м. Києві, Дніпропетровській, Київській, Львівській, Донецькій областях (додаток 1 табл. 1).

Щодо промислової продукції, то 70% виробляють у 7 регіонах – промислових лідерах: Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Харківська, Полтавська, Київська, Львівська області та м. Київ (табл. 3.7.2, виділено кольором). Питома вага інших областей у виробництві промислової продукції менша за середнє в країні (4%) і становить у діапазоні від 0,62% у Чернівецькій до 3,07% у Вінницькій областях.

Водночас, серед промислових підприємств тільки в Запорізькій та Харківській областях і м. Києві є чимало підприємств, що займаються інноваційною діяльністю, як в абсолютній кількості в межах країни, так і у

відносній кількості в межах підприємств регіону.

Таблиця 3.7.2

Регіональна структура промислового потенціалу України

	Регіональна структура реалізованої промислової продукції (2018 р.)	Регіональна структура промислових підприємств, які займаються інноваційною діяльністю (2017 р.)	Питома вага підприємств, що займаються інноваційною діяльністю до загальної кількості обстежуваних промислових підприємств у регіоні (2017 р.)
Україна:			
- кількість підприємств	100%	4699	759
- середнє значення	4%	4%	16%
Дніпропетровська	19,19%	9,90%	10,97%
Донецька	12,44%	4,09%	11,46%
Запорізька	8,42%	4,68%	19,09%
м. Київ	7,79%	9,77%	20,70%
Харківська	7,59%	8,41%	28,10%
Полтавська	7,44%	5,51%	10,42%
Київська	4,56%	7,13%	11,04%
Львівська	4,00%	6,70%	15,24%
Вінницька	3,07%	3,32%	15,38%
Івано-Франківська	2,84%	2,75%	21,71%
Черкаська	2,80%	2,79%	24,43%
Миколаївська	2,32%	1,98%	26,88%
Одеська	2,32%	4,87%	15,72%
Сумська	1,91%	2,49%	20,51%
Житомирська	1,77%	3,53%	13,86%
Хмельницька	1,70%	3,00%	5,67%
Рівненська	1,50%	2,87%	5,93%
Чернігівська	1,43%	2,21%	9,62%
Волинська	1,23%	2,26%	16,04%
Кіровоградська	1,18%	2,26%	22,64%
Херсонська	1,15%	2,06%	15,46%
Закарпатська	0,95%	2,83%	9,02%
Луганська	0,91%	1,49%	10,00%
Тернопільська	0,87%	1,94%	27,47%
Чернівецька	0,62%	1,17%	14,55%

Джерело: розробка авторів на підставі даних Державної служби статистики України [11, с. 85]

Загалом 9 територіальних одиниць показують стан інноваційної зорієнтованості промислових підприємств у регіоні на рівні вищому за середній у країні (16%). Окремо можна виокремити Одеську область, у якій хоча питома вага реалізованої промислової продукції менша за середнє значення в країні

(<4%), проте кількість підприємств, що займаються інноваційною діяльністю у межах країни (>4%) перевищує середнє значення.

За основу методики оцінювання інвестиційної безпеки на мезорівні нами взята методика, що використовується для оцінки економічної безпеки. Розглядаючи інвестиційну безпеку як невід'ємну характеристику економіки, як найважливіший аспект забезпечення економічної безпеки та джерело економічного розвитку, науковці та практики припускають можливість кількісного вираження стану інвестиційної безпеки як держави в цілому, так і регіональний аспект за допомогою доволі стандартного набору параметрів. У спрощеному вигляді інвестиційну безпеку держави розглядають з позиції базового індикатора «Інвестиції в основний капітал у відсотках до ВВП».

Однак економічний простір України доволі строкатий. Це значно впливає на характер інвестиційних процесів, міжрегіональні коопераційні зв'язки, мобільність трудових ресурсів. Порівняння та аналіз нерівномірності розподілу капітальних інвестицій та прямих іноземних інвестицій за регіонами України дає змогу зробити висновок про ступінь просторової неоднорідності, її динаміки для оцінки її впливу на загальну інвестиційну безпеку держави в частині забезпечення її сталого та високого рівня. Оскільки різноманітні регіони володіють різними ресурсними можливостями, і, як наслідок, досягають різних рівнів капітальних інвестицій, прямих іноземних інвестицій та регіонального ВВП, то порівняння між регіонами рекомендується проводити, зважаючи на чисельність населення регіону.

Для визначення рівня інвестиційної безпеки на мезорівні запропоновано авторський підхід, який полягає у дослідженні рівня однорідності розподілу капітальних інвестицій, валового регіонального продукту та прямих іноземних інвестицій у розрахунку на одну особу, сформувавши індекс інвестиційної безпеки на мезорівні:

$$I_{mezo} = \sqrt[3]{I_{HC} * I_{HGRP} * I_{HFDI}}, \quad (3.7.1)$$

де I_{HC} , I_{HGRP} , I_{HFDI} – індекс однорідності просторового розподілу відповідно за капітальними інвестиціями на одну особу, валовим регіональним продуктом на одну особу та прямими іноземними інвестиціями на одну особу.

Зменшення ступеня просторової неоднорідності за цими показниками створює більш сприятливі умови для перспективного розвитку економіки як в депресивних регіонах, так і в економіці загалом. Водночас, зростання ступеня неоднорідності спричиняє послаблення міжрегіональних зв'язків, загострення соціально-економічних протиріч і дезінтеграції національної економіки

загалом.

Виокремлення рівня диспаритетності розвитку регіонів дозволяє більш ґрунтовно оцінити рівень інвестиційної безпеки держави з позиції інтегрованості та гармонійності розвитку.

Кожен регіон, галузь, підприємство є активним гравцем на ринку інвестицій, споживачем, який потребує ресурсів для свого розвитку. Очевидно, що на ринку можлива поява «монополіста», який може залучити до себе більшу частину капітальних інвестицій. Для аналізу неоднорідності просторового розподілу капітальних інвестицій в Україні адаптуємо методику Херфіндаля – Хіршмана (Herfindahl – Hirschman Index (ННІ)) – класичний економічний метод оцінки ступеня концентрації ринкового середовища. Для правильної адаптації методики Херфіндаля-Хіршмана необхідно виконати нормування індексів просторового розподілу i на одну особу, використовуючи співвідношення:

$$S = \sum_{j=1}^N i_j, i'_j = \frac{i_j}{S} * 100, i = \overline{1 \dots N}, \sum_{j=1}^N i'_j = 100, \quad (3.7.2)$$

де i – обсяг капітальних інвестицій на одну особу у j -регіоні, грн; $N = 25$ – кількість регіонів України (24 області та м. Київ).

Тепер, для нормованих індексів i' можна використовувати методику Херфіндаля-Хіршмана для визначення ступеня однорідності просторового розподілу капітальних інвестицій, зважених на 1 особу по адміністративно-територіальним одиницям:

$$ННІ_f^{GFCF} = \sum_{j=1}^N i'_j{}^2 \quad (3.7.3)$$

Це дає нам можливість модифікувати індекс концентрації ринкового середовища у індекс фактичного просторового розподілу інвестицій на одну особу. Теоретично максимальне значення індексу $ННІ_f^{GFCF}$ дорівнює 10 000, коли весь об'єм капітальних інвестицій припадає на один регіон. Мінімальне його значення відповідає рівномірному розподілу інвестицій на одну особу ($ННІ_{ha}^{GFCF}$) по 25-ти регіонах і дорівнює 400 ($10000/25=400$).

Згідно розрахунків за даними Державної служби статистики України щодо величини капітальних видатків за 2010–2018 рр. [10] і чисельності населення [12] за регіонами (додаток 2, табл. 1) розраховано індекс $ННІ_f^{GFCF}$ за аналітичними залежностями (3.7.1 та 3.7.2). Результати розрахунку представлені в таблиці 3.7.3.

Фактичне значення індексу HHI_f^{GFCF} не дозволяє в повній мірі зробити висновки щодо неоднорідності розподілу, тому ми вводимо в наш аналіз показник «коефіцієнт диспаритетності» ($k_d^{GFCF^f}$), який розраховується за наступною аналітичною залежністю:

$$k_d^{GFCF^f} = \frac{HHI_f^{GFCF}}{HHI_{ha}^{GFCF}}, \quad (3.7.4)$$

де HHI_f^{GFCF} , HHI_{ha}^{GFCF} – відповідно фактичний та рівномірний просторові розподіли капітальних інвестицій на одну особу.

Щодо визначення оптимального значення коефіцієнта диспаритетності для кожного показника, то питання залишається недостатньо дослідженим. Теоретично, за ідеальних умов коефіцієнт диспаритетності мав би дорівнювати «1», що свідчило б про рівномірний просторовий розподіл досліджуваних показників. Проте явище нерівномірного розвитку і держав, і регіонів в одній державі є об'єктивним. Оптимальне значення коефіцієнта диспаритетності визначалось емпіричним, аналоговим та методом експертних оцінок.

Щодо просторового розподілу капітальних інвестицій на одну особу, то, на підставі методу експертних оцінок, можливість відхилення від значення рівномірного розподілу визначено в розмірі $k_d^{GFCF^{opt}} = 1,4$.

Розрахунок індексу однорідності просторового розподілу капітальних витратків на одну особу здійснюється за авторською методикою:

$$I_{HC} = \frac{k_d^{GFCF^{opt}}}{k_d^{GFCF^f}}, \quad (3.7.5)$$

де $k_d^{GFCF^{opt}}$, $k_d^{GFCF^f}$ – відповідно оптимальний та фактичний коефіцієнт диспаритетності.

Загалом освоєння капітальних інвестицій у регіонах України характеризується значним відхиленням від рівномірного розподілу (>400). Якщо в 2007-2009 роках фактичний рівень HHI_f^{GFCF} перевищував значення рівномірного розподілу інвестицій на одну особу в середньому в 1,44 рази, то з 2010 року він перевищував у середньому у 1,97 рази. Так, наприклад, після світової фінансової кризи у 2010 році порівняно з 2007-2009 рр. індекс HHI_f^{GFCF} виріс на 40%, що було наслідком скороченням капітальних інвестицій практично в усіх регіонах та зростанням і так значних капітальних інвестицій

на 38,6% у м. Києві. У 2014-2015 рр. також спостерігається зростання рівня неоднорідності, що стало наслідком скорочення капітальних інвестицій на території Донецької (з 28 млрд грн у 2013 р. до 8,3 млрд грн у 2015 р.) та Луганської (з 11,4 млрд грн у 2013 р. до 2 млрд грн у 2015 р.) областей за одночасного зростання капітальних інвестицій у м. Києві.

Таблиця 3.7.3

**Індекс однорідності просторового розподілу
капітальних інвестицій на одну особу**

Рік	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
HNI_f^{GFCF}	580	572	571	792	815	802	762	801	797	732	724	857
HNI_f^{GFCF} *	470	471	483	499	525	533	539	545	538	542	503	509
HNI_{ha}^{GFCF}	400	400	400	400	400	400	400	400	400	400	400	400
$k_d^{GFCF^f}$	1,45	1,43	1,43	1,98	2,04	2,01	1,91	2	1,99	1,83	1,81	2,14
$k_d^{GFCF^{opt}}$	1,4	1,4	1,4	1,4	1,4	1,4	1,4	1,4	1,4	1,4	1,4	1,4
I_{HC}	0,97	0,98	0,98	0,71	0,69	0,7	0,73	0,7	0,7	0,76	0,77	0,65

* – без м. Київ

Джерело: авторські розрахунки

Щодо розрахунку індексу однорідності просторового розподілу валового регіонального продукту на одну особу, то скористаємось наступними аналітичними залежностями, які сформовані по аналогії за формулами (3.7.2 – 3.7.5):

$$S = \sum_{j=1}^N y_j, y'_j = \frac{y_j}{S} * 100, y = \overline{1 \dots N}, \sum_{j=1}^N y'_j = 100, \quad (3.7.6)$$

де y – величина регіонального валового продукту на одну особу у j -регіоні, грн; $N = 25$ – кількість регіонів України (24 області та м. Київ).

$$HNI_f^{GRP} = \sum_{j=1}^N y'_j{}^2 \quad (3.7.7)$$

$$k_d^{GRP^f} = \frac{HNI_f^{GRP}}{HNI_{ha}^{GRP}}, \quad (3.7.8)$$

де HNI_f^{GRP} , HNI_{ha}^{GRP} – відповідно фактичний та рівномірний просторові розподіли валового регіонального продукту на одну особу.

$$I_{HGRP} = \frac{k_d^{GRP^{opt}}}{k_d^{GRP^f}}, \quad (3.7.9)$$

де $k_d^{GRP^{opt}}$, $k_d^{GRP^f}$ – відповідно оптимальний та фактичний коефіцієнт диспаритетності.

Здійснивши аналіз регіональних соціально-економічних показників Польщі [13, с. 50], яка по багатьом параметрам є співставною з Україною, ми виявили, що індекс HNI_f^{GRP} «регіональний ВВП на одиницю населення» Польщі відрізняється від значення рівномірного розподілу приблизно на 10%. Тому в нашому аналізі, використовуючи аналоговий метод, ми припускаємо оптимальне значення коефіцієнта диспаритетності на рівні «1,1».

Рівень однорідності економічного розвитку (валовий регіональний продукт на одну особу) протягом 2008–2012 років практично був на одному рівні, індекс HNI_f^{GRP} становив у середньому 532. З 2013 року у регіональному аспекті розпочалося зниження однорідності в економічному розвитку. Його причиною стала централізація основних економічних процесів у столиці, тоді як в регіонах в більшій мірі відчувався спад економічної активності ніж в столиці (табл. 3.7.4).

Таблиця 3.7.4

Індекс однорідності просторового розподілу валового регіонального продукту на одну особу

Рік	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
HNI_f^{GRP}	555	538	537	533	516	533	553	561	562	572	569	564
HNI_f^{GRP} *	463	466	459	464	463	459	456	460	469	471	472	474
HNI_{ha}^{GRP}	400	400	400	400	400	400	400	400	400	400	400	400
$k_d^{GRP^f}$	1,39	1,35	1,34	1,33	1,29	1,33	1,38	1,40	1,40	1,43	1,42	1,41
$k_d^{GRP^{opt}}$	1,1	1,1	1,1	1,1	1,1	1,1	1,1	1,1	1,1	1,1	1,1	1,1
I_{HGRP}	0,79	0,82	0,82	0,83	0,85	0,82	0,80	0,78	0,78	0,77	0,77	0,78

* – без м. Київ

Якщо під час обрахунку індексу регіональної неоднорідності як валового регіонального продукту, так і капітальних інвестицій виключити значення по м. Київ, то можна спостерігати динаміку до зменшення цієї неоднорідності (пунктирні лінії на рис. 3.7.2). Значення індексу HNI_f^{GRP} становить з 463 у 2007 р. до 474 у 2018 р. та індексу HNI_f^{GFCF} з 470 у 2007 до 509 у 2018 р.). Тобто в національній економіці переважає модель «центр-периферія», а в країні існує

ніби два регіони: м. Київ та інші області.

До 2009 р. рівень неоднорідності розподілу капітальних інвестицій за регіонами був стабільно однаковий, хоча й високий (регіон із найбільшою величиною капітальних інвестицій (без м. Київ) у 11,5 разів більше має інвестицій, ніж регіон із найменшою величиною капітальних інвестицій). Після світової фінансової кризи з 2009 року неоднорідність розподілу капітальних інвестицій почала зростати (відношення найбагатшого регіону до найбіднішого в частині капітальних інвестицій – 15:1).

Щодо надходжень ПІІ в регіони у 2007–2018 рр., то рівень неоднорідності залишається вкрай високим, оскільки ПІІ переважно надходять до економічно розвинених територій.

Джерело: авторські розрахунки

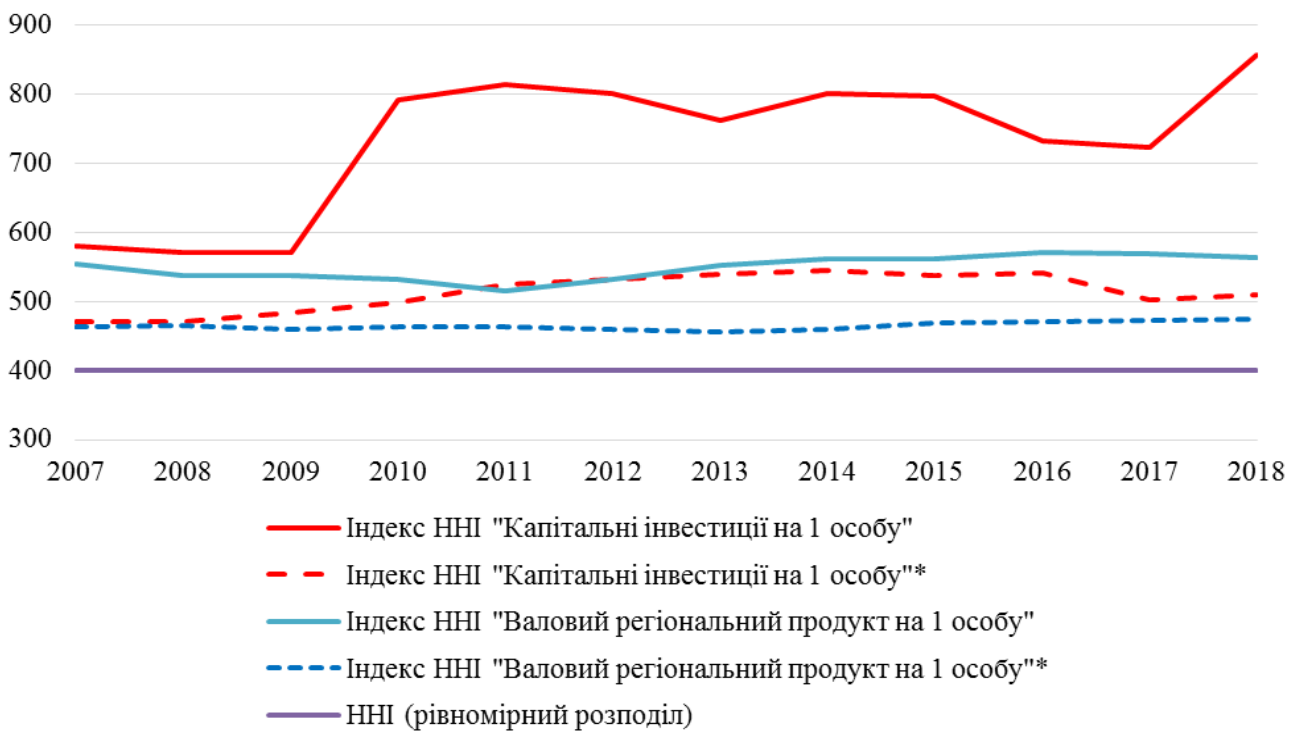

Рис. 3.7.2. Динаміка індексу ННІ «Капітальні інвестиції на 1 особу» та «Валовий регіональний продукт на 1 особу» на регіональному рівні (2007-2018 рр.)

Розрахунок індексу однорідності просторового розподілу прямих іноземних інвестицій на одну особу здійснюється наступним чином:

$$S = \sum_{j=1}^N i_j^{fd}, i_j'^{fd} = \frac{i_j^{fd}}{S} * 100, i^{fd} = \overline{1 \dots N}, \sum_{j=1}^N i_j'^{fd} = 100, (3.7.10)$$

де i_j^{fd} – величина прямих іноземних інвестицій на одну особу у j -регіоні, грн; $N = 25$ – кількість регіонів України (24 області та м. Київ).

$$HHI_f^{FDI} = \sum_{j=1}^N i_j^{fd^2} \quad (3.7.11)$$

$$k_d^{FDI^f} = \frac{HHI_f^{FDI}}{HHI_{ha}^{FDI}} \quad (3.7.12)$$

де HHI_f^{FDI} , HHI_{ha}^{FDI} – відповідно фактичний та рівномірний просторові розподіли прямих іноземних інвестицій на одну особу.

$$I_{HFDI} = \frac{k_d^{FDI^{opt}}}{k_d^{FDI^f}}, \quad (3.7.13)$$

де $k_d^{FDI^{opt}}$, $k_d^{FDI^f}$ – відповідно оптимальний та фактичний коефіцієнт диспаритетності.

За період 2007-2018 рр. в середньому фактичний рівень просторового розподілу ПІІ на одну особу становить 1955, що перевищує значення рівномірного розподілу (400) приблизно в 5 разів (табл. 3.7.5). Причиною цього є акумулювання ПІІ у м. Київ і в Дніпропетровській області (додаток 2, табл. 3).

Таблиця 3.7.5

Індекс однорідності просторового розподілу прямих іноземних інвестицій на одну особу

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
HHI_f^{FDI}	1 810	2 192	1 793	1 921	2 068	2 044	2 013	1 822	1 819	2 058	1 942	1 981
HHI_{ha}^{FDI}	400	400	400	400	400	400	400	400	400	400	400	400
$HHI_f^{FDI} *$	1 122	1 010	1 072	1 249	1 139	968	846	777	722	704	705	678
$HHI_f^{FDI} **$	628	654	689	737	708	636	622	662	688	681	681	656
$k_d^{FDI^f}$	4,53	5,48	4,48	4,80	5,17	5,11	5,03	4,56	4,55	5,15	4,86	4,95
$k_d^{FDI^{opt}}$	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
I_{HFDI}	0,44	0,36	0,45	0,42	0,39	0,39	0,40	0,44	0,44	0,39	0,41	0,40

* – без м. Київ

** – без м. Київ та Дніпропетровської області

Джерело: авторська розробка на підставі [15; 16]

Якщо з загальних даних виключити інформацію про ПІІ в м. Києві та Дніпропетровській області, то можна стверджувати, що розподіл ПІІ по регіонам є відносно рівномірним, адже коефіцієнт диспаритетності

становитиме в середньому 1,68. Враховуючи неможливість всіх регіонів бути однаково привабливими для іноземного інвестора, оптимальне значення коефіцієнта диспаритетності ми приймаємо в розмірі $k_d^{FDI^{opt}} = 2$.

Індекс однорідності просторового розподілу прямих іноземних інвестицій на одну особу (I_{HFDI}) відображає тенденцію до погіршення інвестиційної привабливості регіонів та ще більшій концентрації іноземних інвестицій в м. Києві.

Динаміка загалом індексу інвестиційної безпеки на регіональному рівні представлена в табл. 3.7.6. Візуалізація динаміки індексу впродовж останніх 11 років дозволяє зробити висновок про негативну тенденцію, що підтверджується трендовою залежністю з прогнозом на найближчий період (2019-2021 роки) (рис. 3.7.3). Модель тренду адекватна за критерієм Фішера (14), а параметри моделі статистично значущі на рівні довіри 95%.

Таблиця 3.7.6

Динаміка субіндексу інвестиційної безпеки на мезорівні

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
I_{HC}	0,97	0,98	0,98	0,71	0,69	0,7	0,73	0,7	0,7	0,76	0,77	0,65
I_{HGRP}	0,79	0,82	0,82	0,83	0,85	0,82	0,80	0,78	0,78	0,77	0,77	0,78
I_{HFDI}	0,44	0,36	0,45	0,42	0,39	0,39	0,40	0,44	0,44	0,39	0,41	0,40
I_{mezo}	0,70	0,66	0,71	0,63	0,61	0,61	0,62	0,62	0,62	0,61	0,62	0,59

Джерело: авторські розрахунки

де небезпечний рівень; оптимальний рівень;

Індекс інвестиційної безпеки на регіональному рівні відіграє необхідну, проте не вирішальну роль для визначення інтегрального індексу інвестиційної безпеки держави. Проте для здійснення оціночних суджень щодо тенденцій і прогнозування динаміки інвестиційної діяльності, активність якої буде зростати за рівномірного розвитку регіонів, підвищення рівня однорідності розвитку регіонів за умов загального економічного зростання може бути індикатором активізації інвестиційної діяльності як в регіонах, так і в економіці загалом.

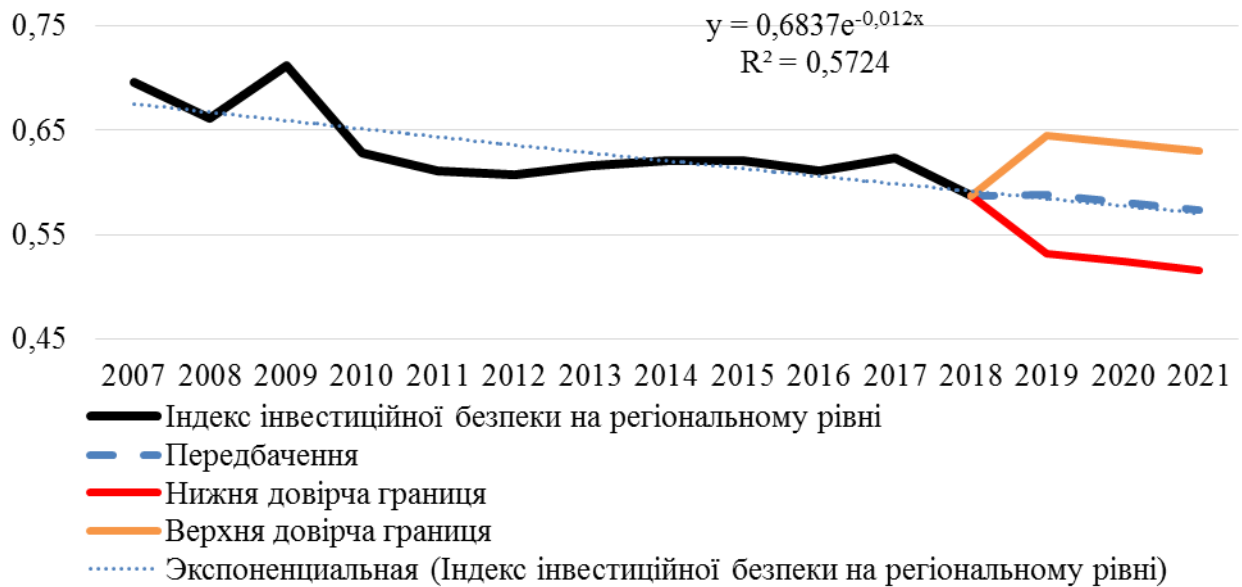

Рис. 3.7.3. Динаміка індексу інвестиційної безпеки на регіональному рівні I_{mezo}

Джерело: авторська розробка

За умов непривабливості для іноземних інвесторів безальтернативним шляхом для розвитку економіки регіонів є мобілізація та ефективне використання внутрішніх ресурсів, об'єднання зусиль держави, регіонів, приватного сектору й громади. З боку держави це означатиме, насамперед, посилення ролі проектів-мультиплікаторів державного масштабу та їх активне впровадження в регіонах. З боку регіону – концептуального переосмислення ролі громадянського суспільства, зокрема через залучення пасіонарних та активних членів громади у створенні стратегії розвитку на підставі розкриття внутрішнього потенціалу, зміцнення переваг і нейтралізації загроз.

Для підвищення рівня однорідності розвитку регіонів необхідно запровадити міжрегіональний ринок капіталу, де його суб'єктами є органи місцевого самоврядування. На ринкових умовах тимчасово вільні власні кошти можуть бути інвестовані у створення об'єднаних комунальних підприємств, закріпивши в статуті частку кожного місцевого бюджету. З цією метою є потреба у внесенні змін в статтю 9 «Облігації місцевих позик» Закону України «Про цінні папери та фондову біржу» в частині запровадження такого виду облігацій як «облігації під доходи» для активізації інвестиційної діяльності на регіональному рівні.

3.8. Токсичні фінанси як загроза соціоекологоекономічній безпеці регіону та шляхи їх обмеження

У механізмі забезпечення соціоекологоекономічної безпеки, як правило, наголос робиться на необхідності розв'язання цієї проблеми на міжнародному та державному рівнях. Водночас недостатньо розроблена система подібних заходів на регіональному рівні, особливо – заходи щодо обмеження використання токсичних фінансів у недостатньо розвинутих країнах. Останнє пояснюється зацікавленістю місцевої влади у створенні додаткових робочих місць для населення регіону, що дозволить представникам цієї влади перемагати на чергових виборах. При цьому не приділяється належна увага токсичності цих фінансів для соціоекологоекономічної безпеки регіону, що досить часто пояснюється корупційністю регіональної влади у бідних країнах при залученні як внутрішніх, так й іноземних інвестицій, кредитів тощо. У багатьох з цих країн на підприємствах з іноземним капіталом у регіонах часто працевлаштовуються діти або родичі чиновників вищого рангу, що експертами розглядається як форма їх підкупу. Не обійшла ця проблема й Україну, яка зараз відноситься до найбідніших країн Європи. Це, на наш погляд, й стало однією з основних причин залучення токсичних фінансів у регіони нашої країни після 1991 р. Парадокс полягає в тому, що власники та співвласники підприємств з токсичними інвестиціями стараються проживати або під Києвом, або закордоном, де екологічні умови набагато кращі.

Токсичні фінанси захоплюють все більшу кількість сфер використання фінансів у розвиткових країнах, що ставить під загрозу ефективне функціонування їх економічних систем. Все це обумовлює необхідність глибшого дослідження такого явища як токсичні фінанси та особливостей їх регулювання не тільки на державному, а й на регіональному рівні. Недостатня увага до цієї проблематики може підсилювати відцентрові тенденції у населення частини регіонів України, як це проявилось на Донбасі в останні десятиліття, де центральною владою не приділялося належної уваги вирішенню насамперед екологічних проблем регіону. Відповідно, окремі політичні сили в цьому регіоні стали вимагати збільшити частку відрахувань від загальнодержавних податків для Донбасу, оскільки екологічні умови в ньому значно гірші за загальноукраїнські. Тому суттєвими обмежувачами токсичних фінансів повинні насамперед стати ті складові екологічного оподаткування (в тому числі на регіональному рівні), які направлені на зменшення викидів в атмосферу шкідливих речовин, які ведуть до потепління клімату. Крім того, це відноситься й до оподаткування забруднювачів води, землі, надр, що

опосередковано впливає на погіршення кліматичних умов відтворення факторів виробництва.

В той же час викликає занепокоєння той факт, що багато розвинутих країн (зокрема й в ЄС) поки не в змозі виконати умови Кіотського протоколу (як і Паризької угоди) у визначені терміни. Наприклад, для Польщі, щоб виконати його умови, треба закрити майже всі шахти, що викликає масовий спротив профспілок та населення, який повинні враховувати політики при владі. В той же час, в 2016 р., за даними польських ЗМІ, в країні від смогу померло 40 тисяч жителів. Особливо катастрофічною є ситуація в Легіонові, де дуже багато старих будинків, які опалюються вугіллям. Не краща ситуація й в багатьох шахтарських містах та містечках Польщі. Подібна ситуація характерна й для багатьох населених пунктів Донбасу та Кривбасу, де в основному розташовані екологічно шкідливі підприємства. Все це вимагає пошуку адекватних сьогоднішньому заходів з обмеження використання токсичних фінансів. Складність вирішення вказаної проблеми полягає ще й в тому, що після кризи 2008-2009 рр. світова економіка знову почала розвиватися циклічно, відповідно це вимагає використання заходів з анти циклічного регулювання. Але складність цього регулювання полягає в тому, що сьогодні важко визначити періодичність циклів, їх межі, фактори впливу тощо. Все це ускладнює й розробку регулювання механізму використання токсичних фінансів.

Термін «токсичні фінанси» поки недостатньо поширений у фінансовій літературі, хоча характеристика окремих його складових вже вживається в наукових та довідкових виданнях. Насамперед це стосується таких складових токсичних фінансів, як токсичні інвестиції, токсичні активи, токсичні цінні папери. Термін «токсичний» актив був введений в ужиток під час фінансової кризи 2008-2009 рр. і використовується по відношенню до іпотечних цінних паперів, облігацій, забезпечених борговими зобов'язаннями і кредитних дефолтних свопів, які не могли бути продані після того, як вони принесли своїм власникам значні збитки [1]. Однією з причин світової економічної кризи 2008-2009 рр. стало те, що зросла заборгованість всіх видів, тобто поширилися токсичні кредити. Зокрема, борги урядів, компаній і домогосподарств у вересні 2018 р. сягнули рекордних 170 трлн дол США, що на 60 трлн дол більше, ніж до фінансової кризи 2008 р., що у будь який момент може призвести до нової світової кризи [2, с. 50].

Загалом, аналіз зарубіжної та української фінансової літератури дозволяє стверджувати, що в структуру токсичних фінансів доцільно включити наступні елементи:

- 1) токсичні інвестиції;
- 2) токсичні кредити;

3) токсичні цінні папери;

4) «брудні» фінанси, отримані в результаті відмивання незаконних доходів;

5) офшорні токсичні фінанси.

Їх спільною рисою є негативний вплив на економіку, на екологію, на розвиток працівників, на соціоекологоекономічну безпеку як окремої країни, так і її регіонів. Важливо, крім всього іншого, виявити напрями цих впливів на соціоекологоекономічну безпеку окремих регіонів України та розробити відповідну систему протидії використанню токсичних фінансів у них. Це, на наш погляд, дозволить зменшити й відцентрові тенденції в країні, а згодом і повернути Крим та окуповані райони Донбасу в склад України.

Токсичні інвестиції, на наш погляд, представляють собою такі інвестиції, які завдають суттєвої шкоди економіці, навколишньому середовищу, клімату та здоров'ю працівника не тільки на рівні країни, а й в окремому регіоні. Загалом, токсичні інвестиції негативно позначаються на інвестиційній безпеці регіону. Остання визначає його можливості забезпечити максимальні темпи зростання виробництва різного виду благ для потреб ринку на основі залучення інвестиційних ресурсів та їх ефективного використання з урахуванням дії всіх соціально-економічних чинників. За різними класифікаційними ознаками токсичні інвестиції, на наш погляд, доцільно поділити на кілька груп та підгруп:

1) екологічні та соціальні;

2) іноземні та внутрішні;

3) державні й приватні;

4) антигуманні (або-неморальні).

Загалом, токсичні інвестиції, як економічна категорія, характеризує економічні відносини між державою, суб'єктами господарювання та іноземними інвесторами з приводу обмеження використання шкідливих для соціоекологоекономічної безпеки інвестицій.

До токсичних екологічних інвестицій ми насамперед відносимо ті інвестиції, які негативно впливають на екологію та клімат. В останні десятиліття стало досить поширеним явищем перенос екологічно шкідливих виробництв з розвинутих країн до менш розвинутих, зокрема й до України. Причиною цього є значно менші екологічні платежі у цих країнах, в тому числі й кліматичного плану.

Так, в Україні ставка вуглецевого податку донедавна складала на кілька порядків менше, ніж у розвинутих країнах, хоча з 01.01.2019 р. вона була підвищена у 24 рази (з 0,41 гривні до 10 гривень за тону викидів вуглекислого газу). За даними експертів багато міст Сходу та Півдня України мають дуже

несприятливі умови проживання для людей, оскільки промислові підприємства в цих регіонах надмірно забруднюють навколишнє середовище своїми викидами, особливо повітря. Тому вихід вбачаємо або у запровадженні повноцінного чи енергетичного податку за використання вуглецевого палива, чи в підвищенні екологічного податку для таких підприємств до такого рівня, який би змусив їх власників або проводити реконструкцію цих підприємств, або закритися.

Подібний принцип використано у багатьох регіонах розвинутих країн Європи, що позитивно вплинуло на стан навколишнього середовища у цих регіонах. Водночас, у цих регіонах були розроблені спеціальні програми для перенавчання звільнених працівників, забезпечення їх стартовим капіталом для започаткування власної справи, а також профінансовано переїзд окремих працівників в інші регіони для продовження роботи за отриманою спеціальністю. Особливо показовим в цьому плані є досвід Рурського басейну, де замість старих, екологічно шкідливих, підприємств стали розвиватися сучасні підприємства, а також підприємства туристичної сфери з використанням існуючої промислової інфраструктури.

Також важливо у депресивних регіонах поступово переходити до відновної енергетики, як це робиться у багатьох розвинутих країнах. Тут важливу роль відіграла громадськість, яка змогла примусити регіональну владу до обмеження використання традиційних джерел енергії. В цьому плані показовим є досвід окремих штатів США, Скандинавських країн, Німеччини, де під тиском екологічних та інших громадських організацій виробники змушені масово переходити на виробництво відновної енергії, а фінансові інституції масово припиняють проекти у традиційних галузях виробництва енергії.

Проблемою в Україні є той факт, що під вуглецевий податок у нас попали майже всі біогазові установки, що суперечить світовим стандартам. Зокрема, в країнах ЄС податки на викиди двоокису вуглецю під час виробництва електроенергії з біомаси, не застосовуються. Тому ми підтримуємо думку голови правління Біоенергетичної асоціації України Ю. Пелетуки про те, що суб'єкти господарювання, які спалюють біомасу та біогаз на стаціонарних джерелах забруднення, повинні бути звільнені від сплати податку на викиди двоокису вуглецю [3].

При розробці системи регулювання токсичних фінансів на регіональному та місцевому рівнях необхідно взяти до уваги пропозицію академіка НАН України Ю. Туниці, що треба використовувати, охороняти й відтворювати в єдиному процесі як природні ресурси, так й природне життєве довкілля та його якість. А кошти на охорону й відтворення якості природного довкілля та відтворення біологічно відновних ресурсів повинні акумулюватися з прибутків

від їх використання у регіональних бюджетах [4, с.144]. Частково це вирішено в останні роки, так як зараз 55 % екологічного податку в Україні зараховується до спеціального фонду місцевих бюджетів (крім екологічного податку, який стягують за утворення радіоактивних відходів). Розподіл цього податку є наступним: до сільських, селищних, міських бюджетів надходить 25 %, до обласних бюджетів – 30 %. До державного бюджету тепер надходить 45 % екологічного податку, хоча в 2015 р. цей відсоток був меншим.

Соціальними токсичними інвестиціями доцільно назвати інвестиції у такі підприємства, на яких існує надмірна інтенсифікація праці, яка шкодить здоров'ю працівників, що передусім проявляється у важких умовах праці на тих підприємствах, на яких встановлений тризмінний режим роботи, жорсткий контроль за працівником за допомогою відео нагляду, необґрунтовано великі штрафи за мінімальні порушення трудової дисципліни тощо. Крім того, на таких підприємствах, як правило, не дозволяється створення профспілок, а на профспілкових та робітничих лідерів чиниться адміністративний та моральний тиск, щоб вони скоріше звільнилися. На подібні підприємства у розвинутих країнах все важче знайти працівників, тому вони переносяться у менш розвинуті регіони бідних країн, зокрема й на Волинь. У той же час, таке велике волинське підприємство (засноване на німецьких інвестиціях), як «Кромберг і Шуберт», змушене звозити працівників з віддалених сільських районів Волинської та Рівненської області, оскільки багатьох жителів Луцька не влаштовують умови та режим праці на цьому підприємстві. Відповідно, однією із причин масової міграції робочої сили з України в останні роки якраз є надмірний рівень інтенсифікації праці на багатьох вітчизняних підприємствах з іноземними та внутрішніми інвестиціями у праце надлишкових регіонах, який не компенсується навіть підвищеною заробітною платою.

До іноземних та внутрішніх регіональних токсичних інвестицій ми відносимо ті, які націлені на максимізацію прибутків інвесторів за рахунок недотримання вимог екологічного законодавства та надмірну інтенсифікацію праці, яка шкодить здоров'ю працівників. Важливо з'ясувати причини залучення подібних інвестицій в окремі регіони України. Однією з головних причин цього є, як вважають експерти [5], низький кредитний рівень нашої країни. Якщо відштовхуватися від кредитних рейтингів України, нашими найближчими конкурентами є економіки країн «третього світу». Зокрема, Ангола, Буркіна-Фасо, Гана, Ефіопія, Руанда, Суринам, Шрі Ланка, Таджикистан і Танзанія – це країни, у яких рейтинг трохи вище за український. Рейтинг України нагадує показники Конго, Ірану та Лівану. Серед країн, які відстають від України, можна відзначити тільки Мозамбік, Пуерто-Ріко, Замбію і Венесуелу. Саме таке місце України є причиною того, що і уряд, і приватні

українські компанії не можуть дозволити дешеве міжнародне кредитування. При залученні прямих іноземних інвестицій в Україну також важливо не допустити перевищення ними порогового значення з точки зору інвестиційної безпеки, яке, за різними оцінками, складає від 20 до 30 % від загальної суми інвестицій. Складніше визначити це значення для окремих регіонів України, але, на наш погляд, важливо не допускати надмірного іноземного інвестування в одні регіони на шкоду іншим, оскільки це може призвести до поширення у перших регіонах відцентрових тенденцій. Так, зокрема, сталося з Донбасом, промисловість якого до сьогодні переважно орієнтована на Росію та країни СНД, що ускладнює припинення бойових дій на Сході України.

Державними та приватними регіональними токсичними інвестиціями виступають ті інвестиції, які недостатньо враховують вимоги екологічної безпеки та негативно впливають на клімат в окремих регіонах. До них в Україні насамперед відносяться інвестиції у підприємства теплоенергетики, металургії, гірничовидобувної та газової промисловості, у підприємства агропромислового комплексу (у виробництво курятини та свинини передусім) тощо. Владі держави та регіональним органам влади необхідно поставити заслін подібним інвестиціям, оскільки багато міст та селищ Півдня та Сходу України вже визнаються непридатними для життя через надмірну забрудненість промисловими викидами у навколишнє середовище. Загалом, в Україні доцільно застосувати окремі елементи інвестиційного протекціонізму, як це робиться у більшості розвинутих країн (передусім у США та країнах ЄС), щоб не допустити значної залежності українських виробників від іноземних інвесторів; перетворення національної економіки на сировинну базу розвинутих країн, що особливо проявилось в 2014-2019 рр. Крім того, владі України треба посилити контроль за іноземними інвестиціями в окремі регіони з офшорних центрів, оскільки досить часто вони носять сумнівний характер та пов'язані з відмиванням «брудних» грошей. Передусім це стосується іноземних інвестицій з Кіпру, Британських Віргінських Островів, Белізу тощо. Українській державі також слід посилити контроль за виконанням екологічно шкідливими підприємствами вже прийнятих документів. Так, в 2018 р. ухвалено національний план скорочення викидів великими установками зі спалювання. Відповідно, за 16 років, в Україні необхідно провести кардинальну модернізацію обладнання таких установок на майже усіх підприємствах з генерування енергії. Згідно норм ЄС, в Україні розроблені правила приймання стічних вод в каналізацію міст. У відповідності до цих правил всі промислові підприємства за 5 років повинні облаштувати локальні очисні споруди для попереднього очищення своїх стічних вод, хоча остання вимога поки масово

порушується насамперед м'ясопереробними підприємствами, зокрема й на Волині.

Складність виконання поставлених завдань полягає у нестачі у підприємств коштів для цього. За оцінками експертів, тільки вартість реалізації проектів щодо модернізації установок зі спалювання, розрахованих до 2033 р., складає 6,5 млрд євро [6]. Тому, виходячи з досвіду країн ЄС, таким підприємствам необхідно надати державну підтримку у різних формах. Зокрема, у ЄС протягом 20 останніх років форми державної підтримки були наступними: пряме фінансування екологічних проектів; субсидовані кредити; державні та банківські гарантії; податкове стимулювання; повернення екологічного податку тощо. Важливо ці форми розширити й на рівень регіонів, оскільки в умовах децентралізації у багатьох ОТГ з'явилися значні вільні кошти. Згідно розрахунків, в 2019 р. надходження від екологічного податку до бюджетів різного рівня становитиме 4-5 млрд грн. Від вуглецевого податку Україна отримає ще близько 3 млрд грн. Але проблемою є те, що вказані кошти не завжди використовуються за цільовим призначенням. Проблемою є й те, що з 2017 р. місцеві бюджети істотну частину екологічних коштів або не використовували, або через різні схеми направляли на зовсім інші проекти. Тому на часі застосовувати екологічні стимули, зокрема компенсацію підприємствам до 70% екологічного податку при проведенні природоохоронних заходів в регіоні.

До антигуманних регіональних токсичних інвестицій, на наш погляд, доцільно віднести такі, виробничий процес на яких характеризується негуманним ставленням до звірів. Насамперед це стосується звіроферм, на яких звірів вирощують для отримання хутра, а виробничий процес на яких не відповідає принципам людської моралі та шкодить довкіллю та клімату у відповідному регіоні. У багатьох європейських країнах такі ферми вже заборонені або будуть заборонені у найближчий час, тому окремі іноземні інвестори стали інвестувати у подібні ферми в Україні (зокрема у Волинській та Житомирській областях), користуючись нестачею робочих місць в окремих регіонах нашої країни та невисокими вимогами до дотримання екологічних та кліматичних умов відтворення у нашій країні. Водночас, екологи та зоозахисники звертають увагу на той факт, що хутрові виробництва є об'єктами підвищеної екологічної небезпеки, бо забруднюють ґрунт, водойми та повітря вірусами, бактеріями та токсичними речовинами. Крім того, Світовий банк відносить хутрове виробництво до п'яти найгірших виробництв, які забруднюють довкілля важкими металами. Небезпечною є це виробництво і для працівників, оскільки хутро обробляють їдкими й часто токсичними хімікатами [7]. Тому 14 країн Європи прийняли закони, що забороняють хутрові ферми, як

невиправдано жорстоку та шкідливу для довкілля галузь виробництва. В Україні вже подано на розгляд Верховної Ради законопроект про заборону виробництва хутра в Україні, який вже більше півроку не розглядається під тиском лобістів хутрових підприємств. Крім того, тільки 188 народних депутатів підтримали заборону шкуродерень в Україні, що свідчить про те, що цей законопроект не буде проголосовано цим скликанням Верховної Ради нашої країни.

До антигуманних регіональних токсичних інвестицій можна віднести й інвестиції, які використовуються для виробництва алкоголю і тютюну та виробів з них. Сьогодні подібні підприємства масово переміщуються із розвинутих країн у менш розвинуті, зокрема й в Україну, оскільки в останніх існує значний попит на вказані товари, тоді як в розвинутих країнах він поступово зменшується. Водночас, у мусульманських країнах взагалі заборонене вживання алкоголю та тютюну, оскільки це негативно відбивається на здоров'ї жителів цих країн. У той же час, регіональні влади в Україні стараються залучити на свої території виробників та продавців вказаних товарів, оскільки це приносить додаткові доходи у місцеві бюджети, хоча й шкодить здоров'ю жителів цих регіонів.

Токсичними кредитами є передусім такі, які направлені на розвиток галузей, пов'язаних з виробництвом викопних енергоносіїв та продукування електроенергії з них, що сприяє потеплінню клімату на планеті. Тому багато провідних банків світу та інших фінансових установ починають згортати кредитування подібних проектів. До токсичних кредитів також доцільно віднести й «субстандартні запозичення» (тобто, надання кредитних ресурсів клієнтам з пониженим кредитним рейтингом за ставкою, вищу за основну), що негативно впливає на економічну безпеку країн та окремих регіонів. Для України токсичними кредитами в останні роки стали виступати й так звані інсайдерські кредити, тобто кредити, які надаються банками пов'язаним з ними особам. Багато експертів вважають, що надмірне надання подібних кредитів призвело до фінансової кризи в Україні в 2014-2016 рр., коли з ринку було виведено близько 100 фінансових установ.

Новим елементом токсичних фінансів в останні два десятиліття стали токсичні цінні папери, які пропонуються для використання передусім у фінансово-промислових центрах країн. До них відносимо такі цінні папери, які не мають реальної цінності та використовуються передусім для спекулятивних операцій та отримання надприбутків у короткостроковій перспективі. До них насамперед відносяться похідні (вторинні) цінні папери, або деривативи, не забезпечені відповідними активами. Серед них особливе місце посідає випуск не забезпечених іпотечних цінних паперів, а також депозитарних розписок, які

приносять високі доходи. Тому в Україні необхідно використати досвід розвинутих країн щодо регулювання використання подібних цінних паперів не тільки на державному, а й на регіональному рівні. Зокрема, у США у 2010 р. був прийнятий акт Додда-Франка щодо реформування фінансового сектора та захисту споживачів і створений додатковий орган з регулювання фінансів – Рада з нагляду за фінансовою стабільністю. У 2013 р. ЄС запровадив європейський ринок регулювання інфраструктури, створений для регулювання обігу на ринку позабіржових деривативів та ряду інших видів діяльності.

«Брудними» токсичними фінансами виступають кошти, отримані від несплати податків, від торгівлі наркотиками, зброєю, людськими органами, від проституції, «відкатів» тощо, які інвестуються у легальне виробництво та приносять надприбутки представникам кримінального світу та їх політичним покровителям при владі. Все це негативно впливає на соціально-економічну безпеку насамперед розвиткових країн та їх регіонів, оскільки як держава, так й регіони, недоотримують значні надходження до відповідних бюджетів. Водночас посилюється криміногенна ситуація у прикордонних регіонах, що гальмує надходження у ці регіони іноземних інвестицій. Крім того, у прикордонних регіонах Західної України почала проявлятися й така негативна тенденція, як небажання частини місцевих жителів працювати на підприємствах регіону, оскільки зайняття контрабандною діяльністю приносить їм вищі доходи. До «брудних» токсичних фінансів ми відносимо й кошти, які направляються у розвиткових чи бідних країнах на будівництво дорогих спортивних об'єктів для проведення олімпійських ігор, чемпіонатів світу з різних видів спорту тощо, які після закінчення вказаних змагань практично не використовуються. Водночас, їх будівництво забезпечує владі цих країн та частині керівництва міжнародних спортивних організацій значні нелегальні доходи, а регіони, в яких розміщені ці спортивні об'єкти, не мають належних коштів для їх утримування після закінчення таких змагань.

Офшорні токсичні фінанси – це фінансові ресурси, виведені (законно чи незаконно) їх власниками в офшорні зони з метою мінімізації оподаткування своїх доходів, зменшуючи фінансові ресурси не тільки країни, а й її регіонів. Зокрема, у Волинській області (за даними Інтернет – ресурсу «Волинські новини» від 30.11. 2016 р.) протягом 2014 р. та до квітня 2015 р. ряд державних лісогосподарств експортували деревину на адресу компанії «Zortex Business LLP» (Велика Британія). Тим часом вказана компанія, яка підписала довгострокові договори поставок половника з волинськими лісогосподарствами, ще з липня 2014 р. була ліквідована, а керівництво цих лісгоспів чомусь не взяло цей факт до уваги. Державна фіскальна служба (ДФС) у Волинській області довела, що за кілька місяців оборудок з вказаною

ліквідованою компанією держава недоотримала в бюджет понад 3 млн гривень. Була порушена кримінальна справа щодо ухилення від сплати податків, але суд її відхилив. Коли ДФС у Волинській області почала перевірку, контрагент «Zortex Business LLP» знову зареєструвався за кордоном під тією ж назвою, тільки з іншим ідентифікаційним кодом та в Шотландії. До початку 2017 р. так ніхто і не відповів за втрати для держави за вказаною угодою. Досить часто інвестиції з офшорів отримують податкові пільги (зокрема й регіональні, які донедавна активно використовувалися в КНР), що підриває умови чесної конкуренції та шкодить економічній безпеці країни та її регіонів. За підрахунками НБУ, п'ята частина від усіх прямих іноземних інвестицій, що надійшли в Україну протягом 2010-2017 рр., являли собою частину вітчизняного капіталу, який був виведений за межу нашої країни українськими компаніями через різноманітні інструменти та повернувся у вигляді прямих вкладень в акціонерний капітал з-за кордону та у формі кредитів від прямого інвестора [8, с. 6]. Тому українській владі необхідно створювати для вітчизняного бізнесу такі умови, які б не заохочували його до виведення коштів в офшори. Однією з них могло б стати заміна податку на прибуток підприємств податком на виведений капітал. Також заслуговує на увагу пропозиція щодо здійснення в Україні податкової амністії зі ставкою на об'явлений капітал в розмірі 5 %. Одночасно, нашій країні треба активніше запроваджувати заходи щодо боротьби з розмиванням податкової бази згідно плану АнтиBEPS, прийнятому більшістю країн світу.

Для вирішення фінансових проблем, породжених використанням токсичних фінансів у регіонах України, доцільно поступово змінити механізм перерозподілу загальнодержавних фінансів на користь регіонів шляхом проведення фіскальної децентралізації. Необхідність останньої в Україні пояснюється наявністю відцентрових тенденцій в країні, що стало (крім агресивної політики Росії) однією з причин втрати Автономної Республіки Крим та частини території Донбасу. Крім того, важливо поставити доходи і витрати держави під жорсткий контроль громадськості як в центрі, так й в регіонах, щоб подолати корупцію у вищих ешелонах влади, яка, за оцінкою міжнародних кредиторів, перетворилася в основну проблему розвитку нашої країни. Важливо також оптимізувати витрати держави, щоб зменшити державний борг України. Останнє, на наш погляд, неможливо здійснити без передачі частини загальнодержавних витрат на регіональний рівень, щоб не дозволяти центральній владі безперешкодно реалізовувати масштабні корупційні проекти. Прикладом останніх є надмірні витрати на проведення Євро – 2012, купівля за кордоном застарілої військової техніки в 2014-2016 рр.,

масове розкрадання коштів при ремонті та модернізації бронетанкової техніки на заводах Житомира, Львова, Харкова тощо.

Для подолання вказаних та інших негативних явищ при використанні державних (суспільних) фінансів слід скоротити частку перерозподілу доходів через державні фінанси і передати якнайбільше видаткових повноважень бюджетам різних рівнів. Проблемою є те, що в умовах здійснення децентралізації місцеві бюджети постійно приймають нові повноваження, часто не забезпечені фінансами. Дуже складною проблемою є визначення меж фіскальної децентралізації для України в умовах військових дій на Донбасі. Досвід багатьох розвинутих країн говорить, що в мирних умовах ця межа знаходиться на рівні 50 % на 50 %. Указом Президента України «Про стратегію сталого розвитку «Україна – 2020» визначено, що питома вага місцевих бюджетів має становити не менше 65 % у Зведеному бюджеті держави [9]. На наш погляд, межею перерозподілу державних (суспільних) фінансів між центром і регіонами України в найближчі роки повинна стати пропорція 50 на 50 % із збільшенням останньої в 2020 р. до співвідношення 35 на 65 % на користь місцевих бюджетів. Для досягнення вказаної межі важливо розробити відповідні зміни в податковій політиці України, щоб до 2020 р. вийти на визначені параметри. При цьому необхідно максимально дотримуватися принципів справедливості як в оподаткуванні, так і у видатках держави, оскільки нерівність в нашій країні перейшла всі допустимі межі. Виходячи з аналізу досвіду країн ЄС, для забезпечення соціальної справедливості в Україні при здійсненні заходів з фіскальної децентралізації необхідно змінити підходи до податкової політики нашої країни. Насамперед це стосується зміни лінійного податку на доходи фізичних осіб, який в 2019 р. стягується за ставкою 18%. На наш погляд, доцільним був би перехід до прогресивної системи оподаткування доходів громадян, що зменшило б соціальну напруженість в українському суспільстві. Зокрема, в країнах ОЕСР спостерігається тенденція до збільшення граничних ставок персонального прибуткового податку як реакція на проблему нерівності. Це пов'язано з тим, що у будь-якому суспільстві з високим розшаруванням населення за доходами цінність кожної додаткової одиниці доходу надбагатих незрівнянно менша цінності такого доходу для найбідніших. Тому сьогодні в світлі тенденцій світової нерівності говорять про те, що податки мають слугувати цілям інклюзивного економічного зростання, яке перш за все передбачає збільшення прогресивності податкової системи. Водночас інклюзивне зростання розуміють як таке, що забезпечує зростання добробуту суспільства загалом, а не окремих категорій громадян [10]. Загалом, в Україні доходи заможних верств населення доцільно обкладати не тільки за допомогою високої ставки ПДФО, а й з використанням підвищених податків на

товари не першої необхідності. Це позитивно сприймається більшістю суспільства, оскільки такий підхід краще дозволяє реалізувати принципи соціальної справедливості.

Досвід Німеччини свідчить, що в основі міжбюджетних відносин в цій країні лежить розподіл частини ПДВ між розвинутими та менш розвинутими регіонами, на що важливо звернути увагу і в Україні. Польський досвід говорить про те, що розподіл податкових надходжень між розвинутими та дотаційними регіонами базуються на врахуванні рівня доходів на душу населення в різних регіонах, що також важливо використати в Україні. Але при цьому треба враховувати рівень розвитку територіальних громад в часі. Проведені І. М. Вахович та І. В. Ропотан розрахунки показали, що при збільшенні частки спрямування податку на прибуток підприємств (ПНП) у місцеві бюджети (за інших рівних умов), обсяг трансфертів зменшується, що свідчить про доцільність такого перерозподілу в Україні [11, с. 181]. Передача додаткових доходів (зокрема й частини ПНП в бюджети об'єднаних територіальних громад) – важлива, але недостатня умова децентралізації. На наш погляд, за бюджетами регіонів доцільно закріпити й частину ПДВ, щоб підвищити рівень його збору в регіонах. Сьогодні місцеві органи влади не зацікавлені в його збиранні, оскільки він повністю йде до Державного бюджету України. Практика збору ПНП до прийняття Бюджетного Кодексу в 2001 р. засвідчила, що місцева влада тоді була дуже зацікавлена у його збиранні, оскільки він надходив до місцевих бюджетів. Вважаємо, що направлення хоча б 10 % ПДВ до місцевих бюджетів посилює зацікавленість у підвищенні рівня сплати даного податку в регіонах та зменшило корупцію при його відшкодуванні. Це б позитивно вплинуло б на доходи як державного, так і місцевих бюджетів. Проблемою є те, наскільки з подібною практикою погодяться експерти МВФ, які наголос роблять на збільшенні доходів насамперед державного бюджету. Для удосконалення міжбюджетних відносин в Україні необхідно в основу розподілу частини ПДВ між центром і регіонами покласти чисельність населення кожного регіону. Відповідно, певна частина ПДВ повинна розподілятися між регіонами пропорційно частці кожного регіону в населенні України. Разом з тим, й відшкодування частини ПДВ повинно здійснюватися з бюджету регіону.

Одним із основних бюджетоутворюючих податків громад є податок на землю. При ефективному адмініструванні даного податку територіальні громади можуть мати значні доходи в своїх бюджетах, але поки проблемою є розмежування меж населених пунктів та питання власності на землю. Це могло б покращити ситуацію й із незаконними сміттєзвалищами, які стрімко поширюються у всіх регіонах України. Відповідно, суттєвим джерелом доходів

регіонів та місцевих громад могли б стати доходи від сортування та переробки відходів та побутового сміття, якщо б держава фінансово стимулювала подібну діяльність. Інакше в найближчі роки регіони України може чекати «сміттєвий колапс» (подібно до того, як це недавно відбувалося з вивозом сміття зі Львова), оскільки місцевим громадам не вигідно надавати землю під сміттєзвалища (особливо - біля великих міст). Крім того, побудова на землях місцевих громад великих підприємств (особливо біля міст) забезпечує їх досить високими коштами, тоді як такі міста несуть основне навантаження щодо забезпечення працівників вказаних підприємств транспортом, житлом, медичними закладами, дитячими садками та школами тощо. Тому на часі вирішення вказаної проблеми з урахуванням інтересів всіх зацікавлених осіб. Поки ж реверсна дотація не вирішує вказаної проблеми, а селищні та сільські ради біля міст не хочуть об'єднуватися з ними в ОТГ, оскільки їх голови тоді не зможуть використовувати земельні ресурси відповідних громад переважно у своїх цілях. Вирішення вказаної проблеми вбачаємо, зокрема, й у розширенні відповідних повноважень органів державної влади у регіонах. В цьому плані для України корисним був би не тільки досвід Польщі, а й Франції, де префекти мають значні права щодо контролю за фінансами органів місцевого самоврядування, не допускаючи їх дефіцитності. Для України особливою проблемою при проведенні децентралізації стала її добровільність, при якій фінансово спроможні селищні та сільські ради об'єднувалися в ОТГ з такими ж, як і вони. Тому, як вважають ряд експертів (яких ми підтримуємо), після 2020 р. прийдеться проводити примусове розукрупнення подібних ОТГ та приєднувати до них менш фінансово спроможні сільські та селищні ради згідно раніше розробленими державою планами адміністративного устрою. У Польщі, як і у більшості постсоціалістичних країн, де проводилася децентралізація, принцип добровільності не застосовувався, а все здійснювалося згідно встановлених державою планів та нормативів. Єдине, що було змінено, це створення укрупнених повітів (районів), хоча на початку реформи від них планувалося відмовитися.

Важливою умовою обмеження використання токсичних фінансів на рівні регіонів могло б стати укрупнення областей України, що посилює їх роль у відстоюванні своїх інтересів при вирішенні питань щодо розміщення токсичних підприємств на їх території з боку держави. На наш погляд, абсолютну більшість повноважень з вирішення місцевих проблем, зокрема й екологічних, необхідно передати органам місцевого самоврядування, а обласні і районні державні адміністрації зробити контролюючими органами. Вони повинні слідкувати за законністю рішень органів місцевого самоврядування і за використанням цільового державного фінансування. Одночасно, ряд відомих

українських політиків та економістів не вбачають необхідності вкладати значні інвестиції у прикордонні західні області України, бо вони не дадуть швидкої віддачі, зокрема й через великі витрати для підготовки належної інфраструктури та необхідних кадрів. Тому, на їх думку, ефективніше спрямувати наявні державні кошти на інвестиції в економічно розвинуті регіони, а у відсталіх західних областях України краще розвивати традиційні галузі, рекреаційну сферу тощо. На наш погляд, при розподілі, насамперед, державних інвестицій треба керуватися не тільки економічними, але й соціальними критеріями. Тому, в рамках розробки стратегії інвестиційно-інноваційного розвитку в Україні, треба передбачити кошти на нову індустріалізацію недостатньо-розвинутих областей Західної України (в тому числі Волинської області), що наш погляд, неможливо без їх укрупнення. Але, крім коштів Державного бюджету України, для цього треба задіяти й внутрішні фінансові ресурси вказаних областей, які поки належним чином не оцінені й не використовуються в якості інвестицій. Передусім це стосується фінансових ресурсів тіньового сектору та коштів заробітчан, які надходять в ці регіони. Вирішення цих проблем значно зменшило б дотаційність областей Західної України та обмежило перерозподільні процеси у самій країні.

Значним фінансовим ресурсом для прискореного розвитку недостатньо розвинутих регіонів України могли б стати іноземні інвестиції та кошти з відповідних фондів Європейського Союзу за умови проведення адміністративно-територіальної реформи в Україні за польським зразком, який ґрунтувався на укрупненні повітів і воєводств і є модельним в ЄС. Разом з тим, при розробці моделі такої реформи в Україні треба врахувати особливості розселення сільського населення в регіонах України, яке відрізняється у нас і в Польщі. Відповідно до принципів самоуправління, а також виходячи з досвіду Польщі, вимог Єврокомісії від 14.02.2001 р. (№ 0046) та загострення екологічної ситуації в Україні, ми пропонуємо авторський варіант реформування адміністративно-територіального устрою України який включатиме створення 10 укрупнених регіонів (або областей):

1) Західнополіський (Волинська, Рівненська, Житомирська області, центр – м. Рівне);

2) Західноукраїнський (Львівська, Івано-Франківська, Закарпатська, Чернівецька області, центр – Івано-Франківськ);

3) Подільський (Тернопільська, Хмельницька, Вінницька області; центр – м. Хмельницький);

4) Центральний (Київська, Чернігівська, Черкаська, Кіровоградська області, центр – м. Черкаси);

- 5) Причорноморський (Одеська, Миколаївська, Херсонська області; центр – м. Миколаїв);
- 6) Північно-східний (Сумська, Харківська, Полтавська області, центр – м. Полтава);
- 7) Донбаський (Донецька, Луганська області, центр – м. Горлівка);
- 8) Придніпровський (Дніпропетровська і Запорізька області, центр – м. Дніпро);
- 9) Кримський (Автономна Республіка Крим і м. Севастополь, центр – м. Сімферополь);
- 10) м. Київ.

Запропонована нами зміна традиційних центрів ряду регіонів пояснюється наступними причинами:

- 1) загостренням екологічної ситуації у великих містах (Львів, Київ, Одеса, Харків, Донецьк, Запоріжжя, Луганськ);
- 2) нестачею земельних площ для будівництва житла та нових промислових підприємств;
- 3) необхідністю прискореного розвитку менш розвинутих та депресивних територій і відповідних центрів цих регіонів (м. Горлівка в Донбасі, м. Черкаси в Центральному регіоні, м. Івано-Франківськ у Західноукраїнському регіоні тощо).

У той же час у традиційних обласних центрах можна було б залишити центри податкових округів, які доцільно з часом створити (не більше шести). Укрупнення областей обов'язково повинно йти паралельно з укрупненням районів. Із рекомендацій ЄС і досвіду Польщі видно, що в Україні доцільно планувати розмір районів (за кількістю населення) в межах 250–300 тис. чоловік. Наші оцінки, зроблені для областей Західного Полісся, дозволяють говорити про необхідність виділення по 4 укрупнені райони в кожній із цих областей: у Волинській області: 1) Ковельський (північні райони), 2) Володимир-Волинський (західні райони області); 3) Луцький (південні і східні райони), 4) Луцьк; у Рівненській області 1) Сарненський (північно-західні райони); 2) Рівненський (центральні райони), 3) Дубнівський (південно-західні райони); 4) Рівне; у Житомирській 1) Новоград-Волинський (західні райони); 2) Коростень (північно-східні райони); 3) Житомирський (південні райони); 4) м. Житомир. Подібний підхід можна запропонувати й для інших областей Західної України. Укрупнення районів повинно відбуватися одночасно з укрупненням сільських і селищних рад, доведення їх розміру хоча б до розміру польських гмін. Одночасно цим укрупненим районам треба надати такі ж права, як і польським гмінам, особливо в частині формування своїх бюджетів, що сприятиме підвищенню ефективності використання ресурсів у регіонах.

Дуже великою проблемою для багатьох областей України є те, що більшість місцевих органів самоврядування й новостворених об'єднаних територіальних громад (ОТГ) не мають належних фінансових ресурсів для ефективного використання ресурсів, передусім природних та рекреаційних ресурсів, а також для сортування і переробки сміття. Тому, при подальшому реформуванні фінансів ОТГ, необхідно розробити механізм взаємозв'язку регіональних фінансових фондів та відповідних фондів ОТГ щодо вирішення вказаних проблем. Це б дало синергетичний ефект щодо вирішення не тільки екологічних проблем в регіоні, а й загалом соціоекологоекономічних проблем та призупинило залучення токсичних інвестицій до них. Водночас, дуже дискусійним є новий порядок сплати екологічного податку до місцевих бюджетів, оскільки у місцевої влади тепер втрачається економічна мотивація до боротьби з підприємствами-забруднювачами навколишнього середовища в регіоні, що суперечить політиці сталого розвитку в Україні. Крім того, не всюди є подібні підприємства, що призводить до значної диференціації в доходах місцевих громад.

Об'єднання областей слід обов'язково проводити з урахуванням побажань населення відповідних територіальних громад. Для цього важливо розробити систему стимулів для населення тих областей, які будуть об'єднуватися. Такими стимулами для них повинні стати заходи з покращення інфраструктури селищ, районів та областей, які добровільно йдуть на укрупнення. Важливо також всю економію щодо скорочення управлінського апарату, яка буде отримана в ході проведення укрупнення областей, залишити на місцях (хоча б на 2-3 роки). Дуже серйозним стимулом добровільного укрупнення невеликих областей України могло б стати створення у них «точкових» вільних економічних зон (ВЕЗ) чи територій пріоритетного розвитку (ТПР). Для Волинської області такою зоною (ТПР) могла б стати територія біля озера Світязь, а для Рівненської області – територія біля озера Білого. Це було б важливим стимулом для об'єднання вказаних областей в одну область. За прикладом ряду воєводств Польщі центрами цієї укрупненої області могли б стати Рівне та Луцьк. У першому місті було б доцільним розмістити обласну раду (Рівне розташоване в центрі пропонованої укрупненої області), а в другому – обласну державну адміністрацію (або – адміністрацію префекта).

Загалом, в останні десятиліття токсичні фінанси захоплюють все більшу кількість сфер використання фінансів у розвиткових країнах, що ставить під загрозу ефективне функціонування їх економічних систем, зокрема і України. Все це обумовлює необхідність глибшого дослідження такого явища як токсичні фінанси та особливостей їх регулювання не тільки на державному, а й на регіональному рівні. Суттєвими обмежувачами токсичних фінансів повинні

насамперед стати ті складові екологічного оподаткування, що направлені на зменшення викидів в атмосферу шкідливих речовин, які ведуть до потепління клімату на планеті. Крім того, це відноситься й до оподаткування забруднювачів води, землі, надр, що опосередковано впливає на погіршення кліматичних умов відтворення факторів виробництва. Важливою умовою обмеження використання токсичних фінансів на рівні регіонів могло б стати укрупнення областей України, що посилює їх роль у відстоюванні своїх інтересів при вирішенні питань щодо розміщення токсичних підприємств на їх території з боку держави. На наш погляд, абсолютну більшість повноважень з вирішення місцевих проблем, зокрема й екологічних, необхідно передати органам місцевого самоврядування, а обласні і районні державні адміністрації зробити контролюючими органами. Вказані та інші заходи повинні зменшити рівень загроз з боку токсичних фінансів на стан соціоекологоекономічної безпеки регіонів України.

3.9. Механізм забезпечення життєвої безпеки регіону та його інструменти

Сила держави, її безпечні позиції неспроможні себе проявити у глобально-конкуруючій системі без дотримання норм та правил поведінки безпеки її регіонів. Питання житлової безпеки, стало як ніколи актуальним, як через загрози зовнішнього впливу (висока еміграційна динаміка) так і через внутрішні катаклізми загрозливого характеру, які пов'язані на пряму з добробутом суспільства та на практиці останніх років супроводжуються соціальним вибухом.

Консервація цінностей комуністичної пострадянської системи, безвимірне переважання монополізації в будівельному секторі, фінансова централізація пригнічували процеси економічного розвитку, зумовили слабкість та неможливість держави та регіонів у забезпеченні житлового потенціалу та мобілізації фінансових, соціальних, підприємницьких та інших зусиль заради цього.

Подальше використання старої моделі регіональних ринків житла без фінансової, інноваційної та дозвільної самостійності динамічного розвитку технологічних переваг житлового фонду нового будівництва і надалі тенденційно ведуть до низького рівня конкурентноспроможності українського ринку житла та тільки посилюють міграційно-житлові проблеми.

Двадцятирічний досвід реформування житлових ринків показав та переконливо продовжує підтверджувати, що задля досягнення потрібного рівня

житлової безпеки регіону слід сформувати та підтримувати на належному рівні адекватне інституційне середовище завдяки впровадження в дію інструментів механізму житлової безпеки регіону. Водночас розвиток регіональної політичної складової, в свою чергу, є неможливим без стратегічного бачення її в національній концепції реформування житлового сектору України [6].

Поштовхом радикальної перебудови інституційної структури житлової сфери стала фінансова криза 2008-2009 років, а згодом криза 2014-2015 років, які стали поштовхом для активізації та модернізації інвестиційно-інноваційної політики, як внутрішніх так і зовнішніх інструментів дотримання принципів житлової безпеки.

На сьогодні, існують різні теоретико-методологічні підходи до дослідження безпеки, зокрема різних її видів: національної, регіональної, підприємницької, житлової, екологічної тощо. Вплив різноманітних інструментів на категорію “безпека” на різних сферах та рівнях завжди вимагає глибшого та науково-продуманого підходу.

Розвідки з концепції, теорій та інших засад безпеки представлені працями З. Варналія, А. Гальчинського, Б. Губського, С. Ковальчука, К. Павлова та О.Павлової.

Процес інституціоналізації системно, логічно та структуровано описували в своїх наукових переконаннях вітчизняні та іноземні науковці: С. Галянт, П. Леоненко, Ю. Норт, Е де Сото, А. Чухно та інші.

Не зважаючи на значну палітру вихідних теоретико-практичних результатів зазначених проблем все одно залишається наукова прогалина у формуванні цілісності концептуалізації дієвості інструментів механізму забезпечення житлової безпеки, з'ясування ролі останньої, як складової інституціонального підходу її реалізації на засадах системності. Що з рештою і послужило поштовхом для подальшого пошуку методологічних засад та інструментів дослідження житлової безпеки в контексті інституціоналізації середовища. З огляду на швидкоплинність економічного та соціального розвитку, ускладнюються інструменти структури та механізму діяльності суб'єктів житлової сфери регіону щодо зміцнення житлової безпеки та протидії існуючим ризикам та загрозам. Це з врахуванням браку комплексних досліджень, в теоретичному та практичному сенсі це дослідження робить цінним та корисним для суспільства.

Безпека по своїй суті є похідним явищем динамічності ринкової економіки. Дослідник В. Мартинюк під безпекою розуміє енергетичне явище, яке комплексно та узагальнено відображає кінцевий стан її складників та яке слід досліджувати через систему індикаторів національних економічних інтересів, чинників та існуючих загроз. Базовим поняттям із всієї сукупності

різноманітності видів безпеки є поняття “регіональна безпека”, яка визнається як “захист життєво необхідних інтересів та потреб людини, громадянина, держави, суспільства задля гармонізації сталого розвитку держави та регіону, та нейтралізації реальних та потенціальних загроз регіональним інтересам [5].

Виходячи з системності, безпека є водночас якісною характеристикою існування соціально-економічних систем, що дозволяє якісній взаємодії простежити їх взаємозв’язок з іншими традиційними системами.

Тому для безпеки є характерним наявність двох точок зору: зовнішньої, що окреслює дію об’єкта на середовище, та внутрішню, яка породжена суб’єктним питанням вдосконалити власні стимули та механізми, які завершують їм розуміння безпеки.

Наступним дослідником В. Ліпкан запропоноване інше бачення класифікаційних підходів до поняття “безпека”.

Зокрема, В. Ліпкан виділив три групи класифікаційних ознак безпеки:

- нормативно-творчу групу, яка проявляє ознаки безпеки у нормативно-правових актах;
- наукову, котра відображається рядом наукових підходів;
- енциклопедичну, яка дає можливість зрозуміти безпеку з літературних джерел та словників.

Водночас для даних класифікаційних ознак є характерним два підходи: статичний, як системна або природна властивість будь-якої системи для безпечного функціонування та динамічна в умовах мінливості економічного середовища та появі нових ризиків та загроз [4].

Враховуючи багатогранність поняття “безпеки”, науковцями приділяється значна увага іншим структурним підрозділам.

Важливе місце належить житловій безпеці, яка в свою чергу є невід’ємним елементом у функціонуванні регіональних ринків житла. Особливою ознакою житлової нерухомості є її взаємозалежність з інституціональним середовищем на цьому ринку. Оскільки, усі житлові об’єкти нерухомості в реальному житті існують в єдності фізичних, правових, економічних та соціальних критеріїв.

Фізичні властивості житлової нерухомості включають в себе: будівельні матеріали, особливості конструкційних споруд, місцезнаходження, фізичні ознаки та розміри.

Доведено, що процес експлуатації об’єктів житлової нерухомості впливає на мінливість та видозміну функціональної придатності та споживчі властивості.

Правові критерії систематизують у собі сутність колективних, особистих прав на нерухоме майно, визначаючи в подальшому характер соціально-трудових відносин між учасниками житлового ринку.

Економічні критерії дозволяють розглядати житлову безпеку зі сторони інвестиційної складової. За основу звісно береться цінова та вартісна складові.

Соціальні критерії задовольняють фізіологічні, психологічні, житлові, комунікаційні, інституційні, інтелектуальні та інші потреби людей. Водночас, володіння нерухомим майном необхідне для формування цивілізованого середнього прошарку суспільства, що в свою чергу стимулює інвестиційну активність [7].

В процесі вдосконалення ринкового господарства, варто розглядати житлову безпеку крізь призму механізмів вирішення економічних завдань та приділяти увагу не лишень дотичним сферам економіки, але й інфраструктурному інституційному забезпеченні ринку житла. Тому пропонуємо розуміти під «житловою безпекою регіону» двох вимірну категорію.

У вузькому вимірі житлова безпека – є свідомим цілеспрямованим та організованим впливом суб'єкта ринку житла з врахуванням загроз та ризиків, які виникають під час купівлі-продажу об'єкта нерухомості з огляду на його фізичні, юридичні, економічні та соціальні критерії, що сприятиме на прогресуючому розвитку регіональних ринків житлової нерухомості та джерел добробуту кожної людини.

В широкому вимірі, житлова безпека є складовою національної безпеки, яка є значно змістовнішим та сутнісно-об'ємнішим поняттям. В зазначеному сенсі розуміємо під житловою безпекою захищеність державного суверенітету, територіально-просторової цілісності шляхом механізмів національно-регіонального управління житлово-інвестиційними процесами з врахуванням неоднорідності, соціальності, географічності та специфічності існуючих інвестиційно-фізичних загроз та ризиків конкретного регіону нашої країни.

Серед основних загроз житлової безпеки регіону на макро та мезорівнях слід виділити:

- відсутність інвестиційних ресурсів;
- недосконала законодавчо-нормативна база;
- політична нестабільність;
- низький рівень купівельної спроможності населення регіону;
- недосконалість монетарної політики, що чинить вплив на недовіру механізмів трансформації заощаджень населення в інвестиції;
- відсутність дієвої моделі розвитку будівельних підприємств;
- перманентне відтермінування інституціоналізації ринку землі;

- недосконалість прозорості щодо діяльності страхових організацій у житловому секторі;
- недостатній рівень захисту прав власників та інвесторів об'єктів житлової нерухомості;
- високі трансакційні витрати та тривала капітальна окупність об'єктів житла.

Відносно загроз житловій безпеці на мікроекономічному рівні, то їх можна розглядати в контексті економічної безпеки будівельно-житлового підприємства, оскільки інвестиційна діяльність є найважливішою складовою їх існування.

Самі по собі загрози означають «наявність потенційних або реальних умов, факторів чи дій фізичних або юридичних осіб, які руйнують нормальний фінансово-економічний стан суб'єкта підприємницької діяльності та здатність здійснити велику шкоду аж до припинення його діяльності [10].

Тому, загрози мікроекономічного рівня житлових підприємств проявляються появою небезпеки в наступних напрямках:

- зниженні рівня кваліфікації фахівців-будівельників;
- загрози технічної оцінки будівель;
- ступінь зносу основних виробничих, житлових фондів та амортизаційну політику;
- брак фінансово-інвестиційних ресурсів;
- опортуністична поведінка суб'єктів інвестування.

Водночас, підтверджуючи думку про взаємозв'язок між інституціоналізацією житлової нерухомості та ступенем його безпеки, пропонуємо розуміти під останньою-основну умову розвитку конкурентного середовища ринків житлової нерухомості. Вона представлена різними формами господарюючих суб'єктів на кшталт: державними, місцевими, приватними, спільними та іноземними підприємствами, а також являє собою сутність різних підприємств, організацій та правових фірм [8].

Якщо розглядати сам об'єкт нерухомості, в контексті дотримання норм житлової безпеки, то варто прослідкувати на нього вплив наступних чинників:

- конкурентного середовища – цей фактор є визначальним для безпечно можливих умов функціонування житлової сфери загалом;
- територіального розміщення – цей фактор формує цілісну оцінку об'єкта житла, впливаючи на вибір покупця;
- якісні характеристики – пов'язані з безпечними умовами комфортабельного та надійного житла, беручи до уваги ще й інфраструктурне оточення;

- енергоефективність є вимушеною особливістю з огляду тенденційних зростань ціни на енергоносії та дотримання екологічно-безпечних умов навколишнього середовища;

- післяпродажне та технічне обслуговування житлових об'єктів теж виражає неабияку актуальність, беручи до уваги те, що поняття ЖЕКу відійшло в минуле, а нові форми об'єднань співвласників житлової нерухомості отримують чималу популярність та характеризуються потужним лобі на державному рівні;

- інфраструктурне оточення житлових об'єктів – відіграє надзвичайно важливу роль при обранні покупцем потенційно можливого варіанту придбання житлового об'єкту, оскільки лишень інфраструктура оточуватиме майбутнє житло та є однією з складових якостей життя покупця;

- фактичний експлуатаційний термін – даний фактор є теж надзвичайно актуальним при виборі об'єкта житла та дотриманні відповідних технологій та розроблених прогресивних методик будівництва.

Досліджуючи інструменти забезпечення житлової безпеки регіону, в першу чергу привертає значну увагу їх недосконалість. Передусім, це пов'язане з тим, що значна частина підприємств та комерційних організацій в Україні працюють в умовах олігопольних та монопольних змов. Ця обставина суттєво обмежує дієвість інструментів впливу на житлову безпеку та не забезпечує прозорих умов участі всіх суб'єктів, що ускладнює процес виваженої регіональної політики [11].

Однією з основних умов дотримання норм та правил поведінки житлової безпеки відображається в регіональній конкурентній політиці, що відображено на рис.3.9.1.

Отже, регіональна політика забезпечення умов житлової безпеки являє собою чітко визначений та довготривалий напрям діяльності регіональних та державних владних структур задля підтримання балансу економічних, ринкових, соціальних інструментів на основі ефективного використання капіталів у житлову сферу, де пріоритетним є захист інтересів споживачів.

Разом з тим, конкурентна політика, як невід'ємна частина регіонального спрямування в напрямі житлової безпеки – це насамперед, заходи, які є спрямованими на попередження ймовірних порушень законодавчих норм щодо дотримання конкуренто-безпечних умов, а також включає в себе комплексний підхід до організації, створення подальшого дотримання ефективно-прозорого конкурентного середовища в державі.

Рис.3.9.1 Регіональна конкурентна політика та шляхи її реалізації
*Побудовано авторами

Тому, до інструментів регіональної політики стимулювання житлової безпеки, слід віднести:

- політику антимонопольного впливу, що за своїм змістом визначає ряд методів та інструментів контролю вже існуючих державних та природних монополій; контроль за ймовірністю злиття окремих підприємств та організації в напрямі запобігання появі нових монополізованих елементів на ринку; перетіканням приватизаційних процесів, безпосередній нагляд за здійсненням процесу оплати заробітної плати та ціноутворенням, спрощення процедури створення та ведення бізнесу в житловій сфері [7].

- політика фінансової оцінки стимулювання та дотримання безпечно необхідних конкурентних умов житлової сфери, передусім базується на процесах, котрі стосуються забезпеченню та безперебійному функціонуванню фінансово-кредитних важелів, оподаткування, відсоткових ставок за депозитами рентабельності виробництва-будівництва, тощо;

- політика регіональної участі у процесах виробництва, будівництва та збуту об'єктів житлової нерухомості – через належну підтримку галузевих підприємств, державних замовлень та капітальних інвестицій у зазначену галузь;

- політика стандартизації та сертифікації на регіональному рівні – охоплює ряд регіональних установ, котрі забезпечують дотримання екологічно-безпечних умов сфери будівництва через продукування, технологічного оснащення та охорони навколишнього середовища;

- регіональний вплив на ціноутворення на засоби виробництва, землі, енергетичні ресурси, технологічні інновації, оплату праці працівників будівально-житлової сфери, як важливий компонент дотримання конкурентних умов на всіх стадіях формування об'єктів житлової нерухомості та передумови високого рівня безпеки регіону;

- політика забезпечення соціального захисту споживачів. В умовах сучасного динамічного життя, соціальні умови та обставини становища населення регіону є визначальним, спектром будь-якої господарської діяльності в тому числі і будівельної сфери, адже наявність високого рівня життя населення дозволить підвищити підприємницьку активність регіону;

- політика інституційної досконалості, яка має ефект акселератора впливати на різні установи та інституції (фінансово-кредитні, інституційно-дозвільні, обслуговуючі) збільшуючи загалом інституційне середовище житлової сфери тим самим посилюючи житлову безпеку регіону загалом.

Разом з тим, слід відмітити, що стимулювання розвитку сфери нерухомості та її будівництва не вирішує конкретно обмежені проблеми регіону, оскільки останні наукові досягнення свідчать що існує так званий «ефект інституціоналізації», котрий проявляється в тому, що існує підвищення рівня ефективності інших сфер регіону. До прикладу, підвищення рівня пропозиції на окремому ринку житлової нерухомості спричиняє стрімке зниження рівня показників його привабливості, як інвестиційного центру та впливає на показники доходності. Окрім того, житлова сфера регіону є дотичною до інших сфер, скажімо фінансової та інвестиційної, адже доступність позичкового фінансового ресурсу є обмеженою, що дозволяє створювати додаткові коригуючі обставини та фактори та запорукою не лишень житлової, але й інших сфер. Також, разом з тим, досліджуючи механізми дотримання житлової безпеки регіону, можна зауважити на якості, що теж є притаманним і для інших сфер – особливості об'єктів нерухомості, як товару.

В свою чергу, регіональна політика держави є спрямованою на створення основи для розвитку безпечних регіональних ринків житла, яка є згрупованою в наступних функціональних напрямках:

- створення прозорої законодавчої бази функціонування для використання об'єктів нерухомості, а також володіння ними;
- організація та підтримка інститутів, які б гарантували одержання доходу під час експлуатації об'єктів нерухомості шляхом встановлення їх вартості;
- забезпечення раціонального управління нерухомим майном, котре належить державі;
- формування об'єктивності системи оподаткування об'єктів житла, які перебувають у власності;
- регулювання процесу використання та забезпечення розвитку об'єктів соціального житла.

Регіональна політика безпечності житлової нерухомості та дотримання певного рівня інституційного середовища повинна опиратися на таку систему інструментів, які б спрямовувалися на формування та дотримання конкурентних засад, тому механізм регіонального впливу на безпечність розвитку житлової сфери полягає в наступному:

- у врахуванні регіональних дефініцій та відмінностей соціальних економічних та фінансових інструментів;
  - у розробці регіонального розвитку в тому числі і інституційного вдосконалення ринку житла;
  - регіонального сприяння та бюджетування соціальних видів житла задля дотримання певного рівня безпеки регіону;
  - регіонального контролю над ефективністю діяльності дозвільних так обслуговуючих інституцій, а також ціноутворення на об'єкти житла задля уникнення проявів зловживання та монополізації;
  - прогнозування масштабів та кількості об'єктів житла в регіоні задля аналізу та оцінки розвитку спроможності регіональних ринків житла, з'ясування чинників конкурентоспроможності нерухомості та формування бази для розробки державної регіональної політики [2].
  - цільові комплексні програми з утриманням фінансових дотацій для депресивних регіонів відносно житлово-будівельних процесів та стимулювання доступності житла;
  - прозорість та сприяння ціноутворенню, кредитному забезпеченню та податковому обмеженню задля регуляторного впливу принципів безпеки регіональної політики;
  - регулювання процесів кредитування об'єктів житлової нерухомості.
- Виходячи з функцій дохідності та соціальності

3.10. Модель соціоекологоекономічної безпеки регіональних туристичних систем

Як свідчить досвід реформування низки галузей та секторів національної економіки, інституціональні механізми модернізації економічних систем можуть бути ефективними лише за умови достатньої чіткості поставлених цілей та налагодження дієвого алгоритму моніторингу за результатами їх досягнення. Водночас і розробка та впровадження таких складних управлінських моделей, і сама реалізація модернізаційних змін обов'язково потребують належного фінансового забезпечення.

Основний принцип ефективного функціонування інституціонального середовища полягає у необхідності урахування регіональних відмінностей у процесі розроблення цільових програм модернізації регіональних туристичних систем із диференціацією пріоритетів задля реалізації конкурентних переваг (рис. 3.10.1).

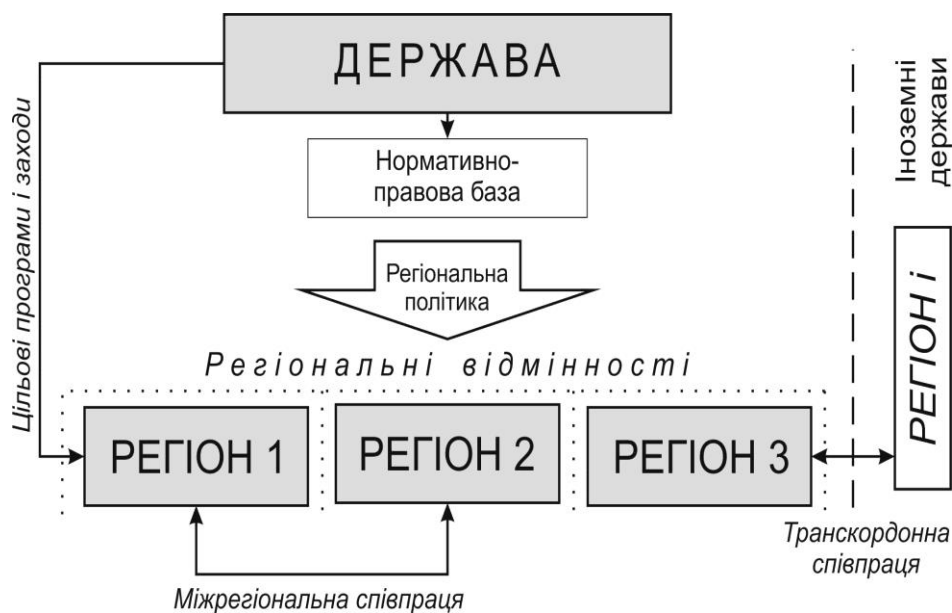

Рис. 3.10.1. Функціональні засади формування інституціонального середовища управління розвитком туризму на регіональному рівні [1]

У структурному вимірі схема державного регулювання розвитку туризму в умовах необхідності його модернізації та гарантування безпеки на регіональному рівні має містити кілька важливих блоків, що охоплюють усі рівні інституціонального впливу та базуються на оптимальному використанні туристичного потенціалу місцевих громад (рис. 3.10.2).

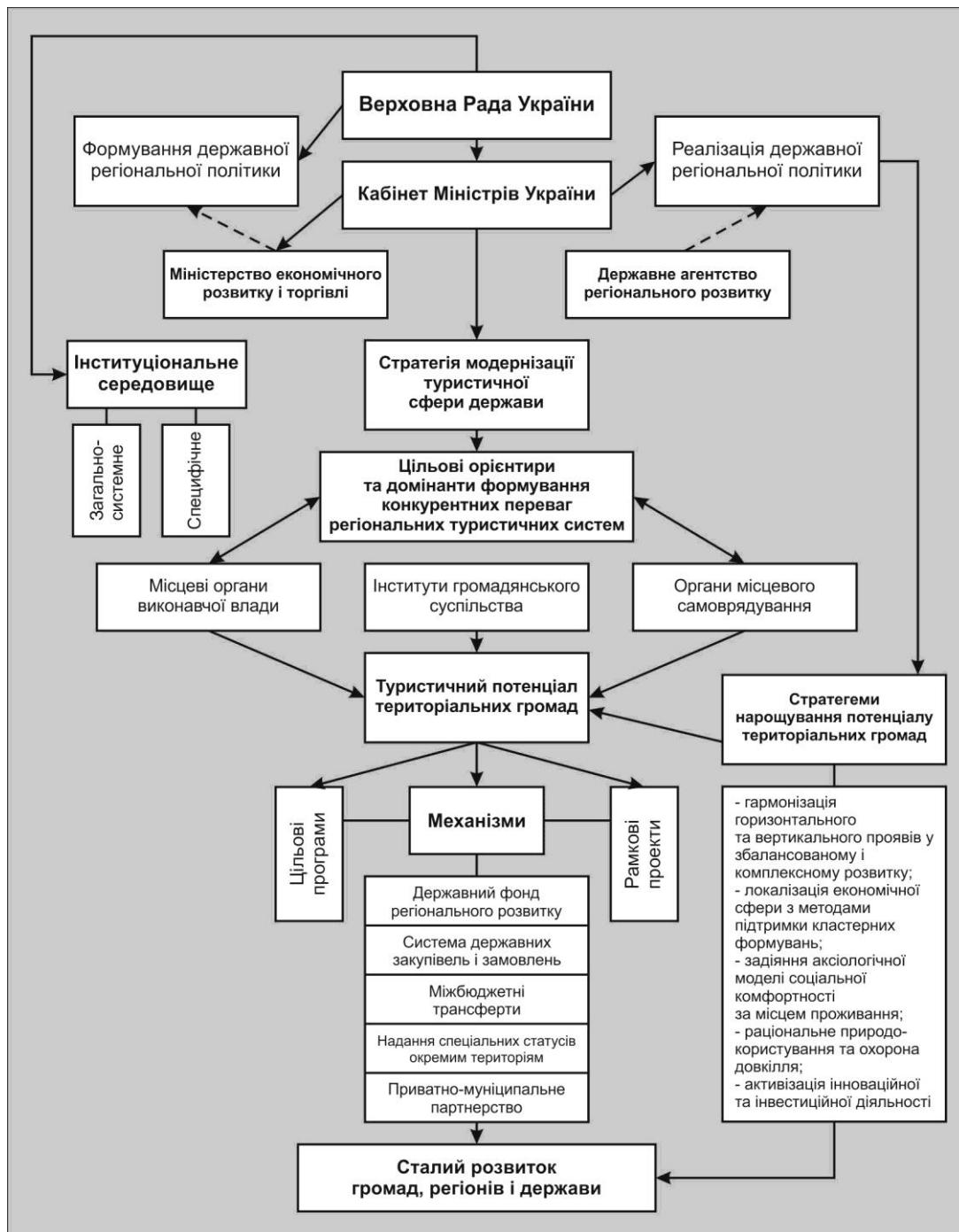

Рис. 3.10.2. Блок-схема інституціонального середовища модернізації РТС та гарантування їх соціоекологіоекономічної безпеки [4]

Центральні органи законодавчої і виконавчої влади формують і реалізують державну регіональну політику у сфері туризму та забезпечують існування несуперечливого і сприятливого інституціонального середовища. Для того, щоб реалізувати окремі положення модернізаційної парадигми на загальнодержавному рівні, профільним підрозділом у складі уряду розробляється стратегія модернізації туристичної сфери держави, що містить серед іншого і цільові орієнтири і доміанти формування конкурентних переваг РТС.

На підставі виокремлених цільових орієнтирів місцеві органи виконавчої влади у співпраці із органами місцевого самоврядування та інститутами громадянського суспільства вживають заходів щодо нарощування туристичного потенціалу територіальних громад. Модернізаційний вектор такого нарощування полягає у вирішенні наступних завдань:

- гармонізації горизонтального та вертикального проявів у збалансованому і комплексному розвитку;
- локалізації економічної сфери з методами підтримки кластерних формувань;
- задіянні аксіологічної моделі соціальної комфортності за місцем проживання;
- раціональному природокористуванню та охороні довкілля;
- активізації інноваційної та інвестиційної діяльності.

З метою досягнення очікуваного результату, яким є сталий розвиток громад, регіонів і держави, мають бути розроблені механізми інституціонального впливу, що базуються на цільових програмах і рамкових проектах або ж координуються з ними. Основне завдання таких механізмів – вирішення проблеми фінансування та організаційного забезпечення заходів щодо нарощування туристичного потенціалу громад, які є центральним об'єктом модернізаційних процесів на локальному рівні. У свою чергу, на цьому рівні суб'єктний характер повинна мати виключно територіальна громада.

Отже, з метою переорієнтації системи державного регулювання на пріоритети модернізації розвитку туризму в регіонах, необхідною є розробка стратегічної документації з урахуванням регіональної специфіки, виділенням пілотних регіонів та трансформацією механізмів фінансування туристичної діяльності в регіонах з метою компенсації зменшення цільових видатків державного бюджету. Поєднуватися такі заходи мають із трансформацією просторової структури туристичної діяльності, формуванням туристичних кластерів та стимулюванням їх розвитку, а також активізацією міжнародного співробітництва у сфері готельно-ресторанного бізнесу та туризму.

З огляду на недостатню розробленість модернізаційної парадигми розвитку туризму, зокрема у вимірі РТС та в умовах нестабільності, вона наразі не знайшла практичного застосування у стратегічній документації регіонального розвитку в Україні.

Безумовно, комплексні стратегії соціально-економічного розвитку містять окремі положення, що стосуються модернізації окремих параметрів регіональних туристичних систем, однак відповідні стратегічні цілі відсутні. Варто зауважити, що, загалом, охоплення шляхів вирішення проблем розвитку

туризму в Україні у стратегіях регіонального розвитку є фрагментарним. У деяких регіонах туристична складова стратегії виділена як стратегічна ціль, в інших – лише як операційна.

Загалом, наявні підходи до розробки стратегій регіонального розвитку, очевидно, потребують коригування. Зокрема, в одних випадках виділення стратегічних цілей, пов'язаних із підвищенням туристичної привабливості регіону видається не зовсім обґрунтованим, поряд із включенням проблем розвитку туристичного бізнесу до інших складових стратегії. В іншому випадку – розосередження операційних цілей, що стосуються проблем розвитку туризму, між різними стратегічними цілями не дозволяє виробити і застосувати комплексний підхід до вирішення таких проблем, а також не корелюється із наявною структурою регіонального управління.

Водночас об'єднання усіх аспектів розвитку туризму в регіоні в рамках єдиної стратегічної цілі потребує певної методологічної бази. В основу такого об'єднання могла би бути покладена концепція просторових систем послуг, запропонована М. Мальською (2011) [3]. Однак, зважаючи на досить складну структуру і різномірність сфери послуг, а також неспівмірність рекреаційно-туристичної складової із іншими підсистемами просторової системи послуг, такий підхід не є достатньо обґрунтованим.

На нашу думку, важливу інтегративну функцію у рамках розробки і реалізації стратегічних цілей регіонального розвитку може мати запропонована у рамках обґрунтування модернізаційної парадигми концепція соціоекологоекономічної безпеки регіональних туристичних систем. Саме об'єднання проблем розвитку туристичного бізнесу, безпеки дестинацій та туристів у рамках однієї складової стратегії регіонального розвитку, дозволить охопити широке коло питань та забезпечить комплексний підхід до їх вирішення.

На наш погляд, стратегічна ціль «Модернізація розвитку туризму» має бути виділена у всіх без винятку стратегіях регіонального розвитку, а в окремих регіонах, де розвиток туризму є пріоритетним, повинні бути розроблені поглиблені стратегії розвитку туризму з урахуванням модернізаційної парадигми, зокрема її безпекової складової, та концепції регіональних туристичних систем.

На нашу думку, основними принципами розробки таких стратегій мають бути:

1. Зростання в'їзних та внутрішніх туристичних потоків.
2. Покращення іміджу регіонів держави як сприятливих для розвитку туризму.

3. Мінімізація негативних наслідків загроз безпеці туристів, туристичних підприємств та дестинацій.

4. Підвищення результативності стратегічного планування та управління у сфері туризму загалом.

5. Покращення якості туристичних послуг та удосконалення системи контролю такої якості, зокрема з боку державних установ та інститутів громадянського суспільства.

6. Покращення транспортної, комунальної та іншої інфраструктури, удосконалення системи надання медичних послуг.

7. Гарантування військово-політичної та громадської безпеки туризму в регіонах.

8. Покращення системи інформаційного забезпечення розвитку туризму.

9. Підвищення фінансового забезпечення програм та заходів щодо модернізації розвитку туристичної сфери регіону [2].

У цьому контексті доцільним є здійснення державної політики у сфері модернізації регіональних туристичних систем у таких напрямках:

- реформування системи управління туристичною діяльністю;
- диверсифікація фінансування розвитку туризму на субнаціональному і місцевому рівнях;
- координація діяльності органів державної влади, місцевого самоврядування, інститутів громадянського суспільства, туристичних підприємств та організацій у напрямі реалізації конкурентних переваг;
- моніторинг заходів щодо мінімізації впливу загроз і ризиків у сфері туризму;
- дерегуляція підприємницької діяльності у сфері туристичного бізнесу;
- удосконалення системи підготовки кадрів, відповідно до потреб ринку туристичних послуг;
- активізація міжнародного співробітництва у сфері туризму.

На нашу думку, модернізаційні зміни на регіональному рівні потребують ефективного поєднання двох взаємопов'язаних процесів – моніторингу стану розвитку конкретної регіональної туристичної системи, а також реалізації програмних цілей і їх постійної модифікації та актуалізації (рис. 3.10.3).

Варто зауважити, що моніторинг рівня соціоекологоекономічної безпеки РТС не є аналогом моніторингу тенденцій розвитку туризму у регіоні, адже включає значно ширше коло параметрів, що характеризують особливості функціонування усіх підсистем конкретної регіональної туристичної системи. Зрозуміло, що такий моніторинг найбільш ефективно здійснювати на регіональному рівні, а основною функцією державних органів виконавчої влади у сфері туризму у цьому контексті мала би бути координаційна та нормотворча.

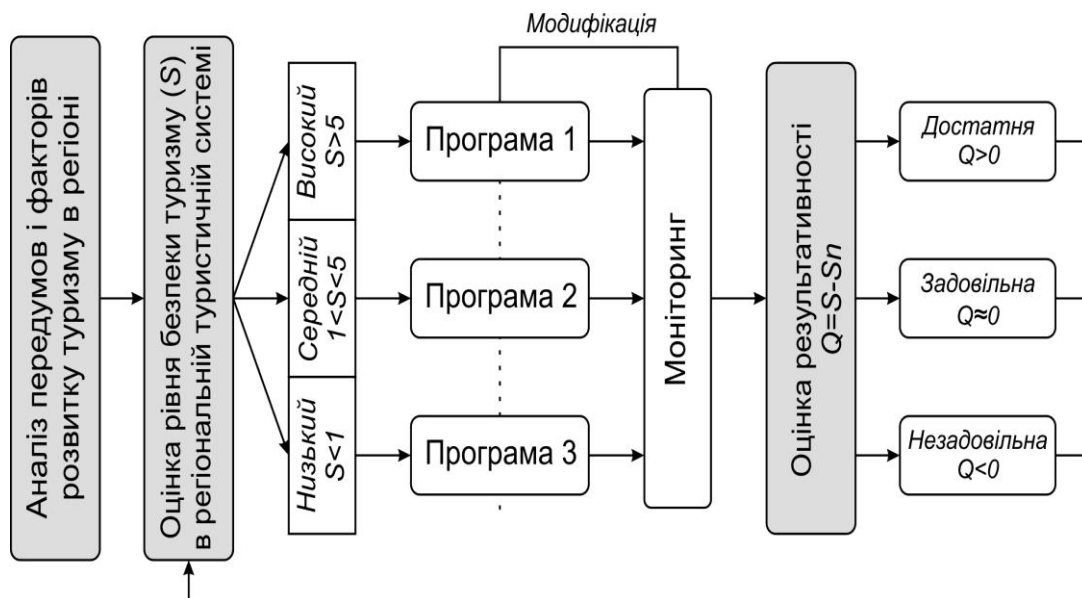

Рис. 3.10.3. Диференціація програмних цілей та оцінка результативності стратегії [1]

Диференціація програмних цілей має базуватися на результатах оцінювання рівня безпеки туризму у регіонах України, а також на специфіці стратегічних пріоритетів розвитку окремих складових туристичної діяльності на сучасному етапі. Визначені програмні цілі мають бути покладені в основу програм розвитку туризму в регіонах та передбачати розробку конкретних заходів з урахуванням просторової специфіки (табл. 3.10.1).

Таблиця 3.10.1

Диференціація програмних цілей стратегій розвитку туризму за макрорегіонами

Макрорегіони	Програмні цілі
1	2
Західний	<ol style="list-style-type: none"> 1) Розширення представництва туристичних підприємств та організацій в мережі Інтернет. 2) Забезпечення належних умов для рекреаційних занять на базі водних об'єктів регіонів. 3) Посилення контролю за якістю та безпечністю харчових продуктів у торговій мережі та закладах ресторанного господарства.
Центральний	<ol style="list-style-type: none"> 1) Активізація міжнародної співпраці у сфері гарантування якості та безпечності туристичних послуг. 2) Розробка плану заходів щодо відновлення історико-культурних туристичних об'єктів та розробки на їх основні конкурентоспроможного тур-продукту. 3) Активізація промоції національного туристичного продукту на міжнародному ринку. 4) Створення сприятливих умов для іноземного інвестування у розвиток туристичних дестинацій. 5) Стимулювання підприємництва у сфері тур-бізнесу. 6) Розбудова авіатранспортної інфраструктури, зокрема, відкриття нових міжнародних аеропортів в обласних центрах. 7) Забезпечення належних умов для рекреаційних занять на базі водних об'єктів регіонів.

1	2
Південний	1) Розробка плану заходів щодо відновлення історико-культурних туристичних об'єктів та розробки на їх основі конкурентоспроможного тур-продукту. 2) Збільшення державного замовлення на підготовку фахівців туристичних спеціальностей у вишах. 3) Покращення стану автошляхів. 4) Створення умов для формування мережі закладів ресторанного господарства, як б задовольняли сезонні потреби туристів. 5) Підвищення рівня екологічної безпеки туристичних маршрутів.
Східний	1) Активізація міжнародної співпраці у сфері гарантування якості та безпечності туристичних послуг. 2) Розробка плану заходів щодо відновлення історико-культурних туристичних об'єктів та розробки на їх основні конкурентоспроможного тур-продукту. 3) Відновлення національно-культурної спадщини регіонів та формування туристичних маршрутів етнічного туризму. 4) Стимулювання підприємницької активності у сфері туристичного бізнесу. 5) Розширення площ природно-заповідного фонду та стимулювання його туристичного використання. 6) Підвищення доступності та якості медичних послуг. 7) Стимулювання підприємницької активності у готельному бізнесі, створення в усіх туристичних маршрутах закладів розміщення найнижчої цінової категорії. 8) Стимулювання розвитку мережі історико-краєзнавчих та інших музеїв. 9) Стимулювання розвитку внутрішньорегіонального дитячо-юнацького туризму. 10) Сприяння зростанню зайнятості населення у сфері туризму. 11) Створення умов для полегшення соціальної адаптації туристів, особливо іноземних, видання путівників, розмовників.
Київ	1) Забезпечення належних умов для рекреаційних занять на базі водних об'єктів регіону. 2) Посилення контролю з боку правоохоронних органів за громадською безпекою туристичних маршрутів. 3) Обмеження руху автотранспорту на території популярних туристичних маршрутів, промоція вело- та кінного туризму. 4) Посилення контролю за станом пожежної безпеки туристичних підприємств, готельно-ресторанних та розважальних закладів.

Водночас на базі пілотних регіонів доцільно також розробляти окремі поглиблені стратегії розвитку відповідних РТС. Такі стратегії мають реалізовуватися за умови постійного моніторингу їх ефективності та оцінки отриманих результатів і у майбутньому стати основою для формування подібної стратегічної документації для усіх інших регіонів держави.

Варто зауважити, що оскільки на сучасному етапі стратегічне планування у сфері розвитку туризму на регіональному рівні в Україні практично припинене, то, безумовно, першим етапом розробки і впровадження стратегій розвитку регіональних туристичних систем на засадах модернізації є відновлення системи стратегічного аналізу і планування та програмування у туристичній сфері регіонів України. З огляду на специфіку сучасного етапу розвитку держави, в основу такого відновлення, на наш погляд, має бути покладено саме вирішення проблем соціоекологоекономічної безпеки туризму. Актуальність таких проблем може бути розглянута як суттєва

складова обґрунтування необхідності розробки та забезпечення реалізації регіональних програм розвитку туризму.

Безумовно, зважаючи на суттєві обмеження у фінансуванні із державного бюджету, що виникають на сучасному етапі, проблема фінансування стратегічного планування у сфері туризму має бути вирішена альтернативними методами – як через залучення коштів із регіональних та місцевих бюджетів, так і за допомогою інвестицій, зокрема іноземних. У цьому сенсі доцільним є створення умов як на загальнодержавному, так і на регіональному рівні, для функціонування територій пріоритетного розвитку туристичного характеру у вигляді туристичних кластерів або інноваційних дестинацій.

Оптимальна просторова структура РТС передбачає можливість досягнення максимальної результативності задіяних механізмів модернізації як на регіональному, так і на локальному рівнях. Формування такої структури може бути забезпечене шляхом створення сприятливих умов для розвитку туризму засобами стратегічного менеджменту в регіоні загалом (у тому числі через вирівнювання просторових диспропорцій) у поєднанні із активізацією туристичної діяльності на рівні територіальних громад в контексті децентралізації.

Отже, на базі запропонованих нами принципів та напрямів державної політики у сфері модернізації розвитку туризму в регіонах України, а також диференційованих програмних цілей, за умови функціонування системи моніторингу та оцінки ефективності, доцільною є розробка відповідних стратегій в окремих (пілотних) регіонах, де туризм є пріоритетним видом економічної діяльності. З урахуванням викладених критеріїв, нами було розроблено поглиблений варіант стратегії розвитку туризму у Львівській області, що базується на імперативності модернізаційних змін та необхідності гарантування соціоекологіоекономічної безпеки регіональної туристичної системи [2].

Актуальність розробки стратегії пов'язана із посиленням зовнішніх загроз розвитку туризму в регіоні, глобалізаційними викликами та невирішеністю внутрішніх проблем функціонування регіональної туристичної системи. Враховуючи вагоме місце, яке посідає Львівська область у туристичному комплексі держави, розвиток туризму за прогресивними моделями саме у цьому регіоні є стратегічно важливим. У сучасних умовах така ціль може бути досягнута лише за умови модернізації усіх суб'єктів туристичної діяльності та дестинацій регіону в умовах гарантування безпечності їх розвитку.

Стратегія базується на системному та програмно-цільовому підходах, методологічних засадах модернізації регіональних туристичних систем. Під час розробки стратегії враховано результати аналізу передумов та факторів

модернізації регіональних туристичних систем України, оцінювання рівня соціоекологікогоекномічної безпеки туризму в регіонах держави. При формулюванні програмних цілей стратегії використано результати типізації регіонів України за передумовами соціоекологікогоекномічної безпеки.

Основними передумовами, що зумовлюють перспективність розвитку туризму у Львівській області є її значний рекреаційно-туристичний потенціал, наявність спільного кордону з країнами Євросоюзу, а також багата культурна та історична спадщина.

Провідну роль у розвитку туризму в регіоні відіграє обласний центр – місто Львів, що спеціалізується на культурно-пізнавальному і діловому туризмі та має потужну базу закладів розміщення і розгалужену мережу ресторанного господарства.

З метою формулювання стратегічних та програмних цілей стратегії було здійснено SWOT-аналіз РТС Львівської області.

Зокрема виділено такі сильні сторони туристичної сфери регіону як значний та різноманітний природний туристичний потенціал, багаті та унікальні бальнеолікувальні ресурси, висока концентрація пам'яток історико-культурної спадщини, етнічна різноманітність у поєднанні із відносною національною однорідністю населення, наявність спільного кордону із державами ЄС, досить розгалужена транспортна мережа, розвинена мережа готельного та ресторанного господарства, наявність міста Львова – туристичного центру міжнародного значення, відносна безпечність регіону для туристів.

Серед слабких сторін РТС регіону виділено такі: екологічне забруднення територій та високе рекреаційне навантаження на окремі дестинації; застаріла матеріально-технічна база санаторно-курортного господарства; невідповідність умов проживання і харчування в частині закладів розміщення чинним стандартам; відсутність умов для рекреаційних занять на більшості водних об'єктів регіону; неналежна якість значної частини автошляхів; суттєві внутрішньорегіональні диспропорції у розвитку туристичної діяльності.

Основні можливості модернізації РТС Львівської області полягають у зростанні потоків міжнародного в'їзного туризму, активізації міжнародного виїзного туризму за умов євроінтеграції, розширенні матеріальної бази закладів розміщення за рахунок сертифікованих садиб сільського туризму, зміцненні туристичного бренду регіону на міжнародному туристичному ринку, розширенні представництва туристичних підприємств і організацій регіону у мережі Інтернет.

Для реалізації перелічених можливостей необхідним є ефективне протистояння загрозам економічного, військово-політичного та соціального характеру.

Із точки зору реалізації стратегії розглядаються три сценарії розвитку туризму у Львівській області – оптимістичний, песимістичний та реалістичний.

Оптимістичний сценарій можливий за умови підсилення переваг регіону, вирішення наявних проблем, повноцінного використання можливостей та мінімізації загроз у контексті розвитку туризму. Передбачає стабільне зростання різноспрямованих туристичних потоків у регіоні, що супроводжуватиметься збільшенням кількості туристичних підприємств, закладів розміщування та ресторанного господарства, подоланням внутрішньорегіональних диспропорцій у обсягах та якості наданих туристичних послуг. У результаті, на території регіону буде сформована розвинена та структурована регіональна туристична система, що характеризується активними процесами туристичного кластероутворення та високою міжнародною конкурентоздатністю. Реалізація оптимістичного сценарію є метою впровадження цієї стратегії.

Песимістичний сценарій можливий за умови загострення проблем розвитку регіональної туристичної системи під впливом, насамперед, зовнішніх військово-політичних та соціально-економічних загроз. Передбачає швидке скорочення туристичних потоків, підвищення ризиків незаповнюваності закладів розміщування, нерентабельності економічної діяльності у сфері ресторанного господарства. Спостерігатиметься переорієнтація туристичних потоків із обласного центру на периферійні, зокрема, гірські райони області. Регіональна туристична система, загалом, перейде до стану кризи. Реалізація цього сценарію можлива за умови відсутності стратегічного планування у сфері розвитку туризму та активізації зовнішніх загроз.

Реалістичний сценарій можливий за умови збереження сучасного стану зовнішнього середовища із відносно стабільним рівнем наявних загроз, а також сталого розвитку усіх складових регіональної туристичної системи. Передбачає збереження сучасних тенденцій розвитку туристичної діяльності в регіоні, зростання інтенсивності, головним чином внутрішніх туристичних потоків, формування на базі обласного центру туристичного кластера. Реалізація цього сценарію можлива при включенні стратегічної цілі «Модернізація розвитку туризму» у стратегію регіонального розвитку та впровадженні необхідних програмних заходів.

Отже, туризм у стратегічній перспективі формує одну із основних конкурентних переваг регіону на національному та міжнародному рівні. Розвиток туризму, який в сучасних умовах, тісно пов'язаний із гарантуванням

безпеки туристів, туристичних підприємств та дестинацій, формує також вагому передумову відкритості економіки регіону та тісно корелюється із євроінтеграційними перспективами України.

Структура проектованої стратегії складається із трьох стратегічних цілей, що відповідають складовим функціонування РТС в умовах нестабільності, відповідно до розробленої у цій роботі концепції.

Стратегічна ціль «Модернізація туристичних дестинацій регіону» включає такі програмні цілі як: зниження рівня екологічного забруднення територій та збалансування рекреаційного навантаження; зменшення внутрішньорегіональних диспропорцій у розвитку туристичної діяльності; збереження та відновлення історико-культурної спадщини; забезпечення належних умов для рекреаційних занять на базі водних об'єктів регіону.

Стратегічна ціль «Модернізація туристичного бізнесу в регіоні» структурується на програмні цілі: формування туристичних кластерів; туристичний брендинг регіону; впровадження систем управління якістю на туристичних підприємствах; підготовка кваліфікованих кадрів.

До стратегічної цілі «Гарантування безпеки туристів в регіоні» належать такі програмні цілі як: підвищення якості та безпечності послуг готельно-ресторанного господарства; розвиток транспортної інфраструктури; соціальна адаптація туристів.

Впровадження та моніторинг реалізації стратегії планується здійснювати через налагодження системи оцінювання рівня соціоекологоекономічної безпеки РТС та забезпечення моніторингу й оцінки ефективності реалізації програмних цілей відповідно до розробленої схеми.

На користь практичного застосування стратегії свідчить її узгодженість із чинною програмною та стратегічною документацією, зокрема, з такими документами як:

1) Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2020 року у рамках стратегічної цілі «Підвищення рівня конкурентоспроможності регіонів».

2) Стратегія сталого розвитку "Україна - 2020".

2) Стратегія розвитку Львівської області на період до 2020 року, а саме її стратегічна ціль «Туристична привабливість» та операційні цілі «Туристична інфраструктура», «Збереження архітектурної спадщини та розвиток мистецтва», «Туристичні продукти».

Реалізація проекту стратегії планується шляхом узгодження із центральними та місцевими органами влади у сфері туризму, ухвалення розпорядженням голови обласної державної адміністрації, а також затвердженням цього рішення Львівською обласною радою.

У процесі реалізації стратегії передбачається отримання стійкої позитивної динаміки індикаторів розвитку туристичної діяльності в регіоні, що характеризують діяльність туроператорів і турагентів, колективних закладів розміщування, закладів ресторанного господарства, кількість та якість туристичних об'єктів, а також інтенсивність туристичних потоків.

Водночас очікується підвищення ефективності заходів регулювання розвитку туризму на регіональному рівні, що дозволять мінімізувати наявні загрози та забезпечити якісне оновлення параметричних характеристик цільової РТС.

Реалізація пропонованої стратегії обов'язково повинна враховувати просторову складову, яка має бути не лише передумовою розробки програмних заходів, а й цілню їх застосування в рамках диференційованих заходів і може бути узагальнена до чотирьох основних положень.

1. Реформа адміністративно-територіального устрою пов'язана на сучасному етапі розвитку держави і з процесами децентралізації влади. Передача частини повноважень органам місцевого самоврядування у перспективі має поєднуватися із змінами адміністративно-територіального поділу регіонів держави шляхом, насамперед, укрупнення відповідних територіальних одиниць. Такий процес передбачає спрощення та удосконалення механізмів регіонального управління. Безумовно, у процесі децентралізації та реформування адміністративно-територіального поділу необхідно враховувати і особливості розвитку туризму у відповідних територіальних одиницях, адже раціонально проведенні межі районів дозволяють більш ефективно диференціювати програмні цілі стратегії розвитку туризму в конкретному регіоні, а також вживати дієвих заходів для вирішення локальних проблем, оскільки система регулювання розвитку туризму на регіональному рівні передбачає надання повноважень для вирішення локальних проблем саме органам місцевого самоврядування. Отже, ефективна структура території регіону, відповідно до актуальних положень реформування адміністративно-територіального устрою, є дуже важливим фактором дієвості наданих повноважень щодо модернізації туристичних дестинацій.

2. Формування туристичних кластерів. На відміну від кластерів в інших видах економічної діяльності, туристичні кластери мають виражений просторовий вимір, адже переважно приурочені до територій, що концентрують у собі атрактивні туристичні ресурси та об'єкти. Фактор відстані для формування туристичних кластерів також є вагомим, оскільки сама туристична діяльність передбачає переміщення в просторі.

3. Розвиток транспортної інфраструктури. Транспортна мережа, яка тісно пов'язана із здійсненням туристичної діяльності, має чи не найсуттєвіший

вплив на інтенсивність туристичних потоків як внутрішньо регіональних, так і зовнішніх. З іншого боку, вагомого значення набуває також розташування транспортних вузлів, таких як міжнародні аеропорти, залізничні вокзали, морські порти. Отже, у поєднанні із системою розселення транспортна мережа регіону становить субстрат для формування усіх інших підсистем регіональної суспільної системи, а відповідно і є вагомою передумовою процесів модернізації РТС в умовах нестабільності.

4. Розробка диференційованих туристичних маршрутів з дотриманням вимог щодо безпеки туристів і дестинацій. Специфіка туристичної діяльності, окрім її суттєвої залежності від ресурсної складової, полягає також у формуванні специфічних просторових структур – маршрутів, які є самостійними об'єктами туристичних подорожей, хоча і об'єднують у собі низку конкретних екскурсійних чи туристичних дестинацій, з яких кожна зокрема може і не мати особливої привабливості із туристичної точки зору.

Важливою вимогою до розробки туристичних маршрутів в регіоні є їх чітка диференціація за особливостями окремих видів туризму та специфікою категорій туристів, для яких розробляються такі маршрути. У сучасних умовах чим більш диференційованою є мережа туристичних маршрутів в регіоні, тим привабливішою вона є для туристів, дестинацій та туристичного бізнесу в РТС, і тим ефективніше дозволяє регіону покращувати свою міжнародну конкурентоздатність. Безумовно, обґрунтування та розробка таких маршрутів є завданням не лише туристичних підприємств та організацій, а й закладів освіти та науки, зв'язки між якими мають переважно функціональний характер, але у рамках конкретних туристичних кластерів можуть набувати і просторових рис.

Проведені нами дослідження засвідчили, що проблеми модернізації в умовах гарантування соціоекологоекономічної безпеки регіональних туристичних систем можуть бути об'єктом цільових економічних досліджень. Проте при цьому слід змінити парадигму розвитку туризму на регіональному рівні з об'єктної на суб'єктну. Для повноцінного гарантування соціоекологоекономічної безпеки туризму регіон має стати суб'єктом цього процесу, а не лише об'єктом регіональної політики держави. Відповідно до нової парадигми, центральну роль у регулюванні розвитку туризму в регіоні мають відігравати не органи виконавчої влади і туристичні підприємства, а місцеві спільноти та інститути громадянського суспільства. Лише за таких умов можлива часткова саморегуляція і саморозвиток, а отже, й модернізація регіональних туристичних систем, що в умовах зростання зовнішніх загроз та скорочення державного фінансування розвитку туризму в Україні є чи не єдиним шляхом гарантування міжнародної конкурентоспроможності туристичного комплексу держави.

3.11. Формування механізму забезпечення безпеки інноваційного розвитку регіону на засадах інституційного підходу

Національна конкурентоспроможність України на глобальному рівні все більшою мірою зумовлюється ефективністю функціонування локальних регіональних систем, що дозволяє віднести регіональний розвиток до найважливіших цілей забезпечення національної безпеки [1-32].

В контексті довгострокового розвитку окремі регіони прагнуть до реалізації моделі інноваційного розвитку, що вимагає трансформації їх поточної регіональної системи в інноваційну, що характеризується стійкістю інноваційних процесів, розробки відповідних механізмів забезпечення безпеки їх інноваційного розвитку.

Зростає потреба в забезпеченні, моніторингу та оцінці інноваційної безпеки регіону як інтегральної характеристики національної безпеки, що виявляється в п'яти аспектах [4]:

- 1) стан захищеності регіональної економіки;
- 2) стан інноваційних процесів в регіоні;
- 3) ефективність використання специфічних ресурсів;
- 4) сукупності умов і факторів науково-технічного та інноваційного розвитку;
- 5) здатності політичних інститутів забезпечувати певний рівень інноваційного розвитку за допомогою реалізації інноваційної політики.

На даний час Україна далека від ідеалів і світових норм розвинутої країни, має несприятливий політичний клімат, застарілу галузеву структуру економіки. Але гірш за все в цій системі негараздів є недосконалий, як на державному рівні, так і по всій ієрархії економічної системи механізм управління економічною безпекою регіонів. В публічній пресі та науковій практиці з цього приводу віднаходяться безліч конкретних негативів (в бюджетній політиці, податковому кодексі, в прийнятті стратегічних рішень, в гальмуванні ринкових реформ та інше). Але Україна має і великий резерв позитивів, на яких треба зосереджуватись в більшій мірі, чим на негативах [2, 3, 16, 31]. Тема позитивізму висвічується економічною наукою вкрай мало і це є її значним недоліком. До позитивізму віднесемо те, що за пройдений період народ України «не розлучився» з освітою, має вдалий досвід корпоративної діяльності. В державі функціонує розгорнута мережа наукових закладів, збережений значний рівень інтелектуального потенціалу, започатковано сучасні ринкові відносини, діє антимонопольне законодавство, продовжується приватизаційний процес. Все це, та багато іншого, зокрема, значні природні ресурси та вигідне географічне положення, робить державу дійсно спроможною до швидкого темпу інноваційного розвитку, який вбачається для нації

безальтернативним, як і безальтернативними в цьому розвитку є інформатизація та інтелектуалізація суспільства заради переходу до економіки знань. Але шлях до прогресу перекритий низкою бар'єрів. Бар'єрів незадовільного стану в економічній системі України декілька, але найбільш небезпечним серед них є – відсутність послідовної політики щодо збереження і розвитку інтелектуального капіталу країни і її регіонів та прорахунки і перекося в кадровій політиці. І це є першим об'єктом дослідження цілої системи наук, в тому числі економіки. Другий бар'єр – застарілі управлінські моделі. «Сьогодні сам процес і матеріалізація або упредметнення якогось інтелектуального концепту в результаті праці професіоналів в системі будь-якого виробництва стає об'єктом досліджень не тільки філософів і психологів, а і фахівців з управління» [22].

Поняття науково-технічний прогрес (НТП), науково-технічна революція (НТР), техніко-технологічний потенціал (ТТП) – характерні були для минулого часу, але своє значення не втратили і в сьогоденні. В минулому часі і зараз їх замінює сімейство термінів, що використовується в наукових основах інноваційного розвитку, що швидко «розмножується» і заповнює собою понятійний простір знань і практичної діяльності. Наука, наукові розробки, прискорення темпів науково-технічного впливу на розвиток економіки є серцевиною інноваційної доктрини і завжди НТП буде у центрі уваги вчених, підприємців, суспільства в цілому. Нова інноваційна політика і давно відома модель НТП безумовно еволюційно пов'язані між собою, вони разом базуються на безперервному процесі саморозвитку науки, техніки та форм організації виробництва. Оцінюючи НТП, можна визначити, що він є системою практичних заходів креативної діяльності по створенню всього нового, а інноваційний процес доповнює і розширює його результати світоглядною ідеологією, економічним та інвестиційним обслуговуванням і оновленням організаційних механізмів. З цих же позицій доцільно розглядати і зв'язок трьох потенціалів – науково-технічного (НТ), інноваційного (ІІ), інтелектуального (ІІІ) для забезпечення економічної безпеки регіонів країни.

Інтелектуальний і інноваційний потенціал включають в себе більш соціологізовану і організаційну компоненту економічної безпеки регіону – вони формують зміни, базуючись на знаннях, цілях і організаційній свідомості, в той час як науково-технічний (технологічний) потенціал, використовуючи інтелект, генерує нові знання, моделі, проекти і підтримує цим інноваційну діяльність і інноваційні процеси.

З урахуванням наведених міркувань, розглядаючи їх взаємозалежність і взаємовплив, пропонуємо об'єднати їх в концептуальну бінарну модель, як це представлено на рис. 3.11.1.

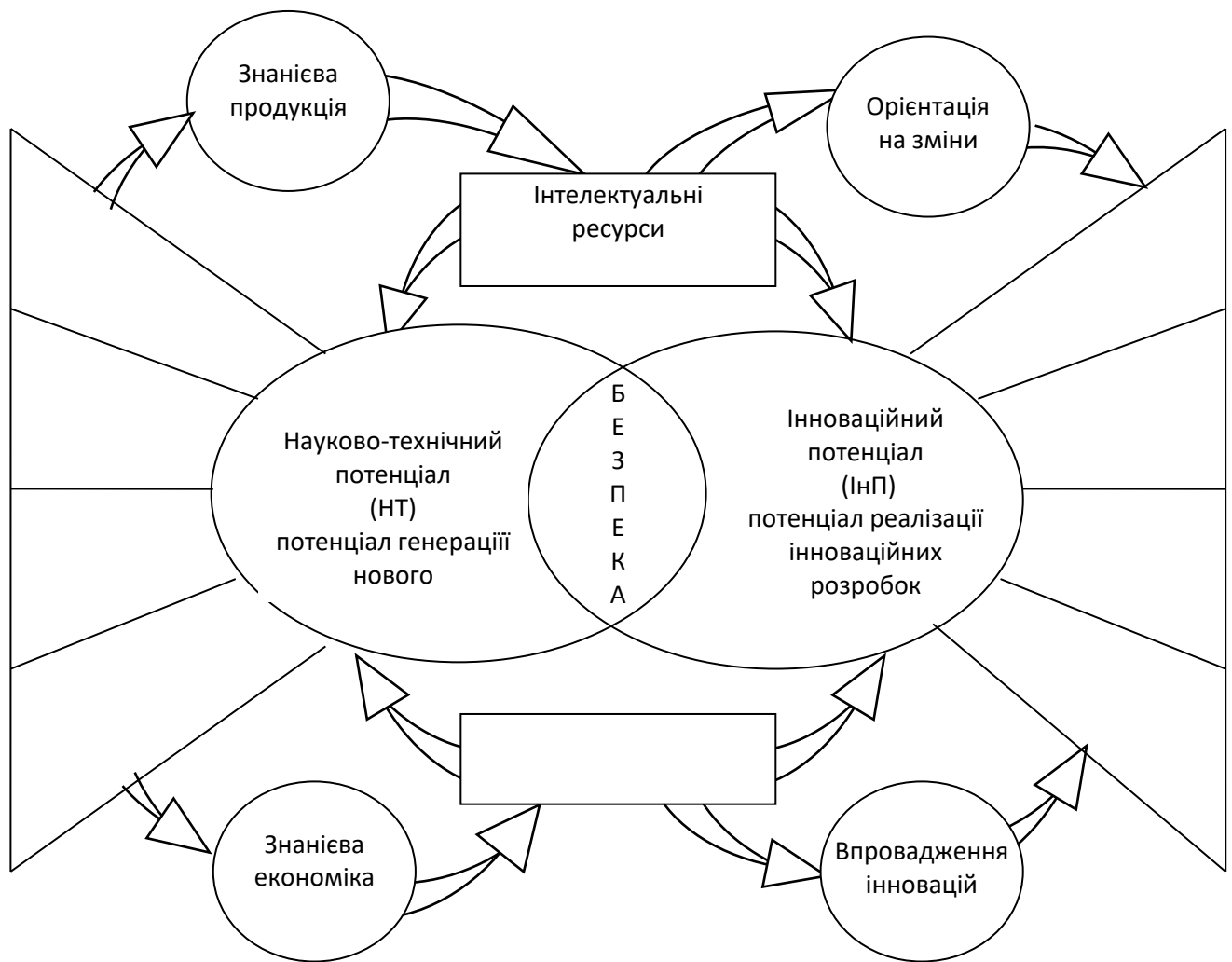

Рис. 3.10.1. Бінарна модель взаємозв'язку двох потенціалів (науково-технічного і інноваційного) в сфері забезпечення економічної безпеки регіону

Джерело: авторська розробка

На рис. 3.11.1 показано, що в процесі забезпечення економічної безпеки регіону функція генерації нових знань, виявлення нових якостей в матеріальній реальності залишається серцевиною в науковому секторі, як і доведення ідей до розробок. На інноваційну діяльність покладається функція розвитку виробництва, завоювання місця в економічному просторі, активація реформ. За інтелектуальною компонентою потенціалу слід закріпити інтеграцію творчих, організаційних і діяльнісних зусиль в процесі соціально-економічного розвитку суспільства та забезпечення економічної безпеки регіональних структур.

Традиційно інноваційну безпеку розглядають як складову економічної безпеки регіону, говорячи про науково-технічної, технологічної або безпеки в інноваційній сфері [6]. При цьому регіональна інноваційна система розглядається як одна з підсистем регіону [4]. Такий підхід продовжує логіку лінійних уявлень про інноваційний процес, коли можуть бути чітко

розмежовані його стадії, учасники, їх функції на кожній стадії. До системи імперативів розвитку регіону віднесені стійкість, конкурентоспроможність, інноваційність та інноваційна безпека. Стійкість виступає основою забезпечення безпеки регіону як фундаментальної потреби існування. Однак в умовах високого динамізму зовнішнього середовища, що супроводжується наростанням невизначеності та ризиків (в першу чергу виникненням та розвитком комплаєнс-ризиків як на рівні країни, так і на рівні окремих регіональних систем та промислових підприємств), вона не може підтримуватися як завгодно тривалий час без відповідної реакції системи. Прагнення зберегти свою цілісність підштовхує регіональну систему забезпечення економічної безпеки до прогресивних змін, періодичність яких може бути простежено в тривалому періоді як крива підйомів і криз.

Механізмом таких змін виступає інноваційний процес, який, будучи потужним дестабілізуючим фактором в короткостроковій перспективі, одночасно виступає необхідною умовою забезпечення довгострокового сталого розвитку, а отже, і інноваційної безпеки регіону. Відзначимо, що інновації можуть нести в собі як позитивний, так і негативний заряди [4], відмінні по силі та напрямку впливу. Для регіону становлять інтерес не стільки самі інновації, як результат системного їх впливу на рівень економічної безпеки. Іншими словами, важливо, наскільки співвідносяться зміни в підсистемах регіональної системи, викликані інновацією, з цілями розвитку всієї системи в цілому і, навпаки, наскільки заданий інновацією рух регіональної системи відповідає інтересам її окремих підсистем в сфері забезпечення економічної регіональної безпеки.

Зараз у науковому суспільстві при забезпеченні економічної безпеки регіону «маятник» уваги змістився у бік інноваційної теорії і практики і в цьому є певний позитив, так як в інноваційній парадигмі більше уваги приділяється «людському фактору». Цю сторону ситуації в наш час підкреслюють автори монографії «Методология моделирования жизнеспособных систем в экономике» [12]. «Фундаментальна закономірність інноваційного типу розвитку обумовлюється і виникає із суперечності між обмеженістю об'єктивних умов для творення інновацій і природою людського духа, інтелектуальними інтересами людини, її розумом і сенсом життя, які прагнуть інновацій і активно творять їх прискорюючи науково-технічний і соціальний прогрес, надаючи йому принципово нової якості» [12, с. 47].

В цій же роботі окреслюється і одна із причин неефективності політики в інноваційному розвитку, що може нанести певну шкоду показникам економічної безпеки регіону. В Україні «невміння скористатися потужним вітчизняним науково-технічним потенціалом свідчить про брак організаційного

ресурсу і відповідно, організаційних інновацій» [12, с. 116]. З такою точкою зору слід погодитись, але є сенс і уточнити сутність взаємодії НТП з інноваційним процесом, оскільки питання пріоритету, «коефіцієнту вагомості» одного з потенціалів залишається спірним і відкритим. На наш погляд, питання – як «входять» одне в інше, яке поняття ширше, який потенціал більш значимий, навряд чи правомірне і скоріш на нього не має однозначної відповіді. З теоретичних міркувань і аналізу практики діяльності в ретроспективі і зараз, можна визначити такі особливості з цього приводу. Звернемо увагу на особливість «бінарності» у використанні інтелектуального капіталу (рис. 3.11.2), як реалізатора стратегічних завдань науково-технічного розвитку та забезпечення економічної безпеки регіону.

Рис. 3.11.2. Бінарна система управління економічною безпекою регіону (ЕБР) з використанням інтелектуального капіталу

Джерело: авторська розробка

З наведеної схеми-моделі (рис. 3.11.2) слідує, що у використанні інтелектуального капіталу для забезпечення економічної безпеки регіону управлінські задачі мають бути сконцентровані у двох напрямках управління: управління ефективністю і управління якістю. Отже, апарат управління

інвестиціями на розвиток має обґрунтувати пропорції витрат на «якість» і на «ефективність».

Завершальною ланкою використання інноваційного потенціалу для забезпечення економічної безпеки регіону – є вихід інноваційної продукції на ринок, але це тільки з погляду виробничої функції інноваційної діяльності. Інші складові забезпечення економічної безпеки регіону формують зміни більш важливого значення, вони здійснюють вплив на розвиток цивілізаційного процесу, тобто змінюють характеристики самого соціуму і його організації (норми, інститути, цінності, соціальні відносини).

У нових умовах для України, враховуючі кардинальну зміну у вищому керівництві державою, відкриваються більш широкі можливості реалізації свого економічного та інтелектуального потенціалу з метою забезпечення економічної безпеки регіону. Але «відкриваються» не автоматично. Потрібно системна ідеологія оновлення. «А для цього насамперед необхідно усвідомити негативний вплив ігнорування об'єктивних економічних законів, негативні наслідки надмірної суб'єктивізації економічних відносин» [1]. Новий погляд на ситуацію в Україні обумовлює теорія транзитивності. Феномен транзитивності (від англ. transitive - перехідний) є досить складним, суперечливим і ще недостатньо вивченим. Поняття транзитивних, перехідних або трансформаційних економік сьогодні використовується переважно стосовно суспільства посткомуністичних країн, але в науковому значенні воно є загальнометодологічним.

Безперечно, здійснення трансформаційних процесів є досить проблематичним, оскільки сама суперечливість і непослідовність реформ значною мірою зумовлені, з одного боку, недостатньою професійною компетенцією та управлінською культурою значної частини представників правлячих кіл, а з іншого - складним переплетінням і взаємодією цілої низки об'єктивних чинників. Серед них особливо помітне місце посідають економічні інтереси, насамперед інтереси тих же правлячих кіл.

Аналіз результатів соціально-філософських і теоретико-економічних досліджень свідчить, що в них, як це не дивно, проблема генезису і розвитку феномену транзитивності, на жаль, ще не отримала належного відображення у всій її системній цілісності та складній взаємозалежності суперечливих процесів, які й визначають глибинну сутність транзитивності [18, 20]. Потреба ж у таких дослідженнях зумовлена, по-перше, необхідністю урахування її основних закономірностей при здійсненні реформ і при розробці та реалізації стратегії розвитку країни та забезпечення економічної безпеки кожного з її регіонів. Транзитивність сучасного періоду є справжньою соціальною революцією, оскільки знаменує кардинальну зміну суспільного життя,

економічних відносин і всієї політичної і духовної надбудови. Загальними цілями транзитивності в постсоціалістичних країнах, в тому числі і в Україні, була визначена комплексна сукупність перетворень [14, с. 51-53]:

- *в суспільно-політичній сфері* – подолання тоталітаризму та реальне забезпечення плюралізму думок і поглядів;

- *в соціально-економічній сфері* – перебудова народного господарства і його функціонування на ринкових принципах, формування ефективної конкурентоспроможної економіки й оновлення її матеріально-технічної бази на інноваційній основі;

- *в духовно-культурній сфері* – подолання подвійної моралі, створення можливостей для максимального забезпечення духовних потреб людей на основі системи загальнолюдських цінностей, формування нової суспільної свідомості;

- *в соціально-психологічній сфері* – подолання психології патерналізму, коли людина очікує, що все необхідне їй для життя майже автоматично забезпечує держава; формування нової людини, що ґрунтується на усвідомленні своєї гідності, на її впевненості у собі та своїх силах і здібностях; залучення до активної участі у побудові громадянського суспільства широких верств населення.

На практиці в інноваційний процес забезпечення економічної безпеки регіону в різній мірі залучені всі підсистеми регіональної системи, що знайшло підтвердження при порівняльному аналізі структури регіональної системи і 26 моделей її практичної реалізації [4]. В цьому випадку і інноваційна безпеку зачіпає не тільки економічну підсистему регіону, але і всі інші.

Таким чином, представляється обґрунтованим розглядати інноваційну безпеку як самостійного виду національної безпеки. виділення окремих складових інноваційної безпеки (економічної, науково-технологічної, соціальної, політико-правової, екологогеографічної) обумовлено і узгоджується зі структурою регіональної системи і пов'язане з усіма підсистемами регіональної інноваційної системи: кадрової, інфраструктурної, науково-дослідної, інноваційної середовищем, рамковими умовами.

Оскільки на даний час відмічені завдання в сфері забезпечення економічної безпеки регіонів країни практично не реалізовані, то залишається актуальним завдання організації ефективного процесу досягнення цих цілей. Це завдання можна представити відповідною схемою (рис. 3.11.3).

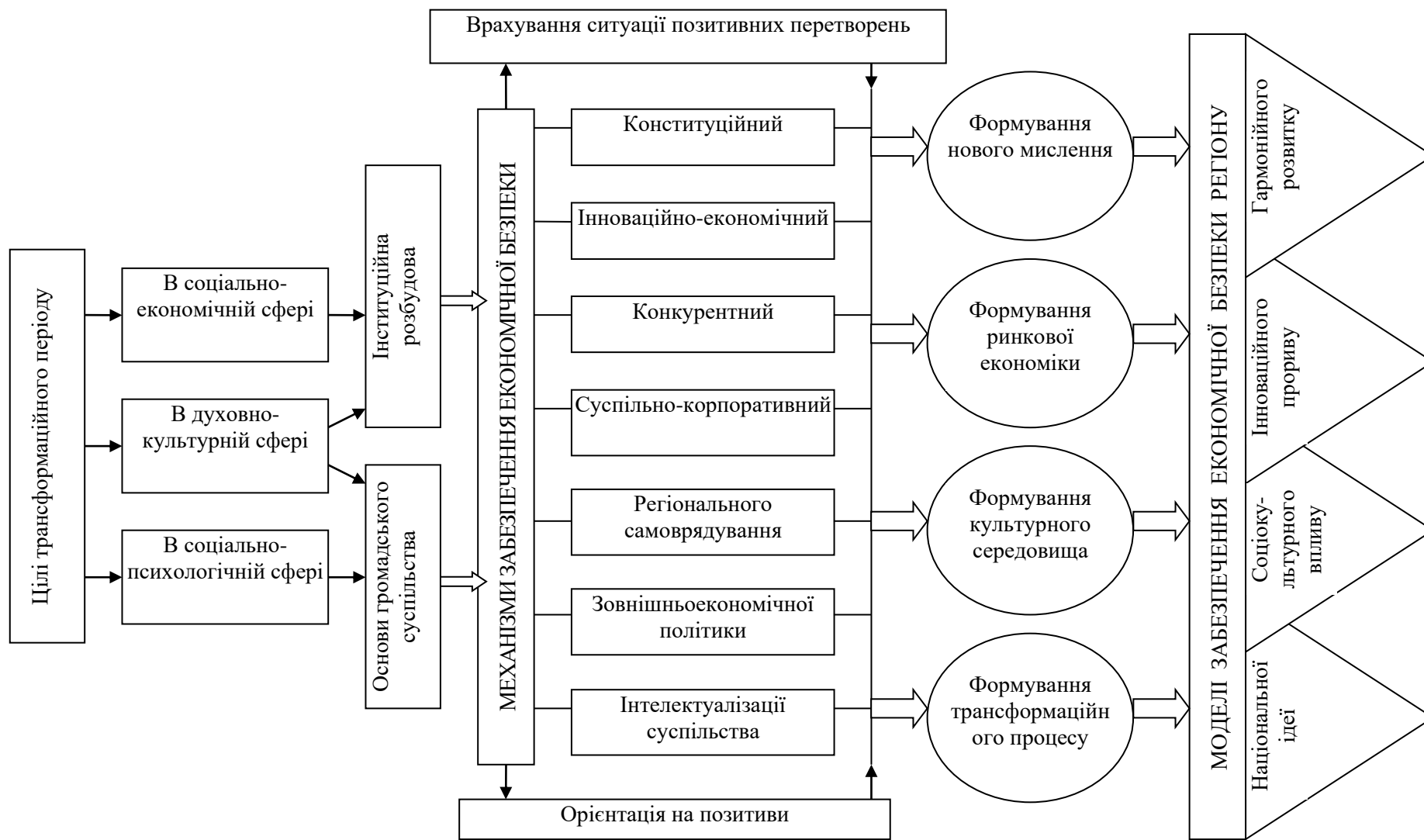

Рис. 3.11.3. Механізми та моделі забезпечення економічної безпеки регіону

Джерело: авторська розробка

На рис. 3.11.3 показано, що систему трансформаційних заходів в сфері забезпечення економічної безпеки регіонів країни треба розбудовувати як мінімум у трьох напрямках (економіка, соціум, культура), а для її реалізації застосовувати різновиди механізмів, від інституційного оновлення до зміни зовнішньоекономічної політики. Ключові елементи моделі – формування нового економічного і суспільного мислення, ринкова економіка знанієвого типу, культурне середовище і ринково-державний вплив на стратегію трансформаційного процесу.

Сучасний період Української економіки потребує активної участі всієї національної системи інтелектуальних ресурсів [3, 23, 25]. Ці ресурси необхідно визначити, оцінити і розкрити, щоб в практичній економічній діяльності ефективно використати їх потенціальні можливості. Світовий досвід в оцінюванні інтелектуального капіталу має бути використаний і в умовах проведення українських реформ.

На «економічному полі суспільства» головним гравцем є агент і його вигода. Але цим відносини не вичерпуються – діє також безкорисна тяга до спілкування, творчості, колективізму. І може бути навпаки – опортуністична поведінка, тобто дії, направлені на переслідування (здійснення) свого власного інтересу, не обтяженого міркуванням моралі. Правила, що забезпечують структурування відносин між людьми, приймають форму прав. Виділяють правила колективної дії, операціональні, формальні і неформальні. Неформальні правила є тією частиною спадщини, яка називається культурою.

Неокласична економічна теорія розглядає людину в її економічній поведінці, що зводиться до науки про вибір альтернатив в умовах обмеженості ресурсів. В її основу закладено методологічний індивідуалізм, але це лише одна із наукових позицій. Подальше розширення досліджень йде шляхом взаємодоповнення (проникнення) реальної економіки і теоретичних положень. Найбільш повно це проникнення спостерігається в інституціоналізмі [32].

Інститути як система правил досить широке поняття і це не просто організаційні структури, це нормативні моделі, які визначають що і як треба робити. Інститути – конструкції, що створені людською свідомістю. Інституційні системи побудовані на всіх різновидах норм і правил [22].

Норма – це визначення певної поведінки, обов'язкової для виконання, і норма може набувати характер спільної стратегії колективу, корпорації, соціуму. В змістовному плані інституційна модель корпорації поєднується з науковою теорією «філософії колективу».

В останні роки в інституційному руслі з'явилися: нова політична економія, економічна теорія прав власності, нова теорія організації, економічна теорія трансакційних витрат, економічна соціологія, конституційна економічна

теорія, економічна теорія контрактів та інші важливі напрацювання і теоретичні концепції. В старій економічній теорії поведінки економічних агентів – всі дії націлені на раціональне використання обмежених ресурсів. Новий комплекс теоретичних поглядів відстоює повномасштабність взаємовпливу потреб соціуму, законів природи і рушійних сил економічного розвитку.

Для зняття основних обмежень у процесі економічного розвитку, таких як неповна інформація, одновекторність підходу до економічних ресурсів та інших, інституціоналізм поставив завдання розширення рамок економічного аналізу і звернувся до соціології, психології, права, антропології. Це ще започаткував Торстейн Веблен — «завданням економістів є вивчення норм, звичаїв, звичок, а також їх еволюції для інтерпретації рішень, які приймають економічні агенти» констатував він.

Розглядаючи еволюцію економічної теорії, ми робимо висновок, що інституціоналізм став зараз головним напрямком розвитку економічної науки, «він доповнює тверде ядро класичної і неокласичної теорії поняттям неповноти інформації, економіки очікувань, колективних дій і інститутів [16, с.47].

Інституціоналісти також звернулись до теми «економічної влади», це досить актуальне питання, але воно не є новацією. В соціально-науковому світогляді завжди підкреслювалось значення соціального контролю над економікою, пов'язувалось з проблемою суспільного інтересу, змістовних критеріїв суспільного добробуту. Розвиток інституціональної теорії йде через підтримку позитивів і через критику застарілого. Інституціоналісти стверджують, що реалістична економічна теорія повинна включати соціальні зміни, соціальний контроль, колективні дії, технологію, процес індустріалізації і ринок як інтегрований комплекс соціально-економічних відносин і підприємницьких взаємодій, а не як абстрактний механізм дії економічних законів. Тільки в цьому випадку економічна безпека регіональних структур країни може бути забезпечена в повній мірі.

Новий інституціоналізм базується на соціальній і новій інституціональній економічній теорії, яка допускає оптимальні пропорції (вибір) між державним регулюванням і ринком. Формуючи нову модель механізму розвитку ефективної економіки, з відповідним механізмом забезпечення її безпеки, надаємо її структурно-процесуальну схему (рис. 3.11.4).

В запропонованій моделі приділено більше уваги управлінсько-організаційним факторам розвитку, адже світова практика підтверджує, що в різних країнах у різні періоди потужним чинником активації продуктивних сил і зростання економіки ставали вершини людського духу і патріотизму, унікальна працездатність, самодисципліна, готовність до обмежень і не статків,

амбітність, прагнення бути першим. Все це дозволяє суттєво підвищити ефективність та раціональність функціонування механізму забезпечення економічної безпеки регіону.

Маємо констатувати, що основний механізм розбудови нової України і розвитку її регіонів розгортається через спіральну схему, в центрі якої здвоєний блок: інтелектуальний капітал і політична система, а по спіралі блоки розгортання процесу розвитку, що і показано на рис. 3.11.4.

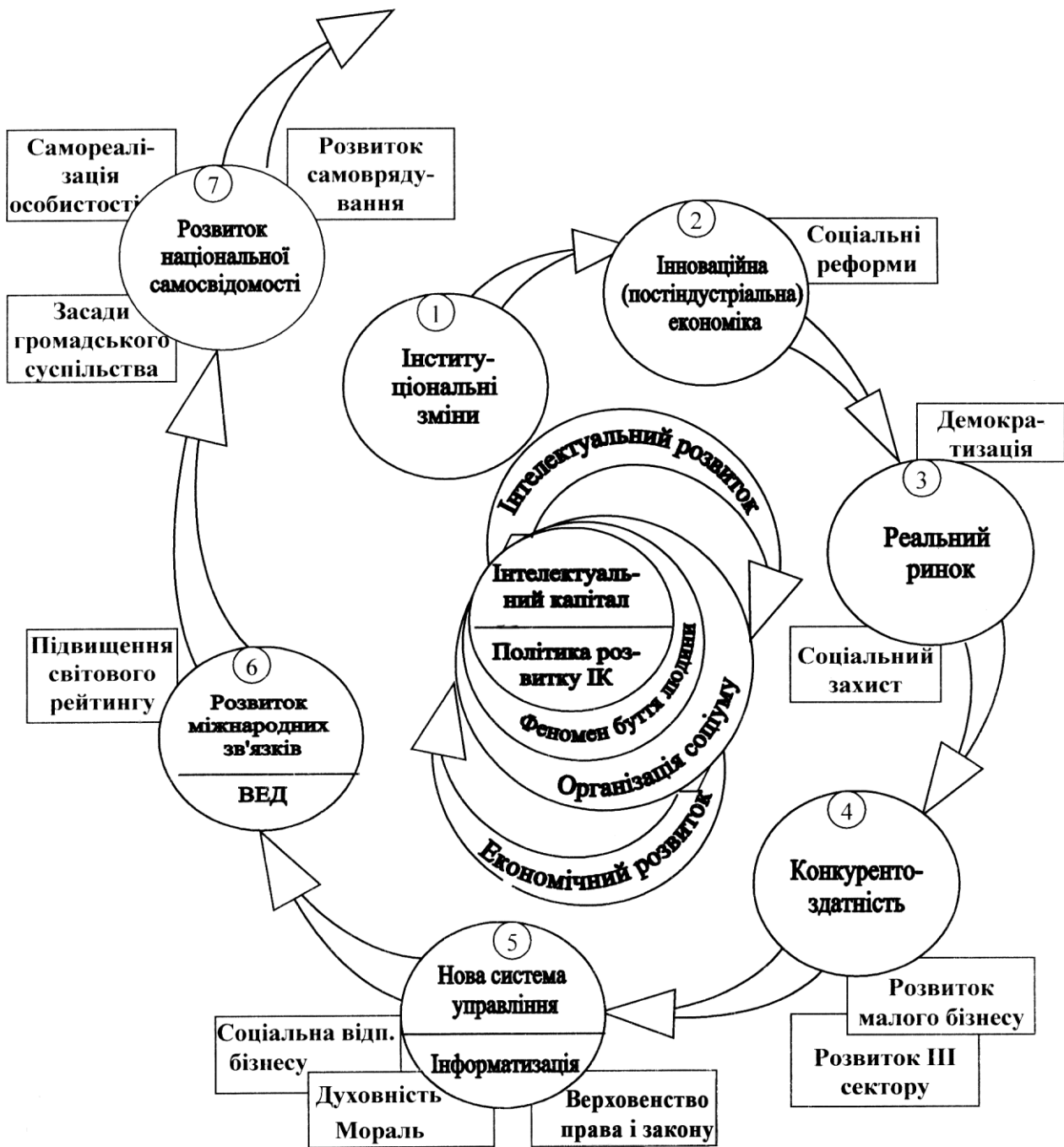

Рисунок 3.11.4. Модель соціально-економічного розвитку регіону з позицій інституціоналізму

Джерело: авторська розробка

Аналогічну за формою циклограму інноваційного розвитку можна розробити для регіональних промислових структур, формуючи їх стратегію орієнтації на інноваційні зміни і високий рівень використання інтелектуально-інноваційних ресурсів з метою забезпечення високих показників економічної безпеки (рис. 3.11.5).

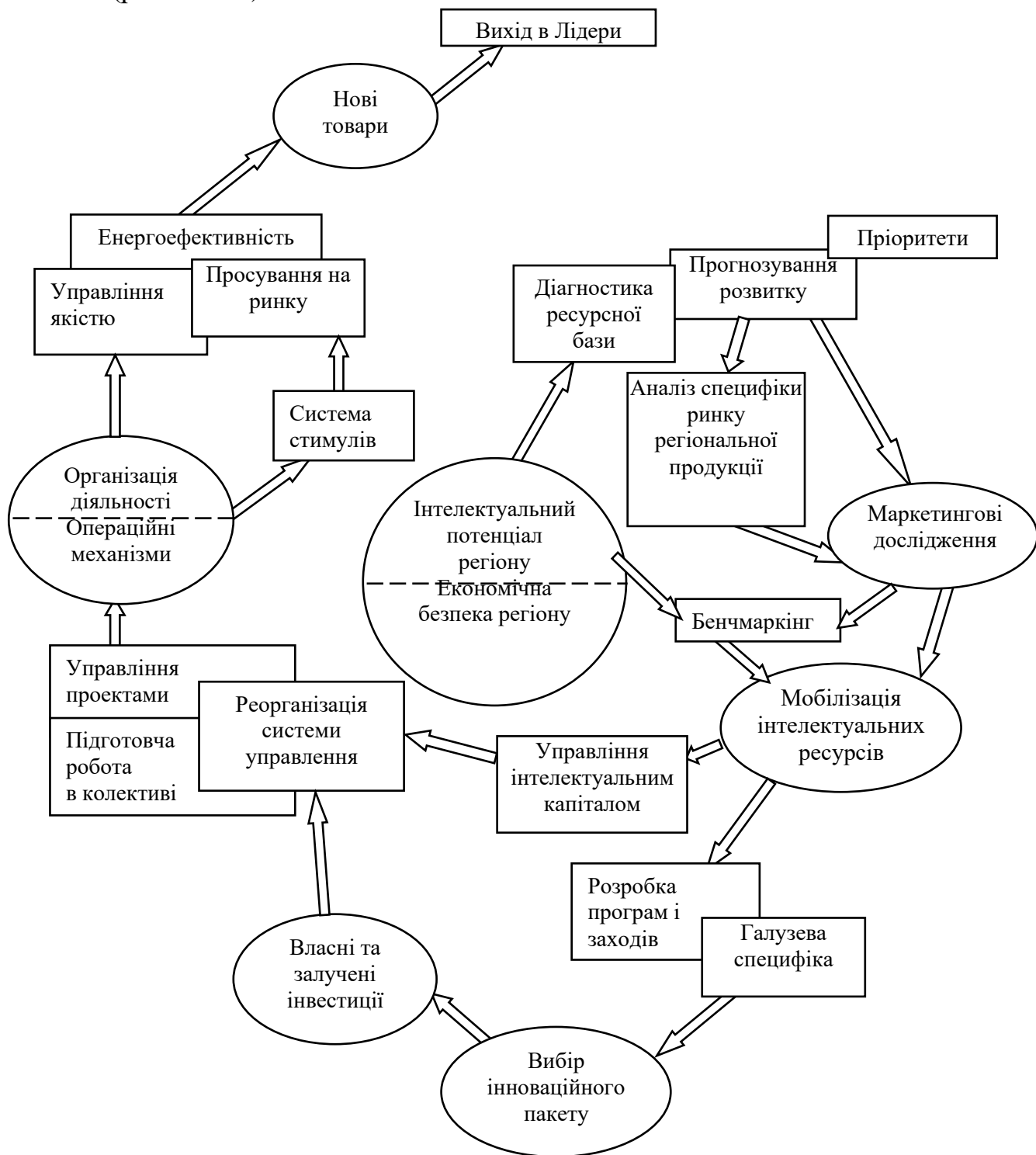

Рис. 3.11.5. Розгортання процесу розвитку промисловості в рамках регіональних структур

Джерело: авторська розробка

Як слідує з рис. 3.11.5, для машинобудівного підприємства важливо розпочати управління розвитком із завдань оцінки інноваційного потенціалу та в цілому ресурсної бази, визначити пріоритети, враховувати специфіку машинобудівного ринку, провести маркетингові дослідження, в т.ч. бенчмаркінговий аналіз.

Наступним етапом в циклограмі розвитку є мобілізація інтелектуальних ресурсів і управління інтелектуальним капіталом, поєднуючи ці завдання з вибором пакету інноваційних проектів та інвестиційним забезпеченням його реалізації. Складний етап становить реорганізація системи управління під стратегічні завдання інноваційного розвитку.

На цьому етапі відпрацьовується оргтехнологія управління проектами, проводиться підготовча робота в колективі. При визначених програмах і проектах, серед яких пріоритетно виділяють напрямки енергоефективності виробництва і управління якістю, формуються операційні механізми по досягненню цілей, підключається система стимулів [1, 1, 4, 6, 10, 32]. Результатом змін є нові товари, з якими підприємство, опанувавши ринком, виходить в лідери. Звісно, на цьому цикл розвитку не обривається, а переходить в новий стан, де виникають потреби утримання лідерства, тобто відбувається повтор циклу в якісно новому стані інтелектуального потенціалу.

З такої теоретичної концепції логіки розвитку економічних систем інноваційно-інтелектуальний потенціал є змінною величиною: в часі та в структурному прояві. Він розкривається за допомогою окремих властивостей (якостей). Одна із його якостей складається в тому, що цей ресурс, на відміну від матеріально-природного, відтворюваний та невичерпний. Інша важлива властивість в тому, що він стає ефективним не сам по собі, а в «контексті реалізації стратегічної політики підприємства чи другої структури: самоцінність його не в наявності, а в використанні» [22]. Ще одна особливість – інтелектуальний капітал розвивається не шляхом суми складових елементів, а шляхом їх синергічної взаємодії. А звідси, облікова вартість інтелектуального капіталу є більш-менш стабільною величиною, а ринкова – швидко реагує на впливові фактори (судовий процес, витік інформації, динаміка цін, падіння довіри до керівництва та інші).

Інтелектуальний капітал економічної системи може зростати і за рахунок послуг «зі сторони». Особливу нішу в науковому структуруванні предмету дослідження інтелектуального капіталу займає визначення особливостей корпоративного інтелекту (підприємств, організацій, регіонів та інших макроекономічних систем). Головні складові цієї проблеми визначені на рис. 3.11.6.

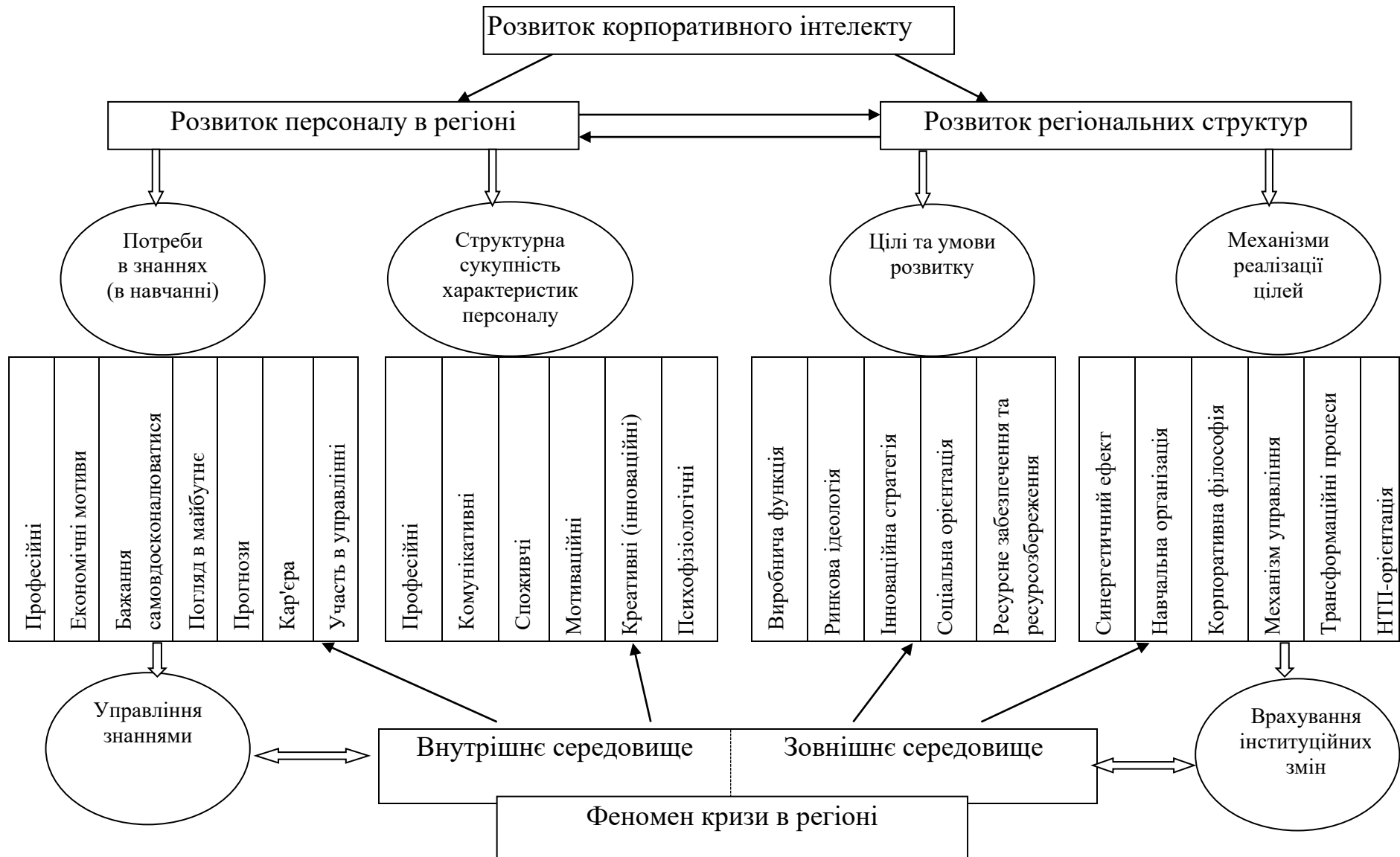

Рис. 3.11.6. Фактори розвитку і структурні складові корпоративного інтелекту та їх впливу на кризові явища в регіоні
Джерело: авторська розробка

Рисунок включає дві складові – розвиток персоналу і розвиток корпорації як цілісного об’єкту. В першому блоці – індивідуальні характеристики (бажання самореалізації, економічні інтереси особистості тощо), в другому – корпоративні завдання та механізми (виробництво товару чи послуг, ринкова ідеологія, ресурсні потреби).

Вся система характеристик інтелектуальної бази корпорації замикається на умовно розділеному блоці «зовнішнє і внутрішнє середовище». В модельну схему включені також два блоки управлінського регулювання – управління знаннями та врегулювання господарчих відносин під впливом інституційних змін (адаптація). Як особливу ситуацію, виділено феномен кризи [1, 10, 16]. Таким чином, корпоративний інтелектуальний потенціал поставлено у залежність від ресурсної бази підприємства і ситуаційних змін (чи глобальних тенденцій) у зовнішньому середовищі. В моделі (рис. 3.11.6) аксіоматично прийнято, що управління знаннями у кінцевому значенні необхідно для підвищення загального корпоративного інтелекту організації, що зумовлює зростання її вартості.

Поняття корпоративного інтелекту починається з обміну накопченими і поточними знаннями. Накопчення й обмін приводять до активації діяльності. Корпоративна творча енергія організації – це і є реалізація регіонального інноваційного потенціалу, перетворення цієї енергії в інноваційні продукти, у реальні зміни. Носії інтелектуального капіталу готові «добровільно», з максимальною віддачею виявити свій інноваційний потенціал у формі його перетворення в інтелектуально-творчу енергію для забезпеченні економічної безпеки регіону.

Поставлена задача, наш погляд, «добровільно» формується методами і механізмами (у підсумку, спеціальним менеджментом) особливої цільової підсистеми – управління знаннями. Напрямок наукового дослідження, що базується на категоріях «інтелект», «інтелектуальний капітал», «інтелектуалізація» забезпечує продуктивні результати в економіці (і не тільки через економіку знань), в інформатиці (де ведуться роботи по створенню інтелектуальних роботів), в теорії управління (де від рівня знань залежить якість прийняття рішень), в філософії (де інтелект характеризує і саму людину і спосіб пізнання світу) і в багатьох інших сферах, де вже зараз отримані важливі науково-практичні результати.

Криза підтвердила і необхідність визнання, особливо в Україні, складності та недосконалості ринкових механізмів, особливо в ситуації «неналагодженого і нерозвиненого ринку». У підтвердженні цього наведемо міркування Дж. Сороса, який зазначає: ринковою повинна бути економіка, а не суспільство.

В теоретичних положеннях стосовно процесів забезпечення економічної безпеки регіону є базові напрацювання, що виправдали себе на практиці. До них належить теорія хвиль і циклічності з включенням в цей об'єктивний процес кризових ситуацій. Ці хвильові процеси практично некеровані, але умови для їх корегування дійсно існують. Це як раз знання, інтелект, практичні зусилля реформ підтримані політичною волею. Механізм корегування найбільш продуктивно себе проявляють в післякризовий період (реформи, антикризові програми).

Щодо сучасного стану кризи в Україні, то можна сформулювати таку модель післякризових дій (рис. 3.11.7).

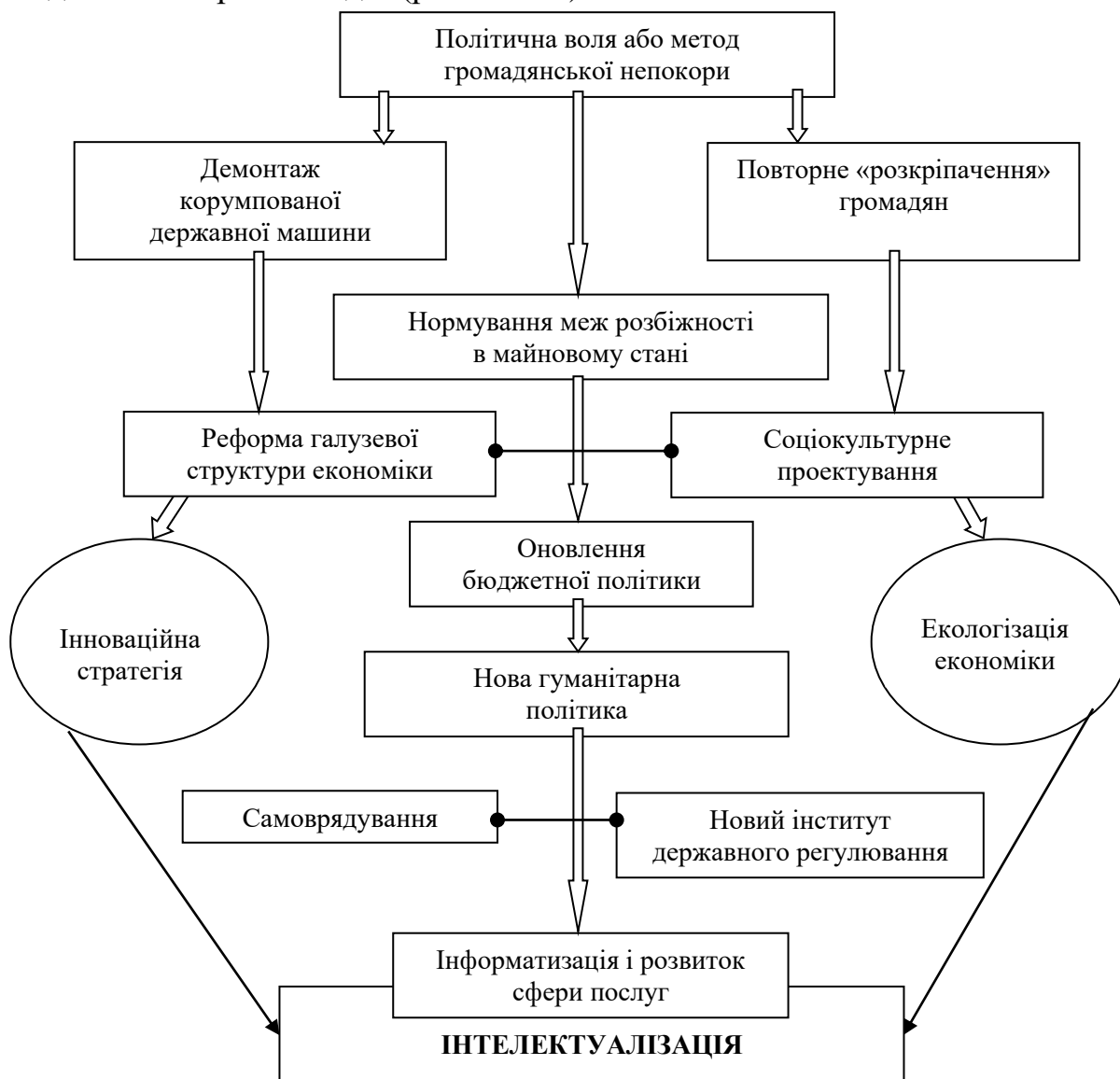

Рис. 3.11.7. Післякризова технологія розвитку регіонів України

В основу схеми-моделі закладені пропозиції А.Єрмолової [31] щодо післякризового розвитку регіональних структур. Граничними полюсами запропонованої моделі (верх – низ) виступають політична воля (а в конфліктних ситуаціях – громадянська непокоря) і інтелект нації, як

продуктивна сила розвитку. Інтелектуалізацію в недавні минулі часи пов'язували з основами культури, і це було виправдано. У наш динамічний час цей зв'язок хоч і зберігається, але за силою впливу на суспільство він менш значимий, йому притаманний ряд суттєвих суперечностей. Практично ряд суперечностей в регіональному безпечному розвитку нашої країни є невичерпним і може скласти окрему тему дослідження (табл. 3.11.1).

Таблиця 3.11.1

Суперечності в соціально-економічному розвитку регіонів України

№ з/п	Характер суперечності (між протилежностями)	Складові (3-х бальна оцінка)			Заходи розв'язання суперечностей
		гуманітарна	економічна	соціально	
1	Об'єктивні економічні закони → Практика «ручного» управління ←		+++	+	Науковий підхід. Перебудова системи управління
2	Потреба в нових управлінських кадрах → Стара компартійна номенклатура ←	+	++	+	Ротація кадрів. Безперервна освіта. Резерв молоді.
3	Необхідність консолідації сил → Дії на роз'єднання нації ←		+	+++	Формування національної ідеї. Просвітницька робота.
4	Вимоги постіндустріального суспільного (пріоритет послуг) → Архаїчна структура вітчизняної економіки ←		++		Реалізація інноваційної стратегії. Стимуляція за трансформаційні результати.
5	Стратегічні інтереси країни → Особисті інтереси олігархії ←	+	++	+	Організація громадського контролю.
6	Потреби в інвестиціях → Незадовільний інвестиційний клімат ←		+++		Нове законодавство. Контроль службової діяльності.
7	Великі можливості отриманої незалежності → Неготовність нації до саморозвитку ←		+	+++	Формування нового світогляду.
8	Ринкова модель → Чиновницьке свавілля ←		++		Зменшення держвпливу. Зміна законодавства
9	Світова тенденція опори на інтелект → Руйнування інтелектуальної бази ←	+++	+	++	Нова система фінансування науки, освіти, інновацій Створення національної інноваційної системи
10	Необхідність системних рішень і послідовної практики → Стихійний процес ←	+	+	+	Перехід на програмно-цільову практику реформ і трансформацій.
11	Пріоритет людської гідності і цінності → Пріоритет цінності власного збагачення і споживчої психології ←	+++		+	Розбудова громадського суспільства. Ефективна робота правової системи.
12	Потреба в новому мисленні → Консерватизм ←	++	++	++	Освіта. Практика бізнесу. Інновації.

Джерело: авторська розробка

Перша з суперечностей полягає у порушенні відповідності між вимогами об'єктивних закономірностей самоорганізації і саморозвитку складних соціальних систем і реальною практикою суб'єктивного, «ручного» управління країною. Причина такого стану – у відсутності у значної більшості керівників всіх рівнів ієрархії розуміння логіки соціального розвитку та його закономірностей, у відвертому ігноруванні цих закономірностей та прагненні «нав'язати» країні й суспільству своє особисте розуміння стратегії розвитку і своє бачення цілей і шляхів цього розвитку.

Другою, тісно пов'язаною з попередньою, є суперечність між реальною потребою в керівних кадрах нової генерації та наявним їх ресурсом, який переважно складають управлінці старої формації, що ще прагнуть використовувати командно-адміністративні методи.

Третьою суперечністю, яка значною мірою перешкоджає успішному соціально-економічному розвитку України, є суперечність між необхідністю консолідації народу в єдину й цілісну політичну націю та істотним розколом її населення в багатьох площинах, який до того ж штучно підігривається політиками заради створення умов нестабільності для реалізації своїх особистих інтересів.

Досить характерною виступає суперечність між вимогами постіндустріального етапу в історії людської цивілізації, глобальними тенденціями інноваційного розвитку на основі інтелектуалізації економіки і впровадження високих технологій, з одного боку, та архаїчною структурою національної економіки, її переважною орієнтацією на експорт продукції чорної металургії та хімічної промисловості, – з іншого. При цьому, надзвичайно висока матеріалоемність та енергоемність вітчизняної продукції робить її неконкурентоспроможною на світовому ринку й істотно залежною від імпорту енергоносіїв, які стають вагомим важелем зовнішнього політичного тиску на нашу країну. Глибинні корені цієї суперечності, знов-таки, пов'язані з характером іншої суперечності – між стратегічними соціально-значимими інтересами національної економіки і прагненням невеликої групи власників металургійних і хімічних виробництв отримувати високі прибутки саме сьогодні. Ця суперечність особливо яскраво виявилася в умовах світової фінансово-економічної кризи, коли істотно впав попит на продукцію хімії та металургії на світових ринках.

Однією з особливостей розвитку України слід вважати також наявність істотної суперечності між гострими потребами реального сектору економіки у внутрішніх та іноземних інвестиціях і тими вкрай несприятливими правовими, політичними й економічними умовами, сукупність яких прийнято називати інвестиційним кліматом. Не випадково ті західні підприємці й інвестори, які

спочатку прагнули вести бізнес в Україні, згодом згорнули свою діяльність, а значна кількість вітчизняних підприємців реєструють свої фірми за кордоном і вивозять капітали та прибуток за межі країни.

Важливою для розуміння перебігу процесів соціально-економічного розвитку України є суперечність між можливостями, які відкрилися перед суспільством з отриманням політичної незалежності, та психологічною неготовністю нації належним чином скористатися ними. Однією з істотних слід вважати також і суперечність між необхідністю розвитку ринкової економіки і нерозвинутою інституційною базою ведення бізнесу, що значною мірою перешкоджає формуванню у країні нової моделі економічних відносин.

Підводячи підсумки проведеного аналізу суперечностей соціально-економічного розвитку України та її регіонів, слід підкреслити, що вони чинять свій вплив, особливо в економічному секторі розвитку, як на первинну ланку виробництва, так і на мезорівні, до якого ми відносимо регіони. Думка сама по собі не має меж, але практична діяльність, механізми використання інтелектуального капіталу у проектах оновлення виробництва і методів господарювання є локалізованими у регіональних системах. Регіони України мають свої межі, свої ресурси і свої системи управління. Гострота виявлення протиріч не є однаковою у регіонах, тому кожен із них має визначити і свою інноваційну політику і свої особливості моделі управління їх економічною безпекою.

Висновки

У колективній монографії обґрунтовано, що в сучасних умовах розвитку України досягнення сталого розвитку регіонів неможливе без забезпечення соціоекологоекономічної безпеки як спроможності швидко, вчасно та гнучко реагувати на зовнішні та внутрішні загрози, розробляти та реалізовувати заходи щодо зниження або нейтралізації їхнього впливу.

Визначено, що управління соціоекологоекономічною безпекою регіону характеризується здатністю забезпечення всіма необхідними ресурсами для захисту від дії факторів дестабілізації, гарантування стійкого розвитку регіону в умовах загроз зовнішнього і внутрішнього середовища за рахунок впровадження відповідного механізму забезпечення такої безпеки.

Доведено, що досягнення соціоекологоекономічної безпеки регіону забезпечить розвиток країни загалом, дозволить вирішити ряд соціальних, екологічних та економічних проблем, сформувати конкурентні переваги на зовнішньому ринку, підвищити рівень та якість життя населення, зберегти природно-ресурсний потенціал.

У процесі дослідження отримано такі результати, що мають наукову новизну:

вперше:

- обґрунтовано структурно-логічну схему формування механізму забезпечення енергетичної безпеки регіонів та визначено сутність механізму забезпечення енергетичної безпеки регіону, як сукупності інституційних, організаційних структур і використовуваних ними процедур, форм, методів та інструментів розв'язання суперечностей і послаблення чи усунення внутрішніх і зовнішніх загроз в енергетичній сфері. Ефективне функціонування складових механізму дозволить забезпечити збалансований та інноваційний розвиток регіонів, раціональне використання наявних енергоресурсів, достатній рівень регіональної енергетичної безпеки на екологічних засадах і підвищення рівня добробуту населення.

- розроблено алгоритм формування та процедур впровадження стратегії забезпечення безпеки страхового ринку на регіональному рівні, що збудована у мережевому просторі реалізації ключових завдань відповідного рівня стратегічної системи на основі сценарного підходу, що дозволяє раціонально поєднувати зовнішній вплив і внутрішній потенціал системи та зосередити наявні ресурси й реалізувати їх задля досягнення встановленого рівня безпеки страхового ринку;

набули подальшого розвитку:

- підхід до формування стратегії забезпечення соціоекологоекономічної безпеки населення, який, на відміну від існуючих, передбачає структуризацію цілей та завдань відповідно до поставленої мети та дозволить підвищити рівень безпеки населення у регіонах;

- стратегічний підхід до управління процесом забезпечення соціальної

безпеки регіону. У зв'язку з цим запропоновано основні та допоміжні стратегії забезпечення соціальної безпеки регіону. Серед базових стратегій виділено: стратегію зростання рівня соціальної безпеки, стратегію стабілізації рівня соціальної безпеки і стратегію підтримки рівня соціальної безпеки. Допоміжні стратегії визначені залежно від рівня ефективності соціальної політики в регіоні та рівня його соціальної безпеки. Для регіонів із низьким рівнем ефективності соціальної політики запропоновані такі типи допоміжних стратегій: наступальну стратегію, стратегію пошуку компромісу, стратегію з нульовою сумою. Для регіонів із задовільним рівнем ефективності соціальної політики розроблені такі стратегії: конфронтаційну, партнерських взаємовідносин та завищених вимог. Для регіонів із високим рівнем ефективності соціальної політики визначені такі типи допоміжних стратегій: стратегію відходу, стратегію росту та стратегію утримання позицій;

- сутність та складові механізму забезпечення економічної безпеки регіону. Визначено, що економічна безпека регіонів складається із трьох механізмів (інституційний, організаційний та економічний) для забезпечення відповідності таким вимогам: діяти у межах нормативно-правового поля, захищати національні і регіональні економічні інтереси, надавати можливість до прогнозування і своєчасного відвернення загроз та несприятливих процесів в економічній безпеці регіону, ефективно функціонувати як у звичайних, так і в надзвичайних ситуаціях, мати чітку структуру і функціональне розмежування органів законодавчої, виконавчої та судової гілок влади;

- підходи до розробки механізму забезпечення економічної безпеки регіонів, який на відміну від існуючих, передбачає збирання інформації, способи її узагальнення, обробки та використання, а також технології надання безпосереднім користувачам з метою оцінки рівня та стану економічної безпеки регіону.

Перелік посилань

Розділ 1

1.2.

1. Андреева Н.Н., Харичков С.К. Экологоориентированные инвестиции в системе обеспечения ресурсно-экологической безопасности. Институт проблем рынка и экономико-экологических исследований. Одесса. 2000. 196 с.

2. Дорогунцов С.І., Федорищева А.М. Державне регулювання техногенно-екологічної безпеки в регіонах України. *Економіка України*. 2002. № 4. С. 70-76.

3. Галушкина Т.П. Концептуальные основы и организационно-экономический механизм экологического менеджмента в Украине. Диссертация на соискание научной степени доктора экономических наук. НАН Украины, Институт проблем рынка и экономико-экологических исследований. Одесса, 2000. 427 с.

4. Герасимчук З.В. Регіональна політика сталого розвитку: методологія формування, механізми реалізації. Луцьк: «Надстир'я», 2001. 528 с.

5. Герасимчук З.В., Олексюк А.О. Екологічна безпека регіону: діагностика та механізм забезпечення. Луцьк: «Надстир'я», 2007. 280 с.

6. Кравців В.С. Регіональна екологічна політика в Україні (теорія формування, методи реалізації). НАН України, Інститут регіональних досліджень. Львів, 2007. 336 с.

7. Ліпкан В.А. Безпекознавство: навч. посібник. Київ: Вид-во Європ. ун-ту, 2003. 208 с.

8. Bohm P., Russel C., Kneese A., Sweeney J (eds). Comparative analysis of alternative policy instruments. Handbook of natural resources and energyeconomics. New York, 1985.

9. Пахомова Н.В., Эндерс А., Рихтер К. Экологический менеджмент. Санкт Петербург: Питер, 2003. 544 с.

10. Экология и экономика природопользования: учебник для вузов. под ред. проф. Э.В. Гирусова, проф. В.Н. Лопатина. 2-е изд., перераб. и доп. Москва: ЮНИТИ – ДАНА, Единство, 2002. 519 с.

1.3.

1. Білик Р.Р. Механізми та інструменти забезпечення економічної безпеки регіонів України в процесі децентралізації. *Бізнес Інформ*. 2015. № 9. С. 67–72. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/binf_2015_9_11.

2. Бондаревська О.М. Економічна безпека регіонів у системі економічної безпеки держави. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2017. С. 54–57.

3. Гбур З.В. Структура забезпечення економічної безпеки України в контексті європейської інтеграції. *Інвестиції: практика та досвід*. 2017. №23. С. 98–102.

4. Герасимчук З.В., Вавдіюк Н.С. Економічна безпека регіону: діагностика та механізм забезпечення. Луцьк : Надстир'я, 2006. 244 с.

5. Гришина Л., Бойко Є. Економічна безпека регіонів України в умовах посилення ризиків нестабільності. URL: <https://studlib.org.ua/index.php/eprs/article/download/14/15>

6. Данилишин Б. Як децентралізувати управління в Україні. URL: Режим доступу: <http://www.epravda.com.ua/columns>.

7. Дикань В.В., Александрова О.Ю. Механізм забезпечення економічної безпеки регіону: сутність, складові, напрями дії. *Вісник економіки транспорту і промисловості*. 2017. № 58, С. 18–25.

8. Доровської В.О. Економічна безпека регіонів та її місце в державному регулюванні соціально-економічного розвитку України. *Бізнес Інформ*. 2013. № 3. С. 36-41.

9. Криленко В.І. Економічна безпека регіону як складова забезпечення національної економічної безпеки. Електронне наукове фахове видання «Ефективна економіка» URL: www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=1779.

10. Макаров Г.В. Очікувані ризики у процесі децентралізації влади в Україні. Аналітична записка URL: <http://www.niss.gov.ua/aiicie5/1021>.

11. Полінкевич О.М. Побудова регіональних виробничих систем на японській філософії кайдзен. Економічні науки. Серія «Регіональна економіка»: зб. наук. праць. Луцьк. нац. техн. ун-ту. Луцьк, 2017. Вип. 14 (55). С. 255–262

12. Полінкевич О.М. Принципи побудови механізмів управління інноваційною складовою економічної безпеки підприємств // Управління інноваційною складовою економічної безпеки : монографія у 4-х томах / за ред. д.е.н., професора Прокопенко О.В. (гол. ред.), к.е.н., доцента Школи В.Ю., к.е.н. Щербаченко В.О. Суми: ТОВ «Триторія», 2017. Т. I. Теорія та методологія управління інноваційною складовою економічної безпеки. С. 303–316.

13. Семкова Л.В. Економічна безпеки регіонів. *Вісник Приазовського державного технічного університету*. Серія: Економічні науки. 2014. Вип. 27. С. 63–69.

1.4.

1. Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2020 року: Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 6 серпня 2014 р., № 385. URL : <http://zakon4.rada.gov.ua/>

2. Черчик Л.М. Концептуальні основи формування системи соціо-еколого-економічної безпеки. *Економічний форум*. 2016. № 2. С. 167-175. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecfor_2016_2_27

3. Резніков О.Л. Забезпечення соціально-економічної безпеки регіону – нагальне завдання сьогодення. *Економіка промисловості*, 2018. № 1. С. 78-82.

4. Дикань В.В., Александрова О.Ю. Механізм забезпечення економічної безпеки регіону: сутність, складові, напрями дії. *Вісник економіки транспорту і промисловості*. 2017. Вип. 58. С. 18-25. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vetp_2017_58_4

5. Ковальська Л.Л., Савош Л.В. Економічна безпека регіону: оцінка та механізми забезпечення. *Економічний форум*. 2014. № 4. С. 89-95. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecfor_2014_4_17

6. Порохня В.М., Безземельна Т.О., Кравченко Т.А. Стратегічне управління: Навч. посібник. Київ: ЦУЛ, 2012. 224 с.

7. Залунін В.Ф., Квактун О.О., Орловський Є.С. Організаційно-економічний механізм реалізації інвестиційно-екологічної стратегії сталого розвитку регіонів України. *Економічний простір*. 2016. № 112. С. 57-70. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecpros_2016_112_8

8. Мельник А.Ф., Оболенський О.Ю., Васіна А.Ю., Гордієнко Л.Ю. Державне управління: навч. посіб; за ред. А. Мельник. Київ: Знання-Прес, 2003. 343 с.

9. Гришина Л., Бойко Є. Економічна безпека регіонів України в умовах посилення ризиків нестабільності. *Економіко-правова парадигма розвитку сучасного суспільства*. 2016. № 1. URL: <https://studlib.org.ua/index.php/eprs/article/view/14/0>

Розділ 2

2.2.

1. Герасимчук З.В., Олексюк А.О. Екологічна безпека регіону: діагностика та механізм забезпечення. Луцьк: Надстир'я, 2007. 280 с.

2. Добрянська Л.О. Наукові основи екологізації розвитку продуктивних сил. Економіка природокористування і охорони довкілля: щорічник праць / під ред. М.А. Хвесика. Київ: РВПС України, 2009. С. 40-46.
3. Добрянська Л.О., Жарова Л.В., Хлобистов Є.В. Стратегічний потенціал екологічної безпеки: технологія економічного зростання / За наук. ред. д-ра екон. наук, професора Хлобистова Є.В. Львів, 2012, 285 с.
4. Долішній М.І., Кравців В.С., Стадницький Ю.І., Харічков С.К., Степанов В.М. Стратегія екологічної безпеки (регіональний контекст) / під ред. М.І. Долішнього, В.С. Кравціва. Львів: НАН України, Ін-т регіон, досліджень, 1999. 243 с.
5. Доповідь Українського форуму «Безпека-2010». URL: <http://www.nceai.gov.Ua/217.553.1.0.1.0.phtml>. (дата звернення 14.03.2019).
6. Етапи виникнення та становлення концепції збалансованого розвитку. URL: <http://www.sd4ua.org/shho-take-stalij-rozvitok/istoriya/?print=pdf> (дата звернення 4.06.2019).
7. Методика розрахунку рівня економічної безпеки України: Наказ Міністерства економіки України № 60 від 02.03.2007. URL: <http://zakon.nau.ua>. (дата звернення 10.03.2019).
8. Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України: Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 29.10.2013 № 1277 URL: <http://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&tag=MetodichniRekomendatsii>. (дата звернення 14.02.2019).
9. О прогнозах развития мира на 15 лет. / Ин- т демограф. исследований. URL: http://www.demographia.ru/articles_N/index.html?idR=22&idArt=153 (дата звернення 14.04.2019).
10. Онопрієнко М.В. Уточнення змісту поняття «технологія» XXIV Київський міжнародний симпозиум з наукознавства та науково-технологічного прогнозування «Інноваційна політика та законодавство в Європейському Союзі та Україні: формування, досвід, напрямки наближення», м. Київ, Україна, 2-3 червня 2011 р. С. 228–230. URL: <https://books.google.pl/books?id=bCdTBAAAQBAJ> (дата звернення 12.06.2019).
11. Пашенцев О.І. Методологічні засади випереджального захисту довкілля від антропогенного впливу. Сімферополь: ДІАЙП, 2008. 614 с.
12. Полінкевич О.М. Механізми адаптації бізнес-процесів промислових підприємств до нової економіки: монографія. Луцьк: РВВ Луцького НТУ, 2014. 448 с.
13. Рентні відносини в системі модернізації національної економіки / за ред. д. е. н., проф., чл.-кор. НАНУ Б.М. Данилишина. Київ: РВПС України НАН України, 2007. 518 с.

14. Про національну безпеку України: Закон України № 2469-VIII, від 21.06.2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19> (дата звернення 14.05.2019).

15. Степаненко А.В. Еколого-економічні стратегії в системі забезпечення екологічної безпеки *Наука та наукознавство*, 2014, № 4. С. 77–89.

16. OECD (2007), Trends in Environmental Finance in Eastern Europe, Caucasus and Central Asia, OECD, Paris.

2.3.

1. Ахмедуев А.Ш., Абдулаева З.З. Стратегия экономической безопасности региона и механизм ее реализации. *Национальные интересы: приоритеты и безопасность*. 2008. №3. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/strategiya-ekonomicheskoy-bezopasnosti-regiona-i-mehanizm-ee-realizatsii> (дата звернення: 30.06.2019).

2. Балик Т.В. Управління конкурентоспроможністю міста. *Коммунальное хозяйство городов*. Вып. 94. 2010. С. 11-19.

3. Білик Р.Р. Конкурентоспроможність регіонів України в системі зміцнення їх економічної безпеки: дис...д-ра екон.наук: 08.00.05; Львів, 2017. 440 с.

4. Гбур З.В. Заходи щодо підвищення економічної безпеки України. *Інвестиції: практика та досвід*. 2018. № 6. С. 52 – 55.

5. Головня Ю.І. Стратегічні пріоритети забезпечення економічної безпеки в регіоні. *Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності*. 2013. Вип. 2(1). С. 294-298.

6. Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2020 року. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/385-2014-%D0%BF> (дата звернення: 21.06.2019)

7. Дикань В.В., Александрова О.Ю. Механізм забезпечення економічної безпеки регіону: сутність, складові, напрями дії. *Вісник економіки транспорту і промисловості*. 2017. № 58. С. 18-25.

8. Економіка та економічна безпека держави. Теорія та практика: монографічний навчальний посібник / С. Давиденко, О. Єгорова, В. Приходько, П. Матішак, Я. Голоніч, П. Копінець, М. Мачкінова, М. Доброволська та ін. Ужгород: РІК-У, 2017. 388 с.

9. Коковський Л.О. Географічний вимір економічної безпеки України: автореф. дис... канд. геогр. наук: 11.00.02; Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. Київ, 2008. 18 с.

10. Сак Т.В. Загрози економічній безпеці регіонів в умовах децентралізації влади. *Теорія та практика менеджменту безпеки*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 16 травня 2018 р. Луцьк, 2018. С. 116-118.

11. Стратегія національної безпеки України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/287/2015> (дата звернення: 21.06.2019)

12. Стратегія сталого розвитку «Україна – 2020». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5/2015#n10> (дата звернення: 21.06.2019)

13. Сухоруков А.І., Харазішвілі Ю.М. Моделювання та прогнозування соціально-економічного розвитку регіонів України: монографія. Київ: НІСД, 2012. 368 с.

14. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011 (дата звернення: 21.06.2019)

2.4.

1. Мельник А.Ф., Смоленський О.Ю., Васіна А.Ю., Гордієнко Л.Ю. Державне управління: Навчальний посібник. Київ: «Знання-Прес», 2003. 336 с.

2. Дороніна Н.В. Системний підхід до формування антикризової стратегії у державному управлінні. URL: <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/db/2007-2/doc/1/05.pdf>.

Розділ 3

3.1.

1. Шевчук Я.В. Механізм управління системою енергетичної безпеки регіонів. *Агросвіт*. 2016. № 23. С. 65-71. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/agrosvit_2016_23_13 (дата звернення: 15.08.2019).

2. Миколук О. Теоретичні підходи до трактування поняття «енергетична безпека». *Причорноморські економічні студії*. 2016. Вип. 7. С. 129-133.

3. Струк Н. П. Основні складові механізму забезпечення енергетичної безпеки держави. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2016. Вип. 10. С. 231-234.

4. Слупський Б.В. Основні моделі ринків електроенергетики та особливості їх державного регулювання: порівняльний аналіз. *Державне управління та місцеве самоврядування*: зб. наук. пр. Дніпропетровськ: Вид-во ДРІДУ НАДУ, 2009. Вип. 3.

5. Положення про Міністерство економічного розвитку і торгівлі України Постанова Кабінету Міністрів України від 20 серп. 2014 р. № 459. URL:

<https://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/459-2014-%D0%BF> (дата звернення: 15.08.2019).

6. Мельниченко О.А. Теоретичні основи державного регулювання параметрів енергетичної безпеки. *Теорія та практика державного управління*. 2017. № 2 (57). С. 8-14.

7. Положення про Управління паливно-енергетичного комплексу Харківської обласної державної адміністрації: розпорядження голови Харківської обласної державної адміністрації від 17 лист. 2016 р. № 43. URL: <http://kharkivoda.gov.ua/oblasna-derzhavna-administratsiya/struktura-administratsiyi/strukturni-pidrozdili/147/304> (дата звернення: 15.08.2019).

8. Сердюченко О.В. Законодавчі аспекти забезпечення енергетичної безпеки. *Порівняльно-аналітичне право*. 2015. № 1. С. 214-218.

9. Мельниченко О. Енергетична безпека: сутність і засоби державного регулювання. *Вісник Національного університету цивільного захисту України*. Серія: Державне управління. 2017. Вип. 1. С. 32-41. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VNUCZUDU_2017_1_7 (дата звернення: 15.08.2019).

10. Рябцев Г.Л. Нові підходи до визначення та гарантування енергетичної безпеки України. *Інвестиції: практика та досвід*. 2015. № 11. С. 62-66.

11. Мазур І.М. Концептуальні засади організаційно-економічного механізму забезпечення енергетичної безпеки економіки України. *Інвестиції: практика та досвід*. 2014. № 4. С. 67–73.

3.2.

11. Андреева Н.Н., Харичков С.К. Экологоориентированные инвестиции в системе обеспечения ресурсно-экологической безопасности. Институт проблем рынка и экономико-экологических исследований. Одесса. 2000. 196 с.

12. Дорогунцов С.І., Федорищева А.М. Державне регулювання техногенно-екологічної безпеки в регіонах України. *Економіка України*. 2002. № 4. С. 70-76.

13. Галушкина Т.П. Концептуальные основы и организационно-экономический механизм экологического менеджмента в Украине. Диссертация на соискание научной степени доктора экономических наук. НАН Украины, Институт проблем рынка и экономико-экологических исследований. Одесса, 2000. 427 с.

14. Герасимчук З.В. Регіональна політика сталого розвитку: методологія формування, механізми реалізації. Луцьк: «Надстир'я», 2001. 528 с.

15. Герасимчук З.В., Олексюк А.О. Екологічна безпека регіону: діагностика та механізм забезпечення. Луцьк: «Надстир'я», 2007. 280 с.

16. Кравців В.С. Регіональна екологічна політика в Україні (теорія

формування, методи реалізації). НАН України, Інститут регіональних досліджень. Львів, 2007. 336 с.

17. Лісовський С.А. Економіко-географічні засади збалансованого розвитку України: Автореф. дис. на здобуття наук. ступ. доктора географічних наук:11.00.02. Інститут географії НАН України. Київ. 2004. 36 с.

18. Масловська Л.Ц. Сталий розвиток продуктивних сил регіонів: теорія, методологія, практика. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук. НАН України Рада по вивченню продуктивних сил. Київ.2004.

19. Хвесик М.А., Горбач Л.М., Кулаковський Ю.П. Економіко-правове регулювання природокористування: монографія. Київ: Кондор, 2004. 524 с.

20. Хлобистов Є.В. Екологічна безпека трансформаційної економіки. РВПС України НАН України; відп. ред. Дорогунцов С.І. Київ: Агентство «Чорнобильінтерформ», 2004. 336 с.

21. Акимова Т.А., Хаскин В.В. Экология. Человек – Экономика – Биота – Среда: учебник для вузов.[2-е изд., перераб. и доп.]. Москва: ЮНИТИ – ДАНА, 2001. 566 с.

22. Тендюк А.О. Теоретичні проблеми екологічного менеджменту. *Економічні науки. Серія «Економіка та менеджмент»: збірник наукових праць.* Луцький національний технічний університет. Випуск 8(30). Луцьк, 2011. С. 229-237.

23. Ліпкан В.А. Безпекознавство: навч. посібник. Київ: Вид-во Європ. ун-ту, 2003. 208 с.

24. Porter M. *Competitive Strategy*. New York: Free Press, 1985.

25. Мельник Л.Г. Екологічна економіка: Підручник. Суми: ВТД „Університетська книга”, 2002. 346 с.

26. Bohm P., Russel C., Kneese A., Sweeney J (eds). *Comparative analysis of alternative policy instruments. Handbook of natural resources and energyeconomics.* New York, 1985.

27. Пахомова Н.В., Эндерс А., Рихтер К. Экологический менеджмент. Санкт Петербург: Питер, 2003. 544 с.

28. Экология и экономика природопользования: учебник для вузов. под ред. проф. Э.В. Гирусова, проф. В.Н. Лопатина. 2-е изд., перераб. и доп. Москва: ЮНИТИ – ДАНА, Единство, 2002. 519 с.

3.3.

1. Енергоспоживання на основі відновлюваних джерел за 2007–2017 роки. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (Дата звернення: 13.05.2019).

2 Біоенергетика. URL:<http://saee.gov.ua/ae/bioenergy> (Дата звернення: 13.05.2019).

3. Вітроенергетика URL: <http://saee.gov.ua/ae/windenergy> (Дата звернення: 23.05.2019).

4. Енергетична стратегія України на період до 2035 року «Безпека, енергоефективність, конкурентоспроможність» Розпорядження Кабінету Міністрів України від 18 серпня 2017 р. № 605-р URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0002120-13> (Дата звернення : 16.05.2019).

5. DOI: <https://doi.org/10.29038/2411-4014-2019-02-108-114>

6. Урядова програма «теплих кредитів» URL: <http://saee.gov.ua/uk/consumers/derzh-pidtrymka-energozabespechenya> (Дата звернення : 19.05.2019).

7. Про схвалення Концепції впровадження механізмів стабільного фінансування заходів з енергоефективності (створення Фонду енергоефективності) Розпорядження КМУ від 13 липня 2016 р. № 489-р Київ URL: <https://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/489-2016-%D1%80> (Дата звернення: 25.05.2019).

8. Інтерактивна карта на допомогу інвестору у сфері відновлюваної енергетики (ВЕ) URL: <https://www.google.com/maps/d/u/0/viewer?mid=1s-CEXS6ltCny91b3FhUANkYgQIw&ll=49.32420988139079%2C25.698319435745134&z=7>(Дата звернення : 9.05.2019).

3.4.

1. Наказ Міністерства економіки України від 29 жовтня 2013 р. № 1277 «Про затвердження Методики розрахунку рівня економічної безпеки України» URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/ME07222.html (дата доступу 16.08.2019 р.)

2. Виклюк М. І. Структура фінансової безпеки регіону та характеристика її складових. URL:<http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1485> (дата доступу 16.08.2019 р.)

3. Проект «Концепція фінансової безпеки України». URL: www.ufin.com.ua/konceptcia/008.doc (дата доступу 16.08.2019 р.)

4. Барановський О.І. Фінансова безпека в Україні (методологія оцінки та механізми забезпечення): монографія. Київ: КНТЕУ. 2004. 759 с.

5. Карпінський Б.А. Індикатори фінансової безпеки в контексті збалансованості фінансової системи держави. Науковий вісник Національного лісотехнічного університету України : збірник науково-технічних праць. Львів. 2008. Вип. 18.2. С. 131-145.

6. Паєнтко Т.В. Безпека фондового ринку в контексті зміцнення фінансової безпеки держави. Збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України. №2. 2011. С. 208-214.
7. Яремко Л.А. Формування безпечного інноваційного розвитку та забезпечення інноваційної безпеки регіону. Портал про інвестиції. URL: <http://investycii.org> (дата доступу 16.08.2019 р.)
8. Скворцова М.А. Формирование системы управления финансовой безопасностью регионов Приволжского федерального округа на основе многомерной классификации. URL: <http://sisupr.mrsu.ru/2008-1/pdf/29-skvortzova.pdf> (дата доступу 16.08.2019 р.)
9. Герасимчук З.В., Вахович І.М., Камінська І.М. Фінансова політика сталого розвитку регіону: монографія. Луцьк: Надстир'я. 2006. 220 с.
10. Матвійчук В.І., Нешко Р. М. Фінансова безпека регіону як складовий елемент фінансової безпеки держави. *Фінанси, облік, банки*. 2017. № 1 (22). С. 125 – 134.
11. Юрків Н.Я. Регіональні чинники фінансової безпеки реального сектору економіки. *Фінанси України*. 2011. № 12. С. 99 – 110.
12. Кульпінський С. Роль фінансової безпеки України в поглибленні інтеграційних стосунків з європейськими країнами. *Фінансова консультація*. 2000. № 13. С. 16 – 22.
13. Дмитренко Е. Фінансова безпека держави потребує нормативно-правового врегулювання. *Віче*. 2003. № 10 (139). С. 53 – 55.
14. Любимцев Ю.І., Логвіна А.М. Концепция финансовой безопасности (общегосударственный и региональный аспекты). *Вопросы экономики*. 1998. № 3. С. 55 – 64.
15. Василик О., Мочерний С. Фінансова безпека. Економічна енциклопедія: у 3-х т. Т. 3 / редкол.: С.В. Мочерний (відп. ред.) та ін. Київ: ВЦ «Академія». 2002. 952 с.
16. Мунтіян В.І. Економічна безпека України: сутність і напрямки забезпечення. Рада національної безпеки і оборони України, Нац. ін.-т стратег. Досліджень. Київ: НІСД, 1997. 143 с.
17. Заблоцька О.Ю. Концептуальні засади бюджетної безпеки України. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2010. №3. С. 298-305.
18. Економічна безпека України в умовах глобалізаційних викликів : [монографія] / А.А. Мазаракі, О.П. Корольчук, Т.М. Мельник та ін; за заг. ред. А.А. Мазаракі. Київ: Київ. нац. торг.-екон. ун-т. 2010. 718 с.
19. Шостак Л.В. Фінансово-економічна безпека підприємства. *Вісник економіки транспорту і промисловості*. 2012. № 38. С. 144-146.

20. Финансовая безопасность: сущность и место в системе экономической безопасности. Экономика та управління національним господарством. *Вісник економіки транспорту і промисловості*. 2018. № 64. С. 196 – 202.

3.5.

1. Дацків Р.М. Економічна безпека у глобальному вимірі. *Актуальні проблеми економіки*. 2004. № 7 (37). С.143-153.

2. Економіка України: Підсумки перетворень та перспективи зростання. За ред. академіка НАН України В.М. Гейця. Київ: Форт, 2000. 392 с.

3. Экономическая безопасность России: Общий курс: Учебник. Под ред. В.К.Сенчагова. 2-е изд. Москва: Дело, 2005. 896 с.

4. Симонова О.Г. Актуальні проблеми регіональної економічної безпеки України. *Актуальні проблеми економіки*. № 8 (50). 2005. С. 132 – 145.

5. Мунтіян В.І. Економічна безпека України. Монографія. Київ: Вид-во КВІЦ. 1999. 462 с.

6. Шлемко В.Т., Бінько І.Ф. Економічна безпека України: сутність і напрямки забезпечення. Рада національної безпеки і оборони України; Національний ін-т стратегічних досліджень. Київ: НІСД, 1997. 143 с.

7. Смирнов С.М. Шляхи вдосконалення системи управління фінансовою безпекою регіону. *Актуальні проблеми економіки*. 2005. №2. С.105-110.

8. Єрмошенко М. Стратегічна інформація в забезпеченні фінансової безпеки держави. *Актуальні проблеми економіки*. 2005. № 10 (52). С.77 – 89.

9. Методичні рекомендації щодо оцінки рівня економічної безпеки України. Національний інститут проблем міжнародної безпеки. За ред. А.І.Сухорукова. Київ, 2003. 64 с.

10. Барановський О. Фінансова безпека в Україні (методологія оцінки та механізми забезпечення): Монографія. Київ: КНТЕУ, 2004. 759 с.

11. Губин Б.В. Некоторые теоретико-методологические аспекты диагностики угроз экономической безопасности территории. *Экономическая безопасность: производство – финансы – банки* [под ред. Сенчагова В. К.]. Москва: ЗАО «Финстатинформ» 1998. С. 366 – 372.

12. Кульпінський С. Роль фінансової безпеки України в поглибленні інтеграційних стосунків з європейськими країнами. *Фінансова консультація*. 2000. № 13. С.16 – 22.

13. Соловйова А. Проблемы формирования системы финансово-экономической безопасности в России. URL:www.sbcinfo.ru/articles

14. Василик О., Мочерний С. Фінансова безпека. Економічна енциклопедія: У 3 т. Т.3. Київ: Вид.центр «Академія», 2002. 952 с.

15. Дмитренко Е. Фінансова безпека держави потребує нормативно-правового врегулювання. *Віче*. 2003. 10 (139). С.53-55.
16. Бурцев В.В. Факторы финансовой безопасности России. URL: www/cfin.ru/press/management/2001-1/burtsev.shtml
17. Дмитриева М. Безопасность финансового рынка России URL: www.sbcinfo.ru.articles/8th_2000conf/2_5.htm
18. Любимцев Ю., Логвина А. Концепция финансовой безопасности (общегосударственный и региональный аспекты). *Вопросы экономики*. 1998. № 3. С. 55-64.
19. Пастернак-Таранушенко Г. Безпека: система, підсистема, оцінки, нова зброя. *Економіка України*, 2000. № 12. С. 53-57.
20. Мартинюк В.П. Методологічні основи оцінки стану фінансової безпеки держави. *Фінанси України*. 2003. №2. С.119-123.
21. Косевцов В.О., Бінько І.Ф. Національна безпека України: проблеми та шляхи реалізації пріоритетних національних інтересів. Київ: НІСД, 1996. 54 с.
22. Бандурка О.М., Духов В.Є., Петрова К.Я., Червяков І.М. Основи економічної безпеки: Підручник. Харків: Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2003. 236 с.
23. Татаркин А., Романова О., Куклин О., Яковлев В. Экономическая безопасность как объект регионального исследования. *Вопросы экономики*. 1996. № 6. С.78-89.
24. Экономическая безопасность Свердловской области. Под научн. ред. Г.А.Ковалевой, А.А.Куклина. Екатеринбург. 2003. 442 с.
25. Герасимчук З.В., Вавдіюк Н.С. Економічна безпека регіону. Монографія. Луцьк, Надстир'я, 2006. 244 с.
26. Єрмошенко М. Стратегічна інформація в забезпеченні фінансової безпеки держави. *Актуальні проблеми економіки*, 2005. № 10 (52). С.77 – 89.
27. Вахович І.М., Камінська І.М. Фінансова стратегія сталого розвитку регіону. *Регіональна бізнес-економіка та управління: Наук. журнал*. 2005. № 8. С.60-68.
28. Федосов В., Опарін В., Львовчкін С. Фінансова реструктуризація в Україні: проблеми і напрями: Монографія. За наук. ред. В.Федосова. Київ: КНЕУ, 2002. 387 с.

3.6.

1. Borysiuk O., Stashchuk O. Main factors of providing the financial stability of national insurance agents. Development strategy of science and education: Collection of scientific articles. Fidelite editions, Namur, Belgique, 2017. p.155-159.

2. Гладчук О.М. Фінансова безпека сучасного страхового ринку України. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=2931>
3. Карлін М.І. Управління державними фінансами: [навч. посібн.] / М.І. Карлін, О.В. Борисюк. Луцьк: ПП Іванюк, 2013. 273 с.
4. Кравченко В.О. Розвиток методів аналізу платоспроможності страховика як складової фінансової безпеки страхової компанії. *Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу*. 2013. № 1 (21). С. 85-89.
5. Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг України. URL: <https://www.nfp.gov.ua>.
6. Нікіфоров П.О. Сутність та значення фінансової безпеки страхової компанії. *Фінанси України*. 2009. № 5. С. 86-89.
7. Панков Ю.В. Региональные особенности страховой культуры и финансовая безопасность страховщика. URL: <http://zhurnal.lib.ru>.
8. Папка О.С. Механізм функціонування системи фінансової безпеки страхових компаній. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2012. Вип. 22.8. С. 292-297.
9. Папка О.С. Теоретичні аспекти фінансової безпеки страхових корпорацій. Проблеми розвитку підприємництва: наукові записки. 2011. № 3 (36). С. 109-112.
10. Рубан О.О. Фінансова безпека страхової компанії як інтегральна характеристика фінансового стану. Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України: збірник наукових праць. Суми: ДВНЗ «УАБС НБУ», 2011. Вип. 33. С. 330-337.
11. Стратегія розвитку страхового ринку України на 2012-2021 рр. URL: http://ufu.org.ua/ua/about/activities/strategic_initiatives/5257.

3.7.

1. Економічна статистика. Національні рахунки. Зміна обсягу валового внутрішнього продукту за 1990...2018 роки. Державна служба статистики України: веб-сайт. URL: <http://ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 20.07.2019).
2. Буркальцева Д.Д. Інституціональне забезпечення економічної безпеки України : монографія. Київ: Знання України, 2012. 347 с.
3. Варналій З.С., Білик Р.Р. Економічна безпека та конкурентоспроможність регіонів України: монографія. Чернівці: Технодрук, 2018. 454 с.
4. Капітальні інвестиції за джерелами фінансування за 2010-2018 роки. Економічна статистика. Економічна діяльність. Капітальні інвестиції. Державна служба статистики України: веб-сайт. URL: <http://ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 23.07.2019).

5. Інформація про виконання місцевих бюджетів (2014...2018 рр.). Міністерство фінансів України: веб-сайт. URL: <https://mof.gov.ua/uk/vykonannia-dokhodiv-mistsevykh-biudzhetiv> (дата звернення: 20.07.2019).
6. Сірик З. Проблеми кооперування інвестиційних ресурсів територіальних громад. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. Серія Економіка. 2018. № 2 (197). С. 37-43. DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2667.2018/197-2/6>.
7. Економічна криза в Україні: виміри, ризики, перспективи Київ: НІСД, 2009.
8. Петренко І.П. Досвід США у використанні боргових цінних паперів для проектного фінансування: державний та муніципальний сектор. *Ефективна економіка*. 2011. № 9. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=703> (дата звернення: 12.06.2019).
9. Васильців Т.Г. Економічна безпека підприємництва України: стратегія та механізми зміцнення: монографія. Львів: Арал, 2008. 386 с.
10. Капітальні інвестиції за регіонами (2010-2018). Багатогалузева статистична інформація. Регіональна статистика. Економічна статистика. Економічна діяльність. Капітальні інвестиції. Державна служба статистики України: веб-сайт. URL: <http://ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 23.07.2019).
11. Наукова та інноваційна діяльність України. Статистичний збірник, 2017. Державна служба статистики. Київ. 2018, 178 с.
12. Середня чисельність населення у ...році. Демографічна та соціальна статистика. Населення та міграція. Чисельність населення. Державна служба статистики України: веб-сайт. URL: <http://ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 23.07.2019).
13. Ярошенко І.В. Аналіз соціально-економічного розвитку проблемних регіонів країн Європейського Союзу. *Проблеми економіки*. 2014. № 3. С. 45-53.
14. Валовий регіональний продукт 2004-2018. Багатогалузева статистична інформація. Регіональна статистика. Державна служба статистики України: веб-сайт. URL: <http://ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 23.07.2019).
15. Інвестиції зовнішньоекономічної діяльності. Статистичний збірник. Київ. 2013.
16. Прямі інвестиції (акціонерний капітал) в економіці України/з України: за країнами світу; країнами ЄС; видами економічної діяльності; по регіонах (2010-2018). Економічна статистика. Зовнішньоекономічна діяльність. Державна служба статистики України: веб-сайт. URL: <http://ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 23.07.2019).

3.8.

1. Токсичні активи [Електронний ресурс]. URL: <https://allfi.biz/end/T/toxicassets.php>
2. Екерт Д., Чепітс Г. Вашому капіталу загрожує шість сценаріїв. Український тиждень. 2018. № 39. С. 50-51.
3. Пелетуґа Ю. Унікальний податок на «зелені» котельні: URL: www.epravda.com.ua/columns/2019/06/7/648539/
4. Наукові дискусії. *Регіональна економіка*. 2016. № 3. С. 142-162.
5. Мазепа І. Місце України на інвестиційній карті: URL: www.epravda.com.ua/publications/2019/05/31/648315.
6. Циганок Л. «Зелені фінанси» співають романси: URL: www.epravda.com.ua/columns/2019/06/5/648447/
7. Прокопенко М. Токсичний бізнес. День. 2019. 29 травня. С. 11.
8. Степанюк Є. План дій BEPS в Україні. Дзеркало тижня. 2018. 21 липня. С. 1,6.
9. Указ Президента України від 12.01.2015 р. № 5/ 2015 «Про стратегію сталого розвитку «Україна – 2020». URL: www/president.gov.ua/documents/18688.html.
10. Швабій К. Новий податковий компроміс. Дзеркало тижня. 2019. 4 червня. С. 7.
11. Вахович І.М., Ропотан І.В. Регіональна конвергенція фінансового забезпечення сталого розвитку України: Монографія. Луцьк: Волиньполіграф, 2014. 219 с.

3.9.

1. Буркальцева Д.Д. Інституціональне забезпечення економічної безпеки України: монографія. Київ: Знання України, 2012. 347 с.
2. Глібенко С.В., Соколов М.О. Економічне прогнозування: навч. посіб. 3-тє вид., доп. Суми: Універ. Кн., 2004. 207 с.
3. Кириленко В.І. Інвестиційна безпека в системі економічної безпеки. Економічна безпека: навч. посібник / за ред. З. С. Варналія. Київ: Знання, 2009.
4. Ліпкан В.А. Теорія національної безпеки: підручник. Київ: КНТ, 2009. 356 с.
5. Мартинюк В.П. Митна справа та економічна безпека держави: теорія та методологія: монографія. Тернопіль: Астон, 2010. 141 с.
6. Нікітенко Д.В. Інвестиційна безпека України: сутність та інституційне забезпечення: монографія. Рівне: НУВГП, 2018. 376 с.
7. Павлов К.В., Павлова О.М. Формування та регулювання конкурентних відносин на регіональних ринках житла України: монографія. Луцьк: видавництво «Терен», 2019. 542 с.

8. Павлов К.В. Інституційне забезпечення конкуренції на регіональних ринках житлової нерухомості. [Електронний ресурс]. Економіка та суспільство: електрон. наук фахов. вид. Мукачів. держ. ун-т. 2017. №13. URL: <http://www.economyandsociety.in.ua/journal/13ukr/151.pdf> (дата звернення: 20.02.18).

9. Стрішенець О.М. Єліссєєва Л.В., Ліщук В.І. Економічна теорія: [навч. посібник для студ. вищ. навч. закл.]. Луцьк: СНУ імені Лесі Українки, 2014. 240 с.

10. Ткач А.А. Інституційна економіка. Нова інституційна економічна теорія: навч. посіб. Київ: Центр навч. літератури, 2007, 304 с.

11. Pavlov K., Shevchuk I. Regional markets for residential real estate: budget mechanisms for the implementation of antimonopolio measures. *Економічний часопис Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. Луцьк, 2017. №3(11). С. 82-88.

3.10.

1. Голод А.П. Безпека регіональних туристичних систем: теорія, методологія та проблеми гарантування. Монографія. Львів: ЛДУФК, 2017. 350 с.

2. Голод А.П. Теоретико-методологічні засади модернізації регіональних туристичних систем: автореф. дис. ... д-ра екон. наук : 08.00.05. Чернігів, 2017. 40 с.

3. Мальська М.П. Формування і розвиток просторових систем послуг (теорія та практика реалізації): автореф. дис ... д-ра екон. наук: 08.00.05. Львів, 2011. 40 с.

4. United Nations Data Retrieval System URL: <http://data.un.org/Data.aspx?q=internet&d=ITU&f=ind1Code%3aI4212>

3.11.

1. Кендюхов О. Гносеологія інтелектуального капіталу. *Економіка України*, 2003. №4. С. 28-33.

2. Pererva P.G., Kobieliava T.O. The formation of anti-crisis program of the industrial enterprise based on innovative monitoring. *Вісник Національного технічного університету "ХПІ" (економічні науки): зб. наук. пр.* Харків: НТУ "ХПІ", 2016. № 48 (1220). С.41-44.

3. Pererva P.G., Kocziszky Gy., Somosi Veres M., Kobieliava T.A. Compliance program: [tutorial] / P.G.Pererva [et al.]; ed.: P.G.Pererva, G.Kocziszky, M. Veres Somosi. Kharkov; Miskolc: NTU "KhPI", 2019. 689 p.

4. Михайлова А.А. Оценка инновационной безопасности регионов России. *Национальные интересы: приоритеты и безопасность*. 2017. №4 (349).
5. Перерва П.Г. Комплаенс-программа промышленного предприятия: сущность и задачи. *Вісник Нац. техн. ун-ту "ХПІ": зб. наук. пр. Сер.: Економічні науки*. Харків: НТУ "ХПІ", 2017. № 24 (1246). С.53-158.
6. Сакович В.А., Бровка Г.М. Инновационная безопасность: основные понятия, сущность. *Наука и техника*. 2016. № 2. С. 144–153.
7. Перерва П.Г., Кравчук А.В. Ефективність як економічна категорія. *Вісник Національного технічного університету "Харківський політехнічний інститут" (економічні науки): зб. наук. пр.* Харків: НТУ "ХПІ", 2018. № 15 (1291). С. 137-143.
8. Егорова С.Е., Кулакова Н.Г. Инновационный потенциал региона: сущность, содержание, методы оценки. *Вестник Псковского государственного университета. Сер. Экономические и технические науки*. 2014. № 4. С. 54–67.
9. Перерва П.Г. Економіко-організаційні засади інноваційної та інвестиційної діяльності підприємства. *Вісник Національного технічного університету "Харківський політехнічний інститут" (економічні науки) : зб. наук. пр.* Харків: НТУ "ХПІ", 2017. № 45 (1266). С.51-55.
10. Москвина О.С. Инновационный потенциал как фактор устойчивого развития региона. *Экономические и социальные перемены в регионе: факты, тенденции, прогноз*. 2005. № 30. С.16–25.
11. Перерва П.Г., Кобелева Т.О. Якість інноваційної продукції як складова маркетингової політики та конкурентоспроможності підприємства. *Вісник Національного технічного університету "ХПІ" (економічні науки): зб. наук. пр.* Харків: НТУ «ХПІ», 2016. № 28 (1200). С. 70-74.
12. Лысенко Ю.Г. Методология моделирования жизнеспособных систем в экономике: монография. Донецк: Юго-Восток, 2009. 350 с.
13. Перерва П.Г., Косенко А.В., Кобелева, Т.О., Маслак М.В. Системний підхід до дослідження цінкових, маркетингових, інвестиційних та інноваційних характеристик трансферу технологій промислової продукції. *Вісник Національного технічного університету "Харківський політехнічний інститут" (економічні науки): зб. наук. пр.* Харків: НТУ "ХПІ", 2018. № 19 (1295). С. 121-126.
14. Бузгалин А., Калганов А., Овсянников А. Соціум ХХІ века: рынок, фирма, человек в информационном обществе. М.: ТЕИС, 1998. 279 с.
15. Перерва П.Г., Косенко А.В., Маслак М.В., Матросова В.О., Долина І.В. Формування управлінської, маркетингової та інноваційної політики на підприємствах туристичної індустрії. *Вісник Національного технічного університету "Харківський політехнічний інститут" (економічні науки): зб.*

наук. пр. Харків: НТУ "ХПІ", 2018. № 47 (1323). С. 114-120.

16. Чухно А. Институционализм: теорія, методологія, значення. *Економіка України*, 2008. №6. С. 4-12.

17. Перерва П.Г., Косенко О.П., Ткачова Н.П., Ткачов М.М. Формування конкурентного, інтелектуального і маркетингового потенціалу інноваційного підприємництва. *Вісник Національного технічного університету "Харківський політехнічний інститут" (економічні науки): зб. наук. пр.* Харків: НТУ "ХПІ", 2018. № 20 (1296). С. 36-40.

18. Глізнуца М.Ю., Перерва П.Г. Бенчмаркінг як оцінювання інтелектуального потенціалу. *Маркетинг і менеджмент інновацій, Науковий журнал*. Суми, 2015. С.11-19.

19. Перерва П.Г., Кобелєва Т.О. Управління маркетингом інноваційної продукції на засадах життєвого циклу товару. *Вісник Національного технічного університету "ХПІ" (економічні науки): зб. наук. пр.* Харків: НТУ «ХПІ», 2016. № 28 (1200). С. 26-30.

20. Глізнуца М.Ю., Перерва П.Г. Дослідження зарубіжного досвіду оцінки інтелектуального потенціалу організацій. *«Бизнес Информ»*. Харків: ХНЕУ, 2016. № 1. С.49-55.

21. Pererva P.G., Kosenko A.V., Tkachev M.M., Kobieliiev V.M. Innovative compliance of technology to combat corruption. *Innovative management: theoretical, methodical, and applied grounds* / S.M. Iliashenko, W.Strielkowski (eds.). 1st edition. Prague: Prague Institute for Qualification Enhancement, 2018. P.285-295.

22. Пазиніч С.М., Пономарьов А.С. Філософська рефлексія сьогодення. Харків: ХАДМ, 2011. 348 с.

23. Perterva Petro, Kosenko Oleksandra, Tkachov Maksim. Compliance program of an industrial enterprise: the essence and content. Balance and Challenges. X. International scientific conference. 2017, Oktober 17-18. Miskolc-Lillafured: University of Miskolc, 2017. P.87-93.

24. Kobieliieva T., Kocziszky György, Veres Somosi Mariann Compliance-Technologies in Marketing. *MIND JOURNAL*. Wyższa Szkoła Ekonomiczno-Humanistyczna. №5. 2018. [Published online]. URL: https://mindjournal.wseh.pl/sites/default/files/article/09-18/compliance-technologies_in_marketing.pdf

25. Pererva P.G., Kocziszky G., Szakaly D., Somosi Veres M. Technology transfer. Kharkiv-Miskolc: NTU «KhPI», 2012. 668 p.

26. Кобелєва Т.О. Організаційна структура комплаєнс на промисловому підприємстві. *Вісник Національного технічного університету "Харківський політехнічний інститут" (економічні науки): зб. наук. пр.* Харків: НТУ "ХПІ", 2018. № 47 (1323). С. 121-127.

27. Перерва П.Г., Косенко А.В., Маслак М.В., Матросова В.О.,

Долина І.В. Розвиток організаційно-економічного механізму управління розвитком індустрії туризму та гостинності. *Вісник Національного технічного університету "ХПІ" (економічні науки): зб. наук. пр.* Харків: НТУ "ХПІ", 2018. № 48 (1324). С. 121-127.

28. Кобелева Т.О. Розробка рекомендацій по формуванню інтегрального показника комплаєнс-безпеки промислового підприємства. *Вісник Національного технічного університету "ХПІ" (економічні науки): зб. наук. пр.* Харків: НТУ "ХПІ", 2018. № 48 (1324). С. 46-52.

29. Перерва П.Г. Інформаційна діяльність підприємства: управлінська, цінова та маркетингова складові. *Вісник Національного технічного університету "Харківський політехнічний інститут" (економічні науки): зб. наук. пр.* Харків: НТУ „ХПІ”. 2018. № 37(1313). С. 27-32.

30. Марчук Л.С. Методики розрахунку інтелектуального потенціалу підприємства. *Вісник Національного технічного університету "Харківський політехнічний інститут" (економічні науки): зб. наук. пр.* Харків: НТУ "ХПІ", 2018. № 20 (1296). С. 95-101.

31. Єрмолова А. Четвертий вимір. З.Н. №32. 2012. 34с.

32. Перерва П.Г., Марчук Л.С. Інтелектуальний потенціал як економічна категорія. *Вісник Національного технічного університету "ХПІ" (економічні науки): зб. наук. пр.* Харків: НТУ "ХПІ", 2018. № 15 (1291). С. 53-63.

33. Старостіна А.О. Маркетинг: теорія, світовий досвід, українська практика: підруч. Київ: Знання, 2009. 1070 с.

34. Перерва П.Г., Кобелева Т.О., Романчик Т.В. Комплаєнс як фактор інноваційного розвитку підприємства. Інформація та знання в системі управління інноваційним розвитком: монографія / за заг. ред. докт. екон. наук, доц Ю.С.Шипуліної. Суми: Триторія, 2018. С.205-220.

ДОДАТКИ

Додаток 1

Таблиця 1 – Розподіл територіальних одиниць за рейтинговим місцем за величиною капітальних інвестицій у регіоні

Рейтингове місце	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
1	м. Київ								
2	Дніпропетровська	Донецька			Дніпропетровська		Київська	Дніпропетровська	
3	Донецька	Дніпропетровська			Київська		Дніпропетровська.	Київська	
4	Київська				Донецька	Львівська			
5	Одеська	Харківська		Одеська	Львівська	Харківська	Одеська		Донецька
6	Львівська		Одеська	Луганська	Одеська		Харківська		Одеська
7	Харківська	Одеська	Львівська		Полтавська	І-Франківська	Полтавська	Донецька	Харківська
8	Запорізька	Полтавська			Харківська	Полтавська	Донецька	Запорізька	Полтавська
9	Полтавська	Луганська		Харківська	Запорізька	Донецька	Запорізька	Полтавська	Вінницька
10	Луганська	Запорізька			І-Франківська	Запорізька	Миколаївська	Вінницька	Запорізька
11	Миколаївська	Вінницька	Вінницька	Вінницька	Вінницька	Вінницька	Хмельницька	Миколаївська	Хмельницька
12	І-Франківська	Миколаївська	І-Франківська	Миколаївська	Луганська	Хмельницька	Вінницька	Хмельницька	Черкаська
13	Вінницька	І-Франківська	Миколаївська	І-Франківська	Хмельницька	Волинська	Івано-Франківська		Миколаївська
14	Хмельницька	Кіровоградська		Хмельницька	Миколаївська		Черкаська		І-Франківська
15	Черкаська	Хмельницька	Черкаська		Волинська	Черкаська	Волинська	Житомирська	Чернігівська
16	Закарпатська	Черкаська	Хмельницька	Волинська	Черкаська	Рівненська	Кіровоградська	Херсонська	
17	Сумська	Закарпатська	Тернопільська	Кіровоградська			Сумська	Чернігівська	Житомирська
18	Тернопільська	Сумська	Волинська	Житомирська				Кіровоградська	Волинська
19	Кіровоградська	Херсонська	Житомирська	Тернопільська	Рівненська	Тернопільська	Чернігівська	Тернопільська	
20	Житомирська	Волинська	Сумська	Чернігівська	Сумська	Закарпатська	Тернопільська	Волинська	Сумська
21	Рівненська				Закарпатська	Сумська	Закарпатська	Сумська	Закарпатська
22	Чернігівська	Тернопільська	Чернігівська	Сумська	Чернігівська		Херсонська	Рівненська	
23	Херсонська	Житомирська	Закарпатська		Тернопільська	Херсонська	Рівненська	Закарпатська	Кіровоградська
24	Волинська	Чернігівська	Херсонська	Чернівецька	Херсонська	Чернівецька	Луганська		Чернівецька
25	Чернівецька			Херсонська	Чернівецька	Луганська	Чернівецька		Луганська

Джерело: розробка авторів на підставі [10]

Таблиця 1 – Капітальні інвестиції на одну особу за регіонами за 2007-2018 роки (грн)

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Довідково: Україна всього	213090	260388	184074	180576	241286	273256	249873	219420	273116	359216	448462	578726
Вінницька	2770	3293	2014	2154	3103	3572	3765	3515	4590	5201	7419	11241
Волинська	3137	3780	2744	1704	2483	3131	3197	3253	5914	6128	6773	8378
Дніпропетровська	5090	6213	4725	4787	6645	6792	6451	6198	7937	10229	13281	18730
Донецька	4464	5866	3745	3369	6066	7227	6402	3045	1940	2797	4090	6449
Житомирська	2470	3371	2713	1569	1975	2276	2374	2307	3231	4480	6248	7132
Закарпатська	2442	3039	1952	1770	2443	2184	2107	2097	3000	3704	4469	5965
Запорізька	3912	4622	3242	4408	3716	4028	3841	3972	4429	6321	9172	9176
Івано-Франківська	3471	5141	3122	3173	3084	3741	3471	4946	6951	5755	7041	6830
Київська	8045	10923	7079	6589	10283	11836	12006	11378	14075	19276	19775	23118
Кіровоградська	2771	3449	3231	2094	3969	4582	3252	3173	4153	6555	7618	7552
Луганська	4600	4538	2432	2453	3059	3631	5058	2342	931	1873	1526	1491
Львівська	3850	4966	3285	3467	4764	4398	3865	3765	5279	7342	9521	11480
Миколаївська	3541	4174	4116	3727	3640	3994	4278	3233	5158	8430	9756	8888
Одеська	5363	6128	5340	4069	3913	6117	4955	3906	4171	7004	9351	9988
Полтавська	5410	6810	6240	4211	5301	6939	6518	6073	5774	10653	11163	13244
Рівненська	3036	3651	2835	1681	2225	2398	2450	2418	3732	3720	5274	6237
Сумська	2665	3265	2365	1875	2612	2501	2391	2480	3276	5197	6319	7124
Тернопільська	2016	2894	1528	1968	2332	3128	2768	2417	3584	4601	6773	7983
Харківська	5147	4813	3764	2919	4742	5380	3390	2938	4127	6106	7177	8772
Херсонська	2742	3994	2421	1733	2476	2254	1976	2063	2917	4336	7003	8494
Хмельницька	2687	4040	3051	2216	2680	2649	2776	3127	5247	7073	8204	8881
Черкаська	3637	4439	2782	2194	2517	2970	2700	2597	3596	5253	6644	9157
Чернівецька	2888	4957	3363	1896	1983	2460	2487	1855	3065	2936	3297	4109
Чернігівська	3018	3184	1930	1713	2192	2527	2650	2470	3380	5118	7160	8857
м. Київ	16544	20149	13963	19241	25347	28136	24614	23567	30421	36450	46429	68070

Джерело: розрахунки авторів на підстав [10; 12]

Таблиця 2 – Валовий регіональний продукт на одну особу за 2007-2018 роки (грн)

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Довідково: Україна всього	15496	20495	19832	23600	28488	32002	33473	36904	46413	55899	70233	80578
Вінницька	9159	12061	12145	14332	17768	20253	22303	27249	37270	46615	58384	69299
Волинська	9711	12340	11796	13916	16993	19249	19817	23218	30387	34310	49987	57213
Дніпропетровська	20868	30918	27737	34709	42068	44650	46333	53749	65897	75396	97138	110430
Донецька	20197	26028	23137	28986	36446	38907	37830	27771	26864	32318	39411	44352
Житомирська	8485	11545	11419	14616	17184	19551	20286	23678	30698	38520	49739	58796
Закарпатська	8452	10626	10081	12278	14455	17088	17044	19170	22989	25727	34203	39601
Запорізька	18022	23232	20614	23657	27567	30656	30526	37251	50609	59729	75305	85625
Івано-Франківська	10055	12940	12485	14814	19386	23379	24022	27232	33170	37220	46312	54274
Київська	15033	20593	21769	26140	34420	40483	39988	46058	60109	74216	90028	104941
Кіровоградська	9546	13515	13096	15533	19918	22082	25533	29223	39356	47469	55183	65199
Луганська	13628	18338	16562	19788	25067	25950	24514	14079	10778	14251	13882	15649
Львівська	10915	13902	14093	16353	20490	24387	24937	28731	37338	45319	58221	67969
Миколаївська	12227	16175	17050	20276	23402	24838	27355	30357	41501	50091	60548	70232
Одеська	13827	19638	20341	22544	25748	27070	29118	31268	41682	50159	62701	70000
Полтавська	18500	22476	22337	29652	35246	38424	39962	48040	66390	81145	106246	125376
Рівненська	9695	12217	11699	13785	16735	18860	19003	24762	30350	33958	42038	46841
Сумська	10249	13622	13631	15711	19800	21722	23517	26943	37170	41741	51419	59661
Тернопільська	7510	9688	10240	11713	15055	16644	16819	20228	24963	29247	38595	43777
Харківська	15645	21294	21228	23639	27966	29972	31128	35328	45816	57150	69489	78540
Херсонська	8122	11944	12256	14346	16990	17910	19311	21725	30246	36585	45532	51052
Хмельницька	9100	11932	11780	13602	17260	19920	20165	24662	31660	37881	49914	56269
Черкаська	10331	14581	14393	17325	21082	24558	26168	30628	40759	48025	59697	70440
Чернівецька	7369	9771	9383	10939	13228	14529	15154	16552	20338	23365	31508	36459
Чернігівська	10081	13213	13121	15406	19357	22096	22603	26530	35196	41726	55196	64421
м. Київ	49795	61592	61088	70424	79729	97429	109402	124163	155904	191736	238618	270164

Джерело: авторські розрахунки на підставі [14]

Таблиця 3 – Прямі іноземні інвестиції на одну особу за 2009-2018 роки (дол США)

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Довідково: Україна	647,5	792,9	892,3	1 043,0	1 110,5	1 196,9	1 246,0	892,0	750,5	731,4	743,7	763,4
Вінницька	89,8	94,9	108,6	128,3	141,5	155,1	193,4	139,4	117,4	112,5	124,3	139,6
Волинська	392,4	269,2	332,4	218,6	291,4	380,5	341,3	271,2	247,1	246,1	251,3	259,6
Дніпропетровська	2 087,3	2 009,5	2 532,6	3 218,3	3 085,8	2 994,0	2 700,9	1 753,0	1 221,4	1 091,0	1 152,6	1 118,1
Донецька	294,6	339,8	826,8	983,9	809,1	810,6	861,2	540,0	406,5	290,6	265,8	287,1
Житомирська	157,8	160,7	158,9	174,3	235,5	259,2	279,2	199,8	171,3	180,3	189,0	197,8
Закарпатська	287,8	297,0	303,1	303,7	290,4	312,6	336,5	257,1	239,8	243,8	250,1	261,5
Запорізька	450,8	494,8	481,2	501,6	520,8	570,9	597,4	468,6	379,3	507,9	535,6	530,6
Івано-Франківська	289,1	357,4	439,6	352,0	445,7	459,1	581,3	661,4	597,6	590,4	646,2	638,9
Київська	659,1	792,6	875,6	926,0	1 008,7	1 057,8	1 147,9	1 029,6	937,3	892,2	934,5	884,2
Кіровоградська	71,6	80,2	69,8	52,1	59,5	90,9	147,1	70,6	52,5	58,9	70,1	74,5
Луганська	152,9	171,2	251,8	273,7	310,1	341,5	375,6	262,8	201,8	198,4	199,1	198,6
Львівська	321,5	368,5	435,2	474,7	520,2	526,3	551,8	439,0	413,2	333,4	372,0	368,9
Миколаївська	114,0	134,8	135,6	137,8	126,9	203,9	235,7	190,8	177,3	177,9	187,4	206,7
Одеська	367,0	404,3	434,2	461,4	508,5	678,8	696,5	593,0	550,1	512,0	501,1	503,0
Полтавська	245,9	344,2	299,9	366,9	467,5	628,2	709,8	692,9	714,4	716,4	720,6	733,6
Рівненська	221,3	253,7	229,3	230,7	216,3	231,6	243,8	202,1	166,3	132,9	111,8	111,3
Сумська	150,4	131,7	202,9	299,7	301,5	351,4	384,3	239,4	181,0	172,7	165,0	166,3
Тернопільська	46,4	53,3	60,5	54,4	56,3	58,1	62,6	50,7	44,7	43,8	40,9	55,8
Харківська	456,7	575,0	743,8	970,3	1 042,3	805,3	789,6	620,1	562,8	238,0	236,4	246,8
Херсонська	158,3	175,4	163,3	168,6	171,5	228,6	250,2	189,3	191,8	183,0	198,6	204,2
Хмельницька	92,1	105,6	168,9	140,8	143,7	157,8	172,7	145,5	127,3	121,7	131,4	153,5
Черкаська	134,6	129,3	171,2	222,6	219,8	678,8	683,0	394,5	290,0	278,7	279,8	278,6
Чернівецька	56,9	66,8	68,7	68,8	68,8	71,3	89,1	76,2	65,7	63,4	47,3	48,9
Чернігівська	87,4	94,5	80,7	86,3	91,7	95,5	116,7	90,7	83,7	241,3	429,6	433,7
м. Київ	4 323,9	6 013,3	5 617,4	6 613,0	7 691,8	8 570,9	8 905,4	6 168,8	5 295,3	5 695,4	5 635,8	5 831,1

Джерело: авторські розрахунки на підставі [15; 16]

Наукове видання

**МЕХАНІЗМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІОЕКОЛОГОЕКОНОМІЧНОЇ
БЕЗПЕКИ РЕГІОНУ**

Колективна монографія

Комп'ютерний набір

Н.В.Коленда

Друкується в авторській редакції

Підписано до друку 28.09.19.

Формат 60x84 /16. Папір офс. Гарнітура Times.

Умовн. друк. арк. 10,75. Обл. вид арк. 10,0. Тираж 300 примірників.

